

Szabó Lőrinc Füzetek 9.

Szabó Lőrinc Füzetek 9.

ISSN 1586-8087
ISBN 978-963-661-846-9

Felelős kiadó Kabdebó Lóránt
Felelős szerkesztő Ruttkay Helga
Tördelte Somogyi Gábor
A nyomdai munkálatokat a László és Társa Bt. végezte
Felelős vezető László András

Szabó Lőrinc Füzetek 9.

Szabó Lőrinc Remarque-fordítása

Vissza a háborúból

Miskolc, 2008

Szabó Lőrinc Füzetek 9.

Szabó Lőrinc Remarque-fordítása

- Kabdebó Lóránt: *A Te meg a világ* poétikai naplója / 5
Busku Anita Andrea: Újabb adalékok Szabó Lőrinc életéhez / 43
Szemán Renáta: A fordításról / 78
Juhász Gábor: Egy regény – két koncepció / 84
Renáta Szemán: Über die Übersetzung / 88
Gábor Juhász: Ein Roman – zwei Konzeptionen / 93

Erich Maria Remarque: Vissza a háborúból / 97
 Első rész / 99
 Második rész / 118
 Harmadik rész / 176
 Negyedik rész / 230
 Ötödik rész / 273

A könyv az OTKA (K 60204),
valamint az ELTE-MTA Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport
(TKI 252 „Filológia mint az interpretáció kulturális technikája”)
támogatásával készült a Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhelyén

KABDEBŐ LÓRÁNT
irányításával

A fordítást követő bírósági eljárás anyagát sajtó alá rendezte és ismerteti
BUSKU ANITA ANDREA

Szabó Lőrincnek a *Magyarország* című napilapban 1930. december 7-től 1931. február 21-ig
megjelent fordítását
sajtó alá rendezte, a jegyzeteket készítette és bemutatja
JUHÁSZ GÁBOR és SZEMÁN RENÁTA

A *Te meg a világ* poétikai naplója

„Erich Maria Remarque világhírű regényének, a *Nyugaton a helyzet változatlan*nak a folytatása a nagy sikerre való tekintettel nem várattott soká magára. A regény Magyarországon is sikert aratott, így érthető, hogy a folytatás, melynek eredeti címe *Der Weg zurück*, az olvasóközönség érdeklődésére tarthatott számot. Remarque először részenként közölte művét a *Neue Zürcher Zeitung*-ban. A regény 45 részben 1930. december 5. és 1931. január 29. között jelent meg. A közlést napokon belül Európa több országában átvették; így a *Magyarország* című napilap is. Az első folytatást 1930. december 7-én adták ki, az utolsót 1931. február 21-én. A 45 rész helyett 60 folytatásban jelent meg a regény, melynek fordítója az inkább költőként ismert Szabó Lőrinc volt” – így kezdi a regény napilapban közölt magyar változatának bemutatását készítő szerzőpáros.¹ Hozzátehetjük: a fordítás párhuzamosan a *Prágai Magyar Hírlap*-ban is megjelent,² valamint azt is, hogy még

- 1 Lásd jelen kötetben a fordítást közreadó Juhász Gábor és Szemán Renáta bevezető tanulmányát.
- 2 A *Prágai Magyar Hírlap Vissza a háborúból*-közleményeiből három példány a Szabó Lőrinc-hagyatékából az MTA Könyvtára Kézirattárába került, a 13., 53. és a 72. folytatás, az 1931. január 1-jei, a február 21-i és a március 18-i számból (MTAKK Ms 4672/5–7.). Szabó Lőrinc a „szemérem-sértési per” során (lásd kötetünkben Busku Anita Andrea: *Újabb adalékok Szabó Lőrinc életéhez*, 19. sz. jegyzet) egy megnevezetlen temesvári magyar újságra is hivatkozott, de ezt Botkáné Lakatos Éva a korabeli temesvári újságok ekkori számait átnézve sem a *Temesvári Hírlap*-ban, sem a *Déli Hírlap*-ban, sem a Franyó Zoltán szerkesztésében ekkoriban induló *6 Orai Újság*-ban nem találta. Ugyanakkor Temesvárott 1930 decemberétől februárjáig nagy viták folynak a regény előzményének, a *Nyugaton a helyzet változatlan* című regény filmváltozatának bemutatása körül, sváb kisebbségi képviselők le akarták tiltatni a bemutatót, a német katona tisztességtelen bemutatása címén (lásd 1931. január 20., január 21., január 28., január 31., február 1., február 4., és végül a bemutató után a műről Markovits Rodion beszámolója és méltatása február 14-én; ezekben a folytatásról és a fordításról sem esik egyetlen megjegyzés vagy utalás sem). Hasonló negatív eredményre jutott a Temesvárott fellelhető újságokat megnézve Szekernyés János. Viszont mind Botkáné Lakatos Éva, mind Szekernyés János felhívta figyelmemet Puhala Sándornak a *Temesvári Hírlap* 1932. február 2-i számában megjelent írására, amelyben az akkor Baumgarten-díjban részesült, az általa alcímiben a *Kalibán és A Sátán műveinek* költőjeként emlegetett költő bemutatását ekként kezdi: „Szabó Lőrincet itt még a műveltebb közönség sem ismeri, pedig már négy értékes verses kötet és öt kötet kiváló műfordítása jelent meg.” Ha egy évvel előbb megjelent volna fordításában Temesvárott a Remarque-regény, akkor bizonyára hivatkozott volna erre. Előfordulhat, hogy elkérték ugyan a költőtől a szöveget, de utóbb valamilyen okból elmaradt a közlése.

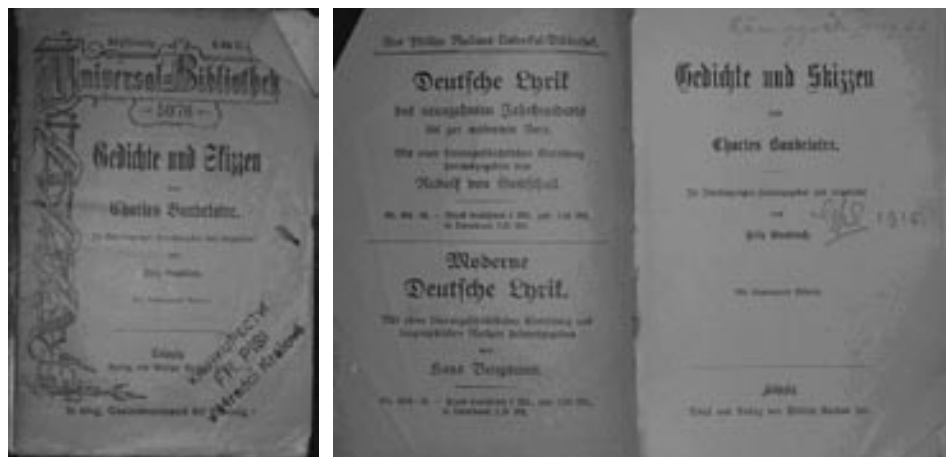
szinte el sem kezdődött folytatásokban az eredeti német változat közlése, a *Nyugat* 1930-as, 23., tehát december elejei számában Turóczi József (akivel nemsokára közösen készíti a költő a Kner-kiadású háromkötetes Goethe-antológiáját) máris beveszi *Az új német regény* című összefoglaló körképébe.³

Mit jelenthet egy költő számára egy új sikerregény lefordítása, méghozzá részletekben való követése? Pénzkereset? Munkahelyi feladatot? Más világok megismerését? Tájékozódást a nagyvilágban? Vagy csak erőt próbáló játékot? Ki tudhatja. Vagy mindezt együtt? Ez a legvalószínűbb.

A filológiai mesék néha keresztezik a poétikai meséket. Akár csak a véletlen okából is. Talán ez az elkülönülés is izgathatta a költőt. Végiggondolása annak: mi történt volna, ha... Szabó Lőrinc ugyanis egy évvel került később a katonaság karmai közé – mint a Remarque-regény iskolatársai –, ennek következtében pedig már egy változott világot élhetett meg. A költő-fordító 1918 tavaszán tesz előrehozott érettségít március közepén, a nyarat felnevelő városában, Debrecenben kiképzéssel tölti, ahol – későbbi emlékezései szerint – „ijedtében” évfolyamelső lesz, nehogy a frontra kerüljön, hanem újabb továbbképzésben vehessen részt – de ezt már a forradalmak szélvihara szétsodorja. Így a halálfélelem és gyilkossá nevelődés embert kifordító átalakulásában nem részesül. Őbenne az ifjúság és a felnőttég „zavartalanul” épül egymásra. Életrajzilag és poétikailag úgyszintén. Számára a háború és a forradalmak-ellenforradalmak eseményei nem jelennek mindennapi életveszélyt és kikapcsolódást a szellem világából. Mindez már csak látvány békésen alakuló életében, ami legfeljebb átgondolandó, megvitatható tanulsággul szolgálhat. Egyszerűbben szólva: ő nem válik katonává, a regény értelmezése szerint: gyilkossá, sőt tömeggyilkossá. A lefordított regény az egy évvel idősebbeket, a költő bátyjának kor- és sorstársait mutatja be. A fordítással esetleg visszakérdezhet bátyjának élményeire is. Hiszen a költő bátyja K. u. K. kiképzésen Königrätzben kezdte katonai szolgálatát. Ott a vasutasgyerek öcs az ingyenyjegy jóvoltából még meg is látogatja, de őt még nem a katonaelmények érdeklík, hanem az utazás szellemi hozadéka: békés tapasztalata. Egy német nyelvű Baudelaire-válogatás beszerzése⁴ és egy életre szóló tapasztalat: Bécsben, majd a

3 Ha nem is lelkesedik, de fontosnak tartja „egy-két szemelvény” után máris hivatkozni rá: „A híres háborús regények szerzői sorra megírják a háború folytatását. Remarque könyve (*Der Weg zurück*) most van megjelenőben. Amint egy-két szemelvényből látni: egyszerűen csak visszajára fordítja, új feltételek közé helyezi a frontot. Meglepetéseket nem ígér, nincsenek új szenzációi. Mindig csak azt a pillanatot látja, amellyel éppen foglalkozik, háttér híján. A hangja a régi realisan meggyőző, epikai módszere a régi realisan disztanciátlan.”

4 Lásd Szabó Lőrinc könyvtárában, Szabó Lőrinc Füzetek 6. *Szabó Lőrinc könyvtára II. Külföldi szerzők művei*. A Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhelyének sorozata. Forgács Anita adatbázisát kiegészítette, jegyzetekkel ellátta, a katalógust szerkesztette és a bevezetőt írta Buda Attila. 1731. tétel, 28–29. František Píša könyvesboltjában szerezte be a könyvet: *Gedichte und Skizzen von Charles Baudelaire*. In Übertragungen herausgegeben und eingeleitet von Fritz Gundlach. Leipzig. Druck und Verlag Philipp Reclam jun. A költő utóbbi ceruzaírással: „Königrätz, 1917 szept 3”. Ugyanott: „GSzL 1916.” A külső borítón bélyegzőnyomat:

cseh nyelvű Hradec Kralovéban felfedezi, hogy a korábbi könyvélmény, a német-tudás valódi kommunikációs lehetőséget rejtett; nemcsak irodalmat tud olvasni, de képes németül beszélve tájékozódni is, sőt közvetítőként is alkalmazni tudását.⁵ Aztán a bátyja is kikerül a frontra. Ezt már nem követheti.

A világháború fronteseményei az ő számára inkább csak hírtérkékel bírtak, és izgalommal: bátyját féltette, aki „várt itt a megváltást”. Mint ahogy 1924-es északolaszországi utazgatása során egy katonatemető látványa történelmi érdeklődését és személyes meghatottságát felkelti, kiváltja.⁶ Mint ahogy pár év múlva erdélyi útján Petőfi sírjához elzarándokol,⁷ és végiggondolja költő elődje tragédiáját.

„KNIHKUPECTVÍ FR. PÍŠÍ v Hradci Králové”. Az autográf ceruzás bejegyzések különböző időből származnak. A „GSzL 1916.” korai tulajdont jelző bejegyzése, a vétel időpontjából, diákos írással. A két évszám közül az 1916-os a pontos időmeghatározás, ugyanis a bátyja családjának tulajdonában lévő levélben G. Szabó Zoltán 1916. október 30-án apjának már Gablonz a. N. városkából írja: „Hiszen Königsgrätzben tudtam már, onnét direkt az elindulás előtt megírtam 3 nappal, hogy ne akadjon meg levelezésünk; mert mire azt a levelet megkapták, már régen itt loptam a napot Gablonzban.” A másik bejegyzés érettebb írással, feltehetőleg Szabó Lőrinc szokásos utóbbi élettrajzi jellegű megjegyzése, ahol az évszám utóbb (de a városnév beírásával egy ceruzával és kézírással, valószínűleg a bejegyzéssel egyidejűleg) lett beillesztve (és ez is pontatlan, mint ahogyan a költő utólagos évszám-meghatározásai gyakran).

- 5 Lásd a *Tűcsökeze* 180–182., illetőleg 201. darabjaiban és kommentárjaiban, in: Szabó Lőrinc: *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*. A szöveggondozást végezte Lengyel Tóth Krisztina, a jegyzeteket készítette Kiss Katalin és Lengyel Tóth Krisztina, Osiris Kiadó, Bp., 2001. 220.
- 6 Szabó Lőrinc: *Cortina és a fehérek keresztje*. *Az Est*, 1924. augusztus 1., 4.; könyvben: Szabó Lőrinc: *Emlékezők és publicisztikai írások*. A szöveggondozást végezte, a jegyzeteket készítette és az utószót írta Kemény Aranka, Osiris Kiadó, Bp., 2003. 86–87.
- 7 Petőfi sírjánál, *Pesti Napló*, 1927. aug. 26., 4.; könyvben: Szabó Lőrinc: *Emlékezők és publicisztikai írások*. A szöveggondozást végezte, a jegyzeteket készítette és az utószót írta Kemény Aranka, Osiris Kiadó, Bp., 2003. 231–234.

Mi ez? Csupa kődarab, romok és valami fal. És mintha füstös volna. Kétségtelenül egy szétrombolt ház. Talán villám – ? Egy percre még látni a romhalmoz mellett az új épületet, aztán kanyarodó, és megint csak a Dolomitok nagyszerűsége.

De a látvány ismétlődik. És egy újabb látvány mindent eszünkbe juttat, mindent megmagyaráz: meredek hegyoldalon közvetlen a vörös-csupasz orom lábánál, velünk egy szinten, de azért magasan (még mindig 1500 méternyire vagyunk a tenger fölött), szabályosan elkerített négyszögben száz és száz fehér kereszt. Katonatemető!

Igen! Temető!

Temető ez az egész vidék – olasz front! – csaták! a rohamok! – Kavernák!! Én rettenetesnek láttam eddig a szépségeit, de most – ! Hiszen ezeken a járhatatlan csúcsokon emberek jártak, ezeken a finom szerpentineken, melyeket éjszaka hosszában és percenként söpört végig a „beállított” ágyuk tüze, magyarok és osztrákok és olaszok: emberek vánszorogtak a „percek” között, vonszolva minden homokzsáknál és drótkötegnél és spanyollovasnál és muníciónál súlyosabb rettegetésüket, a halálfélelmet! Az a gyönyörű csúcs, melynek tisztességes neve a térkép szerint Birkenkofel, talán egy örök pergőtűz alatt álló „62-es magaslat” volt – és –, de hiszen tudjátok még mind, mi volt, mi történt, mi folyt itt éveken át! Hiszen nemcsak az én testvérem várta itt a megváltást, hanem a tiéd is, a te fiad is, a te apád is, az övé, az övék, mi mind és azok is mind, akik akkor, ott túl voltak, Cortinában.

Bizony, nagyon szomorú látvány, nem fényképen, hanem így valóságban, egy ilyen fehér kereszt katonatemető a fekete hegyoldalon. Rendes, „békebeli” temetők a falu alján, otthon az Alföldön vagy másutt, akárhol: milyen jó azokban sétálni! Mennyi béke és nyugalom és komolyság száll ott a szívekbe! És mennyi maró sajnás és riadt döbbenés itt! Ezek a sírok „rendesebbek” (ó, nagyon rendesek! a képmutató Ember így próbálja jóvátenni, amit elkövetett!), de épp ez a rend! Ez a hirtelenül, célszerűen, amerikaiasan készült „rend” és uniformis-kereszt hirdeti, ordítja, hogy nem a természet rendelése szerint jött létre, hogy itt nem az élet törvénye parancsolt generációkat lassan haza, vissza a földbe, hanem hogy itt egyszerre készült el az egész temető!

És ez: a Természetellenesnek ez a borzalmas látványa lassanként minden örömet megront, amit az itten oly bőkezű Természet ad annak, aki fiának érzi magát. Nehéz hozzászólni. A szem már felnyílt és lát: most már meglátja itt is, ott is a drótakadályok felgöngyölt, rozsdás maradványait a bokrok alatt, és az emlékeztető üres konzervdobozokat, melyek itt is, ott is ezerszám hevernek halom-

ban egy-egy fordulónál. Igaz, hogy legalább az összelőtt házak mellett már ott van az új.

Elfutunk a toblachi tó mellett, leereszkedünk a toblachi síkságra. Hátunk mögött a völgy, melynek oldalán végigzakatoltunk. Toblach, pályaudvar. Szemben fél kilométernyire ismét hegyek alatt a falu. A templom fehér tornya még ideviláglik a közeledő estében. Már felépítették. A pályaudvar mögött hat-hét hotel. De az egyiknek még mindig nincs teteje. És ablaka se. És ép fala se. Kormos, szomorú rom az egész...

Szerencsére nem késtük le a csatlakozást, és pár perc múlva végan zúg velem a határ, San Candido-Innichen felé a merán–wieni gyorsvonal.

Ami őt érinti, a hazára visszazuhanó, vereségérzett katonatömeg. A békés otthonra rázúduló rendezetlenség. Az, amire majd a Remarque-regényben ráismer. Nézőként érdekli a gyilkossá válás folyamata. De csak poétikailag feldolgozva. A hazatérő frontkatonák embertelenné válását korai verseiben már végiggondolja: mesterét, Babitsot riogatja az *Áradás! áradás!* című banda-monológgal:

Áradás! áradás!

Barbárok vagyunk; barbárok! Gyilkosok, gyujtogatók! Nem egy elpuhult
kultura gyermekei, – barbárok, de büszkék!
És erősek! Amikor mennydörgő harsonáinkkal bejárjuk az uccákat,
szabályosan-egyforma lépteink döngésére lélekzetüket visszafojtva lapulnak
meg a házak!
Ma még puskacsövekben alszanak a golyóink, de lobogónkat a szél
veri, acélsisakjaink félelmese és meztelen szuronyaink vérre éhesen
ágaskodnak;
ásó, fegyver, ércgolyók, tölténytáska, borju, kézigránát és minden egyéb, ami
csak szükséges egy modern gyalogos felszereléséhez, – lásd: ez vagyunk:
csupa vas!, csupa harc!, csupa rombolás és bosszu!
Szövetségeseink a vasutak, teherautók és a repülőgépek;
zárt alakzataink fáradhatatlanul kigyóznak előre az országutakon;
nagyszabásu manővereket tartunk, télen-nyáron, esőben-hóban egyaránt
birjuk a menetelést,
földalatti páncélfedezékben álljuk az ellenséges pergőtűz pokoli őrzöngését,
vagy áthatolhatatlan drótsövény mögül küldjük az éjszakába fülsiketítő
sortüzeinket
és szemrebbenés nélkül lépünk át a széttroncsolt hullák felett.
Mert barbárok vagyunk és erősek, életünk vaskényszer: parancs és
engedelmesség; gyűlöljük az individuumot és kiöltük magunkból az embert,
hogy tökéletesen beilleszkedhessünk az óriás Gépezetbe, melynek ezer kereke
és fogaskereke csikorogva roppantja össze a határokat.

Barbárok vagyunk, ellenségei a kulturának, a költőknek, barbárok, de miénk:
 az Erő, és ami még több: az Erőszak, és vélük az Igazság is,
 gondolkodásunk teljesen prózai és praktikus, nincsenek szobraink, képeink,
 könyveink, fölöslegesnek tartjuk a művészeteket: művészetünk a
 legtökéletesebb technikai felfegyverzés;
 mert barbárok vagyunk, durvák és hatalmasok, nem ismerünk kényelmet,
 könyörületességet, testvért, nem tudunk meghatódni és nincs bennünk
 semmi romantika,
 és egyszerűen agyonlőjük, aki mást mond!

(1920. május 4.)

Olvastakor Babits reszketve érzékeli a gyilkolásra kész emberi természet őt Vörösmarty rémképeire emlékeztető szörnyűségét.⁸ Költőként Szabó Lőrinc ugyanazt foglalja első, *Nyugat*-beli közlésre ajánlott, de a cenzúra által kitiltott versébe, amiről majd egy évtized múlva a Remarque-regényben fog olvasni. Saját meg nem élt verse köszön vissza az iskolatársak történetében. Közben a költő megjelenő négy kötetének (*Föld, Erdő, Isten; Kalibán!; Fény, fény, fény; A Sátán műremekei*) tematikájában bűvópatakszerűen végig jelen van mindennek a mérlegelése. A háború poklát megjárta emberek létformájaként továbbélő terrorista szellem az, amelyet szerencsés évjárata következtében magába nem szívhatott, de a hazatért frontkatonák viselkedésében megfigyelhetett. Azt a „rendteremtő”, messianisztikus elméletekkel magukat legitimáló terrorista erőket kísérhette figyelemmel, amelyekkel honpolgári önmagát és a békés rendezésre vágyó „háterszági” világot verseiben figyelmeztethette: fenyegette, a nélkülözések rémuralma idején riasztotta. Mert látja, hogy a húszas években, a pénz uralmának átmeneti primátusa idején, amikor a szegénység és a nélkülözés lesz a világgazdaság összefogott-ságának bipoláris ellentéte, az erőnek ez az erőszakban kifejlődő uralma rejtetten

8 A később megtalált verséhez 1954-ben hozzáfűzött megjegyzése szinte megismétli a *Vissza a háborúból* fordításakor bekövetkező poétikai történést. A kilépést a diákidillből: „Harmincnégy évvel ezelőtt, 1920 tavaszán írtam ezt a prózaverset. Akkoriban hirtelen nagyon megcsömöröltem azoktól az impresszionista-parnasszista kísérletektől, amelyekkel Babits Mihályt felkerestem, s amelyekkel a barátságát megszereztem.” Ezt követi a beledöbbenés a lövészárkok-terroristák önformálódásába. „Nyilván aktuális élmények hatása alatt írtam aztán, talán harmadik vagy negyedik prózai költeményként, ezt a verset. Délután elvittem Babitsnak. Könyvtárszobájában, a díványán fekvé olvasta végig; utána remegni kezdett, s azt mondta, hogy »ennél nagyobb verset Vörösmarty óta nem írtak«. Minthogy addigi írásaimat csak kitűnő ígéreteknak tartotta, ez a dicséret egészen elkábított. Nem is tudtam hinni neki, és nyilvánvaló, hogy Babits dicséretében elsősorban a saját félelmei szólaltak meg. A verset a román megszállás alatt meginduló Nyugatban közölni akartuk, de a román cenzúra törölte.” [Az emlékezet téves, ekkor már nem volt román megszállás.] És végül az emlékezés tudatosítja a regényfordítással elkövetkező végleges szakítást és szembefordulást a terrorista tematikával: „Később pedig már magam tartottam vissza, bármennyire hatalmas élményem fűződött hozzá.” Utóbb, a *Vers és valóság* emlékezéseiben gondolkodva történeti távlatba helyezve mint múltbéli dokumentumot gondolja végig az egész tematikát: „Az eredeti kéziratot most megtaláltam, s legépeltem, hozzáfűzve ezt a történeti magyarázatot. Bp. 1954. április 18.”

továbbra is veszélyeztetője a környező Európának.⁹ Hiszen Lenintől Mussoliniig, Horthytól Piłsudskiig és Kemal Atatürkig, Spanyolországtól-Portugáliától Litvániáig, Finnorszáig, sőt Kínáig más-más formában legitimálódik valósága. Szabó Lőrinc költészetében nem a „vezér”-t hitelesíti, hanem éppen ezt a legitimációt kérdőjelezi meg. A költőben élő honpolgári én figyel a terrorista veszély messianizmusként megjelenő formáját, amely a lövészárkok pokoli edzettségű seregeit szabadítja a „hátság” világára. Mennyit érhet az általuk ajánlott „felszabadító” erő, meddig mehet el a nyomorba süllyedő világ szorultsága, hogy mindezt elfogadhassa? Kérdőjelek. És nem azonosulás. A kívül maradt évjárat távolságtartása teszi fel kérdőjeleit ezekben a kalibáni rémségekkel vívódó versekben.

Vezér

Csak két kezem van s ezer kellene,
vagy több is, nem tudom, és így tovább,
ezer szem és száj és szív, millió,
hogy megteremtsem, amit akarok.
Két kezem van és csak egy életem, –
lesz millió, hogy egy buta revolver
ki ne irtson! Lesz millió, aki
részleteimet kapja-őrzi, – testem
minden sejtje s minden gondolatom
külön embert jelent. Pénz és eredmény
oly sok kell, hogy nem érek rá magam
végezni, megszerezni, – elveszek
mindenkitől valamit, hiszen értük
jöttem ide és értelmem csak így van,
így vagyok én a nép és így, ami
áldozat esik, nem volt céltalan.
A cél: én vagyok, a cél: én magam
és valami, amit magam sem értek,

9 A költő Szabó Lőrinc a húszas években poétikailag gondolta át a következő évtized történelmi meghatározottságát. Egymásra vetítette a folyamatban lévő és a várható évtized történelmét, hogy egyszerre léphessen ki belőle. Amit visszatekintve a századvég történésze szétbontva ír le a század két évtizedéről: „Az 1920-as években a világot a pénz hatalma irányította, a harmincas években viszont a fegyverek döntőbírásgáé volt az utolsó szó.” (Paul Johnson: *A modern kor. A 20. század igazi arca. [Modern Times. A History of the World from the 1920s to the Year 2000. Phoenix Giant]* Fordította Berényi Gábor, XX. Század Intézet, Bp., 2000. 355.) A húszas évek nagyverse a Szabó Lőrinc-i költészetben a pénz hatalmára rálátó *Oda a genovai kikötőhöz*, a harmincas éveké az erőszak hatalmával viaskodó *Szum-vu-kung lázadása*; a költő látéletére ráírmel a történész megfigyelése. Ugyanakkor a költő a lövészárkokból kiáramló fantommá váló terrorizmust már a húszas években úgy gondolja végig, hogy amikor fantomból ismét valósággá éled, akkor kiszabadulhasson szuggesztíójából. (A *Vezér* 1938-as átírata inkább csak egy rosszkor felidézett – utóbb életrajzilag ártalmassá mérgeződő – mimikri lett a költő pályaképében!)

mert úgy használ föl engem is, miként
én a többit, de amíg ösztönöm
és a szerencse meg nem csal, e cél is
előre birtokom. Mondják, kegyetlen
s önző vagyok, – mellékes. Mit akar
itt a jámbor, a jónak és a rossznak
prédikátora? Itt csak annyit ér
minden, amennyi ereje van: az
erkölcs és az isten és mind a többi,
a tudomány, művészet és a nők,
e hasznok s ornámensek, ugyanoly
eszközeim, mint a bűn és a terror,
amit különben néha eltakarni,
néha fölfedni célszerű. Csupán
az igazság méltó ellenfelem
s fegyvertársam: testtelen ideája
legyőzve is rámkényszeríti páncél
jelszavát és bírói köntösét.
Most elbúcsúzom magamtól. Mi lesz,
nem tudja senki. Én sejttem. Amit
megindítottam, most az az egyetlen
lehetőség, egyetlen helyes út.
Csak erőm legyen, legyen önuralmam
s meglesz a győzelem: jelen vagyok
az ország kétszáz városában, én
indulok meg félmillió szuronyban
a főváros felé, egy óra múlva
monitoromon eldördül az ágyú:
én megszűnök s testem épületében
megmozdul egy világ gépezete.

(*Pesti Napló*, 1928. szeptember 16.)

Szabó Lőrinc nem élte meg, mégis évtizeddel megelőzte poétikájában a regény történetét. Akkor miért vállalkozik erre az utólagos feladatra? Higgyük azt, hogy nemcsak a pénzkereset diktálja ily költőire sikeredett szövegének megformálását. Bárha sehol nem tesz említést – sem leveleiben, sem naplójegyzeteiben, sem életrajzaiban – erről a napilapok közötti tetszhalálban lappangó munkájáról, mégis a magyarul formált szöveg poétikai izzása alkalmat adhatott a költőnek az elmúlt évtized tapasztalatainak prózaszövegben való összegezésére éppen akkor, amikor költészetében ebből kilépve élete talán legfontosabb kötetének verseit készíti, a *Te meg a világ* darabjait.

Pályája első évtizedének poétikai tapasztalatait gondolhatja végig a Remarque-regény fordítása idején. Mindazt, amiből életrajzilag kiesett, de ami az elmúlt tíz

év feszültségét megteremtette a maga nemzedékével azonos hangoltságú, tematikájú, színvonalú költészetében. Mondjuk a *Menschheitsdämmerung* antológia¹⁰ költői átlagának színvonalán. Ugyanakkor a lényegi hasonlóságokon belül megjelenik mindvégig egyfajta *sajátos* elkülönbözése is. A távolságtartásnak az életrajzi véletlenből adódó esélye. A generáción belüli évjáratí elkülönbözés. Az az egyetlen év, amely a lövészárkok poklában edződő messianizmus ellenében a változtathatatlan tudatosodását jelenti a költő számára. Az a csodás esély, hogy elmondhatja a pokol és a nélkülözések minden kínját – de mint kívülről. Mint aki belátja a sorsukat, de egyáltalán nem azonosul – mert nem is azonosulhat – velük. A *kívülről* bírói szerepét kapja a sorstól, aki a legnagyobbra törőt (mondjuk akár egy Hitlert is) és a mindennapi életben gyilkosságra edzett szerencsétlent egyként bírói tekintete elé idézhet az elkövetkező évtizedekben. Mert nem élte meg a lövészárklétet, ő megmaradt egy költői szerepre készülő diáknak. És ennek az adománynak a birtokában tájékozódhat a világban. Hasonlóan egy másik „kívülről állóhoz”, a fizikushoz, aki a maga szakmájában élve a maga kísérletező tekintete elé vonja a tényeket, mint a költő teszi a maga poétikai ítélőszékében. „Az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk” – ahogy Niels Bohrt idézve Heisenberg rálatál arra a metaforára, amely akkor egyként érvényes a műalkotásra és a tudományos ténykedésre.¹¹ Ez a rálatás és ugyanakkor megítélés, a néző és az aktor egyszerre megidézése lesz ennek a *sajátosság*nak a jellemzője. Ez emeli ki a Szabó Lőrinc-i költészet egyediségét a generációs átlagból. Ez a „rettegetessége” az, amely megmenti a messianisztikus azonosulás bármelyik formájától. Ez a versírása kezdeteitől megtörtlenül beleépült távolságtartás lesz az, ami ekkor tudatosodik poétikájában. Ami ráébreszti egyedi ars poeticájára. A regényfordítástól kezdődően vált át költészete a század legjobbjainak egymástól függetlenül megteremtődő szintjére. Ha a filológiai és poétikai mesék a fordítás kezdetén csak véletlenül keresztezték egymást, a szöveg kialakulása során a véletlen átalakulhatott pályamódosító tudati eseménnyé.

A *Te meg a világ* létrejöttének szinte semmilyen naplózott eseményére nem találunk utalást. Életrajzit igen, de az a kötet kiadására vonatkoztatható csak, a lényegi alakulás ez alatt a rövid pár hét alatt történt meg, amikor a *Vissza a háborúból* fordítását készítette. Ez a fordítás lehet a *Te meg a világ* létrejöttének poétikai naplója.

Az 1930-as év végi és az 1931-es tavaszig tartó időszak alatt napi penzumként alakítja fordítását a költő, majd ezt követően kezdi összeállítani – utóbb szelektálni – azt a száz körüli versét, amelyet *A Sátán műremekei* után, tehát 1927–28-ban,

10 A Kurt Pinthus által szerkesztett *Menschheitsdämmerung. Symphonie jüngster Dichtung* című antológia (Ernst Rowohlt Verlag, Berlin, 1920).

11 „Wir im Schauspiel des Lebens gleichzeitig Zuschauer und Mitspielende sind” In: Werner Heisenberg: *Physik und Philosophie*. 1959, Ullstein Buch NR. 249., West-Berlin, 1961. Magyarul: Werner Heisenberg: *Fizika és filozófia*. In: Uő: *Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Bp., 1967, fordította: Kis István, 102.

majd egyéves szünet után 1929 év vége után ír. Ezt követően küldi el Németh Lászlónak a gyűjteményt,¹² várva a kritikus véleményét. Ezt követi mind Németh László, mind a Villon-fordítások alkalmából írt recenzió kibővítéseként Halász Gábor¹³ visszaigazolása és ujjmutatása – éppen a leendő *Te meg a világ* felé.

12 „...közben végigolvastam 1926-tól való teljes versanyagomat, elrendeztem az egészet, dátumok szerint, kb. 100 verset, és írtam egy hosszú levelet melléjük Németh Lászlónak. Az 1927-es és 28-as részben még elég sokat kell majd változtatni, a többen úgyszólván semmit. Ma reggel aztán expressz-ajánlva feladtam az egész óriás-vastag levelet. Kíváncsi vagyok, milyennek látja majd ezt a 2 kötetnyi anyagot N. L.” – írja feleségének 1931. augusztus 3-i levelében a költő (az utóbb előkerült levelet lásd in: *Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékessé Korzáti Erzsébet levelezése*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Kabdebő Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina, Magvető, Bp., 2000. Jegyzetben, 633. oldal). Németh László a *Nyugat* 1931-es évfolyamában imígyen reflektál a küldeményre: „1926 óta Szabó Lőrincnek nem jelent meg eredeti kötete, verseinek java napilapok szennyes folyamán sodródik tovább. Aki azonban e versek gyűjteményébe beletekint: a szigorú verssorokon, mint arcvonásokon figyelheti meg, mint lesz az ideges fintorból dacos férfikomolyság. Öntött szavak, kik egyre olvadóbbak, írta Ady Babits verseiről. Nos, itt az olvadt szavak lesznek egyre öntöttebbek, a keserűség a szemünk előtt változtatja halmazállapotát. A szöktetett jambus fokról fokra belevész egy merevebb, gögösebb mértékbe, a strófák felhúzzák láncos vár-hídjaikat, az egy szuszra elfúható vers mondatokra szakad; a költő elzárkózik, gombolkozik, s aki annyi szonettet fordított, felfedezi a maga számára is a szonettet. A Szabó Lőrinc-vers nem szavalható költemény többé, mely tetőt, hullát, elkapott szénásszekeket hoz árvíz hátán. A kompozíció egyszerre nagyon fontos lett, és egyszerre száműzött minden fölösleget. [...] Szabó Lőrinc lírája egyre határozottabban gondolati. Nemcsak a szó iskolás értelmében, hanem annál szorosabban is. Nemcsak gondolatokat forgató líra, hanem a gondolkodás fájdalmának a lírája. A költő lelkén seb az öntudat, seb, amelyet nem hajlandó kuruzslók gyógyfűveivel borogatni. Ha előbb a nyomor, az igazságtalan kitagadottság uszított föl; most a halál, az értelmetlen létezés dermeszti meg. Nem mintha a nyomora kevésbé fájna, de egy lépéssel közelebb szállt a Nihilhez, melyre a férfi válasza: tragikus öncélúság s a művészé: kérlelhetetlen fegyelem.” (Németh László: *Új nemzedék*, 1931 című sorozatban: *Szabó Lőrinc. Nyugat*, 1931. II. kötet, 236–240. Kötetben: Németh László: *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1970. 326–332.)

13 Szabó Lőrinc első Villon-fordításai apropójából (*A szegény Villon tíz balladája és A szép fegyverkovácsné panasza*. Fordította Szabó Lőrinc. Bisztrai Farkas Ferencz kiadása, Bp., 1931) vélekedik imígyen Halász Gábor: „Évek óta nem jelent meg Szabó Lőrinc-kötet és csak a napilapokban elszórt verseiből vettük tudomásul tehetsége csodálatos megérését. Fejlődésének talán legszerencsésebb stádiumában van most, amidőn felzaklatott egyéniségét, morális kételyeit, gögös életbölcességét formailag teljesen megtisztult, minden felesleges dísz lehántott, a legsúlyosabb intellektuális terhet könnyű lebegéssel hordozó költeményekben tudja kifejezni. Idegszállainkban érezzük egy-egy biztos sorát, mint az operáló kést. Nem a színkeresés a művészete; a fogalmak kegyetlen és pontos kopársággal lépnek be a versbe, a hasonlat sem távoli utalások félhomályába burkol, hanem felcsattanó éles világítást gyújt ki, a jelző nem díszít, hanem karakterizál. A forma, a gondolati líra nagy korszakaira emlékeztet, nemcsak cifra köntös, hanem megoldás is, meggyötör és felszabadít, mint egy matematikai levezetés; a képlettel rokon, nem a képpel. Mondati hangulatában van valami szikrázó, villamos feszültség, hangjában csaknem kopogós keménység, gondolataiban a színvallás, helytállás bátorsága, érzelmi életében kíméletlen őszinteség, erotikájában követelődző, de sohasem füledt lobogás; a határozott gesztusok, éles körvonalak művészete az övé. A legfelsőbb is felszínre kerül, a rejtegetett titok kitergető fénybe; mindent, ami fáj, nevén kell nevezni.” (Halász Gábor: *Szabó Lőrinc Villon fordítása*. Protestáns Szemle, 1932. 3. 203–204. Kötetben: Halász Gábor: *Tiltakozó nemzedék*. Magvető, Bp., 1981. 1081–1082.)

A regényfordítás tulajdonképpen említetlenül marad a költő pályaképében, ez magyarázható lenne penzum-voltával is. Pénzkereset, a szerkesztő Magyar Elek kitalálása, majd még a „macerás” „szeméremsértési” vád.¹⁴ De visszatekintve ez a kriptamnézia beszédessé válhat: hiszen nemcsak a fordítás emléke törlődik, hanem vele együtt mindazok a versek, amelyek az 1929-es év végi időnek és az 1930-as évek publikációkkal is datáltan termékei voltak. A száz versnek az a töredéke, amely utóbb kimarad a *Te meg a világ* kötetből. Tehát a fordítás – mint egy tisztulásként – magával rántja a feledésbe mindazt, ami csak előkészület lehetett a végleges kötet számára. És akkor még nem is beszéltünk azokról a költő halála után előkerült kész versekről,¹⁵ amelyek csak utóbb, a századvégen láttak napvilágot. Mindezek megnyugtatóan csak az összes versek *kiadatlanjai* között jelentek meg.¹⁶ Csak néhány motívumra hadd utaljak. A legtöbbet a tizenkilencedik–huszadik századi prózaírás közhelyeiként is számon tarthatjuk, de mivel Szabó Lőrinc fordításában alakulnak szöveggé, mégis kötni vélem a költő megelőző pályájának eseményeihez. Ezek a motívumok a regényben ugyan a lövészárkháttérhez kapcsolódnak, de a Szabó Lőrinc-i versben a személyiség-szétválás, a belső dialógus megnyitásának alkalmává konkretizálódnak. A próza közhelyeit Szabó Lőrinc költészetének közhelyeivel váltja ki, ezért is vélik a fordítás közreadói sikerültebbnek a regény magyar nyelvű szövegét.

Egy lövés eldőrdült, egy téglá meglazult, egy sötét kéz közibénk markolt. Elfutottunk egy árnyék elől, de körben futottunk és az árnyék utolért bennünket. Sok mindent megpróbáltunk, őszintén igyekeztünk, de saját magunkat elkerültük. Azt hittük, hogy legyőzzük, de a dolgok sohasem fogadtak be teljesen. Mindig volt valami végső maradék, amin elbuktunk, ami nem vált vérré és rezgéssé és léletté.

Zajongtunk és kerestünk, megkeményedtünk és átengedtük magunkat, meglapultunk és támadásra ugrottunk, eltévedtünk és tovább szaladtunk; – de mindig nyakunkban éreztük az árnyékot és meg akartunk szökni előle. Azt hittük, hogy mögöttünk van és úgy kerget; – és nem tudtuk, hogy magunkkal hurcoltuk, hogy ahol mi voltunk, ott némán ő is jelen volt; – hogy nem mögöttünk, hanem bennünk volt, – saját magunkban.

14 Lásd jelen kötetben Busku Anita Andrea esettanulmányát: *Újabb adalékok Szabó Lőrinc életéhez*.

15 A verseket a költő fia, Lóci találta meg egy borítékban, a költő könyvtárszobájában a könyvek között elhelyezve. Ezt követően, az *Összes versek*-beli könyvközlés előtt folyóiratokban publikáltam a verseket (*Magyar Napló*, 1990. június 28., november 8.), majd a *Vers és valóság* általam sajtó alá rendezett első kiadásának függelékében adtam közre mindet (Magvető, Bp., 1990.).

16 In: *Szabó Lőrinc összes versei*. A szöveggondozást végezte Kabdebó Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina, javított kiadás, Osiris Kiadó, Bp., 2003. 1–2. *A költő által kötetbe nem rendezett versek* között. A gép-, illetve kéziratos példányok utóbb az MTA Könyvtára Kézirattárába kerültek.

[Ein Schuß ist gefallen, ein Stein hat sich gelöst, eine dunkle Hand hat zwischen uns gegriffen. Wir sind vor einem Schatten davongelaufen, aber wir sind im Kreise gelaufen, und der Schatten hat uns eingeholt. Wir haben uns vielen Dingen gestellt, wir hatten guten Willen, aber uns selbst sind wir aus dem Wege gegangen. Wir glaubten, wir könnten es bezwingen, aber die Dinge nahmen uns nie ganz auf. Es blieb immer ein Rest, an dem wir scheiterten, der sich nicht auflösen wollte in Blut und Schwingung und Leben.

Wir haben gelärmt und gesucht, wir haben uns verhärtet und hingegeben, wir haben uns geduckt und sind angesprungen, wir haben uns verirrt und sind weitergelaufen – aber immer spürten wir den Schatten im Genick und wollten ihm entinnen. Wir haben geglaubt, er jage hinter uns her; und wir haben nicht gewußt, daß wir ihn mitgeschleppt haben, daß da, wo wir waren, schweigend auch er war..., daß er nicht hinter uns, sondern in uns war..., in uns selber.]

Találkozás

Menekülsz és nincs kegyelem,
menekülsz valami elől,
– te tudod, mi a bűnöd!
Lelkednek vére melegen
ömlik és borzadva tűröd:
„Ments meg, ész, álarc, fegyelem!”

Lennél vidám, könnyű, igaz,
de ucca vagy, bús bűntanya,
teli detektívekkel,
s méggy bátran, mert ha megriadsz,
háta mögött már ott a fegyver
s a kiáltás, hogy te vagy az!

Itt állsz mellettem, – bántalak?
Tudod: nem szabad félni! Mért?
s Mitől? fénylik szemedben,
de belül máris omlanak
s nőnek eszeveszetten
a rejtő kártyavárfalak:

falak és szavak, takaró
kínok rejtettebb kínokon,
páncélok titkaidra,

szégyenre, szenvedélyre, – s óh
tudod, mind gyöngé, mintha
csak üveg volna, áruló,

törékeny hártya, mely megett
akvárium lakóiként
teregetik ki vérző
kínban féreg-életüket
a néző
előtt a csupasz idegek.

Hiúság s gyanú szemete,
gőg, tüskék mérge, csönd s amit
dugsz mosolyogva (látom!),
ez a bent nyüzsgő fekete
nagy éj, óh mondd, barátom,
mondd, ember, magad betege,

mondd, fáj? birod? – Szánalmamat
érzi futva benned a hála
s elrémülök, mikor riadt
tekintetedből visszacsap
a válasz,
mondván, hogy: ismersz, magadat!

(*Pesti Napló*, 1930. január 26.)

A következő jelenet *A Sátán műremekeinek* állandó vonulás-képeire emlékeztethette a költőt, az expresszionista filmek (leginkább a Fritz Lang által 1926-ban készített *Metropolis*) megformálásaira. De ugyanekkor egy későbbi verskísérlést is megismételteti vele, a *Tulvilág* címűt,¹⁷ amellyel már a nélkülözés-képzetet a személyiségen belüli szemponthasadásra változtatná át – a létezés gazdasági-hierarchikus megéléséből ezáltal készül átlépni a mulandóság-problematika tudati formálásába:

Különös, hogyan megváltozik egy szem nélküli arc, hogyan ki-alszik és milyen puha és halott lesz a felső része és milyen különös benne a száj, mikor megszólal. Az arcnak csak az alja él. Ezeket az embereket mind puskagolyó vakította meg, ennél fogva másképpen viselkednek, mint a született vakok. Hirtelenebbek és egyúttal óvatosabbak a mozdulataik, amelyekből még hiányzik, sok-sok sötét év biztonsága. Bennük még él a színek, ég, föld és szürkület emléke.

17 Megjelent az 1929. év végén publikált *Az Est Hármaskönyve 1930* kötetben, 86–87.

Még úgy mozognak, mintha volna szemük, akaratlanul fölemelik és fordítják az arcukat, hogy ránézzenek arra, aki hozzájuk szól. Némelyiknek fekete vászonlap vagy kötés van a szemén, legtöbb azonban enélkül jár, mintha így kissé közelebb volna még a színekhez meg a fényhez. A pillájuk kiszáradt és csukott; – nedvesen és pirosan, mint egy ködös, vigasztalan. Ezelőtt, már csak az alsó szemhéj keskeny csíkja tolakszik kissé előre. Sokan közülük egészséges, erőstágú, jól megtermett férfiak, akik dolgozni szeretnének. A márciusi ég sápadt alkonypírja ragyog lehorgadt fejük mögött. A kirakatokban felvillannak az első lámpák. De ők alig érzik az este szelíd és gyöngéd lehelletét a homlokukon, nem látják a tavasz első színeit; durva csizmáikban lassan lépkednek az örök sötétségen át, amely felhőként terül köréjük, és szívósan és komoran mászkálnak a gondolataik föl és alá azokon a kis számokon, amelyek kenyeret, ellátást és életet jelentenének számunkra, és mégsem jelentik azt. Agyuk kialudt kamráiban lomhán kavargó éhség és nyomorúság. Gyámoltalanul és tompa szorongásban érzik, milyen közel a pusztulás és mégsem bírják látni és nem tehetnek ellene egyebet, mint azt, hogy lassan és seeregben felvonulnak az uccákon és halott arcukat a fénybe emelik a sötétből, némán könnyörögve azoknak, akik még tudnak látni, hogy csakugyan lássanak.

A vakok mögött jönnek a félszeműek, a fejlődésesekek szétrongyolt arcai, ferde, dagadt szájak, orr- és állnélküli fejek, arcok, amelyeknek felülete egyetlen nagy vörös heg s benne ott, ahol valaha a száj és orr volt, néhány lyuk. E pusztulás fölött pedig csöndes, kérdő, szomorú ember-szemek.

Utánuk jönnek az amputáltak hosszú sorai. Soknak már van mesterséges végtagja, amely járás közben ferdén előrelendül és csörrenve csapódik a kövezetre, mintha az egész ember mesterséges volna, vastest páncélburkolatban. A többiek magasra felkötötték és biztosítótűvel megrögzítették a nadrágjuk szárát. Fekete gumi-ütközős mankón és botokon bicegnek.

Aztán jönnek az idegsokkosok. Reszket a kezük, a ruhájuk, a testük, mintha még mindig a borzalomtól reszketnének. Nem bírnak többé uralkodni rajtuk, az akaratuk kihamvadt, az izmok és idegek fellázdak az agy ellen, a szemek tompák és ájultak.

Félszeműek és félkarúak, viaszosvászonnal fődött kis kosárkocsikban tolják a súlyosan sebesülteket, akik már csak görszékben bírnak élni. Néhányan egy lapos tolókoszit húznak, amelyet asztalosok használnak ágyak és koporsók szállítására. A kocsin egy törzs ül. Nincs rajta semmi takaró. A két comb tövig hiányzik. Egy erős férfi felsőteste, semmi több. A férfinak vastag nyaka van és széles becsü-

letes arca, erős bajusza. A fején ellenzős sapka. Talán bútorszállító munkás volt. Mellette tábla, ferde betűkkel, amelyeket valószínűleg ő maga festett: ÉN IS SZERETNÉK JÁRNI BAJTÁRS. Az ember csak ül, az arca komoly; néha feltápáskodik a karjára és kissé odább löki magát a kocsin, hogy másképpen üljön.

Utána fiatal, sápadt férfi következik: se karja, se lába. A két térdé vastag bőrburkolatban áll, olyan, mint két súlyos pata. Annyira értéketlen látvány, hogy az ember akaratlanul a kocsí alá néz, mintha a két lábszárnak is ott kellene valahol lépkednie. A karjai csonkján táblát tart: MÉG SOK EZREN FEKSZÜNK A KÓRHÁZAKBAN.

A menet lassan vonul az uccákon át. Amerre elhalad, csönd lesz. Egyszer hosszasan várakozniok kell, a Hakenstrasse sarkán. Ott most egy új, nagy tánclokált építenek, és az utat homokdombok, cementeskocsik és állványok barrikádozzák el. A kapu fölött, a deszkák mögül már kivöröslik a lángbetűs felirat: ASTORIA BAR ÉS LIKÓRSZALON. Az embertörzset szállító kocsi épp alatta áll és várnia kell, amíg elcipelnek néhány vasgerendát. A tábla sötét izzása előnti a testet és megfesti az arcot, amely némán néz, komorvörösén, mintha irtózatot szenvedélytől dagadna és mingyárt egy iszonyú kiáltással robbanna széjjel.

[Es ist sonderbar – diese Menschen sind alle Blindgeschossen; sie bewegen sich deshalb anders als Blindgeborene. Sie sind ungestümm und gleichzeitig vorsichtiger in den Gesten, die noch nicht die Sicherheit vieler dunkler Jahre haben. In ihnen lebt noch die Erinnerung an Farben, Himmel, Erde, Dämmerung. Sie bewegen sich noch so, als ob sie Augen hätten, unwillkürlich heben und wenden sie die Köpfe, um den anzusehen, der mit ihnen spricht. Manche tragen schwarze Klappen oder Binden auf den Augen, die meisten aber gehen ohne sie, als ob sie dadurch den Farben und dem Licht noch ein wenig näher wären. als ob sie dadurch den Farben und dem Licht noch ein wenig näher wären. Ihre Lider sind vertrocknet und geschlossen; fleckig, feucht und rot wie ein trübes, trostloses Früher schiebt sich nur noch der schmalen Streifen des unteren Lides ein wenig vor. Viele sind gesunde, kräftige Menschen mit starken Gliedern, die arbeiten möchten. Das blasse Abendrot des Märzhimmels schimmert hinter ihren gesenkten Köpfen. In den Schaufenstern beginnen die ersten Lampen zu brennen. Sie aber spüren kaum die milde und zärtliche Luft des Abends an ihren Stirnen – mit ihren groben Stiefeln gehen sie langsam durch die ewige Dunkelheit, die um sie wie eine Wolke gebreitet ist, und zähe und trübe klettern ihre Gedanken die geringen Ziffern auf und ab, die für sie

Brot, Versorgung und Leben sein sollen und doch nicht sein können. Trägere rühren sich Hunger und Not in den erloschenen Kammern ihres Gehirns. Hilflos und voll dumpfer Angst fühlen sie ihre Nähe und können sie doch nicht sehen und nichts anderes gegen sie tun, als gemeinsam langsam durch die Straßen zu gehen und die toten Gesichter aus der Dunkelheit ins Licht zu heben mit der stummen Bitte an die andern, die noch sehen können, doch zu sehen.

Hinter den Blinden kommen die Einäugigen, die zerfetzten Gesichter der Kopfverletzten, schiefe, wulstige Münder, Köpfe ohne Nasen und ohne Unterkiefer, einzige große rote Narben die ganzen Gesichter, mit ein Paar Löcher darin, wo früher Mund und Nase waren. Über dieser Verwüstung aber stille, fragende, traurige Menschaugen.

Ihnen folgen die lange Reihen der Beinamputierten. Viele haben schon die künstlichen Glieder, die schräg vorwärtsschellen beim Gehen und klirrend auf dem Pflaster aufsetzen, als sei auch der ganze Mensch künstlich, aus Eisen mit Scharnieren.

Dann kommen die Schüttler. Ihre Hände, ihre Köpfe, ihre Anzüge, ihre Körper beben, als zittern sie immer vor Grauen. Sie haben keine Gewalt mehr darüber, ihr Wille ist ausgelöscht, die Muskeln und Nerven haben sie gegen das Gehirn empört, die Augen sind stumpf und ohnmächtig geworden.

Einäugige und Einarmige schieben in kleinen Korbwagen mit Wachstuchdecken die Schwerverletzten, die nur noch im Rollstuhl leben können. Zwischen ihnen ziehen einige einen flachen Handwagen, wie ihn Tischler zum Transportieren von Bettstellen und Särgen verwenden. Darauf sitzt ein Rupf. Die Beine fehlen vollständig. Es ist der Oberkörper eines kräftigen Mannes, sonst nichts. Er hat einen stämmigen Nacken und ein breites, braves Gesicht mit einem starken Schnurrbart. Er könnte Möbelpacker gewesen sein. Neben sich hat ein Schild stehen, mit schiefen Buchstaben, die er wohl selbst gemalt. Ich möchte auch lieber gehen, Kamerad. Mit ernstem Gesicht sitzt der Mann da; nur manchmal stützt er die Arme auf und schwingt sich ein Stück weiter auf dem Wagen, um anders sitzen.

Ein junger, blasser Mensch ohne Unterschenkel und ohne Arm folgt. Die Knie stehen in dicken Lederhüllen, wie schwere Hufe. Es sieht so unfäßlich aus, daß man unwillkürlich unter den Wagen schaut, als ob die Beine da weitergehen müßten: In den Armstümpfen trägt er ein Schild. „Viele Tausende von uns liegen in den Lazaretten.“

Der Zug zieht langsam durch die Straßen. Wo er vorbeikommt, wird es still. Einmal muß er lange halten, an der Ecke der Hacken-

straße. Dort wird ein großes neues Tanzlokal errichtet, und die Straße ist von Sandhaufen, Zementwagen und Gerüsten versperrt. Zwischen den Gerüsten über dem Türeingang flammt bereits in roter Leuchtschrift der Name: Astoria, Diele und Likörstube. Der Wagen mit dem Rumpf steht gerade darunter und wartet, bis ein paar eiserne Stangen fortgebracht werden. Die dunkle Glut des Schildes übergießt ihn und färbt das Gesicht, das schweigend zusieht, düsterrot, als schwölle es von einer furchtbaren Leidenschaft an und würde gleich als ein entsetzlicher Schrei zerspringen.]

Tulvilág

Éhes vagyok, mint egy halott,
halott is vagyok már egészen
és ódöngök, kívül a kerítésen,
mint koldusok,
mindenen kívül, a testtelenség
rabságát sirva, örök inség
kárhozatában, összevissza
lézengek a világon át,
üres lelkem becsavarogja
a várost, beles az ablakokba
és átlengi a falakat
s erőlködöm, hogy lássanak
s kiáltok s mégis semmi hang,
jelen vagyok, mégis bitang,
nincsen előttem akadály,
az élet mégis veszve már,
hiszen nincs kezem megragadni,
husom valamit befogadni,
nem vagyok már csak gondolat,
saját magam kísértete,
emlék és sóvárgás, amely
nyúl mindenért, de nincs mivel:
testem, hullott eb, út szélén hever.

Elmegyek hozzá: ő vagyok én,
a régiből csak ő az enyém,
málló roncsait a szemeten
dühöngve rázom, összeszedem,
nézem, lehet-e belebujni,
jaj, hogy lehetne visszajutni,
körülzaglászom, költögetem,
próbálok újra egyberakni,
foltozni és lelkemre adni

a tört páncél darabjait,
szív, csontok – régi helyüket
keresem – kéz, láb! – s nem lehet,
összeesik mind, mint a rongy
s én ott lengek, szegény bolond,
tétlenül a roppant időben
és föld alatt és föld felett,
kőben, virágban, levegőben
irigyelem az életet
s gyilkolnék mindent, ami jár,
ami mozog, ami eszik,
küzködik és szeretkezik,
ami valóság, valami,
akármilyen rút és pici
féreg, giliszta, moh, bogár.

Piszkos erőszak a halál
s még borzalmasabb, hogy a lélek
tudja, hogy tovább tart az élet,
a másoké, a hús, a vér.
Mi az enyém, mi vagyok én még?
Valami olyan nagy szegénység,
amilyet nem sejt, aki él.

Jó volna most, jó volna már,
amit régen annyit gyaláztam,
a hitvány test, amit leráztam,
hogy legyek tiszta és halott:
jaj, most halottak közt vagyok,
gyáván, némán és tehetetlen,
telhetetlen, telithetetlen,
pusztíthatatlan, temetetlen,
lélekké, vággyá, semmivé
hűlve, ritkulva, hullva, züllve
settenghetek folyton velük
az élet körül, mindenütt,
velük, akik belopakodnak
mindenüvé, ahol csak éltek
és éheznek és enni kérnek
és szomjaznak s nem tudnak inni,
nem tudnak semmit hazavinni,
de testük ágyatokba fekszik,
asszonyaitoknál melegszik
s csókol és senki, ő sem érzi
s mindent fölhabzsol és nem érti,
hogy mégis csak üres marad.

Ott látom köztük magamat
 és a gyűlölt rokon-csapat
 jajgatva leng mindig tovább
 városon és uccákon át,
 ott ténfergek köztük, buta
 robotban, a semmi koldusa,
 futok a valóság után
 és hitetlen próbák után
 naponta százszor visszatérek
 rongy testemhez, költögetem,
 nézem, rázom reménytelen,
 s megint eldobom és zokogva
 borulok elébe a porba.

A regény börtönjelenete felvillanthatta a költőben egy korábbi apokrif verses történetét, amelyet Jeszenyin halála apropójából írt.¹⁸ A meghalás, a fizikai létezésből való kiválás kereteinek átgondolását kezdi a költő ezeknek a szövegeknek a formálgatásával.

Albert ül és feláll és járkál. És néha nyujtózik és kezeit a falon az alkonyi fény négyszögére próbálja tenni. Olyan helyet keres, ahol csak a pirosság ömölne el a kezén, a rács árnyéka nélkül. De nem sikerül, a piros kockák túlkicsinyek, velük együtt mindig fekete kereszt is vetődik a kéz fejére.

[Albert sitzt und steht auf und geht umher. Und manchmal reckt er sich und versucht, die Hände in das Viereck des Abendrotes an der Wand zu legen. Er möchte eine Stelle finden, wo nur das Rot über seine Hände flutet, nicht aber der Schatten des Gitters. Es gelingt ihm nicht, die Flächen dazwischen sind zu klein, immer fällt ein dunkles Kreuz mit auf die Handrücken.]

Óh élet!

Óh élet! E sok átalakulás,
 földi élet s talán mégis
 megmarad, pokoli ajándék.

Ha már nem volt álom a méreg,
 nem akarok meghalni: félek!
 Lesz még erőm az ablakhoz menni,

18 Lásd tanulmányomat: „Szergej Jeszenin utolsó éjszakája”. In: „Ritkúl és derül az éjszaka” (Harc az elégiáért). Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006. 65–82.

ott lóg a hurok, önmagam utolsó lobbanása.

De merre néz az ébredő nap és
mi lesz majd az égen?
Az ablak fekete keresztje.

Eddig a prózafordításig számíthatjuk Szabó Lőrinc pályájának *generációs* jellegét. Idáig Szabó Lőrinc mint kortárs a számára – és generációja számára – adódó történelemmel mérekezik, általam korábban „lázadozó évtizedének” nevezett korszakában. Ha nem is közvetlen szenvedőként, de a szenvedések és szenvedtetések számba vevőjeként. A háborús gyilkolások, a terrorok, a nélkülözések kiszolgáltatottságát szedi leltárba, mutatja fel kora „adományaként”, sőt eljut – mint jeleztem – a jövőt meghatározni vélő erő esélyének mérlegeléséig, a híres-hírhedt *Vezér* című vershez. Mindez történelmi leltár, körkép. Jelentős költői teljesítmény, de semmiképpen nem a generációjából kiemelkedő egyedi vállalkozás. Mindez benne marad a nemzedéki történelmi adottságok elszenvedésének poétikai összegezésén. Korához kötött poétikai eredmény. Amelyet – mivel nyoma maradt az első négy megjelent kötettel, valamint az 1927–1928-as publikációkkal – majd a következő kötetekben, valamint az 1943-ra elkészített *Összes verseiben* fog retroszálalni. Nem átírni, hanem kiemelni történetiségéből, generációs meghatározottságából. (Ha vitatott az átiratok értéke, azért van, mert ezt a konvertálást feltételezően a legtöbb vers nem tudja elviselni; a történelmi meghatározottságából kiemelve történeti példázatként nem képes poétikai érvényességgel funkcionálni.)

Maradnak tehát a *Te meg a világ* kötet számára azok a versek, amelyek fogantatásuk és születésük pillanatában is már időn kívüli példázatértékkel mérik az emberi létezés sokféleségét: dia-, sőt polilogicitását. A történelem, amely a lövészárkokban született, a forradalmakban kereszteltetett, az ellenforradalmak mártíriumában erősített meg, és amely mindezt az előzményét a pénz világokat átfogó szervezettségében értelmetlenítette, visszatér majd a harmincas évek elejére az erő kiszolgáltatottjaként. És ezzel egy új generációs felállást indít útjára. Ehhez már nem lesz köze a költő Szabó Lőrincnek. Búcsúzásul még egyszer átgondolja ebben a fordításban saját generációjának kereteit és elkülönbözéseit, a következő évben egy felkínálkozó kihívásra válaszul összefogja még egyszer generációját, megismételve valahai folyóiratának, a *Pandorának* kísérletét az 1932-ben összeszervezett *Bibliofil Kalendáriummal*,¹⁹ és ezt követően – alkalmi megnyilatkozásoktól eltekintve – kijelentkezett a történelemből. Figyelme véglegesen átvált az abszolút időben feltűnő emberi kapcsolatrendszerre. A fordításszövegben a maga számára naplózza már:

19 *Bibliofil Kalendárium*. Szerkesztette Szabó Lőrinc. Bibliofilia-kiadás. A szedés és nyomás a Helikon-Bíró-nyomda R. T. munkája, Bp., 1933.

De eddig még erőt adott az, hogy együtt voltunk. Az osztályban is bajtársak maradtunk és összetartoztunk. Most azonban ez a kötelék is meglazul. Közeleg a döntés. A vizsga előjel volt. Jelezte, hogy valami jön és valami elmegy. Sokáig mindenünk ugyanaz volt: ugyanazok a gondok, ugyanazok az örömök és ugyanaz az élet és ugyanaz a halál. Most azonban egyénekké válunk és a jövő hegyei elé kerülünk, hogy keresztülássuk rajtuk magunkat. Egyenkint külön.

Elhagytunk és elhagyattunk. Most, amikor már a közösség is háttunk mögött marad, nincs egyebünk, mint a csupasz élet. Nem több és nem kevesebb. Tehát?

[Aber uns hielt bisher daß wir beieinander waren. Wir waren auch in der Klasse noch Kameraden und gehörten zusammen. Jetzt jedoch lockert sich auch das. Die Entscheidung kommt. Das Examen war ein Signal. Für einen Beginn und einen Abschied. Lange hatten wir alles gemeinsam, die gleichen Sorgen, die gleichen Freuden, das gleiche Leben und den gleichen Tod. Jetzt aber sollen wir einzelne werden, hingesteht vor die Berge der Zukunft, um uns durchzugrahen. Jeder für sich.

Wir sind verlassen worden und haben verlassen. Jetzt, wo das Gemeinsame auch noch zurückbleibt, haben wir nichts mehr als das nackte Leben.]

Ennek lesz tematikus programverse a *Jégesőben* című, amelyet mintha a fordítás lezárását adná közre az utolsó folytatás utáni napon, 1931. február 22-én közli a *Pesti Napló*-ban. Ott még dedikátlanul, a kötetben legközelebbi generációs barátjának, Kodolányi Jánosnak ajánlva, hogy az *Összes verseiben* azután ettől a kötettségtől is megszabadítsa programversét. Emelt fővel távozik a történelemből: túl a megalázottságokon, túllépve minden alkalmiságon, mégis belépve a mindentudás viszonylataiba.

Jégesőben

(Igazság, hol a hatalmad?)
Botozza a tájat
a jégeső.
Mit tiszteljek rajtad?
Sebeim fájnak:
gyűlöllek, Erő!

Mint tűz a vizet kénytelen
gyűlölni: ha szembekerül
velem a világod:

gyűlöllek, ahogy az értelem
gyűlöli, érdektelenül,
csak mert van, a butaságot.

S még jobban is: én a lélek
és az ész fegyvereivel
előtted semmi vagyok:
gyűlöllek, mint a féreg
a talpat, amely
rátaposott.

Mert rámtapostál, vak erő,
hatalom, butaság,
tömeg;
mint termő tájat a jégeső,
botoztat és botozod tovább
az életemet.

Dühből tipsorz? mulatni? vakon?
Ha pusztulok miattad,
mindegy nekem.
Hol az igazad, Hatalom,
s Igazság, hol a hatalmad?:
én már nem kérdezem.

Én már tudom, pusztulni kell,
s mondom mindenkinek:
– Rajtad a végveszély,
téged már semmisem érdekel
s nem fontos senkinek,
hogyan élj.

Talán csak most, talán csak itt,
de aki jobb, aki különb,
kitaszított fiú;
próbál a jámbor egy kicsit,
hisz, rajong, elborzad, dühöng,
aztán lesz szomorú.

Mit, szépség? egek éneke?
A dísz, mely kente-fente
a felszínt, oda van;
haszon a világ lényege
és aki gyenge,
maga van.

Mint én. – Sötét lett.
Fáradt vagyok.
Mit akartam még mondani?
Kár volt ezért is. A féreg
hallgatni fog:
rálépett valaki.

Gyűlölet, hol a hatalmad?
Te is elhagysz? Persze. Unottan
kopog a jégeső,
s végül a csönd marad csak,
ahová visszahozhatatlan
visz az idő.

Ennek a váltásnak a végiggondolására ad alkalmat a *Vissza a háborúból* szöveggé vált helyzeteinek a magyar nyelven való megszólaltatása. Mondhatnám úgy is: saját korábbi szövegeiből építi meg az idegen történetet, hogy felfedezze annak mulandóságát. A fordítás során válik korábbi költészetének szövegszerűsége mulandó anyaggá. Tulajdonképpen ezzel a fordítással búcsúzik „lázadó” évtizedétől.

– Ludwig – mondja meggondoltan –, mi keresnivalónk van itt? Nézz szét: milyen ványadt és vigasztalan minden! Terhére vagyunk másoknak és magunknak. Az ideáljaink csődbe jutottak, az álmaink megdöglöttek és mi úgy szaladgálunk kitűnő cél-embereknek ebben a világában, mint Don Quijoték, akiket idegen országba vert a sors.

Ludwig hosszan ránéz.

– Azt hiszem, betegek vagyunk, Georg. Még a csontunkban és velőnkben van a háború.

Rahe rábólint.

– Nem is szabadulunk meg tőle soha.

– Dehogynem – veti ellen Ludwig –, különben hiába lett volna minden.

Rahe felugrik és két öklével az asztalra csap.

– Hiába is volt, Ludwig, hiszen épp ez az, amitől megőrülök! Mi-csoda emberek voltunk, a lelkesedésnek milyen vihora vitt minket a frontra! Úgy látszott, hogy új világ kezdődik, minden régi, korhadtt, felemás és pártos egyszerre eltűnt, olyan ifúság voltunk, amilyen még sohase volt!

Úgy szorít a markában egy kristálytömböt Ludwig gyűjteményéből, mint egy kézigránátot. Az ökle reszket.

– Ludwig – folytatja –, sok fedezékben feküdtem és valamennyien fiatal emberek voltunk, akik egy nyomorúságos gyertya körül kuporogtak és vártak, és fölöttünk mint földrengés őrzöngött a zárótűz –

nem voltunk már újoncok és tudtuk, mire vártunk, és tudtuk, mi jött... de, Ludwig, azokban az arcokban ott a föld alatti félhomályban több volt, mint erő, több volt, mint bátorság, több volt, mint halálmegvetés. – Akarat volt bennük, egy más jövő akarata volt azokban a mozdulatlan kemény arcokban, és ott volt, amikor rohamra indultunk és ott volt akkor is, amikor meghaltunk! Évről-évre csendesebbek lettünk, sok minden lemállott, de ez az egy megmaradt. És most, Ludwig, hová lett most ez az akarat! Meg bírod érteni, hogy mindez megrekedhetett a rendnek, szabályosságnak, nőknek, kötelességeknek ebben a mocsarában, és hogy mi a neve mindannak, amit itt életnek hívnak? Nem, barátom, akkor éltünk, és ha százszor mondod is, hogy gyűlölöd a háborút, mégis az az igazság, hogy akkor éltünk, mert együtt voltunk, és mert égett bennünk valami, ami több, mint ez az egész itteni mocsok.

Zihálva beszél tovább.

– Kellett valami céljának lennie, Ludwig. Egyszer, egy pillanatnyi időre, amikor kitört a forradalom, azt gondoltam: Most jön a szabadelés, most visszaözlönlik a folyam és partokat söpör és új medret ás magának. És én, istenemre, ott lettem volna! De a folyamat ezer csatornára robbantották, a forradalom kis és még kisebb állásokért folyó civakodások almája lett, elapadt, eliszaposodott, felszívták a foglalkozások, kapcsolatok, családok és pártok. Nekem hát nincs itt semmi keresnivalóm. A bajtársiasság asszony nélküli valami volt. Megyek oda, ahol megint megtalálom.

Ludwig feláll. A homloka kipirult, a szeme ég. Egészen közélről néz Rahe arcába.

– És miért, Georg, miért? Mert becsaptak bennünket, becsaptak úgy, hogy még csak most kezdjük sejteni! Mert rettenetesen kihasználtak! A német hazáról beszéltek nekünk, és egy kapzsi ipar okkupációs terveire gondoltak... becsületről beszéltek, és egy maroknyi becsvágyó diplomata meg fejedelem civakodására és hatalomvágyára gondoltak... nemzetről beszéltek, és foglalkozás nélküli tábornokok cselekvési kényszerét értették alatta.

A vállainál fogva rázza Rahét:

– Hát nem érted: A patriotizmus szóba belegyömöszölték a frázis-rongyaikat, a dicsőség-szomjukat, a hatalom-éhségüket, hazug romantikájukat, butaságukat, üzleti mohóságukat és aztán tündöklő ideálként lengették meg előttünk. És mi azt hittük, hogy új, erős hatalmas élet fanfárja harsan! Nem érted? Saját magunk ellen folytattuk a háborút, anélkül, hogy tudtuk volna! Minden lövés, amely talált, a mi sorainkból talált valakit! Figyelj rám, a füledbe ordítom: A világ fiatalsága megindult és minden országban azt hitte, hogy a

szabadságért harcol. És minden országban becsapták és másra használták fel, minden országban összelótték és minden ország fiatal-sága kölcsönösen kiírtotta egymást! Nem érted? Egyetlenegy harc van csupán: harc a hazugság, felemásság, a kompromisszum, az öregek ellen! Mi azonban túrtuk, hogy befogjanak a frázisaikba és értük harcoltunk, nem ellenük. Azt hittük, hogy a jövőért küzdünk! Pedig a jövő ellen küzdöttünk. A jövőnk meghalt, mert meghalt az ifjúság, amely hordozta. Mi már csak a roncsok vagyunk, a maradék! De a másik, az él, a megteltség és megelégedettség, teltebben és elégedettebben él, mint valaha! Mert az elégedetlenség, a követelőző, a támadók ő érette haltak meg! Gondold csak meg! Egy generáció megsemmisült! Egy generációnyi reményt, hitet, akaratot, tudást hipnotizáltak, úgyhogy rommá lótte sajátmagát, habár a világon mindenütt ugyanazok voltak a céljai!

A hangja letörik. A szeme csupa zokogás és vadság. Valamennyien felugrottunk.

– Ludwig – mondom és átölelem a nyakát.

Rahe a sapkáját veszi és a követ visszadobja a fiókba.

– Viszontlátásra, Ludwig, öreg bajtárs.

Ludwig szemben áll vele. A szája keményen összeszorul. Két pofacsontja kiáll.

– Te mégy, Georg – robban ki a szava –, de én maradok! Én még nem adom fel a harcot!

Rahe hosszan ránéz. Aztán nyugodtan mondja:

– Kilátástalan – és megigazítja a derékszíjját.

Georggal együtt megyek lefelé a lépcsőn. Lent ólmosan már beszűrődik a kapu alatt a reggel. A kőlépcsők visszhangzanak. Az ucca egészen üres és szürke. Milyen hosszú! Rahe végigmutat rajta:

– Mindenütt lövészárkok, Ernst. – A házakra mutat: – Csupa fedezék... a háború tovább folyik... csakhogy ez már aljas háború... mindenki mindenki ellen...

Kezet fogunk. Nem bírok beszélni. Rahe mosolyog.

– Na mi az, Ernst? Az már csak nem lesz igazi háború, az ott keleten! Fel a fejjel, hiszen katonák vagyunk. Nem első eset, hogy búcsúzunk...

– Csakhogy, Georg – mondom gyorsan –, én azt hiszem, most búcsúzunk először igazán...

Egy pillanatig még áll előttem. Aztán lassan bólint és lemegy az uccán, hátra sem tekintve, karcsún, nyugodtan, és egy darabig még akkor is hallom a lépteit kopogását, amikor már eltűnt.

„Ludwig,” sagt er behutsam, „was tun wir denn hier?” Sieh dich um: wie schlapp und trostlos ist das alles! wir sind uns selbst und andern zur Last. Unsre Ideale sind Bankrott, unsre Träume kaputt, und wir laufen in dieser Welt von braven Zweckmenschen umher wie Don Quichottes, die in ein fremdes Land verschlagen worden sind.

Ludwig sieht ihn lange an. „Ich gaube, wir sind krank, Georg. Wir haben den Krieg noch in den Knochen.” Rahe nickt. „Wir werden ihn auch niemehr los.” „Doch,” erwidert Ludwig, „denn sonst wäre alles umsonst gewesen.”

Rahe springt hoch und schlägt die Fäuste auf den Tisch. „Es war umsonst, Ludwig, das ist es ja, was mich verrückt macht! Was waren wir für Menschen damals, als wir hinausgingen in diesem Sturm von Begeisterung! Eine neue Zeit schien angebrochen zu sein, alles Alte, Vermorschte, Halbe, Parteiische war weggefeigt, wir waren eine Jugend wie nie zuvor!” Er packt den Klumpen Bergkristal aus Ludwigs Sammlung wie eine Handgranate. Seine Fäuste zucken.

„Ludwig,” fährt er fort, „ich habe in vielen Unterständen gelegen, und wir waren alle junge Menschen die um eine elende Kerze hockten und warteten, und über uns raste das Sperrfeuer wie ein Erdbeben – wir waren keine Rekruten mehr und wußten, worauf wir warteten, und wusten, was kam –, aber Ludwig, in diesen Gesichtern im Halbdunkel unter der Erde war mehr als Fassung, war mehr als Mut, war mehr als Todesbereitschaft – der Wille für eine andere Zukunft war in diesen regungslosen, harten Gesichtern, und er war darin, wenn wir starben! Wir wurden stiller Jahr um Jahr, vieles fiel ab, aber dieses eine blieb. Und jetzt, Ludwig wo ist es jetzt geblieben? Begreifst du, daß alles das versacken konnte in diesen Brei von Ordnung, Pflicht, Weibern, Regel Mäßigkeit und wie das alles heißt, das sie hier Leben nennen? Nein, gelebt haben wir damals und wenn du mir hundertmal sagst, daß du den Krieg haßt. Aber gelebt haben wir damals, weil wir zusammen waren und weil in uns etwas brannte, was mehr war als dieser ganze Dreck hier!”

Er atmet heftig. „Es muß für etwas gewesen sein, Ludwig! Einmal, einen Augenblick lang, als es hieß: Revolution!, habe ich gedacht: jetzt kommt die Befreiung, jetzt fließt der Sturm zurück und reißt nieder und gräbt sich neue Ufer – und, bei Gott, ich wäre dabei gewesen! Aber der Sturm ist zersprengt worden in tausend Rinnsale, die Revolution wurde zum Zankapfel um Posten und Pöstchen, sie ist versickert, verschmiert, aufgesogen von Berufen, Verhältnissen, Familien und Parteien. Aber ich mache das nicht mit. Kame-radschaft war eine Sache ohne Weiber. Ich gehe dahin, wo ich sie noch wiederfinde.”

Ludwig steht auf. Seine Strin ist rot. Seine Augen brennen. Er sieht Rahe dicht ins Gesicht. „Und warum, Georg, warum? Weil wir betrogen worden sind, betrogen, wie wir es kaum erst ahnen! Weil man uns furchtbar mißbraucht hat! Man sagte uns Vaterland und meinte die Okkupationspläne einer habgierigen Industrie – man sagte uns Ehre und meinte das Gezänk und die Machtwünsche einer Handvoll ehrgeiziger Diplomaten und Fürsten – man sagte uns Nation und meinte den Tätigkeitsdrang beschäftigungsloser Generale!“ Er rüttelt Rahe an den Schultern. „Verstehst du denn das nicht? In das Wort Patriotismus haben sie ihr Phrasengewäsch, ihre Ruhmsucht, ihren Machtwillen, ihre verlogene Romantik, ihre Dummheit, ihre Geschäftsgier hinein gestopft und es uns dann als strahlendes Ideal vorangetragen! Und wir haben geglaubt, es sei eine Fanfare zu einem neuen, starken, gewaltigen Dasein! Begreifst du denn nicht? Wir haben gegen uns selbst Krieg geführt, ohne es zu wissen! Und jeder Schuß, der traf, traf einen von uns! Hör’ doch, ich schreie es dir in die Ohren: die Jugend der Welt ist aufgebrochen, und in jedem Lande ist sie belogen und mißbraucht worden, in jedem Lande hat sie für Interessen gefochten, statt für Ideale, in jedem Lande ist sie zusammengeschossen worden und hat sich gegenseitig ausgerotet! Begreifst du denn nicht? Es gibt nur einen einzigen Kampf, den gegen die Lüge, die Halbheit, den Kompromiß, das Alter! Wir aber haben uns einfangen lassen von ihren Phrasen und anstatt gegen sie, für sie gekämpft. Wir glaubten, es ginge um die Zukunft! Aber es ging gegen die Zukunft. Unsre Zukunft ist tot, denn die Jugend ist tot, die sie trug. Wir sind nur noch Uebriggebliebene, Reste! Aber das andre lebt, das Satte, Zufriedene, es lebt satter, zufriedener als je! Denn die Unzufriedenen, Drängenden, Stürmenden sind dafür gestorben! Bedenk’ das doch! Eine Generation ist vernichtet worden! Eine Generation Hoffnung, Glauben, Willen, Kraft, Können ist hypnotisiert worden, so daß sie sich selbst zusammenschuß, ob schon sie in der ganzen Welt die gleichen Ziele hatte!”

Seine Stimme bricht. Seine Augen sind voll Schluzen und Wildheit. Wir sind alle aufgesprungen. „Ludwig” sage ich und lege den Arm um seinen Nacken.

Rahe nimmt seine Mütze und wirft den Stein in den Kasten zurück. „Auf Wiedersehen, Ludwig, alter Kamerad!”

Ludwig steht ihm gegenüber. Sein Mund ist zusammengepreßt. Die Backenknochen springen hervor. „Du gehst, Georg,” stößt er hervor, aber ich bleibe! Ich gebe es noch nicht auf!”

Rahe sieht ihn lange an. Dann sagt er ruhig: „Es ist aussichtslos,” und rückt sein Koppel zurecht.

Ich begleite Georg die Treppe hinunter. Unten kommt der Morgen schon bleiern durch die Tür. Die steinernen Stufen hallen. Wie aus einem Unterstand treten wir nach draußen. Die Straße ist leer und grau. Sie zieht sich lang hin. Rahe zeigt hinüber. „Alles Schützengräben, Ernst“ – er deutet auf die Häuser –, „lauter Unterstände – der Krieg geht weiter –, aber ein gemeiner Krieg –, gegen den andern.“

Wir geben uns die Hände. Ich kann nicht sprechen. Rahe lächelt. „Was hast du denn, Ernst? Da ist doch keine richtige Front mehr, da oben im Osten! Kopf hoch, wir sind doch Soldaten. Ist ja nicht das erstmal, daß wir Abschied nehmen...“

„Doch, Georg,“ sage ich hastig, „ich glaube, es ist jetzt erstmal, daß wir wirklich Abschied nehmen...“

Er steht noch einen Augenblick vor mir. Dann nickt er langsam und geht die Straße hinunter, ohne sich umzusehen, schlank, ruhig, und eine Weile noch höre ich das Klappern seiner Schritte, als er schon verschwunden ist.]

De hoz is belőle egy tanulságot, ami generációján belül mindvégig *saját* szemlélet volt. Ahhoz, hogy az abszolút időbe léphessen költészetével, tudatosítania kell a *változtathatatlanság* tényeit. Azt, amit egy 1927-es versének mottójaként már korábban publikált.²⁰

A: Rettenetes. De ne törődj vele, mert mindezen nem lehet változtatni.

B: Nem lehet változtatni? Hisz ez még rettenetesebb!

(Egy beszélgetésből)

De közben már el is szakad a történelemmel, generációval való számvetéstől. Szinte egyszerre fogalmazza ugyanazt a képet a regény számára, és ugyanakkor már a maga örök-változtathatatlan maradandó verspillanata számára:

Felkapaszkodom a parti töltésre. Alant néhány hal rebben tova. Nem bírom tovább türtőztetni magamat. Ott, ahol az árok úgy összeszűkül, hogy szétvetett lábbal megállhatok fölötte, addig leskelek, míg két túskehalat nem sikerül a tenyerembe fognom. Bemerítem az üvegembe és nézegetem őket.

Ide-oda villognak, kecsesek és tökéletesek, három túske a hátukon, testük karcsú, barna és a has-uszonyuk libeg-lobog. A víz kristálytisza és az üveg reflexei tükröződnek benne. És hirtelen kihagy a lé-

20 Szabó Lőrinc: *Tízezer magyar gyermek*. Pesti Napló, 1927. április 17.

lekzetem, olyan erősen érzem, mennyire szép ez, ez a víz az üvegben, a fényekkel és reflexekkel.

Óvatosan megfogom az üveget és továbbmegyek, nagy vigyázattal viszem a zsákmányomat és néha belenézek, és a szívem úgy dobog, mintha az ifjúságomat fogtam volna bele az üvegbe és most vinném haza. [...] Látok mindent, és több van benne, mint amennyit látni lehet: – emlék, vágy és a mult boldogsága is benne van.

Óvatosan felveszem az üveget és továbbmegyek, keresve, reménykedve – a szél fúj és a láthatáron kéken pihennek a hegyek.

[Ich stampfe auf die Uferböschung. Ein paar Fische huschen darunter hervor. Da kann ich mich nicht mehr bezähmen. Dort, wo der Graben schmaler wird, so daß ich mit gespreizten Beinen darüber stehen kann, lauere ich, bis ich mit hohlen Hand zwei Stichlinge erwische. Ich schöpfe sie in mein Glas und betrachte sie.

Sie schießen hin und her, zierlich und vollkommen, mit ihren drei Stacheln auf dem Rücken, dem schlanken, braunen Körper und den schwirrenden Brustflossen. Das Wasser ist klar wie Kristall. Die Reflexe des Glases spiegeln sich darin. Und auf einmal setzt mir der Atem aus, so stark empfinde ich, wie schön das ist, dieses Wasser im Glase mit den Lichtern und Reflexen.

Behutsam nehme ich es in die Hand und wandere weiter, ich halte es vorsichtig und sehe manchmal hinein, klopfenden Herzens, als hätte ich meine Jugend darin gefangen und trüge sie nun mir nach Hause. Ich hocke mich an den Rand der Tümpel, auf denen dicke Schichten Wasserlinsen schwimmen, und sehe blaumarmorierten Molche wie kleine Flatterminen hochpendeln, um Luft zu holen. Köcherfliegenlarven kriechen langsam durch den Schlamm, ein Gelbrandkäfer rudert träge über den Grund, unter einer modernen Wurzel hervor blicken mich die erstaunten Augen eines unbeweglichen Teichfrosches an. Ich sehe alles, und es ist mehr darin, als man sehen kann – es ist Erinnerung, Sehnsucht und das Glück der Vergangenheit darin.

Vorseitig fasse ich mein Glas und gehe weiter, suchend, hoffend. – Der Wind weht, und blau liegen die Berge am Horizont.]

Egy pohár víz

Hogy a napfény ráesett,
szinte szívdobogva nézem
ezüstszi krás börtönében
az ezüsthideg vizet.

Víz, még sohse láttalak;
és lelkem sok szennye-bűne
boldogan megszégyenülve
érzi, milyen tiszta vagy.

Jég vagy! tűz vagy! gyönyörű!
Tündértestü meztelenség,
voltam én is, és leszek még,
mint te, olyan egyszerű?

Jöjjetek, igaz imák:
jó vizek, öntözzetek meg,
és kit oly rosszul szeretlek,
válts meg, égi tisztaság!
(*Pesti Napló*, 1931. február 28.)

Sőt előregondolkozik a szövegformálásban, amit később buddhista hatásként mesél tovább a *Pesti Napló* 1934. november 4-i számában, már itt formálódik szöveggé ebben a fordításban.

A nedv száll a fatörzsekben, halk pattanással repednek föl a bimbók és a sötétség tele van a növés neszével. Az éjszaka meg a hold bent van a szobámban. Az élet van a szobámban. Itt ropog a bútorokban, az asztal reccsen, reccsen a szekrény. Sok évvel ezelőtt fűrészelték, vagdalták, gyalulták és enyvezték őket a szolgálat tárgyaivá, székek-ké, és ágyakká; – de minden tavasszal, a nedv éjszakáiban, megint kavargog bennük az élet, felébrednek, nyújtózkodnak, már nem eszközök, szék és cél, megint részt vesznek a kinti élet folyásában és áramlásában. Lábaik alatt recsegnak és mozognak a deszkák, kezem alatt roppan az ablak könyöklője, és az ajtó előtt az ösvényen vastag, barna rügyeket hajt még a hárs összehasgatott, korhatag törzse is – és néhány hét múlva éppolyan apró, selyemzöld levelekbe öltözködik, mint messzehajló ágai a platánnak, amely árnyékával föléje borul.

[Der Saft steigt in den Stämmen, mit schwachem Knall platzen die Knospen, und das Dunkel ist voll vom Geräusch des Wachsens. Die Nacht ist im Zimmer und der Mond. Das Leben ist im Zimmer. In den Möbeln macht es, der Tisch kracht, und der Schrank knarrt. Man hat sie vor vielen Jahren gefällt und zerschnitten, gehobelt und geleimt zu Dingen des Dienens, zu Stühlen und Betten; aber in jedem Frühjahr, in den Nächten des Saftes, rumort es wieder in ihnen, sie erwachen, sie dehnen sich, sie sind nicht mehr Gerät, Stuhl und Zweck, sie haben wieder Teil am Strömen und Flie-

ßen des Lebens draußen. Unter meinen Füßen knarren die Dielen und bewegen sich, unter meinen Händen knacht das Holz der Fensterbank, und neben dem Weg vor der Tür treibt selbst der zersplitterte, morsche Stamm einer Linde dicke braune Knopfen – und in wenigen Wochen wird er ebenso kleine seidengrüne Blätter haben wie die weit verbreiteten Aeste der Platane, die ihn überschatten.]

A bolond igazsága

Sétáltunk, én s Dsié Jü, a bolond.
– Micsoda erő! élet! – mondtam én,
fölnézve egy zúgó tölgyóriásra;
neki meg sírásra görbült a szája:
– Erő? Ugyan! Hisz öngyilkos szegény! –

Tűzrózsa nyílt az útszélen. – Be boldog lehet, hogy ily szép! – mondtam irigyen. –
– Szép? – Gyönyörű! – Társam szemébe könny gyűlt:
– Vak vagy, barátom, ez a rózsza örült,
ha nem igaz, fusson ki a szemem! –

Tudtam, hogy bolond és most se lepett meg,
hogy tótágast áll benne a világ:
áldást osztott a gyomok mezején,
hirdette, hogy kártékony a tehén
s hogy minden más, a jó rossz s így tovább.

Mulattam rajta és a vita közben
kunyómhoz értünk... (Lassan este lett.)
– Nem maradnál itt vacsorára? – Jó, –
mondta, s míg tovább folyt köztünk a szó,
ettünk sült húst és ittunk friss tejet.

Éjfélre járt, amikor lefeküdtünk;
s halljátok csak a furcsa folytatást!:
...A tetőből kilépett egy gerenda,
a székből egy láb, a falból a deszka,
elém bicegett és azt mondta: – Lásd,

én tölgy voltam, erő, maga az élet,
még bírtam volna néhány századot;
a korcs tovább él, hisz semmire sem kell,
én hős voltam, hát kivágott az ember
s most tüzelő és rabszolga vagyok! –

Még beszélt s már egy rózsa libegett be:
– Jaj, én örült: letéptek! Jaj, miért
voltam olyan szép!... – S rögtön rá a tálban
elbődült a hús, mint tehén korában:
– Tagló fizetett a jóságomért! –

S új hangok jöttek: a liszt visszavágyott
a búzaföldre, a szelíd olaj
sírt, hogy el kell égnie, – kiabáltak,
hogyan ami hasznos, mind magának árt csak,
és sistergett és áradt a zsvaj:

mint zenekar, jajdúltak fel a tárgyak
s az egész szoba gyalázta magát,
ordítva, hogy pfuj erő! pfuj tehetség!
és boldog a silányság és betegség
és hogy örültek háza a világ...

És szívdobogva ébredtem a hangos
álomból... Csönd volt, sötét nyugalom,
csak a bolond hortyogott a sarokban...
De én már nem hittem a nyugalomban
s kezdtem átlátni önző agyamon,

s izgatottan cibáltam föl Dsié Jüt,
hogyan... tán mégis... neki van igaza...
– Hagyj békén, marha! – felelt ő – köpök rád! –
és tovább horkolt... Aludt az igazság
s én virrasztottam egész éjszaka.

De ne csak előre felé kövessük a szöveg alakulását Szabó Lőrinc költészetében, már a húszas évek második felében himnikus versben gondolja végig a létezés összefonódottságát. Az annyiszor félreértett *Materializmus* című vers a történelmi kiszolgáltatottsággal, a nélkülözések rémuralmával szemben megfogalmazható univerzális összeforrottságot, a létezés derűs harmóniáját mutatta fel a tudat építkezésében a *Pesti Napló* 1928. május 20-i számában.

Materializmus

Az uccán néha megállok s riadtan
nézem, amit sohase láttam eddig:
mindenütt új istenek lelke vedlik
és kísértetek járnak az anyagban.
És az aszfalt már nem aszfalt alattam
és lépni már sehová sem merek,

hisz mindenütt rejtett életeket
roncsolok szét ok nélkül valahol
az anyagban, mely értem robotol.

Anyám az anyag, jóságos csoda:
vacogott a fogam a szörnyű téiben
és jött a szén, hegyekről jött a fa
s máglyára dobta testét szótlan értem;
és jött a kő és a felhőkbe mászott
s barlanggal vett körül és kivirágzott,
hogy szebb legyen szememnek; s jött a vas
és jön a vas mindennap, kalapács
lesz belőle és szerszám és kovács
és saját magát veri, karjai
nem unják meg házamat tartani
s mások görbülnek, sülnék és kihülnek,
lappá lapulnak, körré kerekülnek,
izzadnak, kopnak, dolgoznak, romolnak,
napszámásai oly örök nyomornak,
mely az állatnál is önzetlenebb;
simúl a gumi autóm kerekére,
éremadár libben, hogy hátára üljek,
a benzín fölrobban, csakhogy repüljek
és mind a többi, cipőm és ruhám
és bútorom, poharam, ceruzám,
edényem, lámpám, könyvem, olajam
és mind a többi, minden, ami van,
gyorsaságom, kényelemem, gyógyszerem,
mámorom és tüzem és ételem
és rezgő húrok s billentyűk zenéje
jön-jön eléem, hogy életem fölélje,
húson kívül s húson belül
kiigya lelkét és kegyetlenül
szemétté, ronggyá, undorra ürítse
a jóságos és nemes anyagot,
mely értem öltött ezer alakot
és nem bánja, hogy fürtelembe hal
e földöntúli önfeláldozásban.

Barátaim, hogy tudjak hinni másban,
mint az anyagban? Egyetlen valóság
az anyag s nincs több oly igazi jóság,
mint az övé, ki minden pillanatban
milliószor megalázza magát
hűtlen fiáért, kinek neve lélek.
Az anyag öngyilkossága az élet

s hol lássak szebbet, jobbat hol keressek,
szégyenkezőbb hálával kit szeressek,
mint a türelmes, tiszta anyagot,
akit a pap csak gyalázni szokott
s bántalmazni a tiszteletlen ember,
sosem kérdezve, mért fut, mért liheg,
mért dolgozik hús, föld, fa, érc, üveg,
növények teste, ezerféle vér,
mely valahol s valahogy mégis él,
rejtett gerincek titkos veleje,
testtelen mozgások szent ereje
mért dolgozik érettünk szüntelen,
alázatosan és türelmesen,
mért dolgozik, mondjátok meg, miért:

mért dolgozik a test a lélekért?

Ennek az összefogottságnak, a himnikus hangnemben ünnepelt létezésbe-révedésnek az íve az, amely a Szabó Lőrinc-i költészetet a *Te meg a világtól* a *Harc az ünnepért* verseiig egybefogja. „Az anyag ömgyilkossága az élet” – mondja ki. Mert ebben a létezésben a tudat megszületését készül ünnepelni. De a vers párvetében, a hasonló formáltságú *Vezér* címűben ugyanezt nem ismétli meg. Itt megtalálja a tudat létezésének legitimációját, a „vezér” esetében csak a legitimációs kérdés hangzik fel, de nem adatik meg számára a feloldozás: a honpolgárok öngyilkossága a vezér. Mert ezt a kommunikációt ez a költészet nem vállalhatja magára. Itt a némaság válaszol a monológ kérdésére, a Borisz Godunov-i hallgatás. Ezzel szemben a tudat épülésének, összegező erejének ars poeticája fogalmazódik meg a fordítás szövegének segítségével:

Ma tudom, hogy az életben talán minden csak előkészület az egyé-
nekben történő hatás, hatás és működés sok sejtben, sok csatorná-
ban, külön és önállóan – és miként egy fa sejtjeinek és csatornáinak
csak felvenniök és szállítaniök kell a felfelé törő nedvet, ugyanúgy
ebből a másiból is zúgás és napfényes lomb lesz valaha, csúcs és
szabadság. El akarom kezdeni.

[Heute weiß ich, daß alles im Leben vielleicht nur Vorbereiten ist
und Wirken im einzelnen, in vielen Zellen, in vielen Kanälen, jedes
für sich – und so wie die Zellen und Kanäle eines Baumes den auf-
wärts drängenden Saft nur aufzunehmen und weiterzuleiten brau-
chen, so wird wohl auch daraus dann einmal Rauschen und besonn-
tes Laub werden, Wipfel und Freiheit. Ich will anfangen.]

De ez a fordítás nem csak a Szabó Lőrinc-i költészet felé nyújthat tájékozódást. Közismert József Attila ekkori figyelme a pályatárs teljesítménye irányában.²¹ Feltehetőleg nemcsak a kötetre figyelt, a fordítást is követhette. A próza közhe-lyeinek a magyar megfelelőjében Szabó Lőrinc kontúrosabb fogalmazásai ihlető hatással József Attila költészetében a legjobb helyekre illesztve a magasköltészet vershelyzeteiben jelennek meg. Az ő versszerkesztői tematikájának például ekko-ri jellegzetes motívuma a csend mélységét kiemelő hirtelen hanghatás bevezetése a szövegbe: vonatfütyty, órajelzés. „Csengés emléke száll”. Együtt hallok a József Attila-i szöveget és a fordítás megoldásait, a *Téli éjszakában* és az *Eszméletben*.

Vonat fütyül. Felnézek. Mi az, mit csinálók? Kijöttem, hogy meg-keressem ifjúságom tájait. És íme, lövészárkok közt járok. A meg-szokás, gondolom, mi már sohasem fogunk tájakat látni, csak tere-pek – támadási és védelmi terepeket – a régi malom ott a tetőn már nem malom – támpont lett belőle – az erdő nem erdő – hanem tü-zérségi fedezék – a kísértet minduntalan visszajár...

[Ein Zug pfeift. Ich blicke auf. Was mache ich da nur? – Ich bin hierhergegangen, um die Landschaft meiner Jugend wiederzufinden – und jetzt ziehe ich Schützengäben hindurch. Es ist die Gewohnheit, denke ich, wir können keine Landschaft mehr sehen, nur Gelände – Gelände zum Angreifen und Verteidigen; die alte Mühle auf der Hö-he ist keine Mühle, sie ist ein Stützpunkt; der Wald ist kein Wald, er ist Artilleriedeckung, immer spukt das wieder hinein...]

A toronyban tizenegyet üt az óra. Egyik ütés jön a másik után. Tiszta hangok, zengve szállnak tova és egyiknek tovazengésébe nyu-godtan és erőteljesen lép a következő. Kezem ökölbe szorul, ráisme-rek erre az órára, úgy figyelek a hangja mögé, mintha az ifjúságomba hallgatóznék vissza és halkán hivatgatam: Jöjj vissza, te régi, érzés és fehér felhő, gondtalan nyár, te vidám ragyogás, add át nekem maga-dat, én is neked adom magamat, te odaadás, te lengés, te szél, te vö-rös berkenye, te jávorfa és június, te drága-drága, te elveszett...

De még csak sírni sem tudok. Még oly fiatal vagyok és máris olyan égettnek és halottnak és öregnek érzem magamat!

21 Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc utolsó emlékezése*. Napút, 2005. 7. József Attila-émlékév mellék-let, 4–12. Kabdebó Lóránt: *Pontosítás*. Napút, 2005. 8. József Attila-émlékév melléklet, 5. Az interjú szövege kötetben: Fábán Dániel: *József Attila és Szabó Lőrinc*. In: Szabó Lőrinc Füzetek 8. *Szabó Lőrinc környezetének naplói*. A Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhelyének sorozata. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Tóth Mariann. 197–200.

[Es schlägt elf Uhr. Ein Schlag folgt dem andern, klare Töne, die verhallen, und in das Verhallen des einen tritt ruhig und stark der nächste. Ich balle die Hände, ich kenne diese Uhr wieder, ich lausche hinter ihren Tönen her, als horchte ich in meine Jugend, und ich rufe sie leise: Komm wieder, du von einst, Gefühl und weise Wolke, sorgloser Sommer, du heiterer Glanz, ergib dich mir, ich will mich auch dir ergeben, du Hingabe, du wehen, du Wind, du rote Eberesche, du Ahorn und Juni, du sehr geliebtes, du Verlorenes!...

Aber ich kann nicht einmal weinen. Ich bin noch so jung und fühle mich schon so verbrannt und tot und alt.]

Fülelt a csend – egyet ütött.
Fölkereshetnéd ifjúságod;

De még ebben is visszahallom: „Hallottam sírni a vasat”. Talán. A szövegszerűség hasonlósága megengedheti – én úgy vélem – a szövegek egymásra vonatkoztatását.

Mit jelent a két költő versszerkesztésében az, hogy „felkereshetnéd ifjúságodat”? Mert Remarque háborús regényében a pokol-előttiséget, a diákkor védettségét, az akkorig többszázados európai békét. Szabó Lőrinc és József Attila számára a *Föld, Erdő, Isten* természetidilljét és sztoikus olvasmányvilágát, József Attila számára a vasút-mellettséget és a vidéki téli létezés tárgyiasságát. A lázadás-előttiséget. A történelemből való kilépés esélyét. A létezésben eszmélkedő tudat alkalmiságon túli összefüggésrendjét. Amelybe a nélkülözések és megalázottság egyként csak „beosztott” epizodikusság. A létezés tragikus mivoltát felülíró egymásrautaltságot. Elkezdni a költészetet ott, ahol a generációs megrázkódtatás előtt abbahagyták. A visszakapcsolódást a szellemi és a tárgyi világ sértetlenül létező meghatározottságához. Ahová már nem generációként lehet visszatérni, hanem: mindenkinek „külön-külön”.

– És már azt hittük, hogy jön a kaland postakocsival, erdei kürtszóval és csillagokkal... Emlékszel még, hogyan akartunk Olaszországba szökni!

– Hogyne, csakugyan nem jött a postakocsi, amelynek el kellett volna vinnie bennünket. Vasútra meg nem volt pénzünk.

Ludwig arca mindjobban kitisztul, már csaknem titokzatos, olyan tiszta derű önti el.

– És aztán Werthert olvastuk – mondja.

– És bort ittunk – emlékeztetem.

Mosolyog.

– Meg a Zöld Henriket... Emlékszel még, hogy suttogtunk Jüdithről?

Bólintok:

– Később aztán Hölderlint szeretted legjobban...

Különös békesség szállta meg Ludwigot. Halkan és puhán szól:

– Milyen terveink voltak akkor, és milyen nemesek és jók akartunk lenni. És igazán nyomorult, szomorú kutyák lettünk valamenyenien, Ernst...²²

– Bizony – mondom elgondolkozva. – Hova lett mindaz...

Egymás mellett könyökölünk az ablakban. A szél megakad a cseresnyefák közt.

[„und wir glaubten schon, es sei ein Abenteuer mit Postkutschen, Waldhörnern und Sternen. Weißt du noch, wie wir ausreisen wollten nach Italien?“

„Ja, aber die Postkutsche kam nicht, die uns mitnehmen sollte. Und für die Eisenbahn hatten wir kein Geld.“

Ludwigs Gesicht wird immer klarer, es sieht fast geheimnisvoll aus, so heiter ist es. „Und dann haben wir »Werther« gelesen,” sagt er.

„Und Wein getrunken,” erinnere ich ihn.

Er lächelt. „Und den »Grünen Heinrich«. Weißt du noch, wie wir von Judith geflütert haben?“

Ich nicke. „Du mochtest nachher aber Hölderlin lieber alles andere...”

Ein sonderbarer Frieden ist über Ludwig gekommen. Er spricht leise und weich. „Was hatten wir damals für Pläne, und wie edel und gut wollten wir werden. Wir sind dann eigentlich recht arme Hunde geworden, Ernst...”

„Ja,” antworte ich nachdenklich, „wo ist das alles geblieben...”

Wir lehnen nebeneinander im Fenster. Der Wind hängt in den Kirschbäumen.]

A *Tücsökzene* címadásaival élve az „egy volt a világ” gyermeki állapota, az „érelő diákévek” tájékozódása éppúgy benne él ebben a szövegben, mint magának a Szabó Lőrinc-i tájékozódásnak az egyetemessé válása. Hiszen a goethei *Werther* fordításával folytatja a Remarque-művel megkezdett prózafordítói életművét, a svájci Gottfried Kellernek a *Zöld Henrik* című nevelődési regénye pedig a pályáját átfogó és metafizikai távlatokba emelő életmeditációjának, a *Tücsökzenének* lesz ihletője. József Attila „fölkerehetné ifjúságodat” versszerkesztői programja pedig annak a tárgyiasságnak lesz kiváltója, amely a történelmi-társadalmi leltár alkalmiságából kiemelheti a végtelennel szembesülő emberi tuda-

22 Itt ér véget a negyvennyolcadik folytatás.

tot. Az „apró képek” villoni megfogalmazású²³ valóságkötődéseikhez ezáltal társulhat a „mindenséggel mérd magad” túllépése. Más-más formáltsággal, mindenben másképpen keresik mindketten a hasonló poétikai megoldást. Az összeköttetés talán ennek a regénynek a magyarul megvalósított szövege lehet? József Attila figyelése ebben a medialításban – összekapcsoló elidegenedtségben – is kötődhetett pályatársa szövegeihez. Mintha ebben is felfedezhetnénk azt a kapcsolódást, amelyet Kulcsár Szabó Ernő figyelt meg *A belső végtelenben* és az *Óda* szövegszervezettsége között.²⁴

A regénynek ebben az ablakban könyöklő-meditáló állapotában látom egybe a század két nagy magyar költőjét, amint felkereshetnék „ifjúságukat”, hogy megtalálják a történelemből kilépő poétikai utat: a *tragic joyt*, a világ univerzális összefonódottságát és egymásrautaltságát. A modernség dialogikus eszmélkedésére épülő univerzalizitását.

23 Szabó Lőrinc és József Attila Villonhoz való kötődésének kapcsolódását itt csak jelezni szeretném. Ezen az úton is talán hasonló vonatkozásokra figyelhetnénk fel, mint a Remarque-fordítás esetében.

24 Kulcsár Szabó Ernő: *A „szerelemi” líra vége (Igazságosság és az intimitás kódolása a későmodern költészetben)* = Akadémiai székfoglaló, elhangzott: 2004. szept. 27-én, URL: <http://www.mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000426.pdf>.

Újabb adalékok Szabó Lőrinc életéhez

A magyar olvasók előtt nem ismeretlen Erich Maria Remarque *Der Weg zurück* című regénye, hiszen Benedek Marcell fordításában már napvilágot látott évtizedekkel ezelőtt (*És azután...*). A Szabó Lőrinc-változat – és ami lényeges: ez nem csupán kifejezéseiben eltérő variáció, hanem a kész regénnyel szemben: folytatások szinte azonnali nyelvi átültetése – azonban ez idáig megsárgult újságlapok hasábjai között lappangott,¹ a véletlen vagy a kutakodó szempárok megváltására áhítózza – s a „megváltás” eredményét épp most tartja kezében az olvasó. E nemes küldetéshez csatlakozom, amikor esettanulmányban értékelem a költő és a *Magyarország* című lap egyéb munkatársainak peranyagát.

De miért is lényeges a Fővárosi Levéltár vonatkozó forrásainak léte? A válasz egyszerű: a per jó bepillantást nyújt Szabó Lőrinc költői-műfordítói szerepfelfogásába, továbbá a korszakban megjelenő irodalmi művek fogadtatásának nemcsak politikai, de szociológiai jellemzőibe is, a konkrét esetek tanulmányozása pedig kifejezetten szükséges a per elindításának és lefolytatásának megbízható megítéléséhez.

A Monarchia idején, majd a Horthy-korszakban még inkább gyakoriak voltak az úgynevezett „sajtóper”-ek,² mellesleg egyazon író ellen gyakran nem is csupán egyetlen alkalommal. Szabó Lőrinc sajtóperének ügye szorosan kapcsolódik az 1920-as évek végének, az 1930-as évek elejének általános sajtórendészeti viszonyaihoz Magyarországon. Az első világháború és a forradalmak után életbe léptetett szigorú sajtórendészeti eljárásról szóló kormányrendeletet ugyan a bethleni konszolidáció jegyében 1921 decemberében hatályon kívül helyezték, ugyanakkor az állam továbbra is ellenőrizte az irodalmi és politikai lapokban megjelenő írásokat. Sor került néhány alkalommal politikai lapok betiltására (a *Népszavának* például tíz év alatt több száz sajtópere volt), összességében azonban az 1920-as években szélesebben értelmezték a sajtószabadság korlátait. A kormány viszont ekkor is érdekelt volt abban, hogy a korszak hivatalos („keresztény-nemzeti”)

1 E tény említésére bukkanhatunk az alábbi helyen: Kabdebó Lóránt: *Útkeresés és különbeke. Szabó Lőrinc 1929–1944*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 30.

2 Mentora-barátja-félellensége, Babits Mihály ellen például a háború idején két éven belül kétszer is „hadat üzent” „Sajtó Isten”: 1915-ben a *Játszottam a kezével*, majd a *Fortissimo* című alkotás ürügyén. Lásd: Buda Attila: *Szabó Lőrinc*. Elektra Kiadóház, 2002. 25. (Élet-kép sorozat, szerk. Fráter Zoltán)

ideológiája tükröződjék a megjelenő lapok arculatán, és igyekezett befolyást gyakorolni az eszmerendszernek megfelelő erkölcsi és politikai értékeknek a nyilvánosság felé való közvetítésében. (Nagy hangsúlyt fektetett továbbá a névleg független, valójában a kormányzat ellenőrzése alatt álló sajtóirányítás megteremtésére, elég, ha a Kozma Miklós vezette Magyar Távirati Irodára utalunk.) A szélsőjobboldal további szigorítási törekvéseit azonban az 1930-as évek elejéig Bethlennek jórészt sikerült visszaszorítania.

A bethleni politika válságosra fordulásával megszorodtak a „hazafiatlan”, illetve „erkölcstelen” tartalmúnak bélyegzett írások elleni feljelentések. A Szabó Lőrinc 1931 elején megjelent Remarque-fordítása elleni eljárás ebbe a folyamatba illeszkedik. A harmincas években (összefüggésben a Gömbös-kabinettel, az azt követő további jobbra tolódással, vagy általában azzal, hogy 1932-től Antal István lett a kormány sajtófőnöke) a kormányzat sajtóellenőrzése egyre szigorúbbá vált a hivatalos ideológiának egyre inkább megfelelő tömegkommunikációs rendszer kiépülésével együtt.³

Költőnk szintén többször megfordult a vádlottak padján. Először újságírói karrierje indulásakor került szembe a törvény szigorával, ugyanis 1923. február 6-án sajtó útján elkövetett tárgyalási titok megsértésének tárgyában találatot bírósnak.⁴ Az eset *Az Est* című politikai napilapban 1921. augusztus 18-án (vagyis sajtómunkási létének szinte kezdeti lélegzétvételeikor, hiszen csupán elsején kezdett a lapnál⁵) *A hős szerelmes két felesége* címen közölt – egy előző napi tárgyalás részletein alapuló – írásával függ össze⁶ (a nyomozati anyag megtalálása újabb feladat elé állítja a kutatót: az említett cikk ugyanis tovább bővíti a költői életmű eddig ismert birodalmát). Szabó Lőrincet a nagyszámú enyhítő körülmény fennállása miatt (fiatalkora, büntetlen előélete, kezdő újságírói mivolta és az igen hosszú nyúló vizsgálati idő) csupán pénzbüntetésre ítélte a bíróság: 1000 korona fő- és 200 korona mellékbüntetésre; a döntés azonban – bár már javában a világháborút követő inflációs időben vagyunk, a korona rohamos elértéktelenedésének idején – korántsem tűnik olyan enyhének, ha figyelembe vesszük a kezdő újságíró⁷ sanya-

3 Márkus László: *Az ellenforradalmi korszak sajtója*. In: *Magyarország története, 1918–1919, 1919–1945*. Főszerk. Ránki György, Bp., 1988. (Magyarország története tíz kötetben, 10., II. köt. 853–863., 855–857.) Buzinkay Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Bp., 1993; (Magyar Elektronikus Könyvtár, www.mek.oszk.hu)

4 Budapest Főváros Levéltára. VII. 18. d.) (= Budapest Királyi Ügyészség iratai.) 5/261/1921. sz.; Budapest Főváros Levéltára. VII. 5. c.) (= Budapest Királyi Büntetőtörvényszék iratai.) 10067/1922. sz.

5 Buda Attila: *Szabó Lőrinc*, 148.

6 *Az Est* mélt hírek gyorsíróként dolgozik ekkor, később segédszerkesztőként, de évtizedekig kitart a folyóirat mellett. Munkájáról, munkahelyi körülményeiről részletesen ír Kabdebó Lóránt: *Útkeresés és különbeke*, 30–34.

7 A debreceni református főgimnáziumban az iskolában tanult meg gyorsírni, s vált az egyik legjobbá e minőségében. Ennek a képességének köszönhetette első állását is (Szabó Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*. A szöveggondozást végezte, a jegyzeteket készítette és az utószót

rú anyagi körülményeit.⁸ Mindazonáltal sikerült megoldania – nyilván a lap segítségével – a per finanszírozását, és lerónia a büntetést, hiszen sohasem töltötte le a nemfizetés esetére kilátásba helyezett 5+1 napi elzárást. Már ekkor kirajzolódott a politikai, vagy talán a politikától való viszonylagos távolmaradásának álláspontja. Sokszor emlegetett büszkesége most sem hagyta cserben: tagadta bűnösségét, ellenben a szerzőséget és a sajtójogi felelősséget vállalta.

Hasonlóan történt a tíz évvel későbbi ügyben,⁹ amikor is¹⁰ – a vádirat szerint – szeméremsértő tartalmú irományt sokszorosítottak és terjesztettek. Az elsőrendű vádlott a 31 éves, már gyakorlott újságíró, költő, műfordító Szabó Lőrinc. Joggal (már amennyire jogszerű maga a vád), hiszen ő volt a folytatásokban megjelenő regényrészlet fordítója, s mint ilyen, annak – mondjuk –, ha nem is szülő-, de nevelőatyja. Rónay György remekül összegzi a költő – általában és a költő mint Szabó Lőrinc – műfordítói hitvallását tanulmánya kezdőszavaiban: „Mit fordít a költő, ha fordít? Azt, amit szeret, ami problémát jelent neki, esetleg amivel megbízzák; de akármit s akármiért fordít is: szembekerül egy-egy földattal, megejti egy-egy élmény s vallania kell valamiről.”¹¹ A rendszer a fordítás megjelenésének minden felelősét perbe fogta: Magyar Eleket, a felelős szerkesztőt; Wózner Ignácot, a felelős nyomdavezetőt; Salusinszky Imrét mint kiadót és a később tisztázódott Sümegi Vilmost szintén (időközben ugyanis már nem ő volt a lap felelős kiadója). A szerkesztőség hangulatához némi adalékul szolgálhat az a talán nem elhanyagolandó tény, hogy az iratok tanúsága szerint közös ügyvédet kértek a vádlottak (kivéve Sümegit, aki – miután szüksége nem volt rá – nem élt ügyvédhez való jogaival): nem egyenként, hanem közösen, Az Est-lapok egységeként képviseltetve önmagukat. Persze ebben nyilván közrejátszhatott a nem csekély számú sajtóper kialakult gyakorlati kezelése, az összetartás bizonyos fokáról azonban biztosan számot ad ez a momentum.¹²

írta Kemény Aranka, Osiris Kiadó, Bp., 2003. 815–819.) Egyéni látásmódra e révén (is) tett szert – ezt bármely gyorsíró megerősítheti. Saját szavaival: „De nem bírok írni. Ha gyorsírni lehetne a gondolatokat, emlékeket!” *Szabó Lőrinc emlékezése Vékes Endrének*. In: *Homlokodtól fölfelé*. Vál. és szerk. Domokos Mátyás, Nap Kiadó, Bp., 2000. 255.

8 Szemléletes leírását olvashatjuk (például: „Lakásviszonyaik nyomorúságosak voltak.”): Kodolányi János: *Tücsökzene Szabó Lőrincről*. In: *Homlokodtól fölfelé*, 85.

9 Budapest Főváros Levéltára. VII. 5. c.) (= Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai.) 7504/1931. sz.

10 Mikor is szintén felfordult körülötte az élet, sőt ekkor kezdődik igazán a felfordulás. Gondoljunk csak munkahelyi körülményeinek változásaira, ahogy Kabdebó Lóránt is rámutat írásában: *Szabó Lőrinc pályaképe*, 107.

11 Rónay György: Örök barátaink. In: *Homlokodtól fölfelé*, 128.

12 A dr. Zboray Miklós és dr. Vajda Ödön ügyvédi irodája az akkor IV. ker. Apponyi tér (ma V. ker. Ferenciek tere) 1. számú házban székelt. A dr. Zboray Miklós ügyvédi irodájába előbb belépett, majd azt átvevő dr. Vajda Ödön (az első háború után egy ideig Bajor Gizi férje) *Az Est-lapok jogtanácsosa* is volt. Szabó Lőrinchez baráti kapcsolat kötötte.

Vizsgáljuk meg közelebbről, mivel vált lehetővé újabb per a költő ellen a korábbi eset után! A vád szerint a már említett Remarque-regénynek (Szabó Lőrincnél *Vissza a háborúból* cím alatt) a *Magyarország* nevet viselő politikai napilapban megjelenő fordításrészletei, különösen – ahogyan fogalmaznak – az 1931. január 15-én (11. szám), 31-én (25. szám) és február 6-án (29. szám) napvilágot látott részeivel szemérem elleni vétséget követek el az azért felelősségre vonható személyek. A téma tanulmányozásához (leginkább) a vádirat és a végzés iratai mellett a rendőrségi kihallgatáskor tett vallomások jegyzőkönyveinek alapos olvasása nyújt fontos segítséget. A vádirat és a végzés döntően politika- és ideológiatörténeti adalékokkal szolgál, míg a vallomás (persze a személyi adatokkal kapcsolatos kérdések milyensége ugyancsak az előző kategóriát színesíti, például a szociológiai összefüggések kapcsán) irodalomtörténeti szempontból jelentős. Mindezek alapos vizsgálatához természetesen jóval nagyobb terjedelem lenne szükséges, itt most mindössze néhány vonatkozást emelhetünk ki.

Szabó Lőrinc kihallgatási jegyzőkönyvének tanúsága szerint két alkalommal vették fel a költő vallomását ez ügyben: előbb 1931. március 16-án, majd több mint egy hónap múlva került sor a folytatásra: április 23-án. A kihallgatások közötti hosszú idő teljesen érthető, egyrészt az említett rengeteg per miatt, másrészt pedig ne felejtjük el, hogy a miskolci születésű újságíró csupán a vádlottak egyike – bár kétségkívül a legfontosabbika – volt. Ezt mutatják a jegyzőkönyvek dátumai: Magyar Elek még szintén március 16-án elmondhatja saját verzióját az esetről, Wózner Ignácnak, valamint Sümegi Vilmosnak azonban várnia kell ezzel a következő hónap 28-áig, Salusinszky Imrének pedig majd csak május 12-én nyílik rá lehetősége.

Hogyan építette fel védekezését (feltételezhetően bizonyos ügyvédi tanácsok kíséretében, bár nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a hatóság előtti képviselési megbízásra irányuló meghatalmazást majd csak hónapokkal később készítjük el a vádlottak a november 10-i dátum szerint, és különben is, ki parancsolhat egy öntörvényű írónak?) a *Föld, Erdő, Isten* című kötet szerzője? Védekezésének kezdetén – előadója habitusához képest – még defenzív, az ártatlanságát hangsúlyozza: „A közleményben bűncselekményt nem láttam és nem is látok”¹³ (idézzük fel a korábbi pert: mikor is a „vádlott tagadta bűnösségét”¹⁴).

Ezt követően egy jól felépített koncepciót láthatunk. Rögtön első érvével támadást indít ugyanis, amikor arra hivatkozik, hogy egy klasszikus szerző fontos regényéről van szó, amit a következőképpen aposztrofál: „egy világhírű írónak 20 országban egyszerre megjelent klasszikus értékű új remekműve”.¹⁵ Ebből adódóan a szöveg anyagának átszabása, kurtítása még kevésbé elfogadható, mintha

13 BFL. VII. 5. c.) (=BK B iratai.) 7504/1931. sz.

14 BFL. VII. 18. d.) (=BK Ü iratai.) 5/261/1921. sz.

15 BFL. VII. 5. c.) (=BK B iratai.) 7504/1931. sz.

egy minőségében és hírnevében gyengébb kvalitásokkal bíró szerzőről és művéről lenne szó.

Érvelésének lendülete nem csendesül továbbra sem: tulajdonképpen szinte elismerést vár, hiszen ő enyhítette az eredeti, sokkal durvább, plasztikusabb képeket használó szöveget: „enyhítettem a külső forma nyersességét”,¹⁶ sőt konkrét példát hoz, a plaszticitás jegyében: „a tudományos – orvosi – tripper szó helyett csak betegséget írtam”.¹⁷ Ezt mellesleg nem csak önnön elhatározásából tette, ahogy Magyar Elek jegyzőkönyvéből kiderül, a fordítás körülményeinek pontos megadásával egyetemben: „Szabó Lőrinc a lapnál segédszerkesztő s mint ilyen kapta tőlem azt az utasítást, hogy az eljárás tárgyát képező regényt magyarra fordítsa. Megjegyzem, hogy a megbízatást tőlem azért kapta, mert én olvastam Remarque első regényét magyar fordításban és azt igen érdekesnek találván a lap szempontjából előnyösnek véltem, hogy a második Remarque regényt a lap magyar fordításban hozza. A második német nyelvű regényt nem olvastam. Ennek dacára azt az utasítást adtam Szabó Lőrincnek, hogy belátása szerint tompítsa a regényben esetleg előforduló különösen éles kifejezéseket.”¹⁸

Harmadik érve külön politikatörténeti ínyencséggé válik, ha jelentőségét felmérjük (amely – úgy tűnik – akkoriban talán elsikkadt – ámbár talán jobban is jártak az érintettek...), Szabó Lőrinc ugyanis szinte értetlenül hozza fel: máshol is megjelentek a szóban forgó fordítások. Mármost az ő fordításai. Egyrészt a *Prágai Magyar Hírlap*, másrészt „egy temesvári magyar újság”¹⁹ – ez utóbbit kizárólag innen tudhatjuk – közölte le a szerinte kifejezetten (újabb offenzíva:) „az erkölcselenségen való megdöbbenésnek és az etikai tiltakozásnak megrázó és morális dokumentumát”.²⁰ Tehát nemhogy tévednek az őt és társait vádlók, hanem kifejezetten a moralitás alapjaival nincsenek tisztában – tegyük hozzá: a jog és rend letéteményesei –, hiszen ellenkező esetben inkább támogatniuk kellene az ilyen jellegű törekvéseket. Ezen túlmenően azonban még egy fontos momentum mutatja a magyar demokrácia törékenységét. Prága ugyanis mindig is külföld volt, és 1931-ben már Temesvár sem Magyarország területének szerves részeként létezett; így a külföldi újságok (amelyek megjelentették), illetőleg a külföldi bíróságok (amelyek nem indítottak ellene eljárást) engedékenyebben viszonyultak a szövegekhez, mint saját, szűkebb hazája.

16 Uo.

17 Uo.

18 Uo.

19 Uo. A temesvári újságokban nem szerepel ekkor a regény, lásd kötetünkben: Kabdebó Lóránt: *A Te meg a világ poétikai naplója* 2. számú jegyzetét, sőt ugyanebből azt is tudhatjuk, hogy Temesvárott a regény előzményének, a *Nyugaton a helyzet változatlan* című regénynek filmváltozatát éppen ez időben akarják megakadályozni a városi tanácsban egyes sváb kisebbségi képviselők.

20 Uo.

Újabb munícióért nyúl, és lő: a művészi ábrázolásban megengedhető a valóság naturalisztikus ábrázolása: „az inkriminált részben poétikus leírást látok, a testi szépség szinte nyugtalan tiszteletét és egy kis humort”.²¹ Mai szemmel nem tűnik pornográfának Remarque második regénye, a nudista strandok és pornófilmek korában azonban e kérdés reális megítélése nem is olyan könnyű, csupán törekedhetünk objektív nézőpont kialakítására.

Végző érve – a művészi formanyelv köznapitól eltérő mivoltára is gondolva – épp a mindenki által értett és használt kifejezőmódra hivatkozik, az utolsó támadási felületet is kihasználva: „Kifejezései messze elmaradnak a napi irodalom, sőt az újságok hangja mögött.”²² Ezzel az offenzíva ismét nekilódul: ha valóban az erkölcstelen, művészhez nem méltó ábrázolást vonnák górcső alá, ajánlottabb lenne máshol kutakodni.

Befejező mondataiban már nyilvános támadást intéz az egész rendszer ellen, minden jövőbeli sajtóperre kifejtve, mintegy ars poeticaként: „A kéziratot én adtam nyomdába.”²³ Egyszerű bővített mondat, két bővítménnyel – nyilvánvaló tényközlés. Végül frappánsan lezárja mindazt, amit korábban kifejtett: „Minthogy nézetem szerint a kifogásolt részek nem szeméremsértőek, hanem ellenkezőleg rendkívül morális tendenciájúak, tisztelettel kérem a kir. ügyességet arra, hogy ez ügyben az eljárást szüntesse meg.”²⁴ Vagyis ez a pillanat tökéletes annak belátására: elhibázott gondolat volt a moralitás megtestesülését immorálisnak bélyegezni.²⁵

Vajon hogyan végződött a per az említett érvek elhangzása – no és egypár hónap eltelte²⁶ – után? Egy tárgyalás eredménye (bizonyos szinten) mindig előre feltételezhető a korábban lefolytatott, hasonló nagyságrendű ügyek kimenetele alapján. Mint szó volt róla, Szabó Lőrinc már ült a vádlottak padján – és bűnösnek találtatott. Magyar Elek 1926-ban sajtó útján elkövetett rágalmazásért szintén vádoltatott – és szintén pénzbírsággal sújtott. Ez alkalommal ellenben Szabót felmentették,²⁷ sőt egyedül Salusinszky ellen indítottak sajtórendőri kihágás ügyében eljárást (hiszen időközben ő lett a *Magyarország* című lap felelős kiadója, s ezt nem jelentette be).²⁸ Szinte happy end. Szinte, mivel mégiscsak egy valódi tárgyalás szereplői voltak az érintettek, különösen a költő. De talán épp ez némi

21 Uo.

22 Uo.

23 Uo.

24 Uo.

25 Azonban nem egy erősen politizáló író álláspontjának esszenciája ez. A művészek hatalmi kérdésekbe való beavatkozását különben is elítéli, erről vall: Szabó Lőrinc: *Író és politika*. 669–674. In: Szabó Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*.

26 A főtárgyalást 1931. november 18-án folytatták le, lásd BFL VII. 5. c.) (= BKB iratai.) 7504/1931. sz.

27 A *Bírákhoz és barátokhoz* ugyancsak vall az egyén és a köz meglehetősen kusza egymásra hatásának vonatkozásairól. Ezzel kapcsolatban lásd többek között: Szabó Lőrinc az *Igazolóbizottság előtt*. 183–187. In: *Homlokodtól fölfelé*.

28 Uo.

profitot is eredményezett, hiszen a költő életében az izgalmas, fordultatos életút legalább olyan fontos lehet, mint a fejlett fantázia.

Mi történt tehát valójában? A józan ész győzött a prüdség fölött? Talán. Mindezenre azt ne feledjük: ez a regény – s így a Szabó Lőrinc által fordított részletek is – nem a szexről szól, hanem a háborút jeleníti meg. Azt hivatott bemutatni, hogyan züllesztí szét a háború a kapcsolatokat. A szerző alapvetően két szimbólummal operál. A békével párhuzamba állíthatjuk a szűzies, tiszta erkölcsű, romlatlan, kedves, csöndes, vékony, törekeny alkatú lányokat, illetve az érzelmeket, a szerelmet, pozitív gyönyört. Mindennek ellentétét képezi a háború jelképe, amelyet a züllött, kövér, „puha húsu” prostituáltak jelenítenek meg, és tulajdonképpen a szex, az undor, sőt az érzéketlenség. És ahogy a háború beleivódik a csatában részt vettek csontjaiba, rémképekkel és kegyetlen tapasztalatokkal gyötörtetvén minden porcikájukat, úgy történik a változás, az igazi metamorfózis: a kezdetben szende lányok pillantása után sóvárgó félénk fiúk „nők” testének ki- és elhasználása utáni alig-vágyakozását prezentáló komor férfiakká süllyednek. Ezt a visszatérésre való végtelen várakozást híven tolmácsolja az eredeti német cím: *Der Weg zurück*, s az angol tükörfordítás is (*The road back*). Benedek Marcell (*És azután...*) ellenben fordít kissé a nézőponton, hiszen nála nem az út megtétele, hanem a végcél utáni történés válik központivá. Szabó Lőrinc (*Vissza a háborúból*) viszont mintha a két szemléletet összerakná,²⁹ hiszen a fogalmazás nem utal egyértelműen arra: a visszatérés vagy a megérkezés szakaszát nyilvánítja-e domináns gócnak.

Érdemes és hálás téma tehát a költőnk által vállalt – ha nem is általa választott – téma saját gyermekként való dédelgetése, magyarázása (legalábbis az utókor szempontjából, hisz mint láthattuk, rövid távon a rendszer támadásával kellett megküzdnie). Ezt demonstrálandó álljon itt végszóként a sokat emlegetett írás talán legjellemzőbb részlete: „a harctéren minden trágárságból még mindig a békevágy kiáltott. A nők béke voltak – ezért beszéltünk annyit róluk. És odakint fontosabb volt életben maradni, mint azon elmélkedni, hogy ebben a durva és vaskos légkörben nem veszett-e el valami, ami régebben csaknem a világot jelentette számunkra.”³⁰

29 A kérdést persze nyilvánvalóan árnyalja az a tény, hogy a legelső részlet közlésekor kellett Szabónak címet választania, amikor még fogalma sem lehetett, vajon a következő szövegegység mit rejthet magában.

30 Erich Maria Remarque – Szabó Lőrinc: *Vissza a háborúból* (ford.). In: *Magyarország*, 1931. január 15. 11.

A budapesti kir. büntető törvényszék*B. XI. 10067/5 szám

1922

A M A G Y A R Á L L A M N E V É B E N !

A budapesti kir. büntető törvényszék, sajtó útján elkövetett tárgyalási titok megsértésének vétsége miatt S z a b ó L ő r i n c z ellen a vádtanácsnak B. IV. 1 0 0 6 7 / 4-1922. szám vádhatározatában foglalt vád felett N a g y B é l a, kir. törvényszéki tanácselnök, mint elnök, P i a c s e k G y ő z ő kir. táblabíró és dr. L e s z t á k L a j o s kir. törvényszéki bíró, valamint dr. É d e r e s J ó z s e f kir. törvényszéki jegyző, mint jegyzőkönyvvezető részvételével, dr. M é s z n e r T i v a d a r kir. ügyésznek, mint közvádlónak a szabadlábon levő vádlottnak és dr. S a l u s s i n s z k y G y u l a ügyvédnek mint védőnek jelenlétében

B u d a p e s t e n 1923. évi február hó 6. napján megtartott nyilvános főtárgyalás alapján: vád és a védelem meghallgatása után meghozta a következő

I T É L E T E T :

S z a b ó L ő r i n c z vádlott, 23, éves. ref. vallásu m i s k o l c z i születésű, b u d a p e s t i /Üllői ut 31. fsz. 3./ lakos, magyar állampolgár, újságíró, nő, vagyontalan, katonai szolgálatot nem teljesített bűnös, mint St. 33. §. szerinti szerző l az 1897. XXXIV. t. cz. 20. §-ába ütköző sajtó útján elkövetett tárgyalási titok megsértésének vétségében, amelyet úgy követett el, hogy

B u d a p e s t e n az Athenaum rt. nyomdájában előállított „Az Est” című politikai napilapnak 1921. évi augusztus 18-án keltezett 182. számában „A hős szerelmes két felesége” felirat alatt közzétett cikkben a budapesti kir. büntető törvényszék vádtanácsa előtt az 1921. évi augusztus hó 17. napján megtartott nem nyilvános kifogási tárgyalást a hatóság engedélye nélkül, részben közzétette anélkül, hogy azáltal súlyosabban büntetendő cselekményt követett volna el.

A kir. törvényszék ezért:

S z a b ó L ő r i n c z vádlottat az 1897. évi XXXIV. t. cz. 20. §-a alapján a Btk. 92. §. alkalmazásával Egyezer /: 1000:/ korona pénzbüntetésre, mint főbüntetésre, továbbá Kettőszáz /: 200:/ kor. pénzbüntetésre, mint mellékbüntetésre itéli.

A pénzbüntetést behajthatatlansága esetére a Btk. 53. §, a St. 41. §. alapján, figyelemmel az 1921. 28. tcz. 5. §-ára 5+1 /: Öt + Egy :/ napi fogházra kell átválttatni.

A pénzbüntetést az ítélet jogerőre emelkedésétől számított 15. nap alatt kell végrehajtás terhével a B u d a p e s t i kir. ügyésszeggel, az 1892. XXVII. tcz. 3. §-ában meghatározott célra megfizetni.

* Budapest Főváros Levéltára. VII. 18. d.) (= Budapesti Királyi Ügyézség iratai.) 5/261/1921. sz.

A vádlott a Bp. 480. és 481. §-a értelmében köteles az eddig felmerült, valamint az ezután felmerülő bünyügyi költséget az államkincstárnak megtéríteni.

Ez ítéletben megállapított pénzbüntetést és bünyügyi költségért a biztosítékul letett összeg erejéig a St. 40. §. 1. bek. értelmében elsősorban az „Az Est” című politikai napi lap kiadója felelős. A mennyiben a pénzbüntetést és bünyügyi költséget a biztosíték nem fedezi, a megállapított összegeket az elítélttől ezt követően a St. 40. §. 2. bek. értelmében az „Az Est” című politikai napló lap kiadójától, amennyiben ez sem lehetséges, az Athenaeum Rt. nyomdávalalattól kell behajtani.

A kir. törvényszék végül az ítéletet jogerőre emelkedése után a Bp. 494. §-a alapján a kir. ügyészséggel, továbbá a St. 40. §-a értelmében az „Az Est” kiadójával is az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulattal közölni rendeli.

INDOKOK:

A kir. ügyész a főtárgyaláson vádat emelt Szabó Lőrincz ellen az 1897. XXXIV. tcz. 20. §-ába ütköző sajtó utján elkövetett tárgyalási titok megsértésének vétsége címén.

Vádlott tagadta bűnöségét, azzal védekezett, hogy a vád tárgyává tett cikknek anyagát telefonjelentés utján kapta ismeretlen egyéntől, a szerzőséget és a sajtójogi felelősséget azonban vállalta.

A főtárgyaláson ismertette lett a B. IV. 1921/4589/4 sz. alatt kettős házasság büntette miatt G r ó s z E r n ő elleni bünygyben a budapesti büntető kir. törvényszék vádtanácsa előtt 1921. évi augusztus hó 17. napján megtartott nem nyilvános ülésről készült jegyzőkönyv és az ahhoz csatolt megszüntető végzés, ugyancsak a Budapesti megjelenő, „Az Est” című politikai napilap 1921. évi augusztus hó 18. napjától keltezett 182. számában a „A hős szerelmes két felesége” felirat alatt közzétett cikk,

mely ismertetett iratok egybevetése után a kir. törvényszék - figyelemmel vádlott beismerésére is, - tényként állapította meg, hogy a jelzett újságcikk következő kitételei „Érdekes bünygyet tárgyaltak ma délelőtt a Budapesti kir. büntető törvényszéken. Az ügyvádlottja Gábor Ernő . . . Az ügyesség . . . Gábor Ernő ellen kettős házasság címén megindította a bünvádi eljárást. . . A kettős házasság ügyét dr. Bán József elnöke alatt tárgyalta a kir. törvényszék vádtanácsa.

A vádat dr. Milasik kir. ügyész képviselte, a vádlottat dr. Róth Béla ügyvéd védte. A perbeszéd után a vádtanács megszünteti az ügyben az eljárást” - fedik a vádtanácsai tárgyalásnak a jegyzőkönyvben és az ahhoz csatolt végzésben megrögzített mozzanatait s ehhez képest,

minthogy a vádtanács tárgyalásai a Bp. 261. §-a alapján nem nyilvánosságuk ellenében csak ügyfél nyilvánosságuknak van helye -

a rendelkező részben irt tényállás alapján vádlottat mint a St. 33. §-a szerinti szerzőt, az 1897. XXXIV. t. cz. 20. §-ába ütköző és u. c. §. sz. büntetendő sajtó

utján elkövetett tárgyalási titok megsértésének vétségében bűnösnek kimondani és megbüntetni kellett.

A büntetés kiszabásánál a kir. törvényszék enyhítő körülményként mérlegelte vádlott beismerését, büntetlen előéletét, fiatalabb korát, a hibáján kívül huzamosabb ideig tartó bűnvádi eljárást, azon meg nem czáfolt védekezését, hogy a bűncselekmény elkövetésekor még kezdő ujságíró volt s így az ujságírás lévén, kellő gyakorlattal nem birt, súlyosbító körülményt ellenben nem látott fennforogni,; s ezen enyhítő körülményekre való tekintettel a vádbeli bűncselekményre a törvény által meghatározott fogházbüntetés legkisebb mértéke is aránytalan súlyos lenne ezért a Btk. 92. §-ának indokolt alkalmazásával vádlott büntetését a rendelkező részben foglalt s bűnössége okával arányban álló pénzbüntetésben szabta ki.

Az ítélet egyéb rendelkezései a felhivott törvényszakaszokon alapulnak.

Budapest, 1923. évi február hó 6. napján.

Nagy Béla s. k. főt. elnök,

dr. Seszták Lajos s. k. előadó
A kiadmány hitelül:
(olvashatatlan aláírás)
s. hiv. tisztviselő

Jogerős és végrehajtható.
(olvashatatlan aláírás)
e l n ö k

A m. kir. állami rendőrség bpesti f. kapitánysága.*
 125190
 1931. fk. II.

Jegyzőkönyv.

Készült Budapesten, 1931. évi március hónap 16. napján délelőtt 10. órakor szemérem elleni vétséggel gyanúsított Szabó Lőrinc kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak: alulírottak.

Gyanúsított kérésére - Az eljáró tisztviselő intézkedése folytán a kihallgatás mint hatósági tanúk jelenlétében teljesítetik, történik.

Idézésre megjelent - Az előállított gyanúsított személyes viszonyaira nézve megkérdezettvén, előadja:

1. Családi neve: Szabó

(esetleg mellékneve):

Esetleges előbbi neve:

2. Utóneve: Lőrinc

(több utónév közül az, amelyen közönségesen szólítják, aláhúzendő):

(Férjes vagy özvegy nőknél férjük teljes neve is fölveendő.)

3. Atyjának családi és utóneve: Szabó Lőrinc

4. Anyjának családi és utóneve: Panyiczky Ilona

5. Születés-ideje: 1900. év március hó 31. nap.

6. Születés-helye:

Miskolc község/város vármegye

..... község/város kerület ország.

(16 éven aluli gyanúsítottól megkérdezendő, hogy melyik lelkeszi hivatalnál vagy anyakönyvi kerületben anyakönyvezték.)

7. Családi állapota: nős

(Nős férfinál a felesége neve: Mikes Klára 1921.)

8. Honossága: magyar

9. Községi illetősége:

Budapest község/város vármegye

..... község/város kerület ország.

10. Lakhelye: I. Németvölgyi ut 6 1/2 em. 2.

11. Vallása: ref.

12. Kora: 30.

* Budapest Főváros Levéltára. VII. 5. c.) (= Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai.)
 7504/1931. sz.

13. Foglalkozása (állása, hivatása): hirlapíró

Tüzetesen megjelölendő:

- a) közszolgálatnál (minőség, díjazás, eskütétel, véglegesség v. ideiglenesség)
- b) magánszolgálatnál (az alkalmazás és foglalkozás minősége)
- c) indítványos bűncselekménynél (az alkalmazás állandósága, díjazás minősége, fölmondás)
- d) kiskorúaknál és önálló keresettel nem bíró asszonyoknál a családfő foglalkozása

14. Vagyoni viszonyai: vagyontalan
(esetleg ingatlanbirtok)

15. Katonasági viszonyai: volt

16. Szellemi műveltsége:

- a) ír és olvas?
- b) magasabb iskolai képzettsége? 8 közép isk. éretts.

17. Anyanyelve: magyar

18. Az örökösökre át nem szálló címek, rend- és díszjelek: ./.

19. Terhelt által vitt gyámság vagy gondnokság: ./.

20. Előző büntetések: volt!

21. A gyanúsítottnál netán felismerhető testi vagy szellemi fogyatkozás:

Személyazonosságának megállapítása után közöltetik terhelttel, hogy szemérem elleni vétséggel gyanúsítatik.

Gyanúsított figyelmeztetvén védőválasztói jogára, fölvilágosítatván a védő kirendelésének módjaitól és az ingyenes védelem esetéről, kijelenti:

- a) Védőül választom később megnevezendő ügyvédet.
- b) Ingyenes védő kirendelését kérem.
- c) Nem kívánok védőt.

Arra a kérdésre, hogy kíván-e valamit védelmére előadni, terhelt következőleg nyilatkozik:

A „Magyarország” című időszakos lap 1931. évi január hó 15-iki kelettel kiadott számában „Vissza a háborúból” című Remarque regény fordítást én írtam végeztem. A fordítás nem fedi szó szerint az eredeti szöveget, hanem annál enyhébb.

A kéziratot én adtam nyomdába; hogy a felelős szerkesztő a feljelentés illetve kifogás tárgyává tett szövegét látta-e előzőleg, azt már nem tudom megmondani. Arra emlékezem, hogy a fordítás ideje alatt alkalmazkodtam Magyar Elek felelős szerkesztő <olvashatatlan> az általános utasításához, hogy a túl erős német kifejezéseket (pl. Dreck) feltétlenül enyhítsem.

Az általános utasítás természetesen a kifogás tárgyává tett részre is vonatkozott. Éppen ezért emlékezetem szerint az általam enyhített és közzétett szöveg változatról sem Magyar Elekkel sem mással újólá nem beszéltem.

A közleményben bűncselekményt nem láttam és nem is látok, mert egy világ-hírű írónak 20 országban egyszerre megjelent klasszikus értékű új remekművéből ki nem hagyhattam semmit, mert erkölcstelenségen való megdöbbenésnek és az etikai tiltakozásnak megrázó és morális dokumentumát éreztem e jelenetben, mert enyhítettem a külső forma nyersségét és mert a Prágai Magyar Hírlapnak és egy temesvári [- amelyek szintén közölték fordításomat -] magyar újságnak hasonló gondolkodása megerősített felfogásom erkölcsös és közérdekű voltában.

Felolv. után s. k. aláírtuk

Kmf.

(olvashatatlan aláírás)

Szabó Lőrincz

~~Felolv. után~~

Felvéve folytatólag a főkapitányságon 1931. évi április hó 23-án. Szabó Lőrinc Előadja: a „Vissza a háborúból című regénynek a f. évi jan. 31-én és febr. 6-án megjelent folytatásait is én fordítottam. A jan. 31-iki fordításon megjegyeztem, hogy az inkriminált részben poétikus leírást látok, a testi szépség szinte nyugtalan tiszteletét és egy kis humort. A február 6-iki két inkriminált passzusban az író mint konzervatív moralista megbélyegzi a háború utáni síber világ erkölcstelenségét és teszi ezt egy undok üzletasszony rövid jellemzésével, és egy másik jelenet ábrázolásával, amelyben a regény főhőse rajongva szeretett menyasszonyát, akit egy síber a szeparéba elcsábított kétségbeesésében agyonlővi. Mind ezen részletekben a író rendkívül decens kifejezéseket használ minden megbotránkoztató vagy szeméremsértő lehetőség nélkül. Kifejezései messze elmaradnak a napi irodalom sőt az újságok hangja mögött. A fordítás <ott> ban itt-ott még enyhítettem a kifejezések realitását pl. a tudományos - orvosi - tripper szó helyett csak betegséget írtam az erkölcstelen síberné jeleneténél. -. Egyébként a közzététel körülményeire vonatkozólag fenntartom a korábban tett vallomásomban foglaltakat.

A kéziratot én adtam nyomdába.

Szabó Lőrincz

Minthogy nézetem szerint a kifogásolt részek nem szeméremsértőek, hanem ellenkezőleg rendkívül morális tendenciájúak, tisztelettel kérem a kir. ügyészséget arra, hogy az ügyben az eljárást szüntesse meg.

Felolv. után h. h. aláírtuk

Kmf.

(olvashatatlan aláírás)

Szabó Lőrincz

der Dreck = szemét, ganéj, szar

síber = csempész, kártyacsalo, ált.: jellemtelen, alvilági

szeparé = külön szoba

A m. kir. állami rendőrség *Budapesti* kapitánysága.

125790
1920. május 16.

Jegyzőkönyv.

Készült: Budapest, 1920. évi május, hónap 16. napján
dél 10 órakor *Samuel elleni vétség* gyanúsított
Skabi Lőrinc kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak: alulírottak.

Gyanúsított kérdésére — Az eljáró tisztviselő intézkedése folytán a kihallgatás mint hatósági tanak jelenlétében teljesítették történet.

Idézésre megjelölt — Az előállított gyanúsított személyes viszonyaira nézve megkérdezve, előadja:

1. Családi neve (esetleg mellékneve): *Skabi*
Esetleges előbbi neve: *Lőrinc*
2. Utóneve (több utónév közül az, amelyen közszószóval szólítják, aláhúzendő):
(Férjes vagy özvegy néknél férjük teljes neve is fövesendő) *Skabi Lőrinc*
3. Atyjának családi és utóneve: *Samuel*
4. Anyjának családi és utóneve: *Samuel*
5. Születés-ideje: 1900. évi május hó 31. nap

Születés-helye: *Miskolc* vármegye
kerület ország
(16 éves aluli gyanúsítottól megkérdezendő, hogy melyik helyi hivatalnál vagy anyakönyvi kerületben anyakönyveztek.)

7. Családi állapota: *nős*
(Nős férfinél a felesége neve: *Mária Klára 1911*)
8. Honossága: *nincs*
9. Községi illetősége: *Budapest* vármegye
kerület ország
10. Lakhelye: *I. Hódmezőkerület 6. sz. 2.*
11. Vallása: *rcf*
12. Kora: *30*

Jegyzőkönyv gyanúsított előállítottai közöl egyetemesen kész. (B. P. 103. §)

Has. 502. — 1920. május 16. Budapest.

13. Foglalkozása (állása, hivatása): *hírlapíró*

Tüzetesen megjelölendő:

a) közszolgálatnál (minőség, díjazás, eskü
métel, véglegesség v. ideiglenesség)

b) magánszolgálatnál (az alkalmazás- és fog-
lalkozás minősége)

c) indítványos büntetelményénél (az alkalmazás
állandósága, díjazás minősége, felmondás)

d) kiskorúknál és önálló keresettel nem bíró
szereplőknek a családi foglalkozása

14. Vagyoni viszonyai: *mentes*
(esetleg ingatlan birtok)

15. Katonai viszonyai: *nem*

16. Szellemi műveltsége: a) ír és olvas? b) magasabb iskolai képzettsége?

17. Anyanyelve: *magyar* *8. osztály 3. oszt.*

18. Az ötlekötésre át nem szálló címek,
rend- és díszjelek: */*

19. Terhelt által volt gránátos vagy gond-
nokaság: */*

20. Előző büntetések: *nem*

21. A gyarmattal nem felismerhető testi
vagy szellemi fogyatkozás: */*

Személyazonosságának megállapítása után közölték terhelttel, hogy
személye ellen védelemre előterjesztett
gyanúsítással.

Gyanúsított figyelemreztetve védőválasztói jogára, felvilágosítván a védő
kirendelésének módzatairól és az ingyenes védelem esetéről kijelent:

a) Védőt választom: *Lejőlt* *gyvedet*

b) Ingyenes védő kirendelését kérem.

c) Nem kívánok védőt.

Arra a kérdésre, hogy kíván-e valamely védelmére alkalmas, terhelt következőképpen
nyilatkozik: *A. Magyarországi Nemzeti Szolgálat*
1941. évi január 15. kelte.

kinnu Romyne neigj fondit
ei ita nigextone. A fonditi
 me feli nimeit az eadeli
 növeget kame annit engliat.
 A képiat e adtu. nomenadi;
 hogg a feli nimeit a feliat
 illati kipeit tigeit tot növeget
 litte e etörilep, art maat nem
 tudom megmondani. Aru emleget
 hogg a fonditi edegit alit ellet
 nomenadi Magyar Ellet felit
 növeget öfeli az allalms nomenadi
 hogg, hogg a tul etör nomenadi kipeit
 öfeli (pl. Dnek) feltalalms engliat.
 Az allalms nomenadi kipeit
 a kipeit tigeit tot növeget is nomenadi
 engliat. Aru engliat emlegete nomenadi
 az allalms engliat a kipeit tigeit tot
 nomenadi Magyar Ellet nomenadi
 engliat me benedite.
 A kipeit tigeit kipeit
 nomenadi a nomenadi kipeit, nomenadi
 a kipeit tigeit tot növeget engliat.

Mejjetent Klammars etere og ronek
muntel sine hyn hatten semmit,
ment den erolot tebuigen velt
negdottanenes i og etere tittars
samer megreis i moralis olsemey
tunet besten i jekneiden, ment
englitte a hiki forme gessasiget
i ment a Pngai. Hoppa this lymas og
tenover. ^{a meget meste rigdet fruktumet} Hoppa a gressu gindallo
vise megritett felfoisom erolot
i rigidein veltet.

Fals. uti 4. 4. slanting
Ruf

John Henry

Robt. Loring

[illegible]

The very negative spirit & hostility reveals
 no genuine wit, however cleverly and
 lively made to stand against, but that is a
 bit of a trick and, long as it is of a
 nature.

F. clarkii h. l. alvirens

Feb 20 1892

Kamp.

Karl Löwig

[illegible]

A m. kir. állami rendőrség fő- kapitánysága.*

125190

fk. II. 1931.

Jegyzőkönyv.

Készült Budapesen, 19231. évi március hónap 16. napján dél előtt/
után 12 órakor szemérem elleni vétséggel gyanúsított Magyar Elek kihallgatása
alkalmával.

Jelen vannak: alulírottak.

Gyanúsított kérésére - Az eljáró tisztviselő intézkedése folytán a ki-
hallgatás mint hatósági tanuk jelenlétében teljesítettik, történik.

Idézésre megjelent - Az előállított gyanúsított személyes viszonyaira nézve
megkérdezettvén, előadja:

1. Családi neve: Magyar

(esetleg mellékneve):

Esetleges előbbi neve:

2. Utóneve: Elek

(több utónév közül az, amelyen közönségesen szólítják, aláhúzendő):

3. Atyjának családi és utóneve: Magyar Elek †

4. Anyjának családi és utóneve: Klaisz Anna †

5. Születés-ideje: 1875. év augusztus hó 24. nap

6. Születés-helye:

Budapest község/város vármegye

..... község/város kerület ország.

(16 éven aluli gyanúsítottól megkérdezendő, hogy melyik lelkészi hiva-
tálnál vagy anyakönyvi kerületben anyakönyvezték.)

7. Családi állapota: nős

(Nős férfinál a felesége neve: Visy Mária 1917.)

8. Honossága: magyar

9. Községi illetősége:

Budapest község/város vármegye

..... község/város kerület ország.

10. Lakhelye: I. Krisztina körut 147. IV. 2.

11. Vallása: rkath.

12. Kora: 55 éves

* Budapest Főváros Levéltára. VII. 5. c.) (= Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai.)
7504/1931. sz.

13. Foglalkozása (állása, hivatása): lapszerkesztő

Tüzetesen megjelölendő:

- a) közszolgálatnál (minőség, díjazás, eskütétel, véglegesség v. ideiglenesség)
- b) magánszolgálatnál (az alkalmazás és foglalkozás minősége):
a „Magyarország” felelős szerkesztője
- c) indíványos bűncselekménynél (az alkalmazás állandósága, díjazás minősége, fölmondás)
- d) kiskorúaknál és önálló keresettel nem bíró asszonyoknál a családfő foglalkozása

14. Vagyoni viszonyai: vagyontalan
(esetleg ingatlan birtok)

15. Katonasági viszonyai: volt

16. Szellemi műveltsége:

- a) ír és olvas?
- b) magasabb iskolai képzettsége? főgimn. érettségi

17. Anyanyelve: magyar

18. Az örökösökre át nem szálló címek, rend- és díszjelek:

19. Terhelt által vitt gyámság vagy gondnokság:

20. Előző büntetések:

1926. évben sajtó útján elkövetett rágalmozásért 5.000.000 kor. pénz-büntetés.

21. A gyanúsítottnál netán felismerhető testi vagy szellemi fogyatkozás:

Személyazonosságának megállapítása után közöltetik terhelttel, hogy kárára elkövetett szemérem elleni vétséggel gyanúsítatik.

Gyanúsított figyelmeztetvén védőválasztói jogára, fölvilágosítván a védő kirendelésének módzatairól és az ingyenes védelem esetéről, kijelenti:

- a) Védőül válaszom dr. Zboray Miklós és dr. Vajda Ödön IV. Apponyi tér 1. ügyvédet.
- b) Ingyenes védő kirendelését kérem.
- c) Nem kívánok védőt.

Arra a kérdésre, hogy kíván-e valamit védelmére előadni, terhelt következőleg nyilatkozik:

A „Magyarország” című időszaki lap 1931. évi január hó 15.-i számában „Visz-sza a háborúból” felirat alatt megjelent sajtóközleményt megjelenése előtt nem olvastam el, annak kéziratát Szabó Lőrinc a közlemény fordítója, nekem megjelenése előtt nem mutatta be. Természetesen arról tudomással birtam, hogy a regényt Szabó Lőrinc fordításában közölte a lap; a regény eredeti német szövegét, vagy annak fordítását azonban közlés előtt nem olvastam el.

Felolvasás után h. h. aláíratott.

Kmf.

Magyar Elek

Felv.: (olvashatatlan aláírás)

Jegy.: (olvashatatlan aláírás)

Felvéve folytatólag a főkapitányságon 1931. évi április hó 22.-én ugyanazzal. Magyar Elek pótlólag előadja:

A „Magyarország” című időszakos lap 1931. évi január hó 31.-i /43. folytatás/ számában és a február hó 6.-i /47. folytatás/ számában megjelent regényrészleteket illetve folytatásokat kéziratban nem láttam. Annak közzététele iránt nem intézkedtem. Bár mint felelős szerkesztő a lap irányítását én végzem, mégis a nagy munkatorlódás lehetetlenné teszi, hogy a felelős szerkesztő minden kéziratot át nézzon illetve korrigáljon. A felelős szerkesztőnek nem is ez a hivatása. Szabó Lőrinc a lapnál segédszerkesztő s mint ilyen kapta tőlem azt az utasítást, hogy az eljárás tárgyát képező regényt magyarra fordítsa. Megjegyzem, hogy a megbízatást tőlem azért kapta, mert én olvastam Remarque első regényét magyar fordításban és azt igen érdekesnek találván a lap szempontjából előnyösnek véltem, hogy a második Remarque regényt a lap fordításban hozza. A második német nyelvű regényt nem olvastam. Ennek dacára azt az utasítást adtam Szabó Lőrincnek, hogy belátása szerint tompítsa a regényben esetleg előforduló különösen éles kifejezéseket. Ezen általános utasításon kívül Szabó Lőrinc a regény fordításánál és annak közzétételénél ellenőrzés alatt nem állt, mint segédszerkesztő az egyes folytatások kéziratainak előállítása, kinyomtatása iránt önállóan intézkedik.

A lap terjesztését a kiadóhivatal intézi.

Felolvasás után h. h. aláíratott.

Kmf.

Magyar Elek

Fel. v.: (olvashatatlan aláírás)

Jegy.: (olvashatatlan aláírás)

A m. kir. állami rendőrség bpesti fő kapitánysága.*
125190/1
 1931 f. k. II.

Jegyzőkönyv.

Készült Budapesten, 1931. évi április hónap 28 napján dél előtt 1/4
 12 órakor szemérem elleni vétséggel gyanúsított Sümegi Vilmos kihallgatása al-
 kalmával.

Jelen vannak: alulírottak.

Gyanúsított kérésére - Az eljáró tisztviselő intézkedése folytán a ki-
 hallgatás mint hatósági tanúk jelenlétében teljesítetik, történik.

Idézésre megjelent - Az előállított gyanúsított személyes viszonyaira nézve
 megkérdezettvén, előadja:

1. Családi neve: Sümegi
 (esetleges mellékneve)
 Esetleges előbbi neve:

2. Utóneve: Vilmos
 (több utónév közül az, amelyen közönségesen szólítják, aláhúzendő):
 (Férjes vagy özvegy nőknél férjük teljes neve is fölveendő.)

3. Atyjának családi és utóneve: Sümegi József †

4. Anyjának családi és utóneve: Schwerczemberg Emma †

5. Születés-ideje: 1864 év április hó 4 nap.

6. Születés-helye:

Sümeg község/város vármegye

..... község/város kerület ország.

(16 éven aluli gyanúsítottól megkérdezendő, hogy melyik lelkészi hiva-
 talnál vagy anyakönyvi kerületben anyakönyvezték.)

7. Családi állapot: nős

(Nős férfinál a felesége neve: Felek Kamilla 1888.)

8. Honossága: magyar

9. Községi illetősége:

Budapest község/város vármegye

..... község/város kerület ország.

10. Lakhelye: II. Pasaréti ut 10/a I 1.

11. Vallása: r. kath.

12. Kora: 67

* Budapest Főváros Levéltára. VII. 5. c.) (= Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai.)
 7504/1931. sz.

13. Foglalkozása (állása, hivatása): laptulajdonos

Tüzetesen megjelölendő:

- a) közszolgálatnál (minőség, díjazás, eskütétel, véglegeség v. ideiglenesség)
- b) magánszolgálatnál (az alkalmazás és foglalkozás minősége)
- c) indítványos bűncselekménynél (az alkalmazás állandósága, díjazás minősége, fölmondás)
- d) kiskorúaknál és önálló keresettel nem bíró asszonyoknál a családfő foglalkozása.

14. Vagyoni viszonyai: vagyontalan
(esetleg ingatlan birtok)

15. Katonasági viszonyai: Katona nem volt.

16. Szellemi műveltsége:

- a) ír és olvas?
- b) magasabb iskolai képzettsége? középisk. érettségi

17. Anyanyelve: magyar

18. Az örökösökre át nem szálló címek, rend- és díszjelek: Kormányfőtanácsos

19. Terhelt által vitt gyámság vagy gondnokság: ./.

20. Előző büntetések: nincsenek

21. A gyanúsítottnál netán felismerhető testi vagy szellemi fogyatkozás: ./.

Személyazonosságának megállapítása után közöltetik terhelttel, hogy szemérem elleni vétséggel gyanúsítatik.

Gyanúsított figyelmeztetvén védőválasztói jogára, fölvilágosíttatván a védő ki-
rendelésének módozatairól és az ingyenes védelem esetéről, kijelenti:

- a) Védőül választom
- b) Ingyenes védő kirendelését kérem.
- c) Nem kívánok védőt.

Arra a kérdésre, hogy kíván-e valamit védelmére előadni, terhelt következőleg nyilatkozik:

A Magyarország című időszaki lap kiadásáért én vagyok a felelős, mint ilyen felelősséggel tartozom a lap kiadásáért, azonban ténylegesen koromnál fogva a kiadói munkákat nem végzem, nem (olvashatatlan). Ennélfogva a feljelentés tárgyává tett közleményt sem kéziratban sem nyomtatásba nem láttam illetve nem olvastam. A lap forgalomba hozatala iránt közvetlenül nem intézkedtem. Soberts és (olvashatatlan) halála óta a kiadó hivatal legfőbb vezetése és irányítása Salusinszky Imre feladata, aki úgy az Az Est, mint a Magyarország és Pesti Napló kiadó hivatalának vezetője.

Felolv. után h. h. aláírhatja
Kmf.

(olvashatatlan aláírás)

Sümei Vilmos

A m. kir. állami rendőrség fő- kapitánysága.*

125190/1

fk. II. 1931.

Jegyzőkönyv.

Készült Budapesten, 19231. évi április hónap 28. napján dél előtt/
után 12 órakor szemérem elleni vétséggel gyanúsított Wózner Ignác kihallgatá-
sa alkalmával.

Jelen vannak: alulírottak.

Gyanúsított kérésére - Az előjáró tisztviselő intézkedése folytán a
kihallgatás mint hatósági tanuk jelenlétében teljesítetik, történik.

Idézésre megjelent - Az előállított gyanúsított személyes viszonyaira nézve
megkérdezettvén, előadja:

1. Családi neve: Wózner

(esetleg mellékneve)

Esetleges előbbi neve

2. Utóneve: Ignác

(több utónév közül az, amelyen közönségesen szólítják, aláhúzendő):

(Férjes vagy özvegy nőknél férjük teljes neve is fölveendő.)

3. Atyjának családi és utóneve: Wózner Fülöp †

4. Anyjának családi és utóneve: Zoller Anna †

5. Születés-ideje: 1872. év június hó 22. nap

6. Születés-helye:

Nagymaros község/város vármegye

..... község/város kerület ország.

(16 éven aluli gyanúsítottól megkérdezendő, hogy melyik lelkészi hiva-
tálnál vagy anyakönyvi kerületben anyakönyvezték.)

7. Családi állapota: nő

(Nős férfinál a felesége neve: Stuchlik Gizella 1897.)

8. Honossága: magyar

9. Községi illetősége:

Nagymaros község/város vármegye

..... község/város kerület ország.

10. Lakhelye: VII. Rákóczi ut 54. IV. 16.

11. Vallása: rkath.

12. Kora: 59 éves

* Budapest Főváros Levéltára. VII. 5. c.) (= Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai.)
7504/1931. sz.

13. Foglalkozása (állása, hivatása): nyomdaigazgató

Tüzetesen megjelölendő:

- a) közszolgálatnál (minőség, díjazás, eskütétel, véglegesség v. ideiglenesség)
- b) magánszolgálatnál (az alkalmazás és foglalkozás minősége)
az „Atheneum” rt.-nál.
- c) indítványos bűncselekménynél (az alkalmazás állandósága, díjazás minősége, fölmondás)
- d) kiskorúaknál és önálló keresettel nem bíró asszonyoknál a családfő foglalkozása

14. Vagyoni viszonyai: vagyontalan
(esetleg ingatlan birtok)

15. Katonasági viszonyai: nem volt

16. Szellemi műveltsége:

a) ír és olvas?

b) magasabb iskolai képzettsége? 2 középisk.

17. Anyanyelve: magyar

18. Az örökösökre át nem szálló címek, rend- és díszjelek:

19. Terhelt által vitt gyámság vagy gondnokság:

20. Előző büntetések: nincsenek

21. A gyanúsítottnál netán felismerhető testi vagy szellemi fogyatkozás:

Személyazonosságának megállapítása után közöltetik terhelttel, hogy szemérem elleni vétséggel gyanúsítatik.

Gyanúsított figyelmeztetvén védőválasztói jogára, fölvilágosítatván a védő kirendelésének módozatairól és az ingyenes védelem esetéről, kijelenti:

a) Védőül választom később megnevezendő ügyvédet.

b) Ingyenes védő kirendelését kérem.

c) Nem kívánok védőt.

Arra a kérdésre, hogy kíván-e valamit védelmére előadni, terhelt következőleg nyilatkozik:

Az Atheneum Irodalmi és Nyomdai részvénytársulatnak felelős nyomdavezetője vagyok. A „Magyarország” című időszaki lapot, - így a vád tárgyává tett példányszámokat is, - a nyomdában állítják elő. A lapban megjelent egyes cikkek kéziratát a nyomda részéről senki sem nézi át, minthogy erre már technikai okból sincsen idő. A kéziratokat közvetlenül a szedők kapják, akik azonban az egyes cikkeknek csak egy-egy részét kapják kézhez s így annak tartalmát nem is ismerhetik. A lap 1931. évi január hó 15.-i 31.-i és február hó 6.-i számában megjelent és vád tárgyává tett közlemények kéziratát én nem láttam, át nem olvastam, a közleményt magát kihallgatásom előtt nem is olvastam még nyomtatásban sem. A nyomdában négy korrektor van s így ma már megmondani nem tudom azt, hogy az inkriminált közlemények korrekturáját ki végezte. Ez ma már meg sem

állapítható. De a korrektorok munkája egyébként is olyan, hogy az egyes közlemények tartalmát nem is kísérik a gépies munka közben figyelemmel.

Felolvasás után h. h. aláíratott.

Kmf.

Felv.: (olvashatatlan aláírás)

Jegy.: (olvashatatlan aláírás)

Wóznér Ignác

A m. kir. állami rendőrség budapesti fő- kapitánysága.*
125190/1
 1931 fk. II.

Jegyzőkönyv.

Készült Budapesten, 1931. m évi május hónap 12 napján dél előtt/
 után 12 órakor szemérem elleni vétséggel gyanúsított Salusinszky Imre és társai
 kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak: alulírottak.

Gyanúsított kérésére - Az eljáró tisztviselő intézkedése folytán a ki-
 hallgatás mint hatósági tanuk jelenlétében teljesítették, történik.

Idézésre megjelent - Az előállított gyanúsított személyes viszonyaira nézve
 megkérdezettvén, előadja:

1. Családi neve: SALUSINSZKY

(esetleg mellékneve)

Esetleges előbbi neve:

2. Utóneve: IMRE

(több utónév közül az, amelyen közönségesen szólítják, aláhúzendő)

(Férjes vagy özvegy nőknél férjük teljes neve is fölveendő.)

3. Atyjának családi és utóneve: S. Sámuel †

4. Anyjának családi és utóneve: Trattner Fanny †

5. Születés-ideje: 1883. év február hó 27 nap.

6. Születés-helye:

Balázsfalva község/város vármegye

..... község/város kerület ország.

(16 éven aluli gyanúsítottól megkérdezendő, hogy melyik lelkeszi hiva-
 talnál vagy anyakönyvi kerületben anyakönyvezték.)

7. Családi állapota: nős

(Nős férfinál a felesége neve: Reich Jolán 1911.)

8. Honossága: magyar

9. Községi illetősége:

Budapest község/város vármegye

..... község/város kerület ország.

10. Lakhelye: I. Széll Kálmán tér 17. II. 1.

11. Vallása: izr.

12. Kora: 48 éves

* Budapest Főváros Levéltára. VII. 5. c.) (= Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai.)
 7504/1931. sz.

13. Foglalkozása (állása, hivatása): lapszerkesztő

Tüzetesen megjelölendő:

- a) közszolgálatnál (minőség, díjazás, eskütétel, véglegesség v. ideiglenesség)
az „Az Est” felelős szerkesztője
- b) magánszolgálatnál (az alkalmazás és foglalkozás minősége)
- c) indítványos bűncselekménynél (az alkalmazás állandósága, díjazás minősége, fölmondás)
- d) kiskorúaknál és önálló keresettel nem bíró asszonyoknál a családfő foglalkozása

14. Vagyoni viszonyai: vagyontalan
(esetleg ingatlan birtok)

15. Katonasági viszonyai: nem volt

16. Szellemi műveltsége:

- a) ír és olvas?
- b) magasabb iskolai képzettsége? gymn. érettségi

17. Anyanyelve: magyar

18. Az örökösökre át nem szálló címek, rend- és díszjelek:

19. Terhelt által vitt gyámság vagy gondnokság:

20. Előző büntetések: 10 éven belül nincsen

21. A gyanúsítottnál netán felismerhető testi vagy szellemi fogyatkozás:

Személyazonosságának megállapítása után közöltetik terhelttel, hogy kárára elkövetett szemérem elleni vétséggel gyanúsítatik.

Gyanúsított figyelmeztetvén védőválasztói jogára, fölvilágosítatván a védő kirendelésének módosatairól és az ingyenes védelem esetéről, kijelenti:

- a) Védőül választom dr. Vajda Ödön és dr. Zboray Miklós IV. Apponyi tér 1. ügyvédet.
- b) Ingyenes védő kirendelését kérem.
- c) Nem kívánok védőt.

Arra a kérdésre, hogy kíván-e valamit védelmére előadni, terhelt következőleg nyilatkozik:

A „Magyarország” című időszaki lap terjesztése iránt én intézkedem. A lap 1931. évi január hó 15.-i, január hó 31.-i és február hó 6.-i számaiban „Vissza a háborúból” felirat alatt megjelent sajtóközleményt sem kéziratban sem a nyomtatásban a lap terjesztése előtt nem olvastam. Mint kiadónak fizikailag sincs időm arra, hogy a lapban megjelent összes közleményeket elolvassam. Egyebet előadni nem kívánok.

Felolvasás után h. h. aláíratott.

Kmf.

Felv.: (olvashatatlan aláírás)

Jegy.: (olvashatatlan aláírás)

Salusinszky

49350/szám. A budapesti kir. ügyészségtől*
1931. k. ü.

A vonatkozó nyomozati iratokat ./ alá idezárva a következő

v á d i r a t

kíséretében terjesztem be.

I. Szabadlábbon lévő SZABO LORINCZ, Miskolczon, 1900. március 31-én született, református vallásu, hirlapíró foglalkozásu, budapesti /: Németsvölgyi ut 6./

II. szabadlábbon lévő MAGYAR ELEK Budapesten, 1875. augusztus 24-én született, róm. kath. lapszerkesztő, budapesti /: Krisztina krt. 147:/

III. szabadlábbon lévő WÓZNER IGNÁTZ, Nagymaroson, 1872. június 22-én született, róm. kath. vallásu, nyomdaigazgató, budapesti /Rákóczi ut 54:/ és végül

IV. szabadlábbon lévő SALUSINSZKY IMRE Balázsfalván, 1883. augusztus 27-én született, izr. lapszerkesztő, budapesti /: Széll Kálmán tér 17:/ lakosokat az 1929. évi VII. t.cikk 2. §-ának 1., illetve 2. pontjába ütköző szemérem elleni véttség címén azzal vádolom, hogy Budapesten az Atheneum Irodalmi és Nyomdai r.társaság nyomdájában készült „Magyarország” című politikai napilap 1931. évi január 15-i 11. számában, -valamint az 1931. évi január 31.-én megjelent 25. számában és az 1931. február 6-iki 29. számában „Vissza a háborúból” feliratu közlemény egész tartalmával, különösen pedig annak ezen részével - a lelkemre próbált beszélni, hogy menjek velük én is a bordélyházba, neked is meg kell mar kószolnod, meg kell tudnod egy kicsit, hogy mi a nő. Nagy hülyeség volna, ha szütleányként haragnál a fűbe.

A tabori bordély egy kisvárosban volt. Egy kis szobában le kellett adnunk a cédulánkat. Ugyanott kigomboltatták a ruhánkat, egy szanitécőrvezető megvizsgált, hogy egészségesek vagyunk-e, aztán pár csepp protargol-cseppentést kaptunk.

hány tehén van itt? – kérdezte Franz Vagner egy utasztol.

Három,- hangzott a felvilágosítás.

– De válogatni nem lehet. Lutrira meg; ha disznód van, a nagymamát kapod. Ezért próbált valamiféle betegséghez jutni, remélve, hogy hazakerülhet vele, ha alaposan elhanyagolja.

– Azt nem így kell, – mondta az utász, – így nem biztos, Menj egy tabori kórházba és kérj valakitől egy kis gennyet. Az segít!.

Végre rámkerült a sor. Az elődöm lebotorkált a lépcsőn és én beléptem a szobába. Alacsony volt és sötét; az erős karbolizzadságszag miatt nagyon furcsa volt, hogy az ablakon át egy hársfa ágaira lehetett kilátni, amelynek friss lombjában

* Budapest Főváros Levéltára. VII. 5. c.) (= Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai.) 7504/1931. sz.

fény éy nap örvénylett: annyira elhasznált volt minden a szobában. Egy széken egy tálban rózsavíz állt, a sarokban pedig valami tábori ágy, rajta szakadozott terítő. A nő kövér volt és rövid átlátszó inget viselt. Rám se nézett, hanem rögtön lefeküdt. Csak amikor nem mentem hozzá, nézett föl türelmetlenül; aztán a megértés némi nyoma jelentkezett szivacsos arcán. Láttam, hogy még egészen gyerek voltam.

Egyszerűen nem voltam képes semmire, megborzadtam és undor fojtogatott. A nő tett néhány mozdulatot, hogy felrázzon esetlen, ocsmány mozdulatokat, magához akart huzni, sőt mosolygott is, édeskésen és kényeskedve, megeshetett volna rajta az ember szíve, hiszen utóvégre csak egy szánalmas ezredmátrác volt a szerencsétlen és naponta husz embert vagy még többet kellett kibírnia; - én azonban csak a pénzt toltam elébe és sietve kimentem, le a lépcsőn.

Aztán új protargol-spriccelést kaptunk.

- Ez hát mondtam kétségbeesve és bágyadtan amikor a cók-mókunkat összeraktuk, - ez hát a szerelem, amellyel odahaza tele voltak a könyveink és amelytől oly sokat vártam ifjuságom réveteg álmaimban!

Olyan messze van, hogy az arcát nem lehet tisztán látni. A fény aranyosan és puhán játszik a testen és meleg ragyogásba burkolja, amely puha-piros és bronz között váltakozik. A nő olyan valóságosan a kései napban, hogy minden kíváncsiság eltűnik és néma tiszteletté változik az előtt, hogy ember ilyen szép tud lenni. A szívem dobog és egyszerre átérzem: így kellene megszületnie a szerelemnek, így, vágy nélkül, ilyen tisztán a látásban.

A nő lassan beljebb megy, a víz már a térdéig ér. Kissé meggörbülve megáll, a feje előrehajlik, két kezét a térdje közé szorítja. Talán parasztlány, talán öreg, talán gonosz és buta - mit törődünk vele! - a mi számunkra itt és most a bizonytalannak, a vágyinak és az álmoknak a képe.

Sötétben ragyog a víz és mint ferde szallag lendül a partszegély a derengő test mögött a láthatár felé. A nő megfordul és felemeli a karját. Válláról árnyak siklanak le a hátán és aláhullámanak a csipőjén meg a lábszárain. Hogyan lehet valami ilyen hullámozót, duzzanót és lengőt egyszerűen csak nek nevezni, jut eszembe. De hát mi más neve van, ég? Hátsórész? Ülep? Tisztelt legbecsebb? Négy betű? Keresem a megfelelő kifejezést, - de semmit sem találok. Milyen koldusak is a költőink, gondolom, és mi haszna az egész irodalomnak, ha még csak megfelelő szót sem tudott találni a fényeknek és árnyaknak erre a hullámozó játékára.

- Gräger magánzárkái.

Mi távolabb, elől telepszünk meg. A kávéház tele van. Jobbra az uccanók asztalai. Ahol virul az üzlet, kivirágzik az életöröm. Ezért aztán a tizenkét nő mégcsak nem is sok. Persze, konkurenciájuk is van. Karl megmutat bizonyos Nickelnét. Buja, fekete nő. A férje szerény kis alkalmi siber, éhenhalt volna a felesége nélkül. Az asszony segít neki, olyképpen, hogy a férje üzletfeleivel, rendszerint egy órát, egymaga tárgyal a lakásán. Az üzlet virult, nem volt semmi baj, mindaddig, míg

három hónappal ezelőtt Nickel öt üzletfele egyszerre betegséget nem kapott. Azóta pokolian vágták a familiát. Nickelné most ezüst ridiküljében állandóan magánál hordja egy bőrgyógyász egészségi bizonyítványát és a firma kezd talpraállni. Nickel már vásárolhatott magának egy ezüstitőkezes selymet.

Pezsgősüvegek az asztalon, mellettük egy csokor rózsa, a terítő lecsuszott és félig a parketten fekszik. Az asztal mögött egy szőke nő kuporog a széken. A ruhája letolva, a haja borzas, a melle még meztelen. Háttal ül Albertnek, valami slárgert zümmög, kis tükröt tart a kezében és fésülődik.

– Lucie – szólal meg Albert rekedten. A leány megfordul és úgy mered rá, mint egy kísértetre. Görcsösen próbál mosolyogni, de arcának vonaglása elhal, amikor meglátja, hogy Albert szeme a csupasz mellekre tapad. Itt hiába minden hazugság. Ijedten lapul a szék mögé.

Albert – nem én vagyok a hibás, – dadogja, –

szétosztás céljából szemérem sértő iratokat állítottak elő, illetve hoztak forgalomba.

Egyben indítványozom, hogy Salusinszky Imre az 1914. évi XIV. t.cikk 28. §-ának második pontjába ütköző sajtórendőri kihágás címén is felelősségre vonassék, amiatt, hogy a Budapesten az Atheneum Irodalmi és Nyomdai r.társaság nyomdájában előállított „Magyarország” című politikai napilapnál beállott ama változást, hogy Sümei Vilmos helyet ő lett a lap felelős kiadója a törvény értelmében kötelességévé tett bejelentést a megszabott időben be nem jelentette.

A hatáskört az É. L. T. 17 §-ának 4. pontja szabályozza.

Az illetékességet pedig a Bp. 16. §-a állapítja meg. Közlöm végül, hogy Sümei Vilmos ellen a nyomozást megszüntettem.

I n d o k o k :

Budapesten az Atheneum Irodalmi és Nyomdai r.társaság nyomdájában előállított „Magyarország” című politikai napilap 1931. január 15-i 11., 1931. január 31-i 25. és 1931. február 6-iki 29. számában „Vissza a háborúból” címmel közlemények jelentek meg, amelyeknek egész tartalma és különösen a rendelkező részben kiemelt részei szemérem sértők. A közlemény Erich Maria Remarque regényének van jelezve, amelyet Szabó Lőrincz fordított.

Gyanúsítottak bűnösségüket nem ismerték el.

Szabó Lőrincz beismerte, hogy a közleményeket ő fordította, még pedig Magyar Elek felelős szerkesztő általános utasításához képest.

Magyar Elek védekezése az, hogy a közleményeket nem olvasta bár természetesen, hogy arról tudomással birt, hogy a közleményeket Szabó Lőrincz fordításában közölte a lap, mert ő adott rá utasítást, hogy azt fordítsa le a lap számára.

Wózner Ignácz védekezése az, hogy ő a felelős nyomdavezető, mint ilyen kéziratot nem látott és nem olvasott bár a közlemény a nyomdában lett előállítva.

Salusinszky Imre védekezése az, hogy a közleményeket sem kéziratban sem nyomtatásban nem olvasta, bár a lap terjesztése iránt ő intézkedett.

Ezen védekezőkkel szemben gyanúsítottak bűnössége bizonyítható.

Ezét indokolt a vádemelés.

Budapest, 1931. május 18.

Baróthy Pál s. k. kir. főügyész a budapesti kir. ügyészség elnöke.

A kiadmány hitelül:
(olvashatatlan aláírás)
kiadó.

A budapesti kir. büntető törvényszéktől.*

B. XXXV. 7 5 0 4 / 4. szám

1 9 3 1

A M a g y a r S z e n t K o r o n a Nevében!

A budapesti kir. büntető törvényszék nyilvános főtárgyalás alapján
meghozta a következő

v é g z é s t:

A kir. törvényszék I. S z a b ó L ő r i n c miskolci születésű, 31. éves,
ref vallású, bpesti /: I. Némethölgyi ut. 6 ./ lakos, hirlapíró

II. Magyar Elek bpesti születésű, 56. éves, rk. vallású, bpesti I. Krisztina körut
147 / lakos, lapszerkesztő,

III. W ó z n e r I g n á c z nagymarosi születésű, 59. éves rk. vallású, bpesti /
VII. Rákóczi ut 54 / lakos, nyomdaigazgató és

IV. Salusinszky Imre balázsfalvi születésű, 48. éves, izr. vallású bpesti /: II. Széll
Kálmán tér 17 ./ lakos lapszerkesztő vádlottak ellen az 1929. VII. t.c. 2. §-ának 1.
illetve 2. pontjába ütköző szemérem ellen való vétség miatt indított bűnvádi eljá-
rást a Bp. 323. §-a értelmében megszünteti.

A felmerült bűnügyi költséget a Bp. 482. §-ának 1. bekezdése értelmében az
államkincstár viseli.

Egyben a kir. törvényszék az összes iratokat a Salusinszky Imre vádlott részé-
ről fönntforogni látszó sajtórendőri kihágásra való tekintettel a bpesti kir. bünte-
tő járásbírósnak megküldi

I n d o k l á s:

A kir. ügyész a vádat a főtárgyaláson elejtette.

B u d a p e s t. 1931 évi november hó 18. napján.

Dr. Tőreký sk. kir. törvényszék elnöke. ft. elnök.

Dr. Méhes. sk. kir. törvényszéki bíró. előadó.

A kiadmány hitelélül:
(olvashatatlan kézírás)
s. hiv. tisztviselő.

* Budapest Főváros Levéltára. VII. 5. c.) (= Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai.)
7504/1931. sz.

A fordításról

Erich Maria Remarque világhírű regényének, a *Nyugaton a helyzet változatlan*nak a folytatása a nagy sikerre való tekintettel nem váratott soká magára. A regény Magyarországon is sikert aratott, így érthető, hogy a folytatás, melynek eredeti címe *Der Weg zurück*, az olvasóközönség érdeklődésére számot tarthatott. Remarque a művet először részenként, napilapokban közölte, 45 részben.¹ A köz-

1 Az osnabrücki Remarque-Intézet bibliográfiája szerint:

Erich Maria Remarque. „Der Weg zurück”. *Neue Zürcher Zeitung* 151/152 (1930/31), 05.12.1930 - 29.01.1931 [Vorabdruck, 45 Folgen].

Erich Maria Remarque. „Der Weg zurück”. *Vossische Zeitung* (Berlin), 07.12.1930 - 29.01.1931 [Vorabdruck, 45 Folgen].

Erich Maria Remarque. „Der Weg zurück”. *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel* (Leipzig), Nr. 82-98, 09.04.1931 - 29.04.1931 [Vorabdruck Kapitel I-III, 17 Folgen].

Hamarosan recenziók követik, nem is akárhik írnak róla:

Monty Jacobs. „Die der Krieg verwandelte”. *Vossische Zeitung* (Berlin), 274, 16.11.1930.

Hans Sochaczewer. „Das zweite Buch von Remarque”. *Die Literatur* (Stuttgart) 33 (1930/31), 552-553.

Friedrich S.J. Nuckermann. „Remarque: *Der Weg zurück*...” *Der Gral* (Münster) (1930/31), 25, 803-805.

Kurt Reinhold. „Der Weg zurück”. *Das Tagebuch* (Berlin) 12 (1931), 708-710.

Ignaz Wrobel [Kurt Tucholsky]. „Der neue Remarque”. *Die Weltbühne* (Berlin) 27 (1931), 20, 732-733.

Franz Lemmer. „Erich Maria Remarque. Der Weg zurück”. *Der Querschnitt* (Berlin) 11 (1931), 355-356. Hugo Hugin. „Reise um den neuen Remarque”. *Deutsche Republik* (Frankfurt) 5 (1931), 32, 1009-1014.

„Die Nachgeburt oder: Die wundersame Wandlung des Erich Maria Remarque”. *Weser-Zeitung* (Bremen), 35, 17.01.1931 (Abendausgabe, Erste Beilage).

Heinrich Mann. „Remarque, sein zweiter Roman”. *Vossische Zeitung* (Berlin), 30.04.1941 (Unterhaltungsblatt der Vossischen Zeitung, Nr. 100).

J.D.A. „Remarque’s Farewell to Arms. In ‘The Road Back’ a Worth Successor to ‘All Quiet’”. *The New York Times Book Review*, 4, 10.05.1931, 1 u. 23.

William Faulkner. „The Road Back”. Gilbert A. Harrison (ed.). *The Critic as Artist*. New York, 1972, 108-110 [Nachdruck aus New Republic 67, 20.05.1931, 23]

Jelen tanulmány készítéséhez és a magyar fordítás összehasonlításához a „Neues Wiener Tagblatt” (Wien), 1930. évfolyamának december 5-ei számától az 1931. évfolyam február 14-ei számáig közölt szöveget használjuk.

lést napokon belül Európa több országában átvették; így a *Magyarország* című napilap is. Az első folytatást 1930. december 7-én adták ki, az utolsót 1931. február 21-én. A 45 rész helyett 60 folytatásban jelent meg a regény, melynek fordítója az inkább költőként ismert Szabó Lőrinc volt.

Szabó Lőrinc addigi életművében egyedülálló jelenség, hogy regényfordításra vállalkozott; ám az eredeti német nyelvű szöveg ismeretében szerencsés megoldásnak bizonyult, hogy egy költő ültette át magyarra Remarque szavait. A német alkotás ugyanis több helyen rendkívül lírai, a szöveg zenéje éppúgy hozzátartozik a műhöz, mintegy ellensúlyozva a naturalisztikus részletességgel megírt borzalmakat. A költői eszközök közül kiemelkedő gyakorisággal fordulnak elő mind az eredetiben, mind a fordításban metaforák, hasonlatok, megszemélyesítések, ismétlések és gyakori a kötőszavak halmozása is. A tájleírások és az érzelmi töltetet hordozó jelenetek teret adnak, hogy a lírikus kibontakozhasson. Már a regény kezdőmondata megteremti a lírai hangulatot.

Die Straßen gehen lang durch die Landschaft, die Dörfer liegen in grauem Licht, die Bäume rauschen, und die Blätter fallen, fallen.

Az utak hosszan nyúlnak a tájon át, szürke fényben pihennek a falvak, zúgnak a fák és hullanak, hullanak a levelek.

A háború előtti időkre való emlékezés része az ismerős táj felelevenítése, mely egyben a fiataltságot és a gondtalanságot szimbolizálja a főhős számára. A nyugalmat árasztó képsorok a maguk aprólékos részletességével azt az érzést keltik, mintha a pontos emlékezés visszahozhatná a régmúltat, míg azok a dolgok, melyek feledésbe merülnek a háború előtti időkből, örökre elvesznek; nincs, aki emlékezzen rájuk.

Im Frühjahr hing der Graben voll Froschlaich und Algen. Helle, grüne Stauden von Wasserpest schwankten in den kleinen, klaren Wellen, langbeinige Schlittschuchläufer zickzackten zwischen den Stengeln der Schilfrohre, und Schwärme von Stichlingen warfen in der Sonne ihre eiligen, schmalen Schatten auf den goldgefleckten Sand. Es ist kalt und feucht. In langer Reihe stehen die Pappeln neben dem Graben. Ihre Äste sind kahl, aber ein leichter, blauer Hauch hängt in ihnen. Eines Tages werden sie wieder grün und rauschen, und die Sonne wird wieder warm und selig über diesem Stück Erde liegen, das so viele Erinnerungen meiner Jugend umfaßt.

Tavaszdíón ez az árok tele volt ebihallal meg moszattal. Vizinövények világos, zöld cserjéi hajladoztak a kis, tiszta hullámokban, hosszú lábú korcsolyabajnokok cikáztak a nád hosszú szálai közt és tüs-

kehalak raja vetette a napban gyors és karcsú árnyékát az aranyfoltos homokra. Hideg és nyirkos a levegő. Az árok mellett hosszú sorban álldogálnak a nyárfák. Minden águk kopasz, de könnyű kék árnyalat leng köztük. Egy nap megint kizöldülnek és zúgni fognak és a nap megint melegen és boldogan fekszik majd e darab föld fölött, amely ifjúságomnak oly sok emlékét őrzi.

Az érzelmileg felfokozott állapot érzékeltetésére gyors, lendületes szöveget alkot Remarque, melynek fordítása Szabó Lőrinc számára nem jelenthet kihívást.

Adolf steht und steht und merkt schließlich, daß er den Affen immer noch auf dem Rücken hat. Er schnallt ihn ab, er packt aus, er zittert, er denkt immerfort: kann doch nicht wahr sein, kann doch nicht wahr sein- und packt weiter aus, nur nicht ruhig sein jetzt; die Seide knistert in seiner Hand, er hält sie hin, «das wollt ich dir mitbringen», und denkt immerfort: kann doch nicht wahr sein, das kann doch nicht... Er hält hilflos die rote Seide hin, und noch ist nichts in seinem Schädel drin von alledem.

Adolf csak áll és áll és végre észreveszi, hogy a borjú még most is a hátán van. Leccsatolja és kipakol, reszket, folyton az forog a fejében, hogy: nem lehet igaz, nem lehet igaz – és tovább rámol, az istenért, csak most ne maradjon üresen a keze, a selyem ropog az ujjai alatt, odatartja az asszonynak – ezt neked akartam hozni – és folyton csak az jár a fejében, hogy az nem lehet igaz, nem lehet... Gyámoltalanul tartja a selymét és az egészből még semmi se jutott be az agyába.

Szabó Lőrinc fordítása néhány ponton túlnő az eredeti szövegen. A költő megérzi a lehetőséget a szövegben, és rendkívül lírai részeket alkot, melyek akár versnek is beillenek, és bár az eredeti német szövegben is érezhető a líraiság, mégis erőteljesebb a magyar változat.

Ich beuge mich nieder zu deinem Nacken, bewegt von seinem weichen Fallen, ich bin nicht gierig, ich bin auch nicht froh, eine mehende, verschleierte, große Traurigkeit, die aber nicht quält und brennt, ist in mir. Noch bin ich fern und gering, als meine Hände heruntergleiten, und vielleicht will ich nur sagen, wie fremd mir alles erscheint.

Lehajolok a nyakadhoz, mert puha ívelése megragad, nincs bennem sóvár vág, jókedvű sem vagyok; lengő, fátyolos nagy szomorúság, amely azonban nem kínoz és nem éget, van bennem. Még távoli

vagyok és kicsiny, amikor a kezeim lecsúsznak és talán csak azt akarom elmondani, hogy milyen idegennek érzek mindent...

A fordítás elkészítését nehezítette, hogy Szabó Lőrinc nem láthatta egyben a teljes szöveget, hiszen egyik napról a másikra kellett lefordítania a regényt. A létrehozandó szöveghez csupán korlátozott információ állt rendelkezésre; ez szükségszerűen vezetett ahhoz, hogy olykor csupán feltételezések, előfeltevések alapján kellett elkészítenie fordítását. Ez rögtön a címadásnál kiderül, hiszen a cím a szövegegészre vonatkozik, melyet Szabó Lőrinc még nem ismerhetett, amikor a magyar változat címét adta. A német eredetiben a cím, a *Der Weg zurück* többet jelent, és másra is utalhat, mint a *Vissza a háborúból* cím. A visszaút – ugyanis nem csak és kizárólag a háborúból való visszatérésre vonatkozhat –, hanem arra a „visszaútra” is, amely a Remarque-i generációt egy újabb háborúba vezet vissza. Ez azonban a részekre szabdalt szöveg elején nem derülhet ki, hiszen a regény elején a háború záróakkordjai és a hazaút képei váltakoznak, így természetesen érthető Szabó Lőrinc választása, miszerint a regénynek a *Vissza a háborúból* címet adta, és ezt a koncepciót utólag már a történet végének ismeretében sem írhatta felül.

A regény első jelenetei a háború végétől és a békevárásról szólnak:

Die letzten Wochen haben uns mächtig mitgenommen. Wir mußten immer wieder ins Feuer und verloren unnütz Leute; aber wir haben nicht viel gefragt, sondern haben es getan, wie wir es all die Zeit getan haben, und zum Schluß hatte unsere Kompanie noch zweiunddreißig Mann von zweihundert. So sind wir herausgekommen, ohne weiter nachzudenken. und ohne mehr zu fühlen, als daß wir richtig gemacht haben, was uns aufgetragen worden war. Jetzt aber, unter den mitleidigen Augen der Amerikaner, begreifen wir, wie sinnlos das alles zuletzt noch gewesen ist. Der Anblick ihrer endlosen, reichlich ausgerüsteten Kolonnen zeigt uns, gegen welche hoffnungslose Übermacht an Menschen und Materialien wir standgehalten haben.

Az utolsó hetek szörnyen megkínóztak, mert mind a békét vártuk és mégis újra meg újra tűzbe kényszerültünk, és sok embert vesztettünk fölöslegesen. De nem sokat kérdeztünk, hanem végeztük a dolgunkat, ahogy végeztük az egész idő alatt és végül a századunkban harminckét ember maradt a kétszázból. És úgy szabadultunk, anélkül, hogy egyebet gondoltunk vagy többet éreztünk volna, mint azt, hogy pontosan megtettük, amit ránk bízta. Most azonban, az amerikaiak szánakozó pillantása alatt, megértjük, mily értelmetlen volt minden. Nagyszerűen felszerelt, végtelen oszlopaikat látva,

egyszerre átérezzük: embernek és anyagnak mily reménytelen túlsúlyával szemben álltunk helyet.

A regény zárása azonban már nem hazatérést, hanem újrakezdést sugall, még hozzá egy új háború kezdetét:

«Ist hier Maskenball?» fragt er. Dann begreift er die Situation. «So ist's richtig», knurrt er zu dem Führer herüber, «ihr habt uns wahrhaftig schon lange wieder gefehlt. Ja, ja Vaterland -- das habt ihr allein in Erbpacht, was? Die andern sind alle Verräter, was? Komisch, daß dann drei Viertel des deutschen Heeres Verräter waren! Macht, daß ihr wegkommt, ihr Gespenster! Könnt ihr den Jungens die paar Jahre nicht lassen, wo sie noch nichts davon wissen?» Der Führer hat seine Arme zurückgezogen. Aber der Wald ist uns verleidet. Wir gehen zum Dorf zurück. hinter uns schallt es rytmisch und abgehackt: «Frontheil! Frontheil! Frontheil!» «Frontheil? -- » Willy greift sich in die Haare. «Wenn man das einem Muskoten im Felde gesagt hätte!» «Ja», sagt Kosole ärgerlich, «so geht es wieder los.»

– Mi ez? Álarcos bál? – kérdezi.

Aztán megérti a szituációt.

– Hazájuk csak a jobboldaliaknak van Németországban, mi? – kérdezi hunyorítva. – A többiek mind árulók, mi? Vicces, hogy így aztán a német hadsereg háromnegyed része áruló volt! Hordjátok el az irhátokat, pojják! Van leleketek elrabolni ezektől a gyerekektől azt a néhány esztendőt, amíg még nem tudnak a valóságról?

A vezető hátra vonta a hadseregét. Mi azonban megutáltuk az erdőt. Visszamegyünk a faluba. Mögöttünk ütemesen és szaggatottan zeng:

– Frontheil! Frontheil! Frontheil!

– Frontheil, – Willy a hajába kap. – Mondták volna ezt egy muszkotának a fronton!

– Az ám! – mondja Kosole elgondolkozva. – Így indul meg újra a baj.

Az olvasók számára valószínűleg problémát jelentett a katonai kifejezések és a német frazeológiai egységek megértése, melyeknek Szabó Lőrinc nem alkot meg magyar megfelelőjét, és nem magyarázta meg jelentésüket a szövegben. A frazeológiai egységek és reáliák fordítása sohasem könnyű feladat. S bár több teret adnak a magyarázó fordításnak a prózai alkotások, mégsem élt ezzel az eszközzel a fordító. A megértést nehezítik a német történelemre, az első világháborúra, egyáltalán a más kultúrkörre vonatkozó fogalmak egy az egyben történő át-

vétele. A középkori német történelem ismeretét feltételező fémer kifejezés; a katonai tudáshoz, szakszókincshez tartozó schrapnel szó; a porosz vitézség jelképévé váló Blücher alakja mind-mind magyarázat nélkül maradnak a szövegben. Az „ez nekünk snupe” kifejezés értelmét csak az az olvasó képes felfejteni, aki tisztában van az eredeti német „es ist jemandem schnuppe” kifejezéssel, melynek jelentése az, hogy „mindegy”. Persze azt is figyelembe kell venni, hogy a fordítás ebben a formájában nem az örökkévalóságnak, hanem egy napilapnak készült, nem is olyan sokkal a háború befejezése után. A monarchia háborújában résztvett magyarok számára pedig a német kifejezések, utalások akkor még aktuális, jelen idejű fogalmak voltak.

Összességében elmondható, hogy a magyarországi Remarque-képet árnyaltabbá fogja tenni ennek a fordításnak a megismerése. Egyrésztől köszönhető ez Szabó Lőrinc fordításának, másrésztől annak a ténynek, hogy a folytatásokban közölt és az 1931-ben megjelent regény koncepcióbeli különbségeket mutat.

Egy regény – két koncepció

A *Der Weg zurück*-öt Remarque két különböző koncepcióval írta meg. A folytatásokban megjelent, alapkoncepciónak tekinthető mű, habár szöveganyagában 85–90 %-ban megegyezik a későbbi könyvváltozattal, szöges ellentétben áll azzal, elsősorban a hangsúlyos részek elhelyezése, azok kifejtettsége valamint a politikai alapvetés kibontásának hangvétele kapcsán. Remarque politikai alapállása nem feltétlenül helyezhető el hagyományos jobboldal–baloldal felosztásban annak ellenére, hogy az írótól sosem állt messze a kommunizmus eszméje.

A *Nyugaton a helyzet változatlan*t megjelenésekor mind a jobb-, mind a baloldalon elfogadták mint olyan művet, mely az igazságot tükrözi. Azonban minél szélesebb körben terjedt el a mű, s tegyük hozzá, e terjedés fergeteges gyorsasággal zajlott (a Propilaen Kiadó egyidejűleg 8 nyomdában gyártotta az újranyomásokat), annál inkább került a politikai vita keresztútjába. Ráadásul a művet ekkor már mindkét politikai oldalról támadások érték, egyrészt a német frontkatona lekicsinylése miatt a jobboldalról, másrészt mint egyfajta pacifista háborús propagandát.

A politikai vita 1930. december 4-én jutott forrpontra, mikor is Berlinben bemutatták a könyv Lewis Milestone rendezte filmváltozatát. A bemutatót a nemzetszocialisták a Weimári Köztársaság elleni tiltakozásra használták, és mindössze egy hetükbe telt, hogy a filmet a Felülvizsgáló Hivatal a „német tekintély rombolása” miatt betiltta.

Ez tehát az az időszak, amikor Remarque a *Nyugaton a helyzet változatlan* folytatását elkezdi megjelentetni a német nyelvterület legfontosabb sajtóorgánumaiban. A folytatások, mint már írtuk, 1930. december 7-ike és 1931. január 29. között jelentek meg. Az átdolgozott kiadásra alkalmas könyvváltozat pedig 10 hónappal később. Remarque ebben az időszakban napvilágot látott megnyilatkozásaiban határozottan védelmezte önnön politikai semlegességét a *Nyugaton a helyzet változatlan* összefüggésében. Am pont ez a védekezés az, amely kéretlenül is a politikába sodorta a szerzőt.

Bár Remarque maga elsősorban az embert kívánta bemutatni, az embert a háborúban, és az embert az „úton visszafelé”, ám míg ezt – legalábbis elvileg – még megtehetette a *Nyugaton a helyzet változatlan*ban, addig éppen annak sikere és a siker hozta polémia kapcsán ez a folytatásról már nem mondható el. Érdekes adalék maga a tény is, miszerint Remarque ebben az időszakban éppúgy, mint pár évvel (1931–

'32: *Célzatosak-e a könyveim*¹) sőt hosszú évekkel későbbi cikkeiben is politikai semlegességét (elsősorban a háborús romantika vs. pacifizmus vonalon) csak a *Nyugaton a helyzet változatlan* kapcsán bizonygatja, a *Der Weg zurück*ről nem ejt szót.

A politikai polémia hatása tehát cáfolatlanul utolérhető a *Der Weg zurück*ben és feltűnően észrevehető a két változat különbségeit szemlélve.

Jelen tanulmányomban nem kívánok a lelki-emberi folyamatok leírásában jelentkező különbségekre kitérni, habár érdekfeszítő elemzést lehetne készíteni, a könyvváltozatból kimaradó „igazi” szerelemről Ernst és Luise Wessling – az utolsó fronton elesett bajtárs özvegye – között; avagy a folytatásokban megjelent, a mű gerincét alkotó, a könyvváltozatban azonban apró epizódként megjelenő „angol százados” kísértetéről és Ernst betegségéről.

Az elemzés a politikailag „fel”-használható részek különbözőségéről szól. Eből a körből is két pontot kívánok röviden megvizsgálni, egyrészt Ernst „trónfosztását”, másrészt Ernst hitvallását a német nevelésről.

A *Der Weg zurück* folytatásokban megjelent változatában Ernst maga a történet alapköve. Az ő szemével látjuk az eseményeket, az ő gondolatai, emlékei idézik elénk a háború utolsó napjainak eseményeit. Ernst. Így egyszerűen. Családi név nélkül. Ernst. Magyarul: komoly, komolyan. És így is mondja el a történetét, nemzedékének történetét: komolyan.

Remarque a történet könyvváltoztatában megfosztja ilyen mértékű központi szerepétől Ernstet. Nevet kap: Ernst Birkholz. Ezzel megfosztatik nemzedék-képviselő szerepétől. A történet kikerül az elméjéből, és lineáris elbeszéléssé válik. A főszereplő a frontról visszatérő katonák egyikévé minősül vissza. A történetek nem benne, hanem körülötte zajlanak.

Az elveszett nemzedék háború utáni kallódását így az egyes bemutatott szereplőkön külön-külön kell megismernie az olvasónak. A történetek, melyek – néhány Ernstet érintő szál kivételével – a történet mindkét verziójában megtalálhatók, ilyen formán központi, rendszerező-interpretáló személy nélkül jutnak el hozzánk. Habár az elbeszélő mindkét történetváltozatban Ernst, mégis óriási a különbség. A könyvbeli Ernsttől egy történetet kapunk, míg a folytatásokban megjelent változatban magát az embert. A könyvváltozat nagyon sokat veszített ezzel az átütő erejéből. Könnyen megeshet azonban, hogy a történet illetén decentralizálásában az egyoldalú kisajátítás (akár bal- akár jobboldali) kockázatának csökkentése is szerepet játszott.

Ernst hitvallása a német nevelésről az a pont, ahol a két változat teljesen különbözik egymástól. A könyvváltozatban Ernst vidéki, tanítói tartózkodása jóval bővebben van kifejtve, mint a folytatásbeliekben. Sokkal lineárisabb vonalvezetésű, szemléletmódja pedig inkább külső, mint belső (ez szorosan összefügg Ernst „trónfosztásával”), ugyanakkor semmitmondóbb, motiválatlanabb, és ami a legszembeötlőbb: hiányzik belőle a társadalomkritika.

1 Idézi: Erich Maria Remarque: *A katona*. Budapest, Merényi Könyvkiadó 1995. 83.

Ernst helyettes tanító. Vidéki iskolában tanítja az alsó tagozatot, nem túl nagy lelkesedéssel. Nem való tanítónak. De hogy miért, arról a könyvváltozatból szinte semmit sem tudunk meg. Elfogadhatjuk, mint tényt, hogy: „Egyhangúan, egyformán telnek-múlnak a napok.”² „Legrosszabb a vasárnap. Ez egyszerűen kibírhatatlan.”³ A könyvváltozatban az okok magyarázataként kissé erőtlenül először és utoljára itt tűnik fel az angol százados (Benedek Marcell fordításában kapitány. A német Hauptmann mindkét értelemben fordítható.)

A folytatásos regény 38–39-dik⁴ folytatásában Remarque sokkal mélyebb, társadalomkritikától áthatott magyarázatot is ad arra, miért nem alkalmas Ernst tanítónak. Ez pedig Ernst hitvallása a német oktatásról. A szaggatott előadásmód egyrésztől felidézi a tantervet lapozgató ember oda-odakoncentrált olvasásmódját, másrészt az olvasó értetlenségét is érzékelteti. Ez a szaggatott előadásmód jellemzi egyébként a szöveget mindahányszor Ernst lelki történéseibe tekintünk. Ernst a tantervbe, a világtörténelem tankönyvbe és az olvasókönyvbe tekint bele: „előveszem a tantervet...”⁵ Háborús események hétről-hétre pontosan elosztva. Ez már magában rosszállást vált ki Ernstból. „Fejemet csóválom, és előveszem a világtörténelem tankönyvét. Háborúk, csaták, ütközetek. Egyszer egymással, máskor egymás ellen.”⁶ Egyre nagyobb felháborodással, egyre dühösebben lapozgatja a könyvet, melyet a hol kérdés sorozatos ismételtetése jelez. A „hiába keresem őket”⁷ lezáró mondat a dühvel együttjáró csalódottságot is jelzi. Az olvasókönyvbe fektetett halvány remény sem válik valóra. „...és aztán újra meg újra a felcukrozott, szentimentálisan vagy pompázatosan körülprémezett hadijelentek, hadvezérek élete, dicshimnuszok a háborúra.”⁸ Ez egyébként oly jellemző a német oktatásra, hogy Remarque 13 évvel későbbi cikkében még mindig így nyilatkozik: „Az iskolában kellene kezdeni. Alaposan át kell dolgozni az iskola könyveket. Nem sokat változtak egészen az Első Háború óta. A császárról szóló történeteket és az érte való imádságokat távolították el először. A többi, a német háború dicsőfénye stb., maradt a régi.”⁹

2 Remarque: ...és azután (ford.: Benedek Marcell) Bp., Hittel 1990. 215. „Einförmig und gleichmäßig gehen die Tage hin.” In: Erich Maria Remarque: *Der Weg zurück*. Köln, Kiepenheuer & Witsch 2002. 210.

3 Uo. „Am schlimmsten sind die Sonntage. [...] ist es einfach nicht zum Aushalten” ebd.

4 Az eredetiben a 46. folytatás.

5 „Ich nehme mir den Lehrplan vor” 1931. január 22. Neues Wiener Tagblatt.

6 „Kopfschüttelnd nehme ich das Lehrbuch für Weltgeschichte hinzu – Kriege, Kämpfe, Schlachten, einmal miteinander, einmal gegeneinander.” 1931. jan. 22. Neues Wiener Tagblatt.

7 „Ich suche vergebens”, uo.

8 „Und dann immer wieder verzuckerte oder sentimental und pompös verbrämte Kriegsauschnitte, Lebensbilder von Heerführern, Hymnen auf dem Krieg”, uo.

9 Erich Maria Remarque: Gyakorlati nevelőmunka Németországban a háború után. In: *Erich Maria Remarque a katona*. Merényi Könyvkiadó, Budapest, 1995.

A kritikát, a három dokumentum elolvasása után fogalmazza meg Ernst: „Ha ennek a tantervnek az áldozatai elhagyják az iskolát, tudni fogják a legjelentéktlenebb fejedelmek uralkodásának idejét, és a háborúik dátumát, és azt fogják hinni, hogy ez a legfontosabb az egész világból [...]. A könyveket a katedrára dobom. Miféle tanítás ez? Mit keresek én itt? Mit csinálok itt? Cinkostárs legyek?”¹⁰

E sommás, ugyanakkor nagyon is mély rendszerkritikát megfogalmazó szövegrész a könyvváltozatból teljes egészében kimaradt. Habár a Remarque kutatás jelen pillanatban még nem szolgáltat adatokkal a kiadó vagy egyéb szerv előzetes cenzúrájával kapcsolatban, az itt vázolt különbségek legalábbis az alapos gyanú megfogalmazására bőven adnak alapot.

10 „Wenn die Opfer dieses Lehrplanes die Schule verlassen, kennen sie die Regierungszeiten der belanglosesten Fürsten und die Daten ihrer Kämpfe, und sie halten das für das Wichtigste von der Welt; [...] Ich werfe die Bücher auf das Pult. Was ist das für ein Unterricht? Was soll ich hier? Was tue ich hier? Mithelfen daran?” Uo.

Über die Übersetzung

«Der Weg zurück» von Erich Maria Remarque ist die Fortsetzung des weltberühmten Romans «Im Westen nichts Neues». Der erste Teil hatte einen grossen Erfolg auch in Ungarn, deshalb ist es nicht bewunderbar, dass die Fortsetzung auch reges Interesse erregte. Die erste Auffassung des Romans wurde von Remarque fortsetzungsweise publiziert. Das Werk erschien erstmal in 45 Fortsetzungen in Tageblätter.¹ In Ungarn begann die Veröffentlichung zwei

1 Nach der Bibliographie des Erich Maria Remarque – Friedenszentrums:

Erich Maria Remarque. „Der Weg zurück”. *Neue Zürcher Zeitung* 151/152 (1930/31), 05.12.1930 - 29.01.1931 [Vorabdruck, 45 Folgen]. Erich Maria Remarque. „Der Weg zurück”. *Vossische Zeitung* (Berlin), 07.12.1930 - 29.01.1931 [Vorabdruck, 45 Folgen]. Erich Maria Remarque. „Der Weg zurück”. *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel* (Leipzig), Nr. 82-98, 09.04.1931 - 29.04.1931 [Vorabdruck Kapitel I-III, 17 Folgen].

In kurzer Zeit erschienen Rezensionen, die von berühmten Autoren stammen:

Monty Jacobs. „Die der Krieg verwandelte”. *Vossische Zeitung* (Berlin), 274, 16.11.1930.

Hans Sochaczewer. „Das zweite Buch von Remarque”. *Die Literatur* (Stuttgart) 33 (1930/31), 552-553.

Friedrich S.J. Nuckermann. „Remarque: *Der Weg zurück...*”. *Der Gral* (Münster) (1930/31), 25, 803-805.

Kurt Reinhold. „Der Weg zurück”. *Das Tagebuch* (Berlin) 12 (1931), 708-710.

Ignaz Wrobel [Kurt Tucholsky]. „Der neue Remarque”. *Die Weltbühne* (Berlin) 27 (1931), 20, 732-733.

Franz Lemmer. „Erich Maria Remarque. Der Weg zurück”. *Der Querschnitt* (Berlin) 11 (1931), 355-356.

Hugo Hugin. „Reise um den neuen Remarque”. *Deutsche Republik* (Frankfurt) 5 (1931), 32, 1009-1014.

„Die Nachgeburt oder: Die wundersame Wandlung des Erich Maria Remarque”. *Weser-Zeitung* (Bremen), 35, 17.01.1931 (Abendausgabe, Erste Beilage).

Heinrich Mann. „Remarque, sein zweiter Roman”. *Vossische Zeitung* (Berlin), 30.04.1941 (Unterhaltungsblatt der Vossischen Zeitung, Nr. 100).

J.D.A. „Remarque’s Farewell to Arms. In ‘The Road Back’ a Worth Successor to ‘All Quiet’”. *The New York Times Book Review*, 4, 10.05.1931, 1 u. 23 [R-A 8.7.038].

William Faulkner. „The Road Back”. Gilbert A. Harrison (ed.). *The Critic as Artist*. New York, 1972, 108-110 [Nachdruck aus *New Republic* 67, 20.05.1931, 23] [R-A 8.7.044/1].

Für die Anfertigung dieser Studie und für den Vergleich der ungarischen Übersetzung wurde der Text des Tageblattes „Neues Wiener Zeitung” (Wien) benutzt. Die Fortsetzungen erschienen zwischen 5.12.1930. – 14.02.1931.

Tage später, am 5. Dezember in der Zeitung Magyarország. Der Übersetzer war Szabó Lőrinc, der auch in Deutschland bekannte Dichter.

In dem Lebenswerk von Lőrinc Szabó war diese Übersetzung ein ganz einzigartiges Phänomen; es war ja die einzige Prosaübersetzung des Dichters. Wenn man aber den originalen Text genauer unter die Lupe nimmt, dann erwies es sich als ein grosses Glück, dass die Worte von Remarque von einem Dichter ins Ungarische übersetzt worden waren, im Roman gibt es nämlich verschiedene Textteile, die ausgesprochen lyrisch sind, im Gegensatz zu Teilen, die die Grausamkeiten des Krieges schildern. Die Landschaftsbeschreibungen und die Beschreibungen der Gefühle geben aber Möglichkeit, eine lyrische Übersetzung zu schaffen. Metaphern, Personifizierungen, Vergleiche und Wiederholungen als stilistische Mitteln kommen sowohl in dem originellen Text, als auch in der Übersetzung häufig vor.

Schon der erste Satz des Romans schafft die lyrische Atmosphäre.

Die Straßen gehen lang durch die Landschaft, die Dörfer liegen
in grauem Licht, die Bäume rauschen, und die Blätter fallen, fallen.

Az utak hosszan nyúlnak a tájon át, szürke fényben pihennek a fal-
vak, zúgnak a fák és hullanak, hullanak a levelek.

Die Erinnerung an die Zeit des Friedens wird mit der Landschaftsbeschreibung zusammengeknüpft. Die wohl bekannte Landschaft symbolisiert die Sorglosigkeit und die Jugend für die Hauptfigur. Die minutiös beschriebenen Bilder erregen das Gefühl, als ob die genaue, präzise Erinnerung die idyllische (oder idyllisierte?) Vergangenheit zurückbringen könnte. Aber die Sachen aus der Vorkriegszeit, die der Vergessenheit anheimfallen, sind für diese Generation für immer verloren.

Im Frühjahr hing der Graben voll Froschlaich und Algen. Hel-
le, grüne Stauden von Wasserpest schwankten in den kleinen, klaren
Wellen, langbeinige Schlittschuchläufer zickzackten zwischen den
Stengeln der Schilfrohre, und Schwärme von Stichlingen warfen in
der Sonne ihre eiligen, schmalen Schatten auf den goldgefleckten
Sand. Es ist kalt und feucht. In langer Reihe stehen die Pappeln ne-
ben dem Graben. Ihre Äste sind kahl, aber ein leichter, blauer Hauch
hängt in ihnen. Eines Tages werden sie wieder grün und rauschen,
und die Sonne wird wieder warm und selig über diesem Stück Erde
liegen, das so viele Erinnerungen meiner Jugend umfaßt.

Tavaszdíón ez az árok tele volt ebihallal meg moszattal. Vizinövé-
nyek világos, zöld cserjéi hajladoztak a kis, tiszta hullámokban, hosz-
szulábú korcsolyabajnokok cikáztak a nád hosszú szálai közt és tús-

kehalak raja vetette a napban gyors és karcsú árnyékát az aranyfoltos homokra. Hideg és nyirkos a levegő. Az árok mellett hosszú sorban álldogálnak a nyárfák. Minden águk kopasz, de könnyű kék árnyalat leng köztük. Egy nap megint kizöldülnek és zúgni fognak és a nap megint melegen és boldogan fekszik majd e darab föld fölött, amely ifjúságomnak oly sok emlékét őrzi.

In den Szenen, die heftige Gefühle versinnlichen, hatte Remarque raschen, schwungvollen Text geschafft, und die Übersetzung dieser Teile gelang auch für Lőrinc Szabó äusserst gut.

Adolf steht und steht und merkt schließlich, daß er den Affen immer noch auf dem Rücken hat. Er schnallt ihn ab, er packt aus, er zittert, er denkt immerfort: kann doch nicht wahr sein, kann doch nicht wahr sein - und packt weiter aus, nur nicht ruhig sein jetzt; die Seide knistert in seiner Hand, er hält sie hin, «das wollt ich dir mitbringen», und denkt immerfort: kann doch nicht wahr sein, das kann doch nicht... Er hält hilflos die rote Seide hin, und noch ist nichts in seinem Schädel drin von alledem.

Adolf csak áll és áll és végre észreveszi, hogy a borjú még most is a hátán van. Leccsatolja és kipakol, reszket, folyton az forog a fejében, hogy: nem lehet igaz, nem lehet igaz – és tovább rámol, az istenért, csak most ne maradjon üresen a keze, a selyem ropog az ujjai alatt, odatartja az asszonynak – ezt neked akartam hozni – és folyton csak az jár a fejében, hogy az nem lehet igaz, nem lehet... Gyámoltalanul tartja a selymét és az egészből még semmi se jutott be az agyába.

Die Übersetzung von Lőrinc Szabó ist manchmal sogar besser als der originale Text. Der Dichter signalisiert die vom Text dargebotene Möglichkeit, ein „Gedicht“ zu schaffen. Obwohl schon der deutsche Text selbst sehr lyrisch ist, ist die ungarische Variante noch kraftvoller und expressiver.

Ich beuge mich nieder zu deinem Nacken, bewegt von seinem weichen Fallen, ich bin nicht gierig, ich bin auch nicht froh, eine mähende, verschleierte, große Traurigkeit, die aber nicht quält und brennt, ist in mir. Noch bin ich fern und gering, als meine Hände heruntergleiten, und vielleicht will ich nur sagen, wie fremd mir alles erscheint.

Lehajolok a nyakadhoz, mert puha ívelése megragad, nincs bennem sóvár vágy, jókedvű sem vagyok; lengő, fátyolos nagy szomorú-

ság, amely azonban nem kínoz és nem éget, van bennem. Még távoli vagyok és kicsiny, amikor a kezeim lecsúsznak és talán csak azt akarom elmondani, hogy milyen idegennek érzek mindent...

Die Übersetzung war aber eine schwere Arbeit für Lőrinc Szabó, weil er den Text nur in Teilen bekam und er hatte nicht zu viele Zeit für die Übersetzung des Romans. Die Fortsetzungen kamen täglich und die Leser warten auf die neuen Teilen. Der Übersetzer hatte nur wenige Information und er wusste nicht, wie der Roman von Remarque beendet wird. Der deutsche Titel, «Der Weg zurück» wird ins Ungarische so übersetzt, dass man nur auf die Heimkehr assoziiert. Wer nur den Anfang des Romans kennt, der kann leicht verstehen, warum. Die späteren Fortsetzungen können aber auch so analysiert werden, dass «Der Weg zurück» eine Zurückkehrung zu einem neuen Krieg bedeutet. Aber diese Deutung kann man nur später aufdecken, wenn man auch das Ende des Romans kennt.

Die ersten Szenen des Romans handeln sich um das Ende des Krieges und um den Frieden.

Die letzten Wochen haben uns mächtig mitgenommen. Wir mußten immer wieder ins Feuer und verloren unnütz Leute; aber wir haben nicht viel gefragt, sondern haben es getan, wie wir es all die Zeit getan haben, und zum Schluß hatte unsere Kompanie noch zweiunddreißig Mann von zweihundert. So sind wir herausgekommen, ohne weiter nachzudenken, und ohne mehr zu fühlen, als daß wir richtig gemacht haben, was uns aufgetragen worden war. Jetzt aber, unter den mitleidigen Augen der Amerikaner, begreifen wir, wie sinnlos das alles zuletzt noch gewesen ist. Der Anblick ihrer endlosen, reichlich ausgerüsteten Kolonnen zeigt uns, gegen welche hoffnungslose Übermacht an Menschen und Materialien wir standgehalten haben.

Az utolsó hetek szörnyen megkínóztak, mert mind a békét vártuk és mégis újra meg újra tűzbe kényszerültünk, és sok embert vesztettünk fölöslegesen. De nem sokat kérdezgettünk, hanem végeztük a dolgunkat, ahogy végeztük az egész idő alatt és végül a századunkban harminckét ember maradt a kétszázból. És úgy szabadultunk, anélkül, hogy egyebet gondoltunk vagy többet éreztünk volna, mint azt, hogy pontosan megtettük, amit ránk bízta. Most azonban, az amerikaiak szánakozó pillantása alatt, megértjük, mily értelmetlen volt minden. Nagyszerűen felszerelt, végtelen oszlopaikat látva, egyszerűen átérezzük: embernek és anyagnak mily reménytelen túlsúlyával szemben álltunk helyet.

Der Schluss des Romans zeigt aber keine Friedenszeit, sondern eine Zeit, in der man schon den Anfang eines neuen Krieges erkennen kann.

«Ist hier Maskenball?» fragt er. Dann begreift er die Situation. «So ist's richtig», knurrt er zu dem Führer herüber, «ihr habt uns wahrhaftig schon lange wieder gefehlt. Ja, ja, Vaterland – das habt ihr allein in Erbpacht, was? Die andern sind alle Verräter, was? Komisch, daß dann drei Viertel des deutschen Heeres Verräter waren! Macht, daß ihr wegkommt, ihr Gespenster! Könnt ihr den Jungens die paar Jahre nicht lassen, wo sie noch nichts davon wissen?» Der Führer hat seine Arme zurückgezogen. Aber der Wald ist uns verleidet. Wir gehen zum Dorf zurück. Hinter uns schallt es rytmisch und abgehackt: «Frontheil! Frontheil! Frontheil!» «Frontheil?» Willy greift sich in die Haare. «Wenn man das einem Muskoten im Felde gesagt hätte!» «Ja», sagt Kosole ärgerlich, «so geht es wieder los.»

– Mi ez? Álarcos bál? – kérdezi.

Aztán megérti a szituációt.

– Hazájuk csak a jobboldaliaknak van Németországban mi? – kérdezi hunyorítva. – A többiek mind árulók, mi? Vices, hogy így aztán a német hadsereg háromnegyed része áruló volt! Hordjátok el az irhátokat, pojjácák! Van lelketek elrabolni ezektől a gyerekektől azt a néhány esztendő, amíg még nem tudnak a valóságról?

A vezető hátra vonta a hadseregét. Mi azonban megutáltuk az erdőt. Visszamegyünk a faluba. Mögöttünk ütemesen és szaggatottan zeng:

– Frontheil! Frontheil! Frontheil!

– Frontheil – Willy a hajába kap. – Mondták volna ezt egy muszkotának a fronton!

– Az ám! – mondja Kosole elgondolkozva. – Így indul meg újra a baj.

Die militärischen Wörter und Ausdrücke oder die fraseologischen Einheiten, Realien bleiben in dem Text ohne Übersetzung; und das bereitet Schwierigkeiten für die ungarischen Leser. Der Übersetzer konnte diese Elemente im Roman nicht erklären. Zum Beispiel das Wort „Femer“, oder „Schrapnel“ bleiben im Text ohne Übersetzung. Man kann auch den Ausdruck «ez nekünk snupe» nicht als reale Übersetzung betrachten, weil es eine wortwörtliche Übersetzung ist.

Dieser Remarque-Text war in Ungarn bis jetzt nicht bekannt, deshalb wird diese Publikation als Novum in der ungarischen Remarque-Rezension gelten. Einerseits ist die Übersetzung in den meisten Teilen wirklich lebhaft und künstlerisch; andererseits kann man die Veränderungen in der Konzeption in den zwei Texten – in dem im Jahre 1931 erschienenen Roman und in der fortsetzungsweisen veröffentlichten Text – beobachten.

Ein Roman – zwei Konzeptionen

Den Roman „Der Weg zurück“ schrieb Remarque mit zwei verschiedenen Konzeptionen. Der erste Entwurf, die in Fortsetzungen erschienene Grundkonzeption stimmt zwar in ihrem Textmaterial mit der späteren Buchvariante in 85-90 Prozent überein, steht aber in scharfem Gegensatz zu ihr, wenn man die Lage, die Exponierung der betonten Elemente, oder die Darstellung der politischen Grundlegung betrachtet. Aufgrund seiner politischen Einstellung kann Remarque auf einer traditionell bipolar aufgeteilten politischen Palette nicht unbedingt dem einen (linksgerichteten) oder anderen (rechtsorientierten) Pol zugehörend eingestuft werden, obwohl die Idee des Kommunismus von dem Schriftsteller nie viel zu weit entfernt war.

Der Roman „Im Westen nichts Neues“ wurde nach seinem Erscheinen sowohl auf der linken als auch auf der rechten Seite der politischen Palette akzeptiert, als ein Werk, das die Wahrheit widerspiegelt. Mit der Zeit verbreitete sich aber das Werk in je weiteren Kreisen, und diese Verbreitung, dass muss man bemerken, war äußerst rasch (der Propylaen Verlag stellte den Nachdruck gleichzeitig in 8 Druckereien her). Je mehr verbreitete sich aber das Werk, desto mehr geriet es in den Mittelpunkt politischer Debatten. Immer mehr wurde der Roman von beiden politischen Seiten angegriffen: wegen der Geringschätzung der deutschen Frontsoldaten von der rechten Seite, mit der Anklage, er sei eine Art pazifistische Kriegspropaganda, von der linken Seite.

Diese politische Debatte erreichte am 4. Dezember 1930 ihren Höhepunkt, als in Berlin die von dem Regisseur Lewis Milestone aufgrund des Buches gedrehte Film-Version vorgeführt wurde. Die Vorführung wurde von den Nationalsozialisten als ein Protest gegen die Weimarer Republik missbraucht, und sie benötigten nur eine einzelne Woche dazu, den Film durch das Überwachungsamt wegen „Destruktion der Würde des deutschen Volkes“ verbieten zu lassen.

So sieht also der historische Zeitpunkt aus, als Remarque die Fortsetzung des Romans „Im Westen nichts Neues“ in den wichtigsten Presseorganen des deutschen Sprachgebietes zu veröffentlichen begann. Die Fortsetzungen erschienen in dem Zeitraum zwischen dem 7. Dezember 1930 und dem 29. Januar 1931. Die überarbeitete, für die Veröffentlichung in Buchform vorbereitete Version kam erst 10 Monate später heraus. In seinen zu dieser Zeit gegebenen Interviews ver-

teidigte Remarque seine eigene politische Neutralität im Zusammenhang mit dem Roman „Im Westen nichts Neues“ äußerst entschlossen. Aber eben diese Verteidigung führte dazu, dass der Schriftsteller von der Politik – teilweise ungewollt – mitgerissen wurde.

Obwohl Remarque vor allem den Menschen selbst, den Menschen im Krieg und dem „auf dem Weg zurück“ darstellen wollte, gelang das ihm in diesem Werk viel weniger, als im Roman „Im Westen nichts Neues“, wozu – welch ein Paradoxon – eben der Erfolg dessen und die vom Erfolg hervorgerufene Polemik beitrug. Es ist vielleicht interessant zu bemerken, dass Remarque – ähnlich wie vor einigen Jahren (im Jahre 1931-32: Sind meine Bücher gezielt¹), oder sogar in seinen viel Jahre später veröffentlichten Artikeln – als Beweis auf seine politische Neutralität (vor allem in der Gegenüberstellung von Kriegsrömantik vs. Pazifismus) nur den Roman „Im Westen nichts Neues“ anführte, die Fortsetzung, den „Der Weg zurück“ aber gar nicht erwähnte.

Die Auswirkung der politischen Polemik kann also in dem Werk „Der Weg zurück“ zweifellos ertappt werden, und ist sogar noch mehr auffallend, wenn man die Unterschiede zwischen den zwei Textversionen betrachtet.

Im Rahmen dieser Studie möchten wir uns mit den Unterschieden, die in der Darstellung der Prozesse der menschlichen Seele festzustellen sind, nicht beschäftigen, obwohl die – übrigens aus der Buch-Version fehlende – „wahre“ Liebe zwischen Ernst und Luise Wessling, der Witwe des letzten, an der Front gefallenen Kameraden, oder die Krankheit von Ernst, bzw. das Gespenster des „englischen Hauptmannes“, das in dem in Fortsetzungen veröffentlichten Werk eines der wichtigsten Hauptmotive ist, in dem im Buchformat erschienenen Text jedoch nur als eine winzige Episode auftaucht, Objekte von spannenden Analysen sein könnten.

In dieser Studie möchten wir vielmehr den Unterschied der politisch verwendbaren Teile der Texte untersuchen, vor allem zwei Themen: einerseits die „Dethronisation“ von Ernst, andererseits Ernstes Glaubensbekenntnis über die deutsche Erziehung.

In der in Fortsetzungen veröffentlichten Version von „Der Weg zurück“ dreht sich die Handlung um Ernst. Die Ereignisse werden von seinem Standpunkt aus dargestellt, die Geschehnisse der letzten Tage des Krieges werden durch seine Gedanken, Erinnerungen heraufbeschwört. Ernst. So einfach, ohne Familiennamen: Ernst. Als ginge es hier nicht nur um einen Eigennamen, sondern auch um die Eigenschaft, die unter der selben (aber natürlich mit kleinem Buchstaben begonnenen) Wortform verstanden wird. Und er erzählt seine eigene Geschichte, bzw. die seiner Generation ebenso: ernst.

Im Gegensatz dazu wird Ernst in der Buchversion seiner zentralen Rolle beraubt. Er bekommt einen Familiennamen: Ernst Birkholz. Damit wird er auch seiner Rolle als Vertreter einer ganzen Generation entkleidet. Die Geschichte

1 Aus dem Nachlass von Erich Maria Remarque: R-C 8A 34/003

brach aus dem Kopf von Ernst heraus, und wird zu einer linearen Erzählung. Die Hauptfigur wird zu einem der von der Front zurückkehrenden Soldaten degradiert. Die Ereignisse spielen sich nicht mehr in ihm, sondern um ihn herum ab.

Den Niedergang einer verlorenen Generation nach dem Krieg muss der Leser durch die einzeln vorgestellten Figuren kennenlernen. Die Geschehnisse, die – mit der Ausnahme einiger Fäden, die vor allem Ernst betreffen – sind in beiden Versionen der Geschichte zu finden, und werden in diesem Fall nicht mehr von einem zentral platzierten systematisierenden-interpretierenden Person an den Lesern übermittelt. Obwohl der Erzähler in beiden Versionen der Geschichte Ernst selber ist, kann der Unterschied als riesengroß bezeichnet werden. Der Ernst im Buch übermittelt den Lesern eine Geschichte, der in dem Fortsetzungsroman einen Menschen, nämlich sich selbst. Der im Form eines Buches erschienene Text verlor dadurch eine Menge an Durchschlagskraft. Es kann aber auch sein, dass sich hinter einer derartigen Dezentralisierung der Geschichte auch der Wille versteckt, das Risiko einer einseitigen Beschlagnahme des Textes durch linke oder rechte politische Kräfte zu minimalisieren.

Die Auffassung von Ernst über die deutsche Erziehung ist der Punkt, wo der Unterschied zwischen den zwei Textversionen eindeutig erkennbar ist. Im Buch wird der Aufenthalt bzw. die Tätigkeit von Ernst als Lehrer auf dem Lande viel detaillierter erörtert, als in den Fortsetzungen. Die Geschichte in der Buchversion ist vielmehr linear, ihre Betrachtungsweise ist eher innerlich, als äußerlich, (das hängt mit der „Dethronisation“ von Ernst eng zusammen), aber gleichzeitig auch unbedeutender und viel weniger motiviert. Und noch etwas, was am auffälligsten ist: sie enthält keine Gesellschaftskritik mehr.

Ernst arbeitet als stellvertretender Lehrer. In einer Schule auf dem Lande unterrichtet er in der Unterstufe, mit keiner allzu hohen Motivation. Er eignet sich nicht zum Lehrer. Über den Grund, warum nicht, erfährt man aber aus der Buchversion fast nichts. Hier wird einfach nur geschrieben: „Einförmig und gleichmäßig gehen die Tage hin.“² „Am schlimmsten sind die Sonntage. [...] ist es einfach nicht zum Aushalten.“³ In der Buchversion taucht als Erklärung dafür der Hauptmann auf, der im Buch hier zum ersten und letzten Mal auftritt.

In dem 38. bzw. 39. Teil⁴ des Fortsetzungsromans gibt Remarque dem Leser dagegen eine viel tiefere, von Gesellschaftskritik durchdrungene Erklärung, warum Ernst für den Beruf als Lehrer nicht geeignet ist. Diese Erklärung ist eigentlich das Glaubensbekenntnis von Ernst über das deutsche Unterrichtswesen.

Die abgebrochenen Sätze von Ernst imitieren einerseits die Art, wie die Gedanken eines Menschen, der im Lehrplan herumblättert, umherflattern, ande-

2 Erich Maria Remarque: *Der Weg zurück*. Köln, Kiepenheuer & Witsch 2002. S. 210.

3 ebd.

4 In der originellen Auflage kann man diese Stelle des Textes in der Fortsetzung Nummer 46. finden.

rerseits veranschaulichen die Verständnislosigkeit des Lesers. Diese abgebrochene Vortragsweise kennzeichnet jede Stelle im Text, wo es um die seelische Geschehnisse von Ernst ging. Ernst blickt in den Lehrplan, ins Lehrbuch über die Weltgeschichte und ins Lesebuch hinein. „Ich nehme mir den Lehrplan vor...“⁵ Kriegsergebnisse, Woche für Woche, präzise verteilt. Schon das alleine ruft Missbilligung in Ernst hervor. „Kopfschüttelnd nehme ich das Lehrbuch für Weltgeschichte hinzu – Kriege, Kämpfe, Schlachten, einmal miteinander, einmal gegeneinander.“⁶ Er blättert immer wütender, mit wachsender Empörung im Buch herum, diese kochende Wut wird durch die immer wieder wiederholten „Wo“-Sätze dargestellt. Der Abschluss⁷ („Ich suche vergebens.“) veranschaulicht die von der Wut verursachte Enttäuschung. Nicht einmal die Hoffnung, vielleicht findet er doch im Lesebuch, wonach er such, erwies sich als unbegründet. „Und dann immer wieder verzuckerte oder sentimental und pompös verbrämte Kriegsausschnitte, Lebensbilder von Heerführern, Hymnen auf dem Krieg.“⁸ Das findet Remarque für den deutschen Unterricht sehr typisch, und dass ihn dieses Thema sehr beschäftigt, zeigt, dass er darüber in einem 13 Jahre später geschriebenen Artikel folgenderweise polemisiert: „Man sollte damit schon in der Schule beginnen. Die Schulbücher müssen gründlich überarbeitet werden. Sie wurden seit dem Ersten Krieg nicht viel geändert. Die Geschichten über den Kaiser und die Gebete für ihn wurden zuerst entfernt. Das Weitere, die Glorie der deutschen Kriege, usw., blieb beim Alten.“⁹

Seine Kritik fasst Ernst zusammen, nachdem er die drei Dokumente gelesen hat: „Wenn die Opfer dieses Lehrplanes die Schule verlassen, kennen sie die Regierungszeiten der belanglosesten Fürsten und die Daten ihrer Kämpfe, und sie halten das für das Wichtigste von der Welt; [...] Ich werfe die Bücher auf das Pult. Was ist das für ein Unterricht? Was soll ich hier? Was tue ich hier? Mit-helfen daran?“¹⁰

Die Seiten, wo Remarque diese summarische, dabei aber ziemlich tiefgründige Kritik an das System aufsetzt, blieben aus der Buchversion des Textes aus. Obwohl unsere Forschung bisher noch keine Beweise für eine vorläufige Zensur seitens des Verlags oder anderes Organs aufgewiesen hat, können die oben vorggeführten Unterschiede mindestens einen (unserer Meinung nach wohlbegründeten) Verdacht darauf erregen.

5 Neues Wiener Tagblatt, 22. Januar 1931.

6 ebd.

7 ebd.

8 ebd.

9 Erich Maria Remarque: Gyakorlati nevelőmunka Németországban a háború után. In: Erich Maria Remarque a katona. Merényi Könyvkiadó, Budapest, 1995.

10 ebd.

ERICH MARIA REMARQUE

Vissza a háborúból

Szabó Lőrinc fordítása

Első rész

I.

Az utak hosszan nyúlnak a tájon át, szürke fényben pihennek a falvak, zúgnak a fák és hullanak, hullanak a levelek.

Az országúton fakó, szennyes egyenruhában – bal-jobb, bal-jobb – vonulnak a szürke menetoszlopok. Az acélsisak alatt keskeny, torzonborz arcok, éhség és nyomorúság behorpasztotta őket, elcsigázott vonalaikban egy rajzba olvad össze irtózat, hősiesség és halál. Vonulnak, hallgatagon, ahogy már annyi utat megjártak, annyi marhavagónban ültek, annyi fedezékben kuporogtak, annyi gránát-tölcsérben feküdtek; csak néha esik pár szó; így vonulnak most ezen az úton, amely a hazájukba és a békébe viszi őket. Csak néha esik pár szó.

Szakállas öregek és karsú, alig húszéves fiúk: bajtársak, nincs köztük különbség. Mellettük a hadnagyaik, félig gyerekek, de vezérek sok éjszakában és sok támadásnál. És mögöttük a halottak hadserege. Így vonulnak előre – bal-jobb, bal-jobb –, betegen, félholtan a nélkülözéstől, muníció nélkül, megritkult századokban és a szemük még mindig nem bírja megérteni: ki a pokolból – vissza az életbe.

*

Lassan menetelünk, mert fáradtak vagyunk és sebesültjeink vannak. A szakszunk emiatt lassanként visszamarad. A vidék hullámos, és amikor emelkedik az út, a dombtetőről egyik oldalt láthatjuk elvonuló csapataink maradványát, mögöttünk pedig az utánunk nyomuló, sűrű, végtelen sorokat. Amerikaiak. Mint széles folyó, hömpölyögnek oszlopaik előre a fák kettős sora közt, és fölöttük fegyverek nyugtalan villongása futkos. Köröskörül pedig itt vannak a csöndes szántóföldek, és a fák orma komolyan és részvétlenül mered ki őszi színeivel az előretörő áradatból.

Éjszaka egy kis faluban táboroztunk. Reggel, induláskor, két emberünk fájdalomról panaszkodik. Max Weil kiszedi torniszeréből¹ a kötszer-táskáját, és hő-

1 A regény szövegét az eredeti helyesírással közöltük. Csak a mára teljesen elavult vagy félreérthető helyesírási sajátosságokat, illetve a nyilvánvaló elírásokat javítottuk.

Tornister (ném.) jelentése: táska.

mérőt kotor elő, Korthaus rögtön a hóna alá veszi, Ludwig Breyer azonban, aki karlövésen kívül vérhast is kapott, nem akarja megmérni magát; fölösleges fáradtság, mondja. Komolyan a lelkére kell beszélnünk.

Mindketten lázasak, és Weil, ahogy lehet, újra bekötözi őket. Van még néhány aszpirintablettája is. Lenyelik. Aztán összeszedjük a holminkat.

A házak mögött, amelyekben aludtunk, patak folyik. Partján szomorúfűzek. Mellette keskeny ösvény fut, arra megyünk. Kosole az élen. Ahol az ösvény a főútba torkoll, vezetőnk egyszerre hátraugrik.

– Vigyázat!

A következő pillanatban már lerepül a fegyver a vállunkról és mi szétrebbenünk. Kosele tüzelésre készen az országút árkában fekszik. Jupp és Trosske kémlelődvé lapul egy bodzabokor mögött; Willy Homeyer kézigránátot rángat a derékszíjáról, s még Breyer és Korthaus is harcrakész.

A falu főútján amerikaiak jönnek. Nevetnek, beszélgetnek. Az élcsapat, amely utólért bennünket.

Közülünk csak Adolf Bethke maradt nyugodtan. Pár lépést tesz előre. Kosole megint fölkél. Mi többiek szintén észretérünk, s zavartan és ügyetlenül igazgatjuk az övünket meg a fegyverszíjat – persze, hisz néhány napja már nincs ütközet.

Az amerikaiak mikor meglátnak, meghökkennek. Beszélgetésük félbeszakad. Lassan közelebb jönnek. Mi egy pajta felé húzódunk, hogy hátulról fedezve legyünk és várjuk, mi lesz. A sebesülteket közrefogjuk.

Egy percnyi hallgatás után az egyik égimeszelő amerikai elénk lép a csapatból és int.

– Halló, kamerád!²

Bethke visszaint neki.

– Kamerád!

A feszültség enged. Az amerikaiak hozzánk lépnek. Egy pillanat múlva már körülvették a szakaszunkat. Eddig csak akkor láttuk ilyen közlől őket, ha foglyok vagy halottak voltak.

Különös pillanat. Szótlanul nézzük őket. Fékörben állnak köröttünk, csupa nagy, erős ember, rögtön látni rajtuk, hogy mindig jól lakhattak. Valamennyien fiatalok; – egy sincs köztük, aki akár csak megközelítőleg olyan idős volna, mint Adolf Bethke vagy Ferdinand Kosole. Pedig köztünk nem is ez a kettő a legöregebb. De olyan fiatal sincs közöttük, mint Albert Trosske vagy Karl Bröger; – pedig nem is ezek a legfiatalabbjaink.

Az egyenruhájuk új és a köpenyük új; a bakancsuk vízhatlan és pontosan simul a lábhoz; a puskáik jók és minden zsebük tele van lőszerrel. Valamennyien frisek és elhasználatlanok.

Hozzájuk képest mi valóságos rablóbanda vagyunk. Egyenruhánknak színét vette az évek piszka, az Argonne-ok esője, a Champagne mesze, a flandriai mo-

2 Kamerád (ném.) jelentése: bajtárs.

csárvíz; – köpenyünket ronggyá tépték a szilánkok és srapnelek,³ szövetét, amelyet goromba öltések foltoznak, agyag és néha vér merevvé tette; – csizmánk szétlőtted, fegyvereink rozszantak és kitágultak, muníciónk csaknem kifogyott; – valamennyien egyformán sárosak, egyformán elvadultak, egyformán fáradtak vagyunk. Nincs ember, aki leolvasná rólunk, hogy mik voltunk valaha. Mint egy gőzhenger, ment végig multunkon a háború. Breyer, Trosske, Bröger meg én cimborák vagyunk a gimnázium és a szeminárium idejéből; de már régóta hajszálynit sem különbözünk a többiektől, hozzájuk tartozunk és ők mihozzánk. Ludwig Breyernek tisztai állásnője van ugyan; azonban tulajdonképpen vezetőnk Adolf Bethke, a suszter.

Egyre több csapat érkezik. A tér megtelik kíváncsiakkal. Mi az egyik sarokban állunk, szorosan a sebesülteink körül, – nem mintha félnénk, hanem mert összetartozunk. Az amerikaiak egymást lökdösik és kopott, ócska felszerelésünkre mutogatnak. Az egyik egy darab fehér kenyeret kínál Breyernek, de az nem fogadja el, noha szemeiből sír az éhség. Valaki elfojtja a felkiáltását és hirtelen a sebesülteink kötésére mutat. A kötés krepp-papír és madzag tekeri körül. Valamennyien odanéznek, aztán pár lépést hátrálnak és suttogni kezdenek. Barátságos arcukon részvét ömlik el, mert látják, hogy nálunk már gézre se futja.

Az az ember, aki az imént megszólított bennünket, Bethke vállára teszi a kezét. – Németek – mondja –, jó katona, bátor katona.

A többiek buzgón bólintgatnak.

Nem válaszolunk, mert most nem tudunk válaszolni. Az utolsó hetek szörnyen megkínóztak, mert mind a békét vártuk, és mégis újra meg újra tűzbe kényszerültünk és sok embert veszítettünk fölöslegesen. De nem sokat kérdeztünk, hanem végeztük a dolgunkat, ahogy végeztük az egész idő alatt, és végül a századunkban harminckét ember maradt a kétszázból. És úgy szabadultunk, anélkül hogy egyebet gondoltunk vagy többet éreztünk volna, mint azt, hogy pontosan megtettük, amit ránk bízottak.

Most azonban, az amerikaiak szánakozó pillantása alatt, megértjük, mily értelmetlen volt minden. Nagyszerűen felszerelt, végtelen oszlopaikat látva, egyszerre átérezzük: embernek és anyagnak mily reménytelen túlsúlyával szemben állunk helyet. Ajakunkba harapunk és összenézünk, züllött banda, siralmas hősiesség és vigasztalanság rongy-serege, kiéhezettek, betegek, szájalmasak, valamennyien megbélyegezettek és senki, aki egész ember maradt volna, – de éppen mert rádöbbenünk, hogy mennyire hiábavaló volt minden: valami végső, szomorú büszkeség ébred föl bennünk, amely könnyen sírvafakadna, ha még egyáltalán tudnánk sírni.

Bethke elhúzza a vállát az amerikai keze alól, Kosole maga elé bámul, Ludwig Breyer kiegyenesedik, – szorosabban megmarkoljuk a puskáinkat, csontunk meg-

3 Shrapnel (ang.) katonai kifejezés: időzített, előre beállított távolságban a levegőben robbanó, apró golyókkal töltött tüzérségi lövedék.

feszül, pillantásunk megkeményedik és nem keresi a földet, megint végignézzünk a nagy síkon, ahonnan jövünk, arcunk elzárkózik minden mozdulat elől, és még-egyszer átfűt bennünket a forróság: minden, amit csináltunk, minden, amit szenvedtünk és minden, amit elhagytunk.

Nem tudjuk, mi van velünk: de ha most egy éles szó csapna ránk, akarva-akaratlan összerándulnánk, előrerontanánk és hajrá, vadul és kifulladásig, örülten és elveszetten: harcolnánk – mindennek ellenére megint harcolnánk –

*

Egy zömök amerikai sergeant⁴ izgalomtól kipirulva tolakszik hozzánk. Német szavak özönével árasztja el Kosolét, akit legközelebb talál. Ferdinand összerезzen meglepetésében.

– Hisz ez éppúgy beszél, mint mi – fordul csodálkozva Bethkéhez. – Mit szólna hozzá?

Sőt, az idegen katona még jobban és folyékonyabban beszél, mint Kosole. Elmeséli, hogy a háború előtt egyideig Drezdában élt és ott sok barátja van.

– Drezdában? – kérdezi Kosole, akinek csodálkozása nőttön nő. – Hisz ott én is voltam két esztendeig...

Az altiszt mosolyog, mintha kitüntetést kapott volna. Megmondja az uccát, ahol lakott.

– Alig ötpercnire tőlem – válaszol izgatottan Ferdinand. – Ej, hogy nem láttuk egymást! Nem ismeri véletlenül özvegy Pohlét, a Johannisgasse⁵ sarkán! Olyan feketehajú, kövér nő. Az volt a gazdasszonyom.

Az altiszt az özvegyet ugyan nem, de ismeri Zander számtanácsost, akire viszont Kosole nem bír emlékezni. De mindkettőjük emlékezetében ott él az Elba és a kastély, így hát elégedetten ragyognak egymásra. Ferdinand barátságosan karon löki az amerikai:

– No nézd, nézd, úgy beszél németül, mintha ott vénült volna meg! És járt Drezdában! Ember, hát akkor tulajdonképpen miért harcoltunk mi egymás ellen?

A sergeant nevet és ő sem tudja. Elővesz egy csomag cigarettát és megkínálja Kosolét. Kosole mohón kap utána, hiszen egy jó cigarettáért akármelyikünk boldogan odaadná a [lelkét].⁶

– Beszéljünk másról – ajánlja Willy Homeyer –, ez az ember az én számomra végképp leszerepelt.

4 Sergeant (ang./fr.) jelentése: őrmester.

5 Gasse (ném.) jelentése: utca.

6 A szöveg, valószínűleg sajtóhiba miatt az „odaadná a” résznél megszakad. Az eredeti német szöveg alapján azonban bizonyosra vehető, hogy a „lelkét” szó maradt le. A folytatásokban megjelent regény első része itt zárul.

Weil elmagyarázza, hogy sok ezrednél katonatanácsok alakultak. A tisztek – mondja – nem feljebbvalóink többé. Soknak letépték a vállzsinórját.

És Weil nálunk is katonatanácsot akar alakítani. Csakhogy kevés viszontszerelemre talál.⁷ Mi már semmit sem akarunk alakítani. Mi haza akarunk menni. És haza így is eljutunk.

Végül mégis választottunk három bizalmi: Bethkét, Weilt és Ludwig Breyert.

Weil azt kívánja Ludwigtól, hogy vegye le a vállzsinórját.

– Itt – mondja Ludwig fáradtan és a homlokához nyúl. Bethke visszatolja Weilt.

– Breyer közénk tartozik – mondja kurtán.

Ludwig mint önkéntes jelentkező került a századhoz és hadnagy lett. Nemcsak velünk, Trosskéval, Homeyerrel, Brögerrel és velem tegeződik – ez magától értődik, hiszen kollégái vagyunk még a diákidőkből –, hanem idősebb bajtársaival is, ha nincs tiszt a közelben. Ilyesmi pedig nagy érdemnek számít a legénységnél.

– De Hehl⁸ okvetlen – makacsodik Weil.

Azt már meg lehet érteni. A főhadnagy sokat piszkálta Weilt, – nem csoda, hogy a fiú most ki akarja élvezni a diadalát. Nekünk snupe⁹ az egész. Hehl ugyan keményen bánt az emberrel, de úgy harcolt, mint Blücher,¹⁰ mindig legelől járt. És a baka ezt is tekintetbe veszi.

– Hát hiszen szólhatsz neki – mondja Bethke.

– De jó lesz, ha mingyárt kötést is viszel magaddal – kiált utána Tjaden.

A helyzet azonban másképp alakul. Hehl akkor lép ki az irodából, amikor Weil éppen be akar menni. Néhány iratminta van a kezében. Rájuk mutat.

– Stimmt, igaz – mondja Maxnak.

Weil beszélni kezd. Mikor a vállzsinóránál tart, Hehl hirtelen mozdulatot tesz. Meg vagyunk róla győződve, hogy most mennek öltre, de a századparancsnok legnagyobb csodálkozásunkra egyszerre így szól:

– Igaza van.

Aztán Ludwighoz fordul és vállára teszi a kezét.

– Persze, maga nem fogja megérteni, Breyer, mi! Legénységi zubbony és – a másiknak lejárt az ideje.

Egyikünknek sincs egyetlen szava sem. Ez már nem az a Hehl, akit mi ismerünk, aki éjszaka csak úgy pusztá sétatálcával ment járőrbe és akiről az a legenda járta, hogy nem fogja golyó; ennek az embernek már nehezebb esik állni és beszélni is.

7 Gegenliebe (ném.) jelentése ténylegesen viszontszerelem, de az eredeti szöveg alapján jelentése körülbelül a következő: nem arat tetszést.

8 A fordító Hehlként nevezi meg a szereplőt, de a német eredetiben a neve: Heel.

9 A német eredeti helyesírás szerint Schnuppe. A szövegben frazeológiai egységként szerepel; jelentése körülbelül annyi, hogy „nekünk ez teljesen mindegy”.

10 Utalás Gerhard Blücher porosz tábornagyra, aki a porosz csapatok élén részt vett a lipcei csatában, illetve 1814-ben elfoglalta Párizst. Az ő megérkezése döntötte el a waterlooi csatát. Kiváló katona volt, mintaképe a vitézségnek, az elszántságnak, a gyors és biztos elhatározásnak.

Este, mikor már alszom, mormogás kelt föl.

– Képzeldsz – hallom Kosole hangját.

– De igen! – jelenti ki Willy. – Jöjj magad.

– Zörögve feltápázkodnak és az udvarra mennek. Az irodában világosság van, be lehet látni. Hehl ott ült az asztalánál. Tisztikabátja előtte fekszik. A vállzsinór hiányzik róla. Ő maga legénységi zubbonyt visel. Fejét tenyerébe hajtotta ő is – de hisz ez lehetetlen – még egy lépéssel közelebb megyek – Hehl, Hehl sír.

– Nahát – súgja Tjaden.

– Kotródjatok – mondja Bethke és belerúg Tjadenba. Megdöbbenve lopakodunk vissza.

Másnap reggel halljuk, hogy a szomszéd ezred egyik őrnagya agyonlőtte magát, amikor a császár szökéséről értesült.

Hehl jön. Arca szürke, kialvatlan. Halkan adja meg a szükséges utasításokat. Aztán visszamegy. Mindnyájunknak kutyarossz kedvünk van. Elvették tőlünk a legutolsót, amink még volt. Egyszerre elvesztettük talpunk alól a földet.

– Az ember igazán úgy érzi, hogy elárulták – mondja Kosole mérgesen.

Nem a tegnapi, egészen más már az a csapat, amely sorakozik és komoran tovább masíroz. Elveszett század, elveszett hadsereg. Minden lépésnél zörög az ásó – egyhangú dallam – hiába – hiába.

Csak Ledderhose jókedvű, mint egy rigó, Amerikai készletéből konzerveket és cukrot árul.

*

Másnap este elérjük Németországot. Most, amikor már nem beszélnek többé franciául körülöttünk, lassanként mégis igazán hinni kezdünk a békében. Eddig titokban folyton valami parancsra vártunk, hogy meg kell fordulnunk és vissza kell mennünk a lövészárkokba; mert a katona bizalmatlan a jóval szemben, és okosabb dolog kezdettől fogva az ellenkezőre számítani. Most azonban szelíd láz gyullad ki bennünk.

Bevonulunk egy nagy faluba. A főucca fölött néhány hervadt girland lóg. Már bizonyára annyi csapat vonult itt keresztül, hogy a legutolsók kedvéért nem érdemes valami különlegesre vállalkozni. Így aztán meg kell elégednünk néhány esőverte plakát megfakult Istenhozottjával és a zöld papírból készült tölgykoszorú-utánzattal, amely a plakátot övezi. Az emberek már alig néznek ránk, amikor elvonulunk előttük, annyira megszokták a látványt. Nekünk azonban ujság ideérkezni és csak úgy éhezünk néhány barátságos szóra és tekintetre, bármennyire mondogatjuk is, hogy fűtyülünk rá. Legalább a lányok felsorakozhattak volna az út mentén és integethetnének. Tjaden és Jupp minduntalan próbálkozik; megszólítják egyiket, másikat, de nincs sikerük. Valószínűleg túlságosan piszkosak vagyunk. Abba is hagyják a kísérletezést.

Csak a gyerekek kísérnek bennünket. Megfogjuk a kezüket, ők pedig mellettünk szaladnak. Nekik adjuk, ami csokoládéről lemondhatunk, mert egy részt természetesen haza akarunk vinni.

Bethke a karjára vett egy kislányt. Az apróság úgy rángatja az öreg bajuszát, mintha kantárt fogna, és nevet, ahogy csak kitelik tőle, mert Adolf fintorokat vág. A kis kezek az arcába csapnak. Bethke megfogja a gyermek fél kezét és megmutatja nekem.

Amikor Adolf már nem vág több grimaszt, a lányka sírni kezd. Adolf csitítani próbálja, de a gyerek még hevesebben sír, le kell tenni a földre.

– Úgy látszik, mumus lett belőlünk – dörmögi Kosole.

– Iszonyodnak egy ilyen frontpofától, de nem csoda, nem szokták meg – magyarázza Willy.

– Vérszagunk van, azért – mondja Ludwig Breyer fáradtan.

– Most aztán majd meg is kell fürdenünk – véli Jupp –, akkor talán jobban buknak ránk a lányok.

– Az ám, ha a pusztá fürdés elég volna – felel elgondolkozva Ludwig.

Rosszkedvűen menetelünk tovább. A messze töltött esztendő után másképp képzeltük el az otthoni fogadtatást. Azt hittük, várni fognak; és most látjuk, hogy itt már mindenki megint saját magával foglalkozik. Minden ment tovább és megy tovább, csaknem mintha mi már fölöslegesek volnánk. Ez a falu természetesen nem Németország, a rosszkedvet mégsem tudjuk lerázni magunkról, és árnyék súrolja lelkünket és különös sejtetem.

Szekerek csörömpölnek el mellettünk, kocsisok kiabálnak, emberek vetnek ránk futó pillantást, és aztán szaladnak tovább a gondolataik és gondoljaik után. A toronyóra megkondul, és nedves szél jár-kei fölöttünk. Csak egy öregasszony szalad fáradhatatlanul a soraink mentén; hosszú szalagok lógnak a fejéről és csüggőgeteg hangja reménytelenül kérdezősködik egy bizonyos Erhard Schmidt felől.

Egy nagy pajtában kapunk szállást. De bármennyit masíroztunk is, egyikünknek sincs nyugalma. Megyünk a kocsmába.

Ott nagyban zajlik az élet. Zavaros bort adnak; már idei és remekül csúszik. Hatalmas erővel száll a lábunkba. Annál örömebb ülnék. Fojtó füstfelhők kavarnak az alacsony helyiségben, a borban a föld és a nyár szaga van, előszedjük a konzerveinket, vastagon kent vajaskenyérre szeleteljük a húst, késünket bedöfjük a széles asztal fájába és eszünk. A petróleumlámpa mint egy anya sugárzik fölöttünk.

Az este megszépíti a világot. A lövészárokban nem, de annál inkább a békében. Délután még bosszúsan érkeztünk, de máris feléledünk. A kis zenekart, amely a sarokban cincogott, gyorsan kiegészítjük a saját embereinkkel. Nemcsak zongoristák és szájharmonika-virtuózok akadnak köztünk, hanem van egy basszus-citerás bajorunk is. Ehhez kell venni még Willyt, aki valami ördöghegedű-félét szerkesztett, és mosókatlan-fedőkkel tüneményes cintányér-, üstdob- és csörgősbótzene vad fűszerét dobja bele a játékba.

De ami szokatlan és még a bornál is jobban a fejünkbe száll: a lányok. Másképp viselkednek, mint délután, nevetgélnek, és engedékenyek. Vagy ezek már mások? Régen nem voltunk fehérség társaságában.

Kezdetben mohók és elfogódottak vagyunk egyszerre, nem nagyon bízunk magunkban, mert odakint elfelejtettük, hogyan kell velük bánni. – Ferdinand Kosole aztán mégis keringőre pattan az egyikkel, egy stramm vászoncseléddel, akinek hatalmas mellvédjén kitűnő fegyvertámaszt találhatna, és a többiek követik.

Eszembe jutnak a pihenőállások kintinjai. Ott is kedélyes volt az élet, amikor a függőlámpák csendesen himbálództak jobbra-balra a front távoli földrengésében, s amikor tudtuk, hogy éjszaka némiképp nyugodtan alhatunk, – eltekintve persze a röpködő bombáitól. De ez itt ez valami egészen más.

Az édes, nehéz bor kellemesen dalol a fejünkben, a lányok forognak, a muzsika szól, és mi a sarokban körülüljük Adolf Bethkét.

– Gyerekek – mondja Adolf –, holnap vagy holnapután megint otthon vagyunk. Gyerekek, a feleségem – már tíz hónapja...¹¹

Én az asztalon áthajolva Valentin Laherrel beszélgetek, aki hűvösen és fölényesen mustrálja a lányokat. Egy szőke nő ül mellette, de ő alig méltatja figyelmére. A zubbonyomban valami az asztal párkányához nyomódik. Kitapogatom. Heinrich Wessling órája. El kell vinnem a feleségének. Az utolsók egyike volt, akik meghaltak. Milyen messze van már.

Jupp a legkövőbb dómát kaparintja meg. Úgy táncol, mint egy kérdőjel. Nagy mancsa szélesen fekszik a lány hatalmas farán és zongorázik rajta. A nő nedves szájjal az arcába nevet, és Juppnak egyre virágosabb a kedve. Végül az udvari ajtó felé táncol és kint van.

Néhány perccel később én is kimegyek és keresem, hol van az első jó sarok. De ott már egy izzadó altiszt áll egy lánnyal. A kertbe botorkálok és éppen kezdeni akarok, amikor rettentő robaj hallatszik mögöttem. Megfordulok és látom, hogy Jupp a kövér nővel földre gurul. Összetört alattuk egy kerti asztal. A kövér méregbe jön, mikor meglát, és rám ölti a nyelvét. Jupp sziszeg és fúj. Sietve eltűnök a bokrok mögé, és valakinek a kezére lépek – veszekedett egy éjszaka!

– Nincs szemed, ökör! – bödül rám egy mély hang.

– Honnan tudjam, hogy itt vagy, te giliszta? – mordulok vissza, és végre talállok egy békés szegletet.

Hűvös szél, jólesik a benti füst után, sötét háztetők, lugasok, csend és nyugodt csobogás, mialatt könnyítek magamon.

Albert jön és mellém áll. A hold süt. Csupa ezüstöt eresztünk.

– Huj?¹² – mondja Albert lassan.

11 Itt ér véget a második folytatás.

12 Az eredeti német szövegben „Mensch, Ernst, was?“, jelentése körülbelül: „Na mi van Ernst?“.

Bólintok. Egy darabig még bámulunk a holdba. Fák éjszaka, csendes a világ, megmentve, megmentve! Itt élni, ilyen nyugodtan ahelyett, hogy a földben rothadnánk – ennél több már nem is lehet.

– Na, Albert, vége a nagy piszoknak, mi?

– Vége, a keservit...

Mögöttünk szakadatlan recsegés, ropogás. A bokrok közül, fojtottan és hirtelen, lányok sikonganak. Az éjszaka olyan, mint egy zivatar: lázassá töltötte a kitörő élet, amely vadul és mohón gyúl föl egymáson.

Valaki sóhajt a kertben. Vihogás rá a válasz. A padlásról árnyak másznak le. Egy létrán két alak áll. A férfi őrjöngve temeti fejét a lány szoknyájába, és valamit dadog. A nő nevet, olyan érdesen, hogy a hangja, mint egy kefe csikarja végig az idegeinket. Borzongás fut le a hátamon. Milyen közel is van egymáshoz tegnap és ma, halál és élet.

Tjaden jön a sötét kertből. Csupa izzadság, ragyog az arca.

– Fiúk, az ember megint érzi, hogy él – mondja és begombolja a zubbonyát.

Megkerüljük a házat, és Willy Homeyerre bukkanunk! Száraz giz-gazból nagy tüzet rakott, és néhány marék zsákmányolt krumplit dobott bele. Most békésen és álmოდva ül, egymagában a tűz előtt és várja, hogy a burgonya megsüljön. Mellette néhány szelet amerikai konzervhús.

A lobogó tűz rész-reflexeket dob vörös hajára. A lenti rétekről ködök húzódnak fel. A csillagok szikráznak. Melléje telepszünk és kikaparjuk a krumplit a parázsból. A héjuk feketére égett, de a belsejük aranyárga és illatosan gőzölög. Két marokra fogjuk a hús-szeleteket, és úgy esszük, mintha szájharmonikáznánk rajtuk. És hozzá snapszot iszunk alumínium poharunkból.

Milyen felségesen ízlik a krumpli! Megfordul a világ? Hol vagyunk? Nem vagyunk megint gyerekek, ahogy itt ülünk a szántóföldön, nem szedtük a krumplit a nehézszagú földből, kékszoknyás és pirosarcú kosaraslányokkal a hátunk megett? Óh ifjúságunk pásztortüzei! Fehér ködök húztak a földeken át, pattogtak a tüzek, egyébként csak csend, a krumpli volt az utolsó gyümölcs, a többi már ősz-szegyűjtve, behordva, – már csak a föld maradt, a tiszta levegő, a keserű, fehér, drága füst, ősz legutolja. Keserű füst, keserű szaga az ősznek, ifjúságunk krumplitüzei – jönnek a ködök, jönnek és tűnnek, pajtások arca, megyünk, megyünk, vége a háborúnak, minden csodálatosan összeolvad –, visszatérnek megint a krumplitüzek és az ősz és az élet.

– Te, Willy, Willy...

– Remek, mi? – kérdezi ő és fölpillant. Mindkét keze tele van hússal és krumplival. Ej, marha, én egész másra gondoltam.

*

A parázs kihamvadt. Willy a nadrágjába törli a kezét és bekattintja a bicskáját. Itt-ott kutya ugat a faluban. Egyébként teljes csönd. Nincs többé gránát. Nem

csörömpölnek a muníciósoszlopok. Mégcsak a betegszállító autók óvatos csikorgása sem hallatszik. Egy éj, amelyen sokkal kevesebb ember hal meg, mint bármikor az utolsó négy esztendőben.

Visszamegyünk a kocsmába. Ott azonban már végét járja a muri. Valentin levetette a kabátját és néhány kézenállást csinált. A lányok tapsolnak, de Valentin nem örül. Rosszskedvűen szól Kosoléhoz:

– Valamikor jó artista voltam, Ferdinand. De ez, ez már vásárookra is alig elég. Kiment minden a csontjaimból. Pedig Valentini nyújtómutatványa, az aztán szám volt, valaha! – Reumát kaptam.

Fejét a tenyerébe hajtja.

– Mi a fenét kezdjen az ember...

– Örülj, hogy élsz – vigasztalja Willy. Valentin fölnéz.

– Te könnyen beszélsz. Egyszerűen visszamentek az iskolába, de mi... úgy-e Jupp, úgy-e Kosole?

Jupp bólint.

– Az én állásomnak is fuccs. Ezekkel a lapátokkal az írógéphez? Már ötven szót tagot sem ütök percenként. Legfeljebb sírásónak mehetnék el, hiszen a kubikos munkát megtanultuk.

Kosole köröket rajzol az asztalra.

– Cifra világ jön még, lesz min csodálkozni.

Mi, többiek, nem szólunk. Efféle gondolatok távol vannak tőlünk. Mikor katonának lettünk, nem hagyunk el állást, hivatalt. A megmenekülés érzésének első láza mögött a sarkokból most egyszerre gondok másznak elő és fenyegetik a barátainkat, gondok, amelyeket mi nem ismerünk, és amelyeknél nem tudunk segíteni.

– Ki kell várni – mondja Bethke nyugodtan –, hisz mi magunk is ott leszünk mindenütt.

– Úgy van, persze!

Kosole nagyot csap tenyerével az asztalra.

– Zenét, Willy!

Homeyer készségesen rázendít az üstdobbal meg a csörgettyűvel. A hangulat megint felfrissül. Szeretném jókedvre hangolni Juppot és megkérdezem, hogy érezte magát azzal a kövérrel. Jupp könnyörtelenül elutasító kézmozdulattal separi el magától a lányt.

– No né – mondom elképedve –, nálad aztán gyorsan megy az ilyesmi.

Közelebb húzódik:

– Azt hittem, megtetszettem neki, tudod. Az ám, de utólag pénzt kért. S hozzá még a kertben úgy belevágtam a térdemet abba a disznó asztalba, hogy most is alig bírok járni.

Ludwig Breyer szótlanul és sápadtan ül az asztalnál. Tulajdonképpen már rég aludnia kellene, de nem akar. A karja jól gyógyul és a vérhas is enyhült valamit. De ő csak ül, magába süppedve és szomorúan.

A kertbenyíló ajtó folyton nyikorog. Legtöbbünk örülten éhes a nőkre, és a lányokban már nincs tartózkodás. A hangulat egyre féktelenebb.

– Ludwig – mondja Tjaden nehéz hangon –, jobb volna, ha te is kimennél a kertbe. Az mindenre jó...

Ludwig a fejét rázza, és egyszerre úgy elfehérül, mint a fal. Melléje ülök.

– Örülsz, hogy hazakerülsz az ásványgyűjteményedhez...

Feláll és elmegy. Nem értem. Később rátalálok. A kertben van egyedül. Nem kérdezősködöm tovább. Némán megyünk vissza.

Az ajtóban Ledderhoséba ütközünk, aki éppen el akar tűnni a kövér debellával. Jupp kárörvendve vigyorog:

– Fog csodálkozni az ipse!

– Inkább a nő! – mondja Willy. – Arthurból ugyan ki nem présel egy árva fityinget sem.

Bor folyik az asztalon, a lámpa füstölög, és a lányok szoknyái röpülnek. Meleg fáradtság lengedez a fejemben, mindennek puha körvonala van, mint világító golyóknak néha a ködben, sok minden messze van már, csaknem eltemetve – háború, árkok, gránátölcsérek –, évek távolába süllyednek vissza ebben a lágy elomlásban, valószerűtlenül, álomkép módjára, – rég elmúlt dolgok – fejem lassan az asztal lapjára csuklik, elalvás közben félig még érzem, hogy valami nyom a szívem fölött és félretolom a keménységet, Wessling óráját, – aztán puhán és csodálatosan, mint egy gyorsvonat, szárguldani kezd az éjszaka: nemsokára otthon vagyunk.

II.

Utoljára sorakozunk a kaszárnya udvarán. Felosztatják az ezredünket. A század egyrésze itt lakik a környéken, a többieknek maguknak kell hazavergődniük. A vasúti forgalom olyan szabálytalan, hogy nem szállíthatnak tovább zárt keretben. Szét kell oszloznunk.

Túlságosan nagy számunkra a tágas, szürke udvar. Fakó novemberi szél söpör végig rajta tele indulás és halál szagával. A kantine és az őrség közt állunk. Több helyre nincs szükség. Ez a nagy, üres tér köröttünk vigasztalan emlékeket ébreszt. Sok sornyi mélyen ott állanak, tömötten és láthatatlanul, a halottak.¹³

Hehl végigmegy a század frontja előtt. De vele együtt megy hangtalanul az elődjeinek kísérteties csapata is. Közvetlenül mellette, még friss vérrel a nyakán, leszakított állal és szomorú szemekkel, Bertink, másfél évig századparancsnok, tanító, nő, négy gyerek; – utána fekete-zöld arccal Müller, 19 éves, gázmérgezés, három nappal azután, hogy átvette a századot; – azután következik Redecker, erdőtiszt, akit négy hétre rá telitalálat temetett a földre; – aztán, már sápadtabban,

¹³ Itt ér véget a harmadik folytatás.

távolibban, Büttner, százados, roham közben kapott gépfegyvergolyót a szívébe, – és túl rajta, árnyékszerűen, oly messziségben, hogy már nevük is alig van, a többiek, – hét századparancsnok két esztendő alatt. És több mint ötszáz közlegény. Harminckettő a kaszárnya udvarán áll.

*

Hehl néhány búcsúszót próbál mondani. De nem sikerül, abban kell hagynia. Nincs szó a világon, amely meg tudna birkózni ennek a néma kaszárnyaudvarnak az ürességével, ahol gyér sorban,¹⁴ szótlantul, köpenyükben és csizmájukban dideregve, ácsorognak és bajtársaikra gondolnak a megmaradtak.

Hehl sorban odalép az emberekhez és mindenkiel kezét fog. Amikor Max Weilhoz érkezik, keskeny ajkai megszólalnak:

- Most a maga ideje kezdődik, Weil.
- Kevésbé véres lesz – válaszol Max nyugodtan.
- És kevésbé hősiess – vág vissza Hehl.
- Nem az a legnagyobb az életben – mondja rá Weil.
- De a legjobb – felel a főhadnagy. – Mi volna más?

Weil hallgat egy pillanatig. Aztán így szól:

– Valami, ami ma rosszul hangzik: jóság és szeretet. Ebben is lehet heroizmus, főhadnagy úr.

– Nem – válaszol Hehl és a homloka megrándul –, csak mártírság, ami pedig egészen más. A hősiesség ott kezdődik, ahol az értelem sztrájkba lép: az élet semmibe vételénél. A heroizmushoz esztelenség, mámor és rizikó kell, jegyezze meg. Célhoz nagyon kevés a köze. Cél, ez a maga világa. Miért, hová, minek, – aki ilyesmit kérdez, az nem ismeri...

Olyan tűzzel beszél, mintha saját magát akarná meggyőzni. Beesett arca vonaglik. Ez az ember néhány nap alatt keserű lett és éveket vénült. Viszont éppolyan gyorsan megváltozott Weil is. Soha eddig sehogy fel nem tűnt, és senki sem tudta, mi lakik benne. Most egyszerre előtérbe került és mind határozottabb lesz. Senki sem sejtette volna, milyen szónoki tehetsége van. Minél idegesebbé válik Hehl, annál nyugodtabb Max. Csendesén és keményen mondja:

– Kevesek heroizmusáért túlnagy ár a milliók nyomorúsága.

Hehl vállat von.

– Túlnagy ár... cél... megfizetni... ezek a maga szótárának a szavai. Majd meglátjuk, mennyire jut velük.

Weil a legénységi zubbonyára néz, amit Weil¹⁵ hord.

– Mihez jutott el ön az önéivel?

Hehl elpirul.

¹⁴ Nyomdahiba, helyesen: „sorokban”.

¹⁵ Fordítói hiba, helyesen: „Weil a legénységi zubbonyra néz, amit Heel hord”.

– Egy emlékhöz – mondja ridegen. – Legalább egy emlékhöz. Olyan dolgok emlékéhez, amelyeket nem lehet pénzért megvásárolni.

Weil hallgat egy darabig.

– Egy emlékhöz – ismétli meg azután és végigtekint az üres kaszárnyaudvaron és a mi rövid sorainkon –, igen... és egy irtózatossághoz.

Mi az egészből nem sokat értünk. Fázunk, és sürgősen tartjuk, hogy beséljünk. Beszédtől úgysem lesz más a világ.

A sorok meglazulnak. Kezdődik a búcsúzás. A szomszédom, Müller, eligazítja a hátán a borjút¹⁶ és karjára akasztja élelmiszeres batyuját. Aztán kezét nyújt.

– Hát minden jót, Ernst...

– Minden jót, Felix...

Tovább megy, Willyhez, Alberthez, Kosoléhoz.

Jön Gerhard Pohl, a legjobb énekes a században. Masirozás közben mindig ő énekelte a legmagasabb tenort, mikor nagy ívben emelkedett a dallam. Előtte meg utána folyton pihent, hogy alaposan összeszedje az erejét a kétszólamú helyek számára. Barna szemölcsös arca csupa meghatottság; az imént köszönt el Karl Brögertől, akivel megszámlálhatatlan skát-partit¹⁷ játszott. Ennek az emléke a szívét szorongatja.

– Viszontlátásra, Ernst...

– Viszontlátásra, Gerhard...

Elmegy.

Weddekamp nyújtja a kezét. Ő ácsolta a sírkereszteket az elesetteknek.

– Igazán sajnálom, Ernst – mondja –, rólad, hiába, lemaradtam. Pedig te maha-gónit kaptál volna. Már rezerváltam is számodra egy szép zongorafedele-t.

– Ami késik, nem múlik – mondom neki –, majd írok, ha esedékes lesz.

Nevet.

– No, csak vigyázz, fiú! Még nincs vége a háborúnak!

Nézem ferde vállait, míg elbaktat.

Az első csoport már a kaszárnya kapujához ér. Scheffler és Fassbender is ott van. A nyomukban mások. Izgalom fog el bennünket. Még meg kell szoknunk, hogy ilyen sokan mennek. Eddig csak halál, sebesülés vagy elvezényelés esetén hagyhatta el valaki a századot. Most hozzájön ezekhez: a béke.

Es ezt nem tudjuk rögtön megérteni. Hiszen mi összetartozunk, és harcol-nunk kell tovább! Annyira megszoktuk már a gránátölcsérek és lövészárkokat, hogy most bizalmatlanok vagyunk a béke csöndes, zöld tájaival szemben, csak-nem mintha csapda volna a csöndje, hogy veszélyekkel telt és titokban aláakná-zott területre csalogasson bennünket...

16 A német szövegben Tornister, lásd az 1. jegyzetet. A magyar katonai szlengben a borjú az adekvát kifejezés.

17 Skát (ol.-ném.) az alsósra emlékeztető, 32 lapos magyar kártyával játszott, háromszemélyes kártyajáték.

És most ott szaladnak, odaszaladnak a bajtársaink, elővigyázatlanul, magukban, puská nélkül, kézigránátok nélkül. Nem értjük, hogy mennek és nem fognak visszajönni, szeretnénk utánuk futni, visszahozni őket és rájuk kiáltani: Hová mentek, az istenért, mit csináltok ott kint egymagatokban, hisz idetartoztok, mihozánk, maradjunk együtt és építsünk magunknak fedezéket és állítsunk őrszemekeket, másképp nem maradhatunk életben, védekeznünk kell, mert biztosan meg támadnak bennünket...

De ők nevetnek és integetnek, nem akarnak megállni. És bolond félelem fog el, nem lehet ennek jó vége. Biztosan les rájuk valami – feltétlenül lelövik őket...

Különös malomkerék a fejben:¹⁸ túlsóká voltunk katonák.

A kaszányaudvaron füttyöl a novemberi szél. Egyre több bajtársunk megy el. Mily sokáig még, és mind megint maga van!

A mi csoportunk együtt maradt. Egy az utunk hazafelé és a pályaudvar csarnokában táborozunk, hogy elfogjunk egy vonatot. A nagy terem ládák, dobozok, torniszterek és sátorlapok óriási raktára.

Hét óra alatt két vonat megy át. Minden ajtón fűrtökben lógnak az utasok. Délután helyet hódítunk magunknak a sínek közelében. Estére egészen elöl vagyunk, a legjobb pozícióban.

Néhány napra van nálunk ennivaló, és hogy inni is legyen mit, Albert Trosske gondoskodott egy nagy kanna pótkávé-levesről. Cigarettát Kosole rekvirál Lederhosétól, akit azzal fenyeget, hogy ha nem ad, a vonat elé dobja. Így tehát ki lehet bírni a várakozást. Karl Brüger és Valentin, akiket elvesztettünk, éjszaka átverekszik magukat hozzánk. Willy vörösfűrtös koponyája világítótoronyként vezette őket. Állva alszunk.

Az első vonat kora reggel érkezik. Repedésig tömve van, örültség volna föluggással próbálkozni és ezzel kockáztatni a sínmenti állást.

Ezután egy tehervonat fut be, vak lovak jönnek rajta a frontról. Kifordult szemgolyójuk kék és fehér, és tele van vörös véraláfutással. Az állatok némán állanak, fejüket hosszan előrenyújtják, és csak szimatoló orrukban van már élet.

Kihirdetik, hogy ma már nem lesz több vonat. Egyetlen ember se mozdul. Katonanép nem hisz hirdetményeknek. És délutánra tényleg érkezik még egy. Első pillantásra látszik, hogy nekünkvaló. Legfeljebb félig ha tele van.

A fedett csarnok megdördül a szedelőzködés lármájától és a várótermekből kitörő tömeg irtózatos rohamától. Az újonnan özőnlők vad gomolyba keverednek azokkal, akik a csarnokban váraoztak.

A vonat lassan elisklik előttünk. Egy ablak nyitva. Albert Trosskét, aki a legkönnyebb köztünk, feldobjuk, és ő mint egy majom mászik be a fülkébe. A következő pillanatban minden ajtón rajokban lógnak az emberek. A legtöbb ablak csuk-

18 A „Mühlrad im Schädel” szó szerinti fordítása. A szöveg jelentése körülbelül: „Mindig ugyanaz zakatol a fejében.”

va van. Néhány máris szilánkra hull a zuhogó puskaagyak alatt: sokan mindenáron be akarnak jutni, és nem törődnek azzal, hogy kezüket-lábukat összehasogatják. Takarók repülnek az üvegcserepekre, és itt-ott már kezdődik a csáklázás.

Legfőbb ideje. A következő pillanatban a tömeg is megértette ezt a technikát, és mindenki az ablakon át akar berontani. Albert végigrohant a vonat folyosóin, ügyelve, hogy menetközben mindig egy vonalban maradjon velünk, különben nem volna értelme az egésznek, miután annyira beékelődtünk a többiek közé, hogy arasznyit se tudunk jobbra vagy balra mozdulni.

A vonat megáll. Albert lerántja az ablakot, pont előttünk. Tjaden beröppöl, nyomában Bethke és Kosole, Willy hathatós segítségével. Ők hárman rögtön a folyosó-ajtókhoz rohannak, hogy a szakaszt mindkét oldalról elzárják. A cőkmókunk egyszerre érkezik föl Ludwiggal és Ledderhoséval, aztán Valentin, én és Karl Bröger következünk, majd legvégül, miután odakint még egyszer alaposan kidühöngte magát, Willy.

– Mindenki bent? – kiáltja Kosole a folyosón, ahol már irtózatossá a nyomás.

– Bent! – bögi Willy.¹⁹

Mintha pisztolyból lőtték volna ki őket, ugrik vissza a helyére Bethke, Kosole és Tjaden, és az emberáradat egyszerre előnti a fülkéket, felnyomul a csomaghálóba és kitölt minden centiméternyi helyet.

Mozdonyt megostromolják. Az ütközőkön már emberek ülnek. A kocsik teteje roskadásig megtelt. A vonatvezető ordít:

– Le onnan! Beszakad a koponyátok!

– Fogd be a szád, majd vigyázzunk – harsog a válasz.

A klozetban öt ember ül. Egy hatodik messze kilóg az ablakból az ülepével.

A vonat indul. Néhány ember, aki nem kapaszkodott meg jól, leesik. Kettőt közülük elgázolnak és magukkal hurcolnak a kerekek. Rögtön mások ugnak föl a helyükre. A lépcsők zsúfoltak. A tolongás menetközben tovább tart.

Valaki az ajtóba kapaszkodott. Az ajtó kinyílik és az utasa lezuhan. Mint egy zsák, gurul le a töltésen és fekvé marad. Másokat behúznak.

*

Vagónunkat éjszaka érik az első veszteségek. A vonat egy alacsony alagúton ment át. A bejárat néhány embert a tetőn agyonzúzott és lesöpört. Társaik észrevették ugyan a veszedelmet, de onnan felülről sehogyan sem lehetett a vonatot megállítani. A klozetablak embere is elaludt és kiesett.

A többi vagónnak szintén vannak halottjai. A tetőket ezért organizálják, támaszcölöpökkel, kötelekkel és jól beékelt oldalfeverekkel. Ezenkívül őrszolgálatot szerveznek, hogy veszély esetén idejében figyelmeztetést kapjanak.

¹⁹ Itt ér véget a negyedik folytatás.

Mi alszunk és alszunk. Álva, fekvé, ülve, guggolva, hátizsákokon és csomagokon görnyedve, alszunk. Nincs benne semmi szokatlan, ellenkezőleg: ezt a helyzetet már luxusnak érezzük. Hiszen közben biztonságban vagyunk. Nem dörödul ránk semmi támadás.

Délben vékony levest kapunk, amely mosóüstben vár egy állomáson; valami mosogatólé, de csoda forró.

Melletünk egy tehervonat áll. Halljuk, hogy ugyanabba az irányba megy. Ezért aztán csaknem valamennyi tetőkukac levándorol és ott kvártélyozza be magát, köpenyekkel és takarókkal, a talpfák és kavicsrakások között. A tetőn túlságosan hideg volt az éjszaka, néhány embernek olyan merevvé fagyott a keze, hogy hamarosan lecsúszott volna, még ha nem alszik is. Kettő közülük úgy köhög, mint egy rozsdás gépezet. Az egyiket még bevehetjük a vagonunkba. Vért köp.

– A mindenségit, pedig azt hittem, túl vagyok rajta – mondja szomorúan, és mereven bámul a zsebkendőjére.

Az állomás kopár perronján egy gazdátlan küldönckutya szaladgál a vagonok előtt fel és alá. Az egyik lesöpört utas volt a gazdája. Gyorsan kímálszom megint és megragdom a nyakörvét. A vonat indul. Felugrom a lépcsőre. Bethke és Willy behúz.

– Ez az enyém lesz – mutatok az állatra, és örülök, ahogy már régen nem örültem.

Aztán ennivalót keresek neki. Mindenki ad valamit. Az állat eszik, és időnkint bizalmasan csóválja a farkát. Wolfnak nevezzük el. Öt perc múlva már nem tudunk meglenni nélküle.

A vonat kattog. Házak, fák, kertek, integető emberek. Alsunk, mert sokat kell pótolnunk. Felvonulások, vörös lobogók, állomásőrségek, kiabálás, különkiadások, forradalom, – mi előbb alsunk, azután jöhet a többi. Csak most érezzük, mennyire kifáradtunk az egész idő alatt.

*

Esteledik. Mécs világít. A vonat lassan megy. Géphiba miatt gyakran megállunk.

A borjúk himbálózna. A pipák füstölnek. A kutya alszik. Valaki hosszú históriát mesél egy tiszthelyettesről. Egy másik valami történettel szórakoztat, amelyben súlyos szerepet játszik egy kék selyemben dagadó és stramm női hátsó dobormű. Tjaden előadja, hogy egyszer egy grófnővel volt dolga; akinek rendes bugyogója sem volt, hanem csak egy alulgombolós, fura inge. Kosole olyan jót nevet a történeten, hogy a bagó kiesik a szájából.

– És aztán mit fizettél neki? – kérdezi Willy kíváncsian.

Tjaden letromfolja azzal a felvilágosítással, hogy ellenkezőleg: tíz márkát és húsz cigarettát adott neki ajándékba a grófnő.

– Csak hogy megszabaduljon tőled – ingerkedik Kosole.

Tjadent nem bántja a kajánkodás. Folyton a pénzét számolja; a pályaudvarról egyenest a nyilvánosházba akar menni. Hogy előre megfelelő hangulatba jöjjön,

néhány cimborájával a tapasztalatait kezdi cserélgetni. De mindezt senki sem érzi disznókodásnak; nincs benne semmi a háborúról, ennél fogva szívesen hallgatják.

Egy utász, akinek két ujjá hiányzik, elmondja, hogy a feleségének hét hónapra gyereke született, és a gyerek mégis három kilót nyom. Ledderhose kineveti, – az lehetetlen. Az utász védekezik, és a szabadsága meg a gyerek születése közt eltelt hónapokat számolgatja az ujjain.

– Muszáj, hogy stimmeljen – mondja.

Ledderhose citromarca elhúzódik:

– Kakukfiókát csempészett valaki a házadba.

Az utász homlokát kiveri a verejték. Minduntalan előről kezdi a számolást. Az ajkai reszketnek. Egy körszakállas kövér alak az ablaknál csak úgy dülöngél a röhögéstől:

– Te ökör, te hülye ökör...

Bethke feláll:

– Fogd be a pofád!

– Miért? – kérdezi a körszakállas.

– Mert én mondom, hogy fogd be – mondja Bethke –, és te is Arthur, te rothadt citrom!

Az utász elsápadt:

– Mit lehet itt tenni? – kérdezi gyámoltalanul és a csomaghálóba kapaszkodik.

– Hát bizony, jobb csak akkor nőszülni – mondja elgondolkozva Jupp –, ha a gyereket már útnak indította az ember. Akkor nem fordulhat elő ilyesmi.

Odakint előnyomul az este. Az erdők mint sötét tehenek fekszenek a láthatáron, a szántóföldek sápadtan ragyognak a fakó fényben, amely a vonat ablakából kivetődik. Még két óra és otthon vagyunk. Bethke rendbehozza a torniszterét. Egy faluban lakik, néhány állomással a város előtt, ő tehát hamarabb ki fog szállni...

A vonat megáll. Adolf kezét nyújt. Izgatottak vagyunk és kiabálunk utána. Ő lebotorkál a kis perronra és szétnéz, széles, köröző tekintettel, amely egy másodperc alatt magába szívja az egész tájat, mint szikkadt mező az esőt. Aztán megint felénk fordul. De már semmit sem hall. Ludwig Breyer az ablaknál áll, noha fájdalmai vannak.

– Na, iszkolj már, Adolf – mondja –, hiszen vár a feleséged.

Bethke felnéz ránk és a fejét ingatja.

– Annyira nem sietős, Ludwig.

Látni rajta, hogy erőnek erejével húzza valami, de Adolf kitart mellettünk, amíg csak meg nem indul a vonat. Akkor aztán gyorsan megfordul és derekasan kilép.

– Nemsokára meglátogatunk – kiáltok utána.

Látjuk, ahogy megy a szántóföldeken. Még sokáig integet. Mozdonyfüst csap el az ablak előtt. Nagymessze itt-ott vörös fények.

A vonat hatalmas kanyarulatot tesz. Adolf már nagyon kicsi, egyetlen árva pont, parányi ember, teljesen egyedül a nagy sötét síkságon, amely felett szélesen és kénsárga szegéllyel borul a horizontra a viharvillogásos égbolt. Nem tudom,

miért, semmi köze Adolffhoz, de nekem a szívembe markol, ahogy egy magányos ember a roppant ég alatt ott megy a szántóföldek nagy lapályán, este és egyedül.

Aztán fák tolulnak közbe erősebb sötéttel, és nemsokára már nincs semmi más, csak rohanás és ég és erdők.

*

A kocsiban hangos az élet. Idebent szögletek vannak, szegélyek, szag, melegség, tér és határok, itt barna viharvert arcok vannak, bennük a szemek fénylő foltjai, földnek, izzadságnak, vérnek és egyenruhának a szaga, – kint pedig bizonytalanul vágat tova a világ a vonat dübörgésében, és elmarad, egyre messzebb és hátrább marad az árkok és tölcserék, a homály és irtózat világa: pusztá örvénylés az ablakaink előtt, amely már nem is hat ránk.

Valaki nótára gyujt. Mások is belevágnak. Nemsokára mindenki dalol, az egész szakasz, a szomszéd szakasz is, az egész kocsi, az egész vonat. Egyre hangosabban énekelünk, egyre erősebben, a homlokok kipirulnak, az erek dagadnak, minden katonánótát eldalolunk, amit csak ismerünk, közben felállunk és egymás arcába nézünk, a szemünk csillog, a kerekek mennydörgik hozzá a ritmust, énekelünk és énekelünk, rekedt torokkal és rozsdás hangon, és hatalmasan érezzük, hogy élünk.

Ludwig és Kosole közé préselve ülök, és érzem a melegüket a köpenyemen át. Mozgatom a kezemet, a fejemet forgatom, izmaim megfeszülnek és reszketés fut a térdemből a gyomromba, a csontjaimba mintha szódavíz bizseregne, a bizsergés átcsap a tüdőmbe, ajkamba, szemembe, a fülszemébe, valami úgy zúg bennem, mint táviróoszlop a viharban, ezer drót zeng, ezer út nyílik: – a kezemet lassan Ludwig kezére teszem és azt hiszem, rögtön el fog égni; – de mikor Breyer felnéz, fáradtan és sápadtan, ahogy szokott, mindabból, ami bennem van, nem bír kiszakadni egyébe, mint egy gyötrődő és akadozó kérdés:

– Van egy cigarettád, Ludwig?

Van, ad. A vonat robot és mi dalolunk tovább. Lassankint azonban sötétebb morajlás keveredik az énekünkbe, mint a kerékcsettogás. És egy szünetben hatalmasat csattan az ég s a dörgés messze hömpölyög a síkon. A felhők összehúzódtak, itt a zivatar. A villámok úgy lángolnak, mint tüzelő ágyúk torka közéről. Kosole az ablaknál áll és a fejét csóválja:

– Most még zivatar is – mormogja és kinéz.²⁰

Aztán hirtelen felkiált:

– Ide! Ide! Már látszik!

Odatolakszunk. A táj alján a villámok fényében ott merednek az égre a város karcsú, vékony tornyai. Aztán, újra meg újra, mennydörögve borul rájuk a sötétség. De minden villámcsapásnál közelebb jönnek.

20 Itt ér véget az ötödik folytatás.

Szemünk ég az izgalomtól. Egyszerre mint egy óriás fa nő föl közöttünk és feltettünk és bennünk a várakozás.

Kosole a cókmókja után nyúl.

– Fiúk, vajjon hol fogunk ülni egy év múlva – mondja és nyújtózik.

– A fenekünkön – válaszol Jupp idegesen.

De nem nevet senki. A város ránkugrott, magához ránt bennünket, ott van, csaknem lélegzik a vad fényben, szélesen, elnyúlva közeledik és mi feléje rohanunk, egy csapat katona, egy csapat hazatérés a Semmiből, egy csapat iszonyú várakozás, egyre közelebb és közelebb, rárohanunk, a falak felénk omlanak, mingyárt összeütközünk, a villámok röpködnek, a mennydörgés zeng, felvillan egy gondolat: Mit hoz nekünk a város, örvényt vagy otthont: – aztán lármásan és kiabálva magasra habzik a pályaudvar a vagon két oldalán, vad zápor csap le, nedvesen csillog a perron, és mi gondolkozás nélkül beleugrunk.

Velem együtt ugrik ki az ajtóból a kutya. Hozzám simul és együtt futunk az esőn át le a lépcsőkön.

Második rész

I.

1.

Mint egy vödör víz, amely a kövezetre loccsan, vágódunk szanaszét a pályaudvar előtt. Kosole Brögerrel és Trosskéval rohamlépésben indul lefelé a Heinrichstrassén. Mi, én meg Ludwig, éppoly sietve kanyarodunk a pályaudvartól futó fasorba. Ledderhose búcsú nélkül úgy tovazúgott az ószeres-boltjával, mint egy nyíl. Tjaden gyorsan még kikérdezi Willyt, hogy hol a legközelebbi nyilvánosház; csak Juppnak és Valentinnek van ráérő ideje. Őket senki sem várja, így hát, zabálnivaló-szerzésen spekulálva, egyelőre a váróterem felé indulnak. Később, mondták, majd a kaszárnnyába mennek.

A fasor fáról csepeg a víz; felhők úsznak, gyorsan és alacsonyan. Néhány katona – legfiatalabb évfolyam – jön szembe velünk. A karjukon vörös karszalag.

– Vállzsinórt le! – kiáltja az egyik és nekiugrik Ludwignak.

– Fogd be rögtön azt a tejfeles pofádat! – mondom én és félrelököm.

Mások nyomulnak elő és körülvesznek bennünket. Ludwig nyugodtan ránéz arra, amelyik legelől áll, és továbbmegy. A katona oldalt lép előre. Most azonban két matróz jelenik meg és Breyerre rohan.

– Disznók, nem látjátok, hogy sebesült? – bömböl felőlem¹ a felháborodás, és ledobom a borjúmat, hogy a kezemet szabadabban használhassam. De Ludwig már a földön fekszik, hiszen a karlövése miatt úgyszólván védtelen. A matrózok az uniformisát tépik és rajta táncolnak.

– Hadnagy! – vijjogja egy női hang –, agyon kell verni a vérebet!

Mielőtt segíthetnék Ludwignak, olyan ütést kapok a képembe, hogy tántorogni kezdek.

– Nesze, te kutyadisznó² – mondom zihálva, és teljes erőmmel a támadó hasába rúgok a csizmámmal. A katona nyög és felfordul. Rögtön három másik rohan rám és földre tepernek.

¹ Sajtóhiba, helyesen: „belőlem”.

² A német Schweinehund tükörfordítása, jelentése: gazember.

– Lámpa le, bicska ki! – vezényel a nő.

A tipró lábak között látom, hogy szabad balkezeivel Ludwig egy matrózt fojtogat, akit sikerült felbuktatnia olyképpen, hogy alulról a térdébe ütött. Nem ereszti el, habár a többiek veszettül döngölik. Aztán valaki derékszíjjal a fejemre sujt s egy másik a fogaimba tapos. Nem bírunk felkelni, minduntalan leütnek és tönkre akarnak tipor-
ni. Dühöngve próbálok hozzájutni a revolveremhez. Ebben a pillanatban azonban az egyik támadó hanyattesik mellém, a kövezetre. Még egy zuhanás... még egy eszméletlen támadó... rögtön utána a harmadik... ez csak Willy kezemunkája lehet.

Galoppban érkezett, futás közben ledobta a borjút és most itt tombol felettünk. Kettesével ragadja meg az ellenfeleinket és pörölyözve veri össze a koponyájukat. Menten elájulnak, mert ha Willy megvadul, úgy dolgozik, mint egy gőzkalapács. Megszabadulunk; én felugrok, de a többi támadónk ekkorra már menekül. Még sikerült az egyiknek nyakszirtjébe zúgatnom a torniszteremet, aztán Ludwig után nézek.

Willy viszont már az üldözésnél tart. Láttam, amint a két matróz Ludwignak esett. Az egyik kéken-zölden és nyögve a lefolyóban fekszik, a másik mögött most rohan lobogó hajával Willy, mint egy vörös orkán.

Ludwig karkötését tönkretaposták. Vér szivárog alóla. Az arca csupa karmolás, egy rugás felszakította a homlokát. Letörli magát és lassan felkél.

– Sokat kaptál? – kérdezem.

Halálsápadtan rázza a fejét.

Willy eközben elkapta a matrózt és már hurcolja is vissza, mint egy zsákot.

– Bitang kutyák – káromkodik –, az egész háborúban a hajóitokon ültetek és egyetlen puskalövést se hallottatok; – de most szájalni mertek és frontkatonákat támadtok meg – majd adok én nektek! Térdre, te hadtápkukac! Kérj tőle bocsánatot!

Földrelöki az embert Ludwig előtt, és az arca olyan rettenetes, hogy csakugyan meg lehet ijedni tőle.

– Szétapítalak! – fúj dühében. – Ízekre téplek! Térdre!

A matróz nyöszörög.

– Hagyd, Willy – mondja Ludwig és a holmiját szedegeti.

– Mi-i-it? – kérdezi Willy magánkívül. – Megőrültél? Mikor összetaposták a karodat?

Ludwig már indul tovább.

– Ej; hadd fusson...

Willy egy pillanatilag értelmetlenül mered Ludwigma; aztán, fejét csóválva, elereszti a matrózt.

– Na, lódulj!

De nem tudja megállni, hogy abban a másodpercben, amikor a matróz iramodni kezd, utána ne eressen egy olyan rugást, hogy a gézengúz kettőt bukfencezik.

Megyünk tovább. Willy káromkodik, mert ha dühös, beszélnie kell. Ludwig hallgat.

Egyszerre csak látjuk, hogy a Bierstrasse sarka felől elmenekült támadóink csapata megint felénk tart. Erősítést szereztek. Willy kezébe kapja a puskáját.

– Tölteni és biztosítani! – mondja és a szeme összeszűkül.

Ludwig előhúzza a revolverét, és én is készbe vágom a puskámat. Eddig csak ököltre ment, most azonban komolyra fordul a játék. Nem engedjük, hogy másodszor is nekünk essenek.

Eloszlunk az uccán, három-három lépésnyire egymástól, hogy ne mutassunk zárt célt, és megindulunk előre.

– Amikor húsz lépésnyire érünk hozzátok, tüzelünk! – kiáltja Willy fenyegetően.

Szemközt nyugtalankodni kezd a csapat. Mi megyünk tovább. Puskacsövek szegeződnek ránk. Willy hangos kattanással kinyitja a zárócsapot a puskáján és leold a derékszíjáról egy kézigránátot, amelyet végső tartalék gyanánt még mindig magánál hord.

– Háromig számolok...

A csoportból ekkor kiválik egy idősebb ember; altiszti egyenruhát visel, válláról hiányzik a zsinór. Előrelép és felénk kiált:

– Bajtársak vagyunk vagy nem?

Willy előbb egy nagyot lélegzik, annyira elképedt.

– A keserves mindenségét, ezt inkább mi kérdezzük tőletek, gyáva dögök! – mondja felháborodva. – Ki kezdte azzal, hogy sebesülteket rohant meg!

Az altiszt meghökken.

– Ti voltatok? – kérdezi hátra.

– Nem akarta levenni a vállzsinórját! – szól egy hang a tömegből.

Az ember megint hozzánk fordul:

– Honnan jöttök?

– Honnan a fenéből, a frontról! – prüszköl Willy.

– És hová mentek?

– Oda, ahol ti az egész háború alatt voltatok: haza!

– Kamerád – és az ember felemeli üres zubbonyújját –, ezt én nem itthon vesztettem el!

– Annál rosszabb – válaszol Willy részvétlenül –, szégyelhetnéd magadat, hogy ilyen szélházi katonákkal tartasz.

Az altiszt közelebb jön.

– Forradalom van – mondja nyugodtan –, és aki nem velünk van, az ellenünk van.

Willy nevet.

– Szép forradalom, vállzsinórszagatók szabadegyesülése! Ha egyebet nem akartok...

És megvetően nagyot köp.

– Dehogynem akarunk! – mondja a félkarú, és most már gyorsan Willyhez megy. – Akarunk mi egyebet is. Vége a háborúnak, legyen vége minden heccnek, gyilkolásnak! Megint emberek akarunk lenni és nem hadigépek!

Willy leereszti a kézigránátot.

– Hát akkor nagyon finoman kezdtétek, öreg – mondja és Ludwig összetiport kötésére mutat. Aztán néhány ugrással a csapat előtt terem.

– Hát ti? – ordít a hátrálókra. – Akartok valamit? Hiszen ti még csak katonák sem voltatok. Úgy tartjátok a puskátokat, hogy az ember, ha rátok néz, azt hiszi, mingyárt kitöritek a kezeteiket. Taknyos kölykök, kotródjatok rögtön az anyátok szoknyája mellé.

A csapat szétrebben. A Willy megfordul és az altiszt elé áll.³

– Most pedig mondok neked valamit. Mi is éppúgy megúntuk az egész vacakolást, mint ti, és egyszer végét kell szakítani, az biztos! De nem így! Ha akarunk valamit csinálni, hát megcsináljuk mi magunk. De nem előírásra, azt már nem! És most nyisd ki jól a szemedet!

Két rántással letépi a vállszinórját.

– Megteszem, mert akarom és nem mert ti akarjátok! Ez az én dolgom. Ez az ember azonban – és Ludwig Breyerre mutat – a hadnagyunk és megtartja rangjelzését, és jaj annak, akinek nem tetszik.

A félkarú bólint. Az arca ráng.

– Hiszen kint voltam én is – szakad ki belőle a szó –, én is tudom, mi az! Nézd – mutatja elő izgatottan a csonka karját. – Huszadik gyaloghadosztály, Verdun!

– Ott is voltunk – mondja Willy lakonikusan. – Akkor hát... na, Isten áldjon... Felrántja a borjúját és vállára veti a puskát.

A vöröskarszalagos altiszt, amikor Ludwig elmegey előtte, összezsapja a bokáit, és mi már értjük, mit akar: nem az egyenruhának tiszteleg és nem a háborúnak; a frontbajtársat köszönti.

Willy lakik legközelebb. De amint meg akarunk állni, tiltakozik.

– Előbb vigyük haza Ludwigot – mondja harciasan. – Én ugyis idejekorán megkapom otthon a krumplisalátámat, meg az üdvös tanácsokat.

Útközben megállunk és tisztálkodunk egy kicsit, ne lássák a szüleink, hogy friss verekedésből jövünk. Lemosom Ludwig arcát; aztán kibontjuk a karján a kötést, hogy eltakarjuk a vérző helyeket, különben könnyen megijedhetne az anyja. Később úgyis kórházba kell mennie, hogy újrakössék.

Nyugodtan érünk a ház elé. Ludwig kezét fog és felmegy.

– Csak tudnám, mi baja néhány hét óta – mondom Willynek.

– Biztosan a vérhas – feleli. – Mert Ludwig egyébként... Emlékszel még, hogy viselkedett Langemarknál, a támadáskor?

Bólintok.

3 Itt van vége a hatodik folytatásnak.

– Majd rendbejön – folytatja Willy. – Na, minden jót, – most megyek, megnézem, mit művelt a Homeyer-família az utolsó fél esztendőben. Egy óra meghattottság, aztán megint kitör a nevelés. Az anyám – te, micsoda őrmester lett volna belőle! Arany a szíve, de gránit-foglatatban.

Egyedül megyek tovább, és a világ egyszerre megváltozott. A fülem zúg, mint ha folyó zubogna föl a kövezet alól, és már nem látok és nem hallok semmit, míg csak a házunk elé nem érek. Lassan megyek fel. Az ajtó fölött tábla lóg: »Isten hozott!«, és mellette virágcsokor. Meglátták, hogy jövök és ott vannak valamennyien, az anyám egész elöl a lépcsőnél, az apám, a hugaim, – mögöttük látni a szobát, az étel az asztalon, és minden ünnepélyes.

– Micsoda csacsiság – mondom –, virág, meg a többi – ugyan mirevaló –, hisz nem is olyan fontos – miért sírsz hát, anyám – itt vagyok megint –, és vége a háborúnak – emiatt igazán nem kell sírni... és csak ekkor veszem észre, hogy nekem is sósan futnak a számba a könnyek.

*

Krumplit ettünk tojással és kolbásszal, – fejedelmi vacsora. Két éve láttam utoljára tojást; a pirított krumpliról nem is beszélek. Most jóllakottan és kényelmesen ülünk a nappaliban a nagy asztal körül. A lámpa ég, a kanári dalol, a kályha meleg, és Wolf az asztal alatt fekszik és alszik. Olyan szép minden, amilyen csak lehet.

– No, mesélj valamit az élményeidből, Ernst – mondja az apám.

– Az élményeimből – mondom én és elgondolkozom. – Tulajdonképpen nincs is semmi élményem. Hiszen folyton háború volt, mit lehetett ott megélni?!

Bárhogy töröm a fejemet, nem jut eszembe semmi igazi. A kinti dolgokról nem lehet civilekkel beszélni, egyebet pedig nem tudok.

– Tinektek biztosan sokkal több élményetek van – mondom mentegetőzve.

Hát hogyne. A hugaim elmesélik, hogyan kellett összebattyuzniuk a vacsorát. A pályaudvaron kétszer is elszedtek tőlük mindent a csendőrök. Harmadszorra a kabátjukba varrták a vaját, blúzukba dugták a hurkát,⁴ és a krumplit úgy mentették meg, hogy belül varrtak zsebeket a szoknyájukba. Pleister kormánytanácsos augusztusban tüdőgyulladásban meghalt. Knott doktor kutyáját elfogta a sintér, szappant főztek a derék állatból. Mentrup kisasszonynak gyereke született, és Grete nagynénénk második lánya a múlt hónapban férjhezment egy lovaskapitányhoz, remek parti, – mit szólsz hozzá, Ernst?

Semmit se szólok hozzá, – láttam én már halott lovaskapitányokat is.

Tovább mesélik, mi minden történt a legutolsó szabadságom óta. Hallgatom a szavaikat, de a gondolataim csakhamar másfelé kószálnak. Lehet, hogy régebben mindez talán jelentett számomra valamit, – de ma tulajdonképpen mit is tartozik rám?

4 A német eredeti Wurst mind kolbásznak, mind hurkának fordítható.

Felállok és kinézek az ablakon. Lent néhány alsónadrág csüng a szárítókötelen. Szürkén és lustán repdesnek az alkonyatban a ruhadarabok. A bizonytalan és homályos foltok lobognak – és hirtelen egy távoli és árnyszerű kép emelkedik föl mögöttük: libegő fehér ruhák, magányos szájharmonika az estében, szürkületi előnyomulás –, és sok halott néger, fakó, kék köpenyekben, felszakadt ajkakkal és véres szemekkel – gáz... A kép egy pillanatra egészen tiszta, aztán inogni kezd és eltűnik, átlobognak rajta az alsónadrágok, megint itt van a mosoda, és hátam megett ismét érzem a szobát, a szüleimet, a meleget és biztonságot. Elmúlt – gondolom megkönnyebbülve és elfordulok.

De valami nyugtalanság megmarad és egyre nő. Máris vágyom a bajtársaimhoz, noha csak az imént váltam el tőlük. Szeretnék felállni és hozzájuk szaladni: mert még nem tudom elképzelni, hogy ezentúl örökre a családban maradjak, még az az érzésem, hogy holnap, holnapután, valamikor megint masírozni fogunk, vállvetve, káromkodva, engedelmesen, de szorosan összefűjva.

Lopva az órára pillantok. Mindössze két órája vagyok itthon, de úgy érzem, mintha két hét telt volna el, mióta Willyt és Ludwigot nem láttam.

Végül felállok és behozom a köpenyemet a folyosóról.

– Nem maradsz velünk ma estére? – kérdezi anyám.

– Még be kell mennem a kaszárnyába – hazudom, mert nem akarom megmondani neki az igazat.

Kikísér a lépcsőházba.

– Várj csak – mondja –, sötét van, lámpát hozok...

Tudja Isten, azon a néhány lépcsőfokon így is leugorhatnék – hány tölcseren, hány sötét futoárkon kellett nehéz tűzben átvergődnöm; – de türelmesen várok, míg anyám nem jön a lámpával. Megvilágítja az utamat, és én úgy érzem, mint ha simogatna a sötétben.

Barázdás kis arcára arany árnyékot vet a lámpaernyő.

– Vigyázz, Ernst, bajod ne essék – kiált még utánam.

Megállok.

– Ugyan mi bajom eshetne itt, itthon, békében, anyám? – mosolygok csodálkozva. És egyszerre csodálatos meghiúsultság fog el, amely már csaknem fájdalom. Hát nem is történt semmi! Gyerek vagyok újra, akinek világítani kell a lépcsőn? Akinek baja eshet az uccán? Hát minden más csak kísértet volt és álom?

De a lámpafényt villogó reflexbe fogja a derékszíjam csattja. Nem vagyok gyerek, egyenruhát hordok. Gyorsan leugrom, hármásával véve a lépcsőfokokat, felrántom a kaput, és alig várom, hogy a bajtársaimhoz érjek.

*

Elsőnek Albert Trosskét látogatom meg. Az anyja kísért szemmel fogad, de ez már hozzátartozik a mai naphoz és nem jelent semmi rosszat. De Albert sem a régi, igazán vidámabb lehetne. A bátyja az asztalnál ül. Már egy örökkévalóság

óta nem láttam és csak annyit tudok, hogy sokáig feküdt kórházban. Meghízott, az arca szép piros.

– Jónapot, Hans, meggyógyultál? – mondom jókedvűen. – Na, hogy vagy, hogy vagy? Két lábon, hát minden rendben, mi?

Valami érthetetlen morog. Trosske anyja felzokog és kimegy. Albert int a szemével. Csodálkozva nézek körül. Aztán észreveszem, hogy Hans székéhez mankó támaszkodik.

– Még mindig gyengélkedsz? – kérdezem.

– Már nem – mondja –, a múlt héten elengedtek a kórházból.

A mankói után nyúl, rájuk ereszkedik és két ugrással a kályhához lendül. Mind a két lábfeje hiányzik. A jobblába vas műtagban végződik, a bal mülában már cipő is van.

Elpirulok szégyenkezésemben, hogy olyan bután fecsegetem.

– Nem tudtam, Hans – mentegetőzöm.

Bólint. A lábai lefagytak a Kárpátokban, aztán üszkösödés következett és végül le kellett vágni.

– Hálstennek, csak a lábfeje – Trosské né párnát hozott és a vastalpak alá tolja.

– Nem baj, drága fiam, fogsz te még szaladni!

Melléje ül és a kezeit simogatja.

– Hogyne – mondom, hogy mondjak valamit. – A lábszárad legalább megmaradt.

– Elég nekem ennyi is – felel Hans.

Cigarettát adok neki. Mit tegyen az ember? Ilyen pillanatban minden durvasággá változik, akármilyen jószándék vezet is bennünket. Beszélgetünk ugyan, kínosan és akadozva, de amikor egyikünk feláll, Albert vagy én és ide-oda megy, észrevesszük, hogy Hans a lábunkra néz, sötét és gyötrődő tekintettel, és hogy anyjának a szeméi ugyanarra keresgélnek, – mindig csak a lábak felé – föl és alá – nektek van lábatok – nekem nincs...⁵

Egyelőre bizonyára nem bír egyébre gondolni – és az anyja csak vele törődik. Nem látja, hogy emiatt meg Albert szenved. Nem lehet ezt sokáig kibírni.

– Albert, még be kell mennünk a kaszárnyába – mondom, hogy ezzel az ürügyvel velem jöhessen.

– Menjünk – mondja gyorsan.

Odakint fellélegzünk. Az este puhán tükröződik a nedves kövezeten. Lámpák lobognak a szélben. Albert mereven néz maga elé.

– Hiszen én nem tehetek róla – kezdi –, de ha ott ülök köztük és látom őt meg az anyámat, akkor végül már úgy érzem, hogy bűnös vagyok és szégyellem magamat, amiért még megvan a két lábam. Szívesen levágnám az egyiket, ha segítenék vele valamit – dobant a lábával és a rendjeleit rángatja –, milyen sértő gúny ez a vacak azzal szemben... az ember szeretné kiakádni az életét... hányin-

5 Itt ér véget a hetedik folytatás.

gert kap a tulajdon egészségétől... olyan aljasnak érzi magát, csak azért, mert ép-kéz-láb maradt! Ha legalább egy karlövéssem volna, mint Ludwignak, akkor nem állnék ott olyan vérlázítóan...

Próbálom vigasztalni. De ő félrenéz. Nem lehet meggyőzni, akármit mondok is. De legalább én könnyíték vele magamon. Hiszen a vigasztalással mindig így vagyunk.

Willyhez megyünk. Szörnyű dúlás a szobában. Az ágy szétszedve, a falnál áll. Meg kell toldani, mert Willy a katonaságnál úgy megnőtt, hogy már nem fér el benne. Deszkák, kalapácsok és fűrészek hevernek szanaszét. Az egyik széken hatalmas tál burgonyasaláta ragyog.

Homeyerné Willy borjúja előtt térdel és benne kaparász. Willy maga sehol sincs. Öt perc múlva nagy diadalordítás jelzi az érkezését.

– Ezt nevezem zászloként lenget egy nagy kakast. Az aranyzöld farktollak tündökölnek, a taréj bíborpirosan világít, a csőr hegyén néhány vércsöpp csüng. Alaposan jóllaktam ugyan, de most összefut a számban a nyál.

Willy boldogan lóbálja az állatot. Homeyerné felegyenesedik és rémülten kiáltja:
– Willy! Hol szerezted?

Willy büszkén jelenti, hogy a pajta mögött észlelte, foglyul ejtette és leterítette, mindössze két percbe telt az egész. Aztán megveregeti az anyja hátát.

– Ezt odakint tanultuk. Willy nem hiába volt néhanapján kisegítő konyhakac!

Az anyja rámered, mintha gyermeket ölt volna a fia. Aztán a férjét hívja. Megtörtén sőhajt:

– Oszkár, nézd csak... levágta a Bindingék fajkakását!

– Mi az, hogy Bindingék? – kérdezi Willy.

– De hiszen ez a kakas a Binding tejesé, itt a szomszédban! Úristen, hogy tehettél ilyet!

Homeyerné egy székbe roskad.

– Ilyen pecsenyét nem lehet elszalasztani – mondja Willy csodálkozva –, az embernek már a keze is rájár.

Homeyerné sehogyse tud megnyugodni.

– Mi lesz itt, mi lesz itt! Ez a Binding anélkül is rettenetes kiállhatatlan egy ember!

– De hát minek tartasz te engem tulajdonképpen? – kérdezi Willy, aki most már komolyan megsértődik. – Azt gondolod, hogy látta akárcsak egy egérke is? Nem vagyok én kezdő! Ez a kakas pontosan a huszonötödik, amelyet leütöttem. Jubileumi kakas! Tökéletes lelki nyugalommal megehetjük, Bindingnek sejtelve sincs róla. – Gyöngéden megrázza a zsákmányt. – Felségesen fogsz ízlelni! Főzve vagy sütvé lesz jobb?

– Azt hiszed, lecsúsznék belőle egy falat is a torkomon? – kiáltja Homeyerné magánkívül. – Vidd vissza rögtön.

– Nem vagyok örült – jelenti ki Willy.

– De hiszen loptad – siránkozik kétségbeesetten az anya.

– Loptam? – Willy harsogva felnevet. – Az még szebb volna. Rekviráltam! Mi-nek szaladt az utamba? A háború háború! Én se rohanok bele egy angol ütegnek a torkába! Lopni! Ha az ember pénzt vesz el, akkor még lehet lopásról beszélni, de nem, amikor bendőtöltelékot happolunk! Akkor sokat loptunk volna mi mindnyáján, igaz, Ernst?

– De mennyire – mondom én –, a kakas a te kezedbe futott, Willy. Pont úgy, mint akkor a századparancsnokunk tojós tyúkjá. Emlékszel még rá, hogyan csináltál belőle tyúkfrikasszét az egész századnak? Egyre egy, megosztva... egy lóra egy tyúk?

Az emlék hízelgő, Willy mosolyog:

– Hiszen főzni, azt tud Willy!

És az anyjához fordul:

– Van tüzelőnk? Ha nincs, jó lesz ez a szék, már úgysem ér sokat.

Homeyerné szédelegve bámul a fiára. Aztán kirántja a kezéből először a székot, majd a kakast, és indul a tejes Bindinghez.

Willyből kitör a becsületes felháborodás.

– Elmegy tehát s többé nem énekel – mondja bánatosan. – Érted te ezt, Ernst?

– Hogy a székot nem tüzelhetjük fel, habár a fronton egyszer egy egész zongorát elégettünk, amíg egy almásszürkét megpuhítottunk, – ezt még megértem kényszerűségből. És hogy idehaza már nem engedhetünk szabad utat a kezünk önkéntelen mozdulatainak, noha odakint minden ehető szerencse dolga volt és nem a morálé: talán még ezt is megértem. De hogy a kakast, amely már úgysem él, visszavigyék, mikor még egy újoncnak is tudnia kellene, hogy az ilyesmiből csak fölösleges bonyodalmak származnak, – ezt már a butaság kvintesszenciájának tartom.

– Ha ez lesz a divat, még éhenhalunk, meglásd – mondja Willy ingerülten. – Félóra alatt tyúkvagdalékot ettünk volna, ha magunk közt vagyunk. Sárگا szószsal csináltam volna meg!

Bosszúsan elhatározzuk, hogy megyünk a kaszárnyába. Ott jobban megértenek bennünket.

Jupp és Valentin kissé árván ülnek egy nagy üres altiszt szobában. Boldogan köszöntenek, mert most már kezdek a szkat-partit.

Jupp néhány óra alatt kisikerítette, hogy katonatanács tag lett. Egyszerűen ki-nevezte magát és most már az is marad, mert a kaszárnyában olyan zűrzavar uralkodik, hogy senki sem tud eligazodni. Ezzel aztán egyelőre rendbe hozta a dolgát, mert a civilállásának fuccs. Volt főnöke, az ügyvéd, írt neki Kölnből, hogy a női segéderő kitűnően bedolgozta magát és olcsóbb is, Jupp viszont kissé bizonyára

kizökök a fronton az irodai munkából. Őszintén sajnálja, de az idők súlyosak. A jövőre vonatkozólag igaz szerencsekívánatait küldi.

– Nyakig a slamasztikában – mondja Jupp melankólikusan. – Az embernek évenként át egyéb vágya se volt, csak az, hogy szabaduljon a poroszoktól, és most még örülnöm kell, hogy itt maradhatok. Na, akár így fuccs, akár úgy fuccs, – mindenestre bemondok tizennyolcat.

Willynek bombalapja van.

– Húsz – válaszolok helyette én. – Hát te, Valentin?

Vállat von:

– Huszonnégy.

Mikor Jupp negyvennél bemondja a pászt, jön Karl Bröger.

– Na, hisz nemsokára mind együtt leszünk – mondja Willy és kényelmesen elterpeszkedik. – Hát bizony a katonának a kaszárnya az igazi hazája. Negyvenegy!

– Negyvenhat – nyihog Valentin kihívóan.

– Negyvennyolc – mennydörög vissza Willy.

A keservit, kemény játék lesz. Közelebb rukkolunk. Willy kéjekben olvadozva támaszkodik egy állvány falához és egy emeletes »grandot« mutat. De Valentin ördögien vigyorog; neki egy még hatalmasabb »kézből nulla« van a mancsában.

Csodálatos meghittség ömlik el a szobán. Az asztalon egy gyertyacsonk lobog. Az árnyékból tompán fénylenek ki a vaságyak. Nagy darabokban sajtot eszünk, amit Jupp vagdal szét a bajonettjével.

– Ötven! – tombol Valentin.

E pillanatban felrántják az ajtót és berohan Tjaden.

– See... See... – dadogja, és rettenetesen csuklani kezd izgalmában. Magasra feltarjuk a két karját és így sétálunk vele a szobában.

– Elcsórták a pénzedet a hurik? – kérdezi Willy résztvevően.

Tjaden a fejét rázza.

– See... See...

– Vigyázz! – vezényel Willy.

Tjaden összerándul. A csuklása elmúlt.

– Seelig... megtaláltam Seeliget! – kiáltja ujjongva.

– Te! – Willy felordít. – Ha most hazudsz, kiváglok az ablakon!

Seelig az őrmesterünk volt, elsőrangú bestia. Két hónappal a forradalom előtt, sajnos, áthelyezték, úgyhogy mindeddig nem tudtunk hozzáférközni. Tjaden elmondja, hogy az őrmester most a König Wilhelm kocsma gazdája és remek sört mér.

– Indulás! – kiáltom és tolongunk kifelé.

– De Ferdinand nélkül nem megyünk – mondja Willy –, előbb őt kerítjük elő. Schröder miatt van egy kis elszámolnivalója Seeliggel.

2.

A lakása előtt addig fütyülünk és lármázunk, míg végre bosszúsan az ablakhoz jön Kosole.

– Micsoda marhaság – morogja –, az első estén. Nem tudjátok, hogy nők ember vagyok?

– Megtaláltuk Seeliget – ordítja Willy.

Ferdinand egyszerre megelevenedik.

– Megyek! – mondja. Öt perc múlva lent van. Nekiiramodunk.⁶

A Dóm-udvar emberektől hemzseg. Kiéhezett nők tüntető menete vonul át épp a téren. Egy gabonasíbert⁷ vonszolnak magukkal, és üres piaci kosaraikkal püfölik a fejét. A színház lépcsőjén egy katona szónokol. Krétás karbidfény ráng az arcán. A vékony, szaggatott hang orgonaszó hullámába fullad, amit a közeli Dómból dob ide a szél. A püspöki palotánál csödület támad. Egy teherautó elgázolt egy munkást. A balláb egyetlen zúzott roncs. A sofőr káromkodik. A sebesült hallgat.

A városháza előtt kötegenként osztogatják a röpiratokat. A szél beléjük kap és örvénye magasra sodorja őket, mint egy csapat fehér galambot. A fák kopár ágai közt mindenütt ott lógnak és zörögnek a papírlapok.

A Mária-templom felől néhány lövés hallatszik. Két gyászruhás nő felsikolt. Az egyik elájul. Valamit nyöszörög Ypernről.

Willy felénk fordul és széttárja a karjait:

– Ah fiúk, milyen kolosszális csönd és nyugalom ez Flandriához képest, mi?

Bekanyarodik a Hakenstrasséba. Rohanás közben fellök egy embert.

– Víziló! – ordít utána a földről az idegen.

Willy visszamegy és fegyvetően az ember elé áll.

– Pardon, mondott valamit? – kérdezi és a sapkájához nyúl.

A másik feltápáskodik és felnéz rá.

– Nem, semmit – mondja zordonan.

– Szerencséje – hangzik a válasz –, ahhoz tudniillik, hogy engem lehordhasson, önnek nincsen megfelelő testalkata.

Átmegyünk egy kis kerten és megállunk a »König Wilhelm« kocsmá előtt. A címét már átfestették. Mostani neve: »Deutscher Hof«. Willy a kilincshez teszi a kezét.

– Egy pillanat! – Kosole visszahúzza Willy patáját. – Te – mondja nyomatékosan –, ha ütni kell, akkor én ütök! Kezet rá!

– Rendben! – jelenti ki Willy és felrántja az ajtót.

*

⁶ Itt ér véget a nyolcadik folytatás.

⁷ Schieber (ném.) jelentése: üzér, feketéző.

Lárma, füst és fény zuhan ránk. Poharak csörögnek. Valami zeneautomata a Víg özvegy indulóját mennydörgi. A söntésasztal csapjai ragyognak. Nevetés-özön örvénylik a bádogmedence körül, ahol két lány mossa a habot a poharakról. Köröttük egy rakás fiatalember. Viccek robbannak. A víz kiloccsan. Ronggyá szakadozva tükröződnek benne az arcok. Egy tűzér egy runda snapszot rendel és belemarkol egy lány ülepébe.

– Ez még békeárú, te Lina! – bögi lelkesen.

Áttörünk a tömegben.

– Ott van, ni – mondja Willy.

Magasragyúrt ingújjban és nyitott ingben, izzadva csapolja a sört a pult mögött a vörösnyakú kocsmáros. Kövér keze alatt barnán és aranysárgán folynak a sugarak a poharakba. Most feltekint. Széles mosoly csúszik a képére.

– Aggyisten! Szintén itt? Világos tetszik vagy barna?

– Világos, őrmester úr! – felel Tjaden kihívóan.

A kocsmáros szeme megszámlál bennünket.

– Hét – mondja Willy.

– Hét – ismétli Seelig és Ferdinandra néz. – Hat meg Kosole, tény és való.

Ferdinand a pulthoz tolakszik. Öklével az asztal párkányára dől.

– Mondd csak, Seelig, van nálad rum is?

A kocsmáros tesz-vesz a nikkelt-rudak mögött.

– Rum? Persze hogy van.

Kosole ránéz, alulról.

– Azt szereted nyakalni, úgy-e?

Seelig megtölt egy sor konyakos poharat.

– Persze, hogy szeretem.

– Tudod még, mikor ittál ilyet utoljára?

– Á... á...

– De én tudom! – bömböli Kosole, és úgy áll ott, mint bika a sövény előtt. – Emlékszel a Schröder névre?

– Schröder nagyon sok van – mondja a kocsmáros odavetve.

Ez több, mint amennyit Kosole elbír. Már-már nekiugrik Seelignek. Willy megfogja és lenyomja egy székre.

– Előbb iszunk! Hét világos! – szól a pult mögé.

Kosole hallgat. Letelepszünk egy asztalhoz. A gazda maga teszi elénk a féllite-res poharakat.

– Proszt – mondja.

– Proszt – felel Tjaden és iszunk. Aztán hátradől: – Na, mit mondtam?

Ferdinand a kocsmárost nézi, aki visszamegy a helyére.

– Te, ha csak rá gondolok – csikorog a fogai közt a szó –, hogy hogyan búzlott ez a disznó a rumtól, amikor Schrödert temettük!...

Abbanhagyja.

– Csak meg nem puhulni – mondja Tjaden.

Akkoriban egy szétlőtt árokérszben feküdtünk a front mögött és egész éjszaka egy tömegsíron kellett dolgoznunk. Nem áshattuk túl mélyre, mert a talajvíz hamar feltört. Végül már sűrű iszapban dolgoztunk.

Bethke, Wessling és Kosole az oldalfalakat döngölték keményre és szilárdra, a többiek az előtérben heverő hullákat szedték össze és hosszú sorban egymás mellé fektették őket, amíg a sír készült. Albert Trosske, az altisztünk, elszedte tőlük a dögcédulát és a zsoldkönyvüket, már amennyiben még megvolt.

Néhány halottnak fekete, rothadt volt az arca, mert a testi bomlás az esős hónapokban hamar bekövetkezik. Viszont egyik sem volt olyan bűdös, mint a nyári hullák. Némelyik levedzett és úgy megdagadt a víztől, mintha szivacs volna. Az egyik, mikor megtaláltuk, szétárt karral feküdt a földön. Amint felemeltük, láttuk, hogy úgyszólván csak az egyenruha rongyai vannak a kezünkben, annyira szétroncsolódott a teste. A halálcédulája se volt meg. Végre a nadrágjának egy darabjáról felismertük, hogy Glaser örvető.

A külön talált karokat, lábakat és fejeket egy sátorlapba gyűjtöttük össze. Mikor Glasert vittük a gödörhöz, Bethke így szólt:

– Elég. Több nem fér.

Néhány homokzsákba meszet hoztunk, amit Jupp egy széles ásóval eltergetett a gödör alján. Nemsokára jött Max Weil, és fakesztyeket hozott hátulról. Nagy csodálkozásunkra Seelig őrmester is előkerült a homályból. Az volt a dolga, hogy mondjon egy imát; lelkész ugyanis nem volt a közelben és a két tisztünk betegen feküdt. Az őrmesternek emiatt rossz kedve volt, mert nem bírt vért látni, bármilyen kövér volt is. Különben is vaksi ember, éjszaka alig látott. Ez annyira idegesítette, hogy eltevesztette a gödör szélét, és beleesett. Tjaden harsány nevetéssel tört ki és fojtott hangon kiáltotta:

– Betemetni... betemetni...

Ezen a helyen véletlenül épp Kosole dolgozott a gödörben. Seelig pont az ő fejére esett. Körülbelül két mázsa élő súly. Kosole gyilkos káromkodást eresztett meg. Aztán felismerte az őrmester, de azért, mint öreg frontkutyához illik, nem fogta be a száját, hiszen már 1918-at írtunk. A kövér disznó feltápáskodott, meglátta Kosolét maga előtt, felrobbant és ráordított. Kosole visszaordított. Bethke, aki szintén lent volt, igyekezett szétválasztani őket. Az őrmester azonban tájékozott dühében, és Kosole, érezve, hogy súlyos igazságtalanság történt vele, semmit sem hagyott magán száradni. Évekre visszanyúló ellenségeskedés tört ki hirtelen belőlük. Ekkor Willy is leugrott, hogy Kosole segítségére lehessen. Szörnyű ordítás hangzott fel a gödörből. Odafent, a nevetéstől kékülködve, Tjaden szakadatlanul nyögte:

– Betemetni... Betemetni...

– Csönd – szólt hirtelen egy hang. Gyenge volt ugyan, de a láрма tüstént megszűnt. Seelig nagyokat fújva kimászott a sírból. Az egyenruhája mészportól fehér-

lett, és az egész ember olyan volt, mint egy cukormázzal bevont trombitás angyal. Kosole és Bethke szintén kijöttek. Csak Willy maradt lent.

Fenn, sétatotjára támaszkodva, Ludwig Breyer állt, a hadnagyunk. Eddig, két köpenybe burkolózva, a fedezék előtt feküdt: mert már két hete súlyos vérhas kínoztta. Rég kórházban kellett volna lennie; de ő nem akart elválni tőlünk.

– Mi történt? – kérdezte.

Hárman is siettek a magyarázattal. Ludwig fáradtan leintette őket:

– Különben, úgyis mindegy.

Az őrmester azt állította, hogy Kosole mellbevágta. Kosole erre megint tájékozni kezdett.

– Egy szót se! – dühöngött Seelig. – Maga szolgálat közben tettelegesen bántalmazta a fejebvalóját!

Ekkor tompán és energikusan felzúgott Willy hangja a mélységből!

– Nem igaz. Csak segített neki, hogy felállhasson. Tanú vagyok rá.

Mint egy dög, fordította meg nagy hasát az őrmester, hogy bekapja az új ellenfelet. De nem látta sehol. Csak később fedezte fel Willyt, aki a gödörben állt.

– Csönd – szólt Ludwig megint.

Mindenki elhallgatott. Breyer fáradtan kérdezte:

– Összeszedted mind a dögcédulákat, Albert?

– Össze – válaszolt Trosske, és hozzátette, halkán, hogy Kosole ne hallja: – Schröder is köztük van.

A két ember egy pillanatig egymásra nézett. Aztán Ludwig így szólt:

– Tehát mégsem fogták el. Hol van?

Albert végigvezette a hadnagyot a halottak során. Bröger meg én utánuk: mert Schröder a diákpajtásunk volt. Trosske megállt egy hulla előtt, amelynek homokzsák fedte a fejét. Breyer lehajolt. Albert visszahúzta.

– Ne takard fel, Ludwig – kérte.

Breyer megfordult.

– De – mondta nyugodtan –, látni akarom.⁸

Schröder felsőtestéből már semmit sem lehetett megismerni. A gránát palacsintává lapította. Az arca olyan símává zúzott, mint egy deszka, és egy fogakkal koszorúzott, ferde, fekete lyuk jelezte a száját. Breyer szótlanul takarta be megint.

– Ó tudja? – kérdezte és abba az irányba nézett, ahol Kosole dolgozott.

Albert a fejét rázta.

Schröder Kosole barátja volt. Sohasem értettük a barátságukat igazán, mert Schröder finom, gyöngye legény volt, valóságos gyermek, tökéletes ellentéte Ferdinandnak; de Kosole úgy oltalmazta, mintha az anyja lett volna neki.

Mögöttük ekkor szuszogás hallatszott. Seelig volt, aki utánunk jött és most itt állt, tágra nyitva a szemeit.

– Ilyet még sohase láttam – dadogta –, hát ez hogy történt?

8 Itt ér véget a kilencedik folytatás.

Senki sem válaszolt: mert Schrödernek tulajdonképpen egy héttel ezelőtt szabadságra kellett volna mennie, de Seelig, aki ki nem állhatta, eldisznókodta szegény fiú dolgát. És Schröder most itt van, halottan.

Odább mentünk, mert ebben a pillanatban nem bírtunk a kövér gazemberre nézni. Ludwig visszamászott a köpenyek alá. Csak Albert maradt. Seelig dermedten nézte a hullát. A hold kibújt egy felhő mögül és megvilágította őket. Ott állt azt őrmester, vastag felsőteste előredőlt, és nézte a szanaszét fehérülő fakó arcokat, amelyeken olyan csönddé fagyott a borzalom megfoghatatlan kifejezése, hogy már csaknem üvöltött.

Albert hidegen kérdezte:

– Most mondja el az imát, vagy később?

Az őrmester megtörölte a homlokát.

– Nem bírom – mormogta.

Elfogta az irtózat. Ismertük ezt, heteken át semmit sem érzett az ember, és egyszerre, egészen váratlanul, leütött bennünket az iszonyodás. Seelig elzöldült arccal támolygott a fedezékhez.

– Ez az alak azt hitte, hogy itt csokoládébonbonnal dobálóznak – mondta Tjaden szárazon.

Az eső hevesebben kezdett esni, és mi türelmetlenek lettünk. Végül is kihúztuk Breyert a köpenyei alól. Halkan elmondott egy Miatyánkot.

Leeresztettük a halottakat. Weil segédkezett az adogatásnál. Észrevettem, hogy reszketett. Alig hallhatóan suttogetta:

– Megbosszullak benneteket.

Mindegyiknél ezt mondta. Csodálkozva néztem rá.

– Mi bajod? – kérdeztem. – Hisz nem ezek az első halottaink. Nagyon sok lesz így a megbosszulnivalód.

Ezután már nem mondott semmit.

Mikor az első sort lefektettük, Valentin és Jupp még egy sátorlapot vonszolt elő.

– Ez még él – mondta Jupp és szétnyitotta a vásznat.

Kosole odanézett.

– De nem sokáig – felelte. – Majd várunk vele.

A sátorlapban fekvő emberből ütemes hörgések törtek elő. Beesett arca körül egy hosszú, fekete lábzsák tekergőzött, borzasan, és elfutotta a vér, valahányszor a haldokló lélegzett.

– Elvigyük? – kérdezte Jupp.

– Akkor rögtön meghal – mondta Albert és a vérre mutatott.

Oldalt ágyasztuk be. Max Weil vette gondjaiba. Aztán dolgoztunk tovább. Most Valentin segített nekem. Lenyújtottuk Glasert.

– Te ember, a felesége, a felesége – mormogta Valentin.

– Vigyázat, most Schröder megy! – kiáltott le Jupp és lecsúsztatta a sátorlapot.

– Fogd be a szád – sziszegte Brüger.

Kosole még a karjaiban tartotta a hullát.

– Kicsoda? – kérdezte értelmetlenül.

– Schröder – ismételte meg Jupp, abban a hiszemben, hogy Ferdinand már tudja.

– Ne beszélj, te vadbarom, hisz Schrödert elfogták! – ordította böszülten Kosole.

– Elfogták, persze – mondta Albert Trosske, aki mellette állt.

Lélegzeni se mertünk. Kosole szó nélkül megint kiemelte a hullát és kimászott utána. Aztán a zseblámpájával végigvilágította. Egészen közel hajolt az arc maradványaihoz és fürkészve nézte.

– Hálistennek, az őrmester nincs itt – suttogta Karl.

Mozdulatlanul vártuk a következő másodpercet. Kosole felegyenesedett.

– Ásót – mondta kurtán.

Odaadtam az enyémet. Azt hittük, dühöngeni és gyilkolni fog. De Kosole csak ásni kezdett. Külön gödröt készített Schrödernek, és nem hagyta, hogy mást is tegyünk bele. Ő maga fektette a sírba. Seeligre nem is gondolt, annyira odavolt.

Hajnaltájban mindkét sírral elkészültünk. Közben a sebesült meghalt, hát mingyárt odatehettük őt is a többiekhez. Mikor a földet keményre tapostuk, leszúrtuk a keresztekét. Kosole tintaceruzával felírta Schröder nevét az egyikre, amely még üres volt, és egy acélsisakot akasztott rá. Ludwig megint visszajött. Levettük a sisakot a fejünkről, és ő még egy Miatyánkot mondott. Albert sápadtan állt mellette, Schröder szomszédja volt az iskolapadban. A legszomorúbb látványt azonban Kosole nyújtotta: egészen szürke volt, összeroppant, és már egyáltalán nem beszélt.

Ott álltunk még egy darabig. Az eső egyre szakadt. Aztán hozták a kávé. Leültünk, enni.

A kövér disznó csak reggel mászott ki a fedezékből. Kilométernyire bűzlött belőle a rum, és rögtön hátra akart menni. Kosole felüvöltött, amikor meglátta. Szerencsére Willy a közelben volt. Rögtön Ferdinandra rohant és lefogta. De négyünk teljes ereje kellett hozzá, hogy Kosole ki ne tépje magát és meg ne fojtassa az őrmestert. Beletelt egy órába, míg eszére tért és belátta, hogy csak növelné a szerencsétlenségét, ha Seelig után szaladna.

*

Seelig most a pultnál áll és Kosole itt ül, öt méternyire tőle.

A zenegép harmadszor mennydörgi a Víg özvegy indulóját.

– Hé, még egy kör snapszot! – kurjantja Tjaden és disznó-szeme szikrázik.

– Rögtön – felel Seelig és hozza a poharakat.

– Proszt, bajtársak!

Kosole fölneéz összehúzott szemöldöke alól.

– Te nem vagy bajtársunk – röfögi.

Seelig a hóna alá veszi az üveget:

– Na jó, hát nem – válaszol és visszamegy a söntésbe.

Valentin leönti a snapszot.

– Igyál, Ferdinand, egyéb jó úgy sincs az életben – mondja.

Willy a következő rundát rendeli. Tjaden már félig elázott.

– Na, Seelig, vén pók – bőgi –, vége a hősi világnak, mi? Na, koccints egyet velem – és úgy a vállára üt volt fellebvalójának, hogy az felszisszen. Egy évvel ezelőtt ezért még a haditörvényszék elé, vagy a bolondokházába került volna.

Kosole a söntésasztalról a poharába és a poharáról megint a söntésasztalra néz, meg arra a kövér, szolgálatkész emberre a söröscsapnál. Aztán megrázza a fejét.

– Kicsérélték ezt az embert, Ernst – fordul hozzám.

Én is úgy látom. Nem ismerek rá Seeligre. Úgy összenőtt az egyenruhájával, meg a jegyzőkönyvével, hogy nem bírom ingújjban elképzelni, kocsmárosnak meg pláne nem. És most, íme, poharat hoz magának és túri, hogy Tjaden, akit nemrég még tetűszámba se vett, letegezze és vállon verdesse. A keserves mindezt, de nagyot fordult a világ!

Willy biztatóan oldalba böki Kosolét.

– Na!

– Nem tudom, Willy – mondja Ferdinand –, belemásszak-e a pofájába, vagy ne. Valahogy nem így képzeltem. Nézd csak, hogy hajlong jobbra-balra a nyavalyás. Az embernek nincs sok kedve hozzá.

Tjaden szakadatlanul rendel. Pogány gyönyörűségét leli abban, hogy a volt fellebvalója hogyan ugrál a kedvéért.

Már Seelignek is sok jó lecsúszott a torkán. Buldog-feje izzik, részint az alkoholtól, részint a kitűnő üzletmenet örömétől.

– Jobb lesz, ha megint összeférünk – rukkol elő az ajánlattal –, spendírozok⁹ egy runda békerumot.

– Mit? – szól Kosole és feláll.

– Rumot. Egy bugykosom van még a szekrényben – mondja Seelig jámboran és már indul is érte. Kosole úgy bámul utána, mint akit fejbévágtak.

– Te, Ferdinand, ez már nem is emlékszik rá – vélekedik Willy. – Különben nem merne volna megreszkírozni.

Seelig visszajön és tölt. Kosole az arcába fúj:

– Tudod még, hogy ittad veszett rémületedben a rumot? Kitűnő bakter lennél a hullaházban, te-e-e!

Seelig keze békítő mozdulatot tesz.

– Régen volt – mondja –, talán igaz se volt.

Ferdinand megint hallgat. Ha Seelig csak egyetlenegyszer élesen válaszolna, rögtön kitörne a krach. De ez az engedékenység elképeszti és határozatlanná teszi Kosolét.

Tjaden szimatol, és mi is felütjük az orrunkat. A rum jó. Koccintunk és iszunk. Kosole félrelöki a poharát.

9 spendieren (ném.) itt ajándékozni jelentésben szerepelt.

– Énnekem nem kell semmi spendírozás.

– Ember – szörnyűködik Tjaden –, akkor nekem adhattad volna!

És újjával menteni próbálja, ami menthető. Nem sok.

A lokál lassan kiürül.

– Ünnepeste¹⁰ – mondja Seelig és leereszti a rolókat.

Felállunk.

– Na, Ferdinand? – kérdezem.

A fejét rázza. Nem bír határozni. Ez már nem az igazi Seelig ez a – pincér!¹¹

A kocsmáros ajtót nyit előttünk:

– Viszontlátásra, urak, kellemes éjszakai nyugodalmat.

– Urak, vihog Tjaden, urak... ezelőtt azt mondtá, hogy disznók.

Kosole már csaknem kint van, amikor véletlenül a padlóra néz és meglátja Seelig lábszárait, és rajtuk a jólismert régi kamáslit. A nadrág is bő, kincstári szabás. Seelig felül kocsmáros, lent azonban még őrmester. Ez dönt.

Ferdinand, mintha dróton rántanák, megfordul, Seelig hátraugrik. Kosole utána megy.

– Figyelj csak ide – morogja –, Schröder! Schröder! Schröder! Emlékszel még rá, te kutya, te átkozott! Most kapsz valamit Schöderért! Szívélyes üdvözet a tömegsírbelől.

Es odavág. A kocsmáros felfordul, aztán a söntésbe ugrik és egy kalapács után kap. De elvétí Kosolét. Ferdinand megragadja, a fejét az asztalra nyomja, hogy a bádóg csak úgy zörömböl, és megnyitja az összes csapot. A sör ömlik Seelig nyakába. Az őrmester kétségbeesve Ferdinand hasába rúg. Kosole leszorítja a lábát, és a drága sört tovább csurgatja a nadrágba, hogy az végül már úgy felpuffad, mint egy léggömb. Seelig üvölt dühében, mert manapság nagyon nehéz ilyen jó sörhöz jutni. Valahogy sikerül megragadnia egy poharat és alulról Kosole állába vágja.

– Fals – mondja Willy, aki érdeklődve áll az ajtóban –, a fejével kellett volna.

Mi közülünk senki sem avatkozik be. Ami történik, Kosole ügye; és ha Ferdinand maradna is alul, akkor sem volna szabad segítenünk neki. Csakhogy fenét marad alul! Az orra vérzik: erre megvadul, és egy-kettőre végez Seeliggel. Leüti, megragadja két fülét, és a koponyáját néhányszor úgy a padlóba veri, hogy belepuhul.

Aztán megyünk. Lina mint egy sajt, olyan sápadtan áll gurgulyázó főnöke előtt.

– Legjobb, ha kórházba viszitek – kiált vissza Willy –, körülbelül két-három hétig fog tartani.

Kosole megkönnyebbülten mosolyog, mert bosszút állt Schröderért. Kezet fog velünk:

– Most aztán rohanok vissza a feleségemhez.

10 Az ünnepeste a Feierabend tükörfordítása. A szövegben a jelentése helyesen: záróra.

11 Itt ér véget a tizedik folytatás.

3.

A piactéren elválunk. Jupp és Valentin a kaszárnýába mennek. Csizmájuk kopog a holdfényes kövezeten.

– Legszívesebben én is velük mennék – mondja Albert hirtelen.

– Én is – jelenti ki Willy. – Otthon... a kakas... a mindenségit! Komikus világ, mi?

Rábólintok:

– Nemsokára az iskolába is vissza kell mennünk.

Megállunk és vigyorgunk. Tjaden nem tud hová lenni, olyan boldogsággal tölti el ez a gondolat.

Willy a fejét vakarja.

– Azt hiszitek, hogy azok ott örülni fognak nekünk? Ma már bizony mégsem csavarhatnak olyan könnyen az ujjuk köré.

– Mint hősök, lehetőleg jó messze, bizonyára kedvesebbek voltunk nekik – mondja Karl.

– Nagyon kíváncsi vagyok, micsoda színház lesz – szól Willy. – Amilyen legények mi lettünk, – acélfüzdőben megedzve.

Megemelinti a féllábát és hatalmasat durrant.

– Harminc-komma-öt¹² – konstatálja elégedetten.

– Ezentúl ez is tilos lesz – véli Karl.

Válaszul Willy egy másodikat mennydörög és eltűnik.

*

Egyedül megyek az uccákon és olyan különös – most, amikor már nincsenek velem a bajtársaim, minden csöndesen imbolyogni kezd és egyre valószínűbbé válik köröttem. Az imént még magától értődő és szilárd volt, most azonban egyszerre széthull és megzavaróan új és szokatlan lesz. Igazán itt vagyok! Igazán itt vagyok, kikerültem onnan és megmenekültem! Lélekzetemet visszafojtva szorítom össze a két kezemet és érzem, hogy a hazatérés láza dagadozik bennem, és átjár és végigfúj az uccákon.

Itt vannak, kőből és keményen, síma, ragyogó tetőkkel – sehol sem tátonganak rajtuk lyukak és gránátok szörnyű nyomai –, itt merednek, sértetlenül, a házak a kék éjszakába, sötétben hasít beléjük az erkélyek és ormok sziluettje, semmit sem kezdtek ki a háború fogai, az ablakok mind épek és függönyeiknek világos felhői mögött egy tompított másik világ él, nem a halál üvöltő világa, amely eddig az otthonom volt. Elhessegetem az emléket és megállok, és lelkembe markol, hogy még ilyen sok csönd van. Tarka-ernyős lámpák világítanak a szobákban, díványok

12 Komma (ném.) jelentése: vessző. Itt harminc és fél.

és támlás és párnás székek békés életet élnek a falaik között, néha zene zendül ki, és nők járnak bennük ide-oda puha lépésekkel.

A világítórakéták vad fényében és a fronti falvak szétlőtt romjai alatt csaknem elfelejtettem, hogy mindez megvan még: ez az uccahosszat lakásokba falazott békéje a szőnyegeknek, a melegnek és a nőknek! Szeretnék bemenni és a székbe kuporodni, szeretném a kezemet a melegbe tartani, hogy átfűtsön, szeretnék minden rideget, hirtelent és elmúltat fölolvasztani benne, elhagyni, levetni, mint egy piszkos ruhát...

Messze elkószálok, egészen a Klastrom-hegy tetejéig. Ezüstösen fekszik lent a város. A hold a folyóban tükröződik. S tornyok lebegnek. Olyan megfoghatatlan a csend, hogy csaknem lebúvok, – hiszen a következő másodpercben nagymessziről ide kell döngenie a tompa ágyútűznek és a magasból sívítva mingyárt lezúgnak a nehéz becsapódások szörnyű ütései. Nem pusztá álom mindez? Nem kell tüstént felébredni zavaros álmomból, hogy egy alacsony fedezék vigasztalan éjszakájára riadjak?

Megrázom magamat és gyorsan visszamegyek, az uccák és lakások felé. Hallan topogok felfelé a lépcsőn. A szüleim már alszanak. Hallom, ahogy lélekzenek – az anyám halkabban, az apám erősebb hangon –, és szégyelem, hogy ilyen későn érkezem vissza.

A szobámban felgyújtom a villanyt. A sarokban ott az ágy, fehér és tiszta a huzata, felhajtva a takaró, és egyszerre teljesen hatalmába ejt az érzés, végigtapogatom a takarókat és belevájom magamat a párnákba, magamhoz szorítom őket és beléjük temetkezem, a párnákba, az alvásba, és megint az életbe, és csak azt az egyet érzem és semmi mást, hogy itt vagyok... itt vagyok...

II.

1.

Egyik nagybátyám gazdasági tiszt és villatulajdonos. A hazatértek tiszteletére meghívott vacsorára. Elmegyek, mert az anyám szeretné. Karl bácsi ugyanis a mi dísz-rokonunk, akinek valamennyien hízelegnek, mert néhányszor élelmiszert kaptak tőle. Az én szememben közönséges hadtáp-síber.

Wolf elkísér a villáig. Nem jöhet be, mert a nagynéném nem szívleli a kutyákat.

Csengetek. Elegáns, frakkos férfi nyit ajtót. Meglepődve ütöm össze a bokámat és feszesen tisztelgek. Csak azután jut eszembe, hogy valószínűleg inas. Az ilyesmitől egészen elszoktam a katonaságnál.

Le akarja segíteni a köpenyemet. Még jobban elképedek.

– Ember – mondom nevetve –, hát úgy festek, mint aki nem bírja ezt maga is elvégezni?

Azzal egy kampóra dobom a köpenyt. Ő azonban hegyes ujjával és gőgös arc-cal leemel, és nagy gonddal egy szomszéd kampóra akasztja. Csodálkozva szem-lélem a manővert.

– Kerültél volna csak Gerhard Himmelstoss altiszti keze alá – vigyorog bennem egy gondolat –, úgy megbillentett volna, hogy...

Karl bácsi egyenruhája teljes díszében szikrázva, csörögve jön elém. Leeresz-kedően köszönt, mert én csak legénységi állományba tartozom. Valószínűleg szí-vesen venné, ha vigyázzba vágnám magamat előtte. De előbb süllyed el a világ! Gálauniformisa úgylis eléggé felbőszít.

– Ma löpecsenyét kapunk? – érdeklődöm.

– Hogy-hogy? – kérdezi csodálkozva.

– Mert hogy a vacsorához sarkantyút kötöttél – válaszolom nyugodtan.

Sértődötten elfordul. A döfés talált. Tudniillik minden katonán hivatalnoknak gyengéje a sarkantyú meg a kard, főként az olyannak, aki lovagolni se tud. Karl bácsi legszívesebben még az ágyba is magával vinné őket.

Lina néni fekete selyemben suhog elő; olyan lapos a melle, mint egy deszka, a szeme gonosz, a szája mézédés. Egy sereg idegennel kell keznet fognom és izzadni kezdek, ezek az emberek olyan könnyedén mozognak, mintha nők volnának, és méregbe hoz, hogy én meg valóságos tanknak érzem magam mellettük. Fedezé-kekhez szoktam, nem szalonélethez, ezért jövök folyton zavarba. Aggodalmasan igyekszem eldugni a kezemet, mert a lövészárkok piszka úgy beleevődött, mint a méreg. Titokban a nadrágomba törlöm, mégis mindig pont olyankor nedves, amikor egy hölgynek kell nyújtanom.

A sok forgolódás közben valahol leütök egy porcelánfigurát. Darabokra török a padlón.

– Kár – mondom –, de hát ezek a vacakok túlságosan törékenyek.

Lina néni úgy hajlik a cserepek fölé, mintha egy halott gyermek volna előtte, és olyasmit mormog, hogy valódi Kína. Vállat vonok; hogy lehet egy gipszedényért úgy kétségbeesni, mintha a lábát amputálnák az embernek! Hiszen egyetlenegy repülőbomba ezt az egész boltot össze tudná rombolni, beleszámítva a vacsorát is a konyhában, ami igazán nagy veszteség volna.¹³

Örülök, amikor végül asztalhoz ülünk. Fiatal lány a szomszédom. Hattyúprém-boa van a nyakán. Csinos, tetszik; de nem tudom, miről beszéljek vele. Mint ka-tona, keveset beszéltem és természetesen nem hölgyekkel. A többiek élénken tár-salognak. Igyekszem fülelni, hogy profitáljak valamit. A forradalomról beszélnek, részvényekről, politikáról és békefeltételekről. Lina néni rajongva meséli, hogy milyen nagyszerűek is voltak régebben a katonai parádék.

– Úgy van, akkor egész más volt a világ – közli Karl bácsi. Izgatottan pödri ma-gasra a bajuszát és kijelenti, hogy ha még két hónapig kitarítottunk volna, meg-nyertük volna a háborút.

13 Itt ér véget a tizenegyedik folytatás.

– Hát csakugyan nem bírtátok tovább, Ernst? – kérdezi tőlem az asztalon át.

– Ha olyan sorunk lett volna, mint tinetek, akkor feltétlenül! – válaszolom és mohón szűrösölöm a velőlevesemet.

– Ez igazán csak ma van így – sziszeg rám Lina néni epésen –, máskor mindig csak marharépát eszünk.

A beszélgetés folyik tovább. A könnyökömön nő ki minden, amit itt fecsegnek. Érzem, hogy elfáradok. Milyen mellékes mindez, ha tudja az ember, hogy minden pillanatban közbecsaphat és az egész vitát hősi gulyássá apríthatja egy gránát. Unatkozom és megállapítom, hogy úgy látszik, már semmiképpen sem való vagyok ide. A hattyúboás lány gúnyosan kérdezi, hogy megnémultam-e a háborúban.

– Na, azt nem – mondom, és azt gondolom: buta liba, ülnének csak egyszer Kosole és Tjaden között! Milyen jól mulatnának ők azon a sok bárgyúságon, amit kicsapoltok magatokból és amire olyan büszkék vagytok! Engem hiába, még furdal a bosszankodás férgé. Kosolét nem furdalná.

E pillanatban, hálístennek, hatalmas tál ropogásra sült kotlett kerül az asztalra. Orrcimpám dagadozik. Valódi disznószelet, valódi zsírban sütvé. Ez a látvány minden fájdalmat elcsitít. Jókora porciót veszek és nagy élvezettel nekilátok. Remekül ízlik. Szörnyű ideje, hogy utoljára kotlettet ettem. Flandriában volt – két malacot csíptünk el –, mindkettőt csontvázig felfaltuk egy csodálatosan édes nyári estén – akkor még élt Katczinszki, ah, Kat – és Paul Bäumer –, felkönyökölök és lassanként elfelejtek mindent, ami köröttem van, oly közel látom őket – milyen finom, remegő kis állatok voltak –, zsírbansült krumplit is ettünk hozzá – és ott volt Leer meg Haie Westhus – igen, Haie –, egész beletemetkezem a visszaemlékezésbe...

Vihogás ébreszt fel. Az asztalnál elakadt a társalgás, Lina néni olyan, mint egy üveg kénsav. Szomszédnőm elfojtja a nevetését. Mindenki rám bámul.

Megint kiver az izzadság. Úgy ülök itt, ahogy akkor ültem Flandriában, önfeladten, a két könnyökömré támaszkodva, két markomban a csontok, minden ujjamról csurog a zsír és faldosom a csontról a hús-maradékot – a többiek pedig szép tisztán, késsel és villával esznek.

Nem merek megmoccanni. Vervörösösen meredek a tányéromba és leteszem a csontot. Hogy feledkezhettem ennyire meg magamról? De hát másképpen már nem is tudok enni; a fronton mindig így ettünk, legfeljebb kanalunk vagy villánk volt, csontot azonban senki ott nem hagyott.

Szégyenkezésembe most düh keveredik. Düh Karl bácsi ellen, aki tüntető hangossággal a hadikölcsönről kezd beszélni, – düh ezek ellen az emberek ellen, akik úgy fontoskodnak a porcellánjukkal és az okos szavaikkal; – düh ez ellen az egész világ ellen, amely most is oly magátólértődően él tovább nyomorult kis vacaksaigaival, mintha sohasem léteztek volna az iszonyú évek, amikor csak egy volt: halál vagy élet, és semmi más. Szeretném sima, telt pofájukba vágni a tányérokat, szeretném a kultúrgöggükbe beleordítani az irtózatot és a haldoklók hörgését, szeretném Schröder szétroncsolt hulláját feltálni az asztalra eléjük, és rájuk ordí-

tani: Na, egyetek tovább, ha tudtok! Mi tudtunk odakint, mert legyőztük a halált és végeztünk vele, és ez mindennél több! A ti szemetekben ez durvaság, bennünk azonban mégsem halt meg a szeretet, – de hogy bírnátok ezt ti megérteni!

Minderről egy szót sem szólok: – mit érnék vele? Észre sem veszem, hogy a kompótot ugyanarra a tányérra rakom, mint a halat, habár külön üvegtányérka van itt számára. Konokul gyömöszölöm magamba, amit bírok. Legalább torkig lakom.

Aztán mihelyt lehet, meglógok. A ruhatárban ott áll a frakkos inas. A holmim után nyúlok és:

– Kerültél volna csak közénk a fronton – sziszegem –, te frakkos majom! Te meg az egész banda!...

Azzal bevágom az ajtót.

Wolf a ház előtt várt rám. Körülugrál, derekamra talpal.

– Gyere, Wolf – mondom, és egyszerre világosan látom, hogy nem a porcellán és nem a kotlett volt, ami úgy elkeserített, hanem hogy itt még mindig az az állott-pállott, önhitt, régi szellem pöffeszkedik és fontoskodik.

– Gyere, Wolf – mondom megint –, nem illünk mi ebbe a társaságba. Bármelyik Tommyval,¹⁴ bármelyik francia frontkutyával jobban megértenők egymást! Gyere, menjünk vissza a bajtársainkhoz! Jobb náluk, még ha tíz ujjukkal zabálnak, és bőfögnek is! Gyere!

Nekiiramodunk, a kutya meg én, és rohanunk, ahogy csak kitelik tőlünk, egyre gyorsabban és gyorsabban, lihegve, ugatva, rohanunk, mint az őrülte, és szikrázik a szemünk, – kitörhet mindent a nyavalya, mi élünk, úgy-e Wolf, élünk!

2.

Elhagyom az állomást, Hans Bethkét¹⁵ akarom meglátogatni. Rögtön megismerem a házát; ott kint eleget beszélt róla.

Gyümölcsöskert. Az almát még nem szüretelték le egészen. A fák alatt mindenfelé piroslik valami a fűben. Az ajtó előtt, kis szabad téren, óriási gesztenyefa áll. Alatta a föld telistele van vörösbarna levelekkel, a kőasztal is és mellette a pad. A levelek közt a felhasadt, tüskés burok rózsás fehérje és a kiesett gesztenyék ragyogó barnája villog. Néhányat felveszek és nézegetem a lakkos, erezett mahagóni-héjjat, meg a világosabb csirafoltot. Hogy ilyesmi is van! – tűnődik bennem a gondolat és körülnézek: – Hogy egyáltalán mindez van! – ezek a tarka fák, a kék párába öltözött erdők, erdők és nem gránát-döngölte facsonkok! – ez a szél a mezőkön át, puskaporszag és gázok bűze nélkül! – ez a frissenforgatott, zsírosan ra-

¹⁴ Tommy (katonai szleng) jelentése: amerikai katona.

¹⁵ Hiba. Nem Hans, hanem Adolf Bethke a szereplő neve.

gyógó, erős-szagú föld, a lovak az ekék és nem muníciós-oszlopok előtt, és mögöttük fegyver nélkül, hazatérve, szántanak, katonaruhás férfiak szántanak!

A nap egy kis erdő fölött felhők mögé bújt, de sugarai ezüst sugárnyalábokban szétlövellnek, gyermekek papírsárkányai állanak a magas égben, a tüdők lélegzenek, hűvösen áramlik ki és be a levegő, nincs többé ágyú, nincs akna, torniszer nem szorítja a mellet, öv nem csüng súlyosan a derékről, – eltűnt az elővigyázatnak és a nyakunkban kuporgó leskelésnek idegfesztítő érzése, a fél-lopakodás, amely a következő másodpercben mindig bukássá, zuhanássá, irtózáttá és halállá változhatott – szabadon és egyenesen, gondtalan vállakkal megyek és érzem a pillanat erejét: itt vagyok és Adolf bajtársamat látogatom meg.

*

A ház ajtaja félig nyitva. Jobbfelől a konyha. Kopogok. Senki sem felel. Hangos jónapot kívánok. Semmi sem mozdul. Továbbmegyek és benyitok még egy ajtón. Valaki az asztalnál ül; – most felnéz, elvadultan, egy ócska uniformis, egy pillantás: Bethke.

– Adolf – kiáltok örvendezve –, nem hallottál? Aludtál éppen, mi?

Meg se moccan és kezét ad.

– Látni akartalak, Adolf.

– Szép tőled, Ernst – mondja komoran.

– Baj van, Adolf? – kérdezem csodálkozva.

– Hagyjuk, Ernst...

Melléje telepszem:

– Te, Adolf, nyögöd hát ki, mi bajod?

Legyint, ne kérdezzem.

– Már semmi, Ernst, semmi. De örülök, tudod, örülök, hogy itt van valaki a régiék közül. – Feláll. – Az ember megbolondul, így, magában...

Körülnézek. A feleségét semerre se látom.

Adolf egy darabig hallgat, aztán még egyszer azt mondja:

– Jó, hogy kijöttél.

Snapszot és cigarettát keres elő. Gabonapálinkát iszunk vastag poharakból, amelyeknek alul rózsás betétje van. Az ablak előtt a kert és az út a gyümölcsfákkal. Szél fúj. A kertajtó nyikorog, a sarokban egy súlyokkal járó, sötétre-pácolt, álló-óra üt.

– Proszt, Adolf.

– Proszt, Ernst...

Macska oson a szobán át. Felugrik a varrógépre és dorombol. Egy idő múlva Adolf beszélni kezd.

– Aztán jönnek és mindenfélét beszélnek, az öregek, apósom, anyósom, és ők nem értenek engem, én meg nem értem őket. Mintha egészen kicserélődtünk volna.

Felkönyököl, tenyerébe hajtja a fejét.

– Te megértesz. Ernst, én is megértelek téged, – de ezeknél: mintha egy fal volna köztünk...

Végül aztán mindent megtudok.

Bethke hazajön, borjú a hátán, cipel egy zsák jóféle ennivalót, kávé, csokoládét, még selymet is, egész ruhára valót. Ledderhose sok mindent eladott neki, de a selymet megkapni nagy munka volt. Na, mindegy, megvan az ajándék, és ha már megvan, rögtön a vállára, a mellére, a hátára akarja teríteni az asszonynak, hogy amúgy mellesleg megkérdezhesse: »Tetszik, Marie?« Igazán repeshet az ember szíve örömeiben, ha ilyesmi készül, az érzés a lábunkba száll és szárnyat köt a talpunk alá.¹⁶

Adolf zajtalanul akar betoppanni, hogy meglepje az asszonyt, de a kutya örülni kaffog, majd hogy fel nem borítja az ólját, ő meg már nem bírja tovább, futva teszi meg az utat az almafák alatt – az ő útját, az ő fái alatt, az ő házába, az ő feleségéhez –, a szíve rettentően kalapál fenn a nyakában, ajtót be, nagyot lélekezik, már bent van, és:

– Marie...!

Meglátja az asszonyt, a pillantása rögtön körülölelte, rája özönlött, félhomály, otthon, a tiktakos óra, a nagy öreg karosszék, az asszony – Adolf feléje akar menni. De az hátrál és úgy mered rá, mint egy kísértetre.

Adolf még semmit sem ért.

– Annyira megijedtél? – kérdezi nevetve.

– Meg – mondja szorongva a nő.

– Majd elmúlik, Marie – felel a férfi és reszket izgalmaiban. Most, hogy a szobában van, minden remeg rajta. Mert bizony nagy-nagy ideje...

– Nem tudtam, hogy már jössz, Adolf – mondja a nő.

Egész a szekrényig hátrált és tágranyílt szemmel bámul az urára. Valami hideg fogja el egy percre a férfit és összeroppantja a tüdejét.

– Hát nem örülsz egy cseppet sem? – kérdezi ügyetlenül.

– Dehogynem, Adolf.

– Történt valami? – kérdezősködik a férfi és még mindig a kezében tartja minden cókmozgását.

De ekkor már megindul a bőgés, az asszony az asztalra veti magát, miért ne tudja meg Adolf most rögtön, hisz a többiek úgyis megmondják neki. Marie összeállt valakivel, csak úgy rászakadt az egész, semmi porcikája nem kívánta és mindig csak az urára gondolt, és most már üsse tüstént agyon.

Adolf csak áll és áll, és végre észreveszi, hogy a borjú még most is a hátán van. Lecsatolja és kipakol, reszket, folyton az forog a fejében, hogy: nem lehet igaz, nem lehet igaz – és tovább rámol, az istenért, csak most ne maradjon üresen a ke-

16 Itt ér véget a tizenkettedik folytatás.

ze, a selyem ropog az ujjai alatt, odatartja az asszonynak – ezt neked akartam hozni –, és folyton csak az jár a fejében, hogy az nem lehet igaz, nem lehet... Gyámoltalanul tartja a selymét és az egészből még semmi se jutott be az agyába.

De a nő sír és nem akar semmiről tudni. Adolf leül és elgondolkozik, és egyszerre azt érzi, hogy rettentően éhes. Ott vannak az almák, a kertbeli fák szép gyümölcsei, finom almák, fog egyet és eszik, muszáj tennie valamit. Utána azonban elernyed a keze, és – ekkor megérti az egészet. Őrjöngő düh forr fel benne, agyon akar ütni valakit és kirohan, hogy előteremtse a bitangot.

Nem találja. Erre a kocsmába megy. Köszönnek neki, de mindenki mintha tojáson ülne, nem néznek a szemébe, és nagyon óvatos minden szavuk. Tehát már tudják. Ő úgy tesz ugyan, mintha semmi sem történt volna, de hogy lehet ezt kibírni? Leönt valamit a torkán, és megy, amikor megkérdi valaki: »Voltál már otthon?«, – és néma csönd marad mögötte, mikor elhagyja a söntést. Céltalanul futkos össze-vissza. Ráesteledik. Ott áll megint a háza előtt. Mit tegyen? Bemegy. A lámpa ég, az asztalon kávé gőzölög, sült krumpli a serpenyőben, a tűzhelyen. Az otthon képe lesújtja, milyen szép volna mindez, ha igaz volna, még fehér abrosz is van az asztalon. De így csak annál rosszabb.

Az asszony ott van és már nem sír. Mikor Adolf leül, kávé tölts neki és az asztalra teszi a krumplit meg a kolbászt. Saját magának azonban nem vesz tányért.

Adolf ránéz. Milyen sápadt és vézna. Valami értelmetlen szomorúságban meg egyszer feltámad minden. Nem akar róla tudni, be akar zárkózni magába, ágyba akar feküdni, kővé akar dermedni. A kávé párolog, visszatolja, a serpenyőt is. Az asszony megjed. Tudja, mi következik.

Adolf nem kél fel, annyi ereje nincs, csak a fejét rázza meg és megszólal:

– Menj el, Marie.

A nő nem szól, vállára veti a kendőjét, egy kicsit megint előbbre tolja a serpenyőt az ura felé, és bátortalan hangon csak ennyit mond:

– De hát egyél legalább, Adolf – és aztán indul.

Megy, megy, hangtalan, a lépése is alig hallatszik, az ajtó bezárul, kint vakkant a kutya, az ablakok körül zúg a szél. Bethke egyedül maradt.

És aztán az éjszaka...

Néhány ilyen magányos nap sokat ront a férfin, aki a lövészárokból jön, és leve-szi a lábáról. Véletlenül aztán találkozik a másikkal. Látja az arcában a lapulást, de már túlságosan megkorhadt az örökös töprengésben, a dühét semmivé olvasztja a fojtogató gondolat, hogy: minek, biztosan Marie is akarta – a szomorúság túlságosan elárad benne –, elfordul és még a kezét se emeli rá. A másik pedig megkönnyebbülve elhordja magát.

Aztán megjelenik após meg anyós és beszélnek, gondolja meg csak jól az ügyet, az asszony már régesrég az eszére tért, négy esztendő magában véve sem csekély-ség, az a gazember bűnös a dologban, és a háborúban egészen másfajta dolgok is történtek...

– Hát mit tegyen az ember, Ernst...

Adolf felnéz.

– Azt a cifra ragyogóját – mondom –, micsoda egy ringyó!

– Erre jön haza az ember, Ernst?

Töltök és iszunk. Adolf szivaros ember, s minthogy a házban nincs több trafik és ő maga nem akar a boltba menni, én megyek. Olyan erős dohányosnak, mint ő, élni is könnyebb, ha van szivar a zsebében. Ezért aztán rögtön egy egész ládika »Erdei magány«-t viszek magammal, egész köteg vastag és barna füstölnívalót, amely igazán jogosan viseli a nevét. Tiszta bükkfa-lombból készült, de még mindig többet ér a semminél.

Mire visszaérkezem, valaki van ott és látom, hogy az asszony. Tartja magát, de a vállai reszketnek. A nők nyakában mindig van valami megragadó, mindig van bennük valami gyermekies, és sohasem lehet igazán haragudni rájuk. Nem beszélve természetesen a kövérekről, akiknek zsírpárnás a nyakuk.

Jónapot kívánok és leveszem a sapkámat. Az asszony nem felel. A szivart Adolf elé teszem, de ő nem gyújt rá. Tik-tak, mondja az óra. Az ablak előtt örvénylenek a gesztenyefalevelek, egyik-másik néha az ablakhoz zizeg és a szél hozzányomja az üvegtáblához. A közös nyélbe futó öt barna, földszínű levél ilyenkor úgy fenyeket, mint egy-egy szétnyitott kéz, amely kívülről bemarkol a szobába, – barna halálkezzei az ősznek.

Adolf megmozdul végre, és olyan hangon, amilyent sose hallottam tőle, azt mondja:

– Most már menj, Marie...

Az asszony feláll, engedelmesen, mint egy iskolásgyermek, maga elé néz és megy. A puha nyak, a keskeny vállak, – hogy is történhetett, ami történt?

– Minden nap eljön és leül, és nem szól semmit, és vár és néz rám – mondja Adolf borúsán.

Sajnálom őt, de sajnálom az asszonyt is.

– Jöjj be vélem a városba, Adolf. Semmi értelme, hogy így kucorogj – mondom neki.

Nem akar. Kint felugat a kutya, az asszony most megy ki a kertkapun, haza a szüleihez.

– Hát vissza akar jönni hozzád? – kérdezem.

Adolf bólint.

Nem kérdezősködöm tovább. Utóvégre az ő dolga.

– Mégis jó volna, ha jönnél – próbálkozom megint.

– Majd máskor, Ernst.

– Legalább gyújts rá egy szivarra.

Elébe tolom a ládikát és megvárom, míg vesz. Aztán kezet nyújtok:

– Majd eljövök megint, Adolf.

Kikísér az udvar kapujáig. Egy idő múlva visszaintek. Még mindig a kerítésnél áll és mögötte megint ott van az este sötétje, mint amikor kiszállt a vonatból és

elment tőlünk. Velünk kellett volna maradnia. Most maga van és boldogtalan, és mi nem segíthetünk rajta, bármilyen szívesen tennénk is érte akármit.

Ah, a fronton egyszerűbben ment: – ha csak élt az ember, már rendben volt minden.

3.

Nincs kedvem hazamenni, mert most nem bírnám el a magányt. Ha Adolf Bethkével történhetett valami, akkor mindnyájunkat baj fenyeget.

Keresem a többieket, és a Konersmann-féle kocsmában rájuk találok. Valentin születésnapját ünnepelték és éppen sétálni indulnak, hogy kiszellőztessék forró fejüket. Albert is ott van. Csatlakozom hozzájuk.

A pályaudvar előtti tér felé tartunk, amelyet néhány gyarló lámpa lobogó félhomályba merít. A park bokrai felől nedves szél fúj. A fák koronája csikorog. Az egyik padon valami fehérség világlik bizonytalanul.

– Egy nő – mondja Tjaden felvillanyozva.

Határozatlanul nézünk arrafelé. A bokrok sötétje előtt derengő ruhában van valami különös, csalogató, éppen mert a nőből semmi egyebet nem lehet látni.

– Menjünk át? – kérdezi Jupp.

– Biztosan egy eltévedt madárka – nyilatkozik Tjaden –, könnyű lesz megfőzni. Születésnap ajándéka azonban ezennel neked ajándékozom, Valentin.

Tjaden feszesre húzítja az egyenruháját és megindul a pad felé. Érdeklődve nézünk utána. A feje egész közel hajlik a nőhöz.

– A mindenségit, ez aztán érti a tempót – súgja Willy.

Tjaden azonban újra felegyenesedik és egymaga siet vissza. Kinevetjük. De ő int és azt mondja:

– Nem mozog.

Vele megyünk. A pad szélén világos szürke köpenyben egy keskeny alak dől a támlához. A feje kissé hátrahajlik és a vállakba süpped, mintha aludna. Willy felkattantja a zseblámpáját.¹⁷

– Hisz ez egy vén nő! – mondja és néhány fehér hajfürtre mutat, amely kicsúszott a kalap alól. Aztán lehajlik és közletről végigvilágít az alvón. Többet már nem is kell mondania, valamennyien látjuk, mi van itt, hiszen nagyon jól ismerjük ezt az arckifejezést. A nő halott.

Willy a fejét csóválja és körüljárja a padot:

– Pedig nincs rajta seb.

Akaratlanul is a sebet kerestük, annyira bennünk van még a régi szokás. Különös ujság halott embert látni, akinek az egész teste ép. Elhatározzuk, hogy be-

¹⁷ Itt ér véget a tizenharmadik folytatás.

visszük a szomszédos kórházba. Kocsihoz ebben az időben nem jut az ember, hát majd magunk visszük. Meg akarom fogni a lábát. Willy félretol.

– Hagyjátok – mondja, és hóna alá kapja a halottat. – Hiszen olyan könnyű!

Átmegyünk a parkon. Kis retikül van a kezemben, a földön találtam a pad előtt, a halott nőé. Mikor egy lámpa előtt megyünk el, a hulla feje előrecsúszik és hintázni kezd. A keskeny nyak most kiszabadul és olyan, mint egy kötél, – rajta lóg a fej a kis fekete kalappal. Az ősz haj megmozdul és leng. Willy szabad balkezeével megtámasztja a fejét, amely csaknem eltűnik a hatalmas pracliban.

– Knapp¹⁸ negyven kilóra taksálom – mondja Willy, amint tovább megyünk –, alighanem éhenhalt.

Becsengetünk a kórházba, egy ápolónővér nyit ajtót. Beadjuk a hullát. A rendelőszoba éles világában, a fehér lepedőn, végtelenül kicsinek és magányosnak hat ez az öreg nő. Beesett arca meghatóan gyámoltalan és szörnyűségesen fáradt. Mindeddig csak fiatal embereket láttam halottan; nőt még soha. Ezek fölött a keskeny vonások fölött azonban hatvan esztendő vonult el, és nem maradt az egészből semmi más, mint a fájdalomnak és vigasztalanságnak kihűlt, szegény sálakja. Olcsó, szürke ruha és egy pár ferdére taposott ócska cipő, száználmasan kis súly és egy szétolvadt kis világ e mögött a nagyon sápadt homlok mögött.

A táskában néhány levelet és tábori levelezőlapot találok; rajtuk a címzés. Értetíteni kell a hozzátartozókat. Megkeressük a házat, amelyben a halott lakott. Hosszas kopogás után megnyílik egy ablak. Meleg hálószooba-gőz gomolyog ki felhőként a hűvös éjszakai levegőbe. Borzas fej búvik elő.

– Lakik itt bizonyos özvegy Struwéné? – kérdezi Willy.

– Nem tudom – mondja morogva a férfi és be akarja csukni az ablakot.

Willy közbefeszíti a karját.

– Már hogy a fenébe ne tudná, hogy ki lakik a házában! – dünnyögi. – Az az aszszony meghalt.

– Hát akkor várhat reggelig – mondja az ablaklakó.

Willy éppen be akar mászni, hogy kidöngesse az álmat a pasasból, amikor szerencsére megjelenik a feleség, aki már sokkal kíváncsiabb. Gyorsan előhossa a műfogsorát az éjjeliszekrényről, beteszi, és rögtön lamentálni és tudakozódni kezd. Megtudjuk, hogy a halott nőnek nincs senki hozzátartozója, és hogy teljesen egyedül lakott egy kétszobás lakásban.

– Pedig levelek voltak a retiküljében – mondom.

– Azokat még biztosan a fia írta, aki két évvel ezelőtt elesett – feleli a nő. Struwénénak azóta egy kicsit meghibbant az esze. A legutóbbi időben minden este késő éjszakáig az uccán csavargott, mert azt hitte, hogy a fia mégiscsak hazajön. Biztosan most is azért ment ki a vasúthoz.

– Előfordul ilyesmi – erősítgeti a férfi, aki úgy látszik, végre felébredt.

18 Knapp (ném.) jelentése: pontosan, kerekén.

– Az ám, előfordul ilyesmi, és te is előfordulsz – mondja Willy epésen. – Na, rendben van, mehetünk.

– De erre már forralok magamnak egy csésze kávé – mondja a nő és világot gyújt.

*

Lassan sétálok Alberttal a városfalak mentén. Lent zúg a folyó. A malomnál megállunk és nekidőlünk a híd karfájának.

– Különös, hogy az ember nem bír egyedül maradni – mondja Albert.

Bólintok.

– Azt hittük, hogy ha egyszer kikerülünk a slamasztikából, minden rendben lesz. Csakhogy egyáltalán nem olyan egyszerű előről kezdeni az életet.

Albert a vízbe köp.

– Az ember mindentől elidegenedett, Ernst. Tulajdonképpen sejtellem sincs róla, hogy mit csináljak. Belenéztem egyszer a könyveimbe. Egész jó szórakozás, ha van rá idő. De különben – az utolsó évek minden egyes pillanata vastagon keresztülhúzta őket. Könyvnek nincs már köze a mi életünkhöz. Semminek sincs köze hozzá. Az ember meglehetősen fölöslegesnek érzi itt magát, Ernst.

– Úgy van – mondom. – Otthon, hogyne, – de hát nem ülhetünk folytonosan otthon. Az a baj, hogy nem tudjuk, hová tartozunk.

– Ez az – mondja ő –, ez az. Pedig valahová kell tartozni.

– Túl sokáig voltunk katonák – folytatom. – Talán, ha majd egyszer állásunk lesz...

Lemondóan legyint.

– Az is semmi. Valami élő kellene, Ernst.

Aztán mintha máshoz beszélne:

– Egy ember.

– Ah, egy ember – mondom én. – Az a legbizonytalanabb valami a világon! Eleget láttuk, milyen könnyen fölfordulhat. Tíz ember kell, tizenkettő, hogy még mindig maradjon, ha a többit fejbekölíntják.

Albert a Dóm sziluettjét nézi nagy figyelmesen.

– Néha azt hiszem, egy nő kellene – mondja.

– Isten ments! – tör ki belőlem a felkiáltás és Bethkére gondolok.

– Ne számárkodj – förmed rám Albert és csaknem ordít –, valami csak kell, amiben megkapaszkodjunk, nem érted? Akarom, hogy szeressen valaki! Ő engem tart, én meg őt tartom! Különben felkötheti magát az ember!

Reszket és hátat fordít. Milyen egyedül lehet az anyja és a testvére mellett, hogy így ordít!

– De Albert – mondom neki –, hát mi nem vagyunk veled?

– Jó, jó de ez valami egészen más – és egy idő múlva suttogva folytatja, mintha mingyárt elárná magát. – Az kellene, hogy gyerekeink legyenek. Gyerekek, akik semmiről se tudnak, – azt hiszem, akkor még jóvá lehetne tenni...

Nem tudom pontosan, mire gondol. De nincs is kedvem tovább kérdezgetni. Néha minden olyan furcsán értelmetlen és szomorú. Pedig élünk és egészségesek vagyunk.

III.

Ludwig Breyer, Albert Trosske meg én az iskola felé tartunk. Nem-sokára megint megkezdődik a tanítás. A hadviselt tanítóképezdészek nem kapták meg a szükségvizsga-jogosultságot. A gimnázium katonanövendékei jobban jártak. Közülük sokan soron kívül levizgázhattak, akár bevonulásuk előtt, akár szabadság idején. A többieknek, akik a vizsgát elmulasztották, most természetesen vissza kell menniük az osztályukba.

Elmegyünk a Dóm előtt. A tornyok zöld rézburkolatát leszedték és szürke palával pótolták. Most penészesnek és máladozónak tűnnek fel, és emiatt a templomnak is gyárszerű a külseje. A rézlapokat gránátokká olvasztották be.

– Nem álmotta ezt a jó Isten se – mondja Albert.

A keresztfolyosóra nyíló nehéz, barna ajtók tárva vannak. Bent puha félhomály. A sekrestyés piros miseruhában kilép és átmegy a gimnázium kápolnájába. Kis épület a Dóm és a Piac tér között. Régebben vasárnaponként ifjúsági istentiszteletet tartottak benne számunkra.

A portálé¹⁹ mellett az irgalmas szamaritánus jelenete, régi dombormű a falban, a következő felirattal: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.« Alája tintacezúrával, vastag betűkkel ezt írta valaki: »És folytass háborút.«

*

A Dóm nyugati oldalán, egy zeg-zugos uccában van a kétemeletes szeminarium. Ferdén szemközt vele a gimnázium. Mögötte a folyó meg a fal a hársfákkal. Mielőtt bevonultunk, ezek az épületek zárták közre a világunkat. Azután a lövészárkok. Most megint itt vagyunk. De ez már nem a világunk többé. A lövészárkok erősebbek voltak.

Közben találkozunk egyik pajtásunkkal. Georg Rahe. Hadnagy és századparancsnok volt, de a szabadságai alatt folyton csak ivott és lődörgött, és nem gondolt az érettségijére. Most vissza kell mennie a hetedikbe, ahol már kétszer elhasalt.

– Igaz, Georg – kérdezem –, hogy odaki olyan elsőrangú latin lettél?

– Az nem, hanem irodalmár – válaszol. – Könyvnélkül tudok minden kantinos nótát. Kár, hogy az osztályfőnököm nyugdíjba ment, biztosan nagy örömet lelné bennem.

¹⁹ Portale (lat.) jelentése: főkapu.

– Mibennünk is – mondja nevetve Albert. – Na, majd megnézzük, milyen macska van a zsákban.

– Csak vigyázz, hogy magaviseletből négyest ne kapj, – búcsúzik Georg, és hosszú gólyalábaival átkászálódik a másik oldalra, a gimnáziumhoz. Az utolsó fél-esztendőben repülő volt. Négy angolt szedett le az égből, de nem gondolnám, hogy még le tudja vezetni a Pythagoras tételét.²⁰

Tovább megyünk, a szemináriumba. Az egész ucca uniformisoktól és kinőtt civilruháktól hemzseg, arcok merülnek fel, amelyeket már csaknem elfeledtünk, nevek, amelyekről évek óta nem hallottunk. Kopogva előbiceg Georg Walldorf, akit november tizenhetedikén harcoltunk vissza, – a térde merő roncs volt. A fél-lábát combban levették; most csuklórajáró, nehéz műlábat visel, és minden lépésnél nagyot dobbant. Megjelenik Hermann Leipold, nevet és bemutatkozik:

– Götz von Berlichingen, a vaskezű.

A jobbkarja műtag.

Aztán a kapusarokból jön valaki és öblögő hangon mondja:

– Úgy-e nem ismertek meg, mi?

Ránézek az arcára, ha ugyan arcnak lehet még nevezni. A homlok fölött széles vörös heg fut. Egészen a bal szemig leér. Ott kibuggyanva forradt össze a hús, úgyhogy a szem kicsiny és mélyen fekszik. De megvan. A jobbszem merev és üveg. Az orr hiányzik, a helyét fekete leffentyű fedi. A forradás, amely alóla lefelé indul, kettéhasítja a száját. A fogai műfogak. Közülük kivillan egy tartókapocs.

Tétován nézem az arcot.

Az öblögő hang megszólal.

– Paul Rademacher.

Most ráismerek. Hisz ez a Paul csíkos szürke ruhája!

– Agyisten, mit csinálsz?

– Hiszen látod – próbálja elhúzni az ajkait –, két ásócsapás. Ez is vele ment, – felemeli a kezét, amelyről három ujj hiányzik. Megmaradt félszeme szomorúan hunyorog. A másik mereven és részvétlenül mered egyenesen előre. – Legalább tudnám, lehetek-e még tanító. Nehezen tudok beszélni. Érted a kiejtésemet?

– Egész jól – mondom. – És még javulni fog. Biztosan lehet továbboperálni.

Vállat von és hallgat. Úgy látszik, nem nagyon bízik benne. Ha lehetne, már biztosan megcsinálták volna.

Willy jön és híreket hoz. Halljuk, hogy Borckmann mégis belehalt a tüdőlővésbe. Elvitte a *galoppierende*.²¹ Henze agyonlőtte magát, mikor megtudta, hogy a hátgerinc sérülése örökre toloszékhez láncolná. Meg lehet érteni: legjobb futbalistánk volt. Meyer szeptemberben esett el, Leichtenfeld júniusban. Leichtenfeld csak két napig volt odakint.

²⁰ Itt ér véget a tizennegyedik folytatás.

²¹ A fordításból kimarad a „Schwindsucht” (ném.) szó. Így a kifejezés gyors lefolyású tüdősorvadást jelent.

Egyszerre meghökkenünk. Egy kis nyavalyás alak áll előttünk.

– Te vagy az, Westerholt? – kérdezi Willy hitetlenkedve.

– Én, én, a régi, te légygomba – válaszol amaz.

Willy elbámul.

– Azt hittem, meghaltál.

– Még nem – replikáz kedélyesen Westerholt.

– Pedig az ujságban olvastam.

– Téves hír – hunyorog a kis alak.

– Nahát, nem lehet már semmiben se bízni – mondja Willy és a fejét csóválja.

– Azt hittem, rég megettek a pondrók.

– Utánad, Willy – válaszol tetszelegve Westerholt –, te hamarabb kerülsz sorra. Vörös ember sose él soká.

*

Bemegyünk. Az udvar, ahol tízórára a vajaskenyerünket ettük, a tantermek a táblák és padok, a folyosók a hosszú fogassal, minden-minden olyan, mint volt, de mi úgy nézünk rájuk, mintha egy más világba tartoznának. Csak a félsötét helyiségek szaga ismerős; nem olyan nyers, de hasonlít a kaszárnnyak szagához.

Az aulában méltóságteljesen fénylik száz sípjával az orgona. Jobbra tőle a tanulók állanak. Az igazgató asztalán két virágcserep, bennük bőrlevelű növények. Előttük babérkoszorú, szalaggal. Fenyőgaly girlandok a falon. Az igazgató gérokkot²² húzott, a tanárok is sötét ruhában vannak. Tehát ünnepélyes fogadtatásban részesülünk.

Egy csapatba verődünk: Senkinek sincs kedve elől állni. Csak Willy helyezkedik el teljes nyugalommal az első sorban. A feje a terem félhomályában úgy világít, mint egy nyilvánosház vörös lámpája.

Nézem a tanárok csoportját. Régebben többet jelentettek, mint más emberek; nemcsak azért, mert feljebbvalóiak voltak, hanem mert hittünk bennük. Ma? – egy csomó idősebb ember, akiket barátságosan lenézünk. Ha most meglepetés-szerű rohamtámadás törne az aulára, mint riadt nyuszikák ugrálnának ide-oda, miközülünk azonban senki sem veszítené el a fejét. Nyugodtan és határozottan tennénk azt, ami a legcélszerűbb, tudniillik bezárnánk őket, hogy ne zavarjanak, és megkezdzenék a védelmet.

Ott állanak tehát, és megint tanítani akarnak bennünket. Látni rajtuk, hogy hajlandók feláldozni valamit méltóságukból. De ugyan mire taníthatnának; – a tudás elmeszesítette, ahelyett hogy fokozta volna életüket. Mi jobban ismerjük az életet, mint ők, mi egy más, kemény, véres, kegyetlen és kérlelhetetlen tudást szereztünk. Mi taníthatnánk őket, – de ki akarja ezt? Ezek az elhasznált emberek

22 Gehrock (ném.) jelentése: szalonkabát vagy ferencjóska.

már semmit sem adhatnak nekünk. Megmaradtak azoknak, akik voltak. És mindig azok fognak maradni.

Az igazgató beszélni kezd. A szavak simán perdülnek ki a szájából: meg kell adni, kitűnő szónok. Csapataink hősi küzdelméről beszél, harcról, győzelemről, szenvedésről és vitézségről. De a szép szavak ellenére valami tüskét is érzek; talán éppen a szép szavak miatt. Olyan simán mégsem peregetek a dolgok. Ludwigra nézek, ő rámnéz; Albertnak, Waldorfnak, Westerholtnak, senkinek sem tetszik az ügy: valamennyien olyan kényelmetlenül érzik magukat, mintha hideg zuhanyt kaptak volna a nyakukba.

A direktor lendületbe jön. Nemcsak az odakinti heroizmust ünnepli, hanem az itthoni, csendesebb hősiességet is.

– Mi is megtettük idehaza a kötelességünket, lefokoztuk az igényeinket és éhezünk a katonáinkért, aggódtunk és remegtünk. Nehéz volt ez és a kitartás sokszor talán nehezebbnek mutatkozott, mint, odakint a táboriszürke...

– Hoppla! – mondja Albert.

Morajlás támad. Az öreg ferdén idepillant és folytatja:

– Mindamellettt természetesen nem lehet a dolgokat így szembeállítani egymással. Önök félelem nélkül szemébe néztek a halálnak és teljesítették nagy kötelességüket, és ha a végső győzelem nem a mi fegyvereinknek adatott is meg, most annál forróbb szeretettel álljunk a mélységes megpróbáltatás idején együttesen a német haza mellé, építsük azt újjá minden ellenséges erők dacára, és vezessen bennünket nagymesterünknek, Goethének a szelleme, akinek szava évszázadnyi messzeségből oly viharedzetten hangzik át zűrzavaros korunkba: *Jöjjön akármí, – dacolni, megállni!*

– Na ezt eddig egész jól kisikerítette – dörmögi Westerholt.

Az öreg hangja egy terccel alább száll. Most fátyolt ölt és kenetben fürdik. A tanárok fekete csapata megrándul. Az arcuk komolyságot és áhítatot mutat.

– Különösképpen tartsuk azonban emlékezetünkben intézetünknek elesett fiait, akik lelkes örömmel siettek a haza védelmére, és ott maradtak a becsület mezején. Huszonegy bajtársunk nincs többé közöttünk; – huszonegy harcosnak a dicsteljes fegyverhalál lett osztályrésze; – huszonegy hős Franciaország földjében pihenni a csaták robajos fáradságait és alussza örök álmát a zöld pázsit alatt...

E pillanatban rövid, bömbölő nevetés hangzik fel. Az igazgató kínos megütközéssel félbeszakítja szónoklatát. A nevetés Willytől ered, aki oly szélesen és vastagon áll a helyén, mint egy ruhaszekrény. Az arca pulykavörös, úgy elöntötte a méreg.

– Zöld pázsit... zöld pázsit – dadogja –, örök álom? Gránátölcsérek piszkában fekszenek, szitává löve, szétmarcangolva, mocsárban rekedve, patkányok rágták ki őket – Zöld pázsit, – ej, nem vagyunk énekórán!

Mint egy szélmalom, hadonászik a két karjával:

– Hősi halál! Ahogy azt maguk elképzelik! A kis Hoyer egész nap a drótakadályban ült és ordított, és a bele mint makaróni lógott ki a hasából. Aztán egy szilánk

leszakította az ujjait, és két órával később egy cafatot a lábából, és ő még mindig ordított és próbálta a másik kezével visszadugni a beleit, míg végül estére el nem készült. Mire éjszaka odamehettünk hozzá, olyan lyukas volt, mint egy rosta. Most hős lett belőle, ezelőtt meg négyest kapott németből és elhasalt. Menjen csak és mondja el, ha meri, az édesanyjának, hogy hogyan halt meg a fia!

Az igazgató elsápadt. Azon töpreng, hogy a fegyelmet tartsa-e meg, vagy inkább csöndesítse a hangulatot. De sehogysem tud zöldágra vergődni magával.

– Direktor úr – kezdi Albert Trosske –, nem azért vagyunk itt, hogy öntől megtudjuk, milyen jól végeztük a dolgunkat, noha győzni, sajnos nem tudtunk. Erre mi²³

A szóra az igazgató megrándul, vele együtt az egész kollégium, az aula meg, az orgona megreszket.

– Kérnem kell önöket, legalább a kifejezéseikben... – próbálkozik erkölcsi báizon nyugvó életének teljes energiájával a direktor.

– De és, és harmadszor is²⁴ – ismétli Albert. – Éveken keresztül ez volt minden harmadik szavunk, vegye végre tudomásul. Bárki előtt eresztette volna meg a lövészárokban a hősi tirádáit, ugyanezt a választ kapta volna, ráadásul meg egy zafos billentést. Ön, úgy látszik, egyáltalán nem sejti, mi van itt. Ide nem gyerekek jöttek, akiket egy kicsit meg kell dicsérni és akik aztán megint illedelmes diákok lesznek, mint voltak. Ön biztosan így gondolta. Csak-hogy itt katonák állanak, akik követelnek!²⁵

– Számadást követelünk! Ön és társai küldtek ki a szavataikkal és slágvortjaikkal²⁶ bennünket a háborúba, és a háború egészen más volt, mint aminek önök gondolták. Nagyon sokan elpusztultak közülünk. A maradék azonban itt van, és mi most azt kérdezzük öntől, hogy: Miért? Hiszen olyan jól tudta, mielőtt elmentünk! Hajlandó ön most – és Albert Walldorfra, Rademacherra és a többi nyomórékra mutat –, hajlandó a programot még egyszer megismételni?

– De uraim – kezdi az öreg csaknem könnyörögve –, ne tegyünk egy szót ilyen vita kiindulópontjává...

Nem tudja befejezni a szavait. Hugo Reinersmann szakítja félbe, aki sebesült testvérét a legnehezebb tűzben hozta vissza és már csak halottan tehette le a köztözhelyen.

– Elestek! – mondja vadul. – Elestek, de nem azért, hogy szónokoljanak fölöttek! Bajtársaink voltak és kész, nem tűrjük, hogy lefetyeljenek róluk. Maguk itt vannak megint, bankettdíszben, a bankett-gondolkozásukkal és tósztózni akarnak – hősi emlékművek, koszorúk, ünnepi tisztelgés –, igen, a legjobbbaik elestek és a

23 A vulgáris kifejezéseket az újságban nem írják le. Az eredeti szövegben a következő mondat áll: „Darauf scheißen wir.”, melynek jelentése: „Erre mi szarunk.”

24 Újabb vulgáris kifejezés, az eredetiben „scheiße”, melynek jelentése: szar.

25 Itt ér véget a tizenötödik folytatás.

26 Schlagwort (ném.) jelentése: jelszó.

maradék már nem sokat számít... De maguk még valamennyien élnek! Ketrebe kellene zárni magukat mind és kiakasztani a pergőtűzbe, csak egy órára; – majd meglátnók, volna-e még kedvük tovább szónokolni, vaksi könyvmolyok! Hát csak fogják be a szájukat és hagyják békén a bajtársainkat!

Az igazgató tehetetlenül áll a helyén. A tanári kar olyan, mint egy csapat megriasztott tyúk.

Mi azonban érezzük, hogyan tör ki az elkeseredés az alól a tompa nyomás alól, amely eddig ránk nehezült. Amikor idejöttünk, félig még fuldokoltunk. Most itt az első fellélegzés. Homályosan sejtjük, hogy valami sima, szappanszerű langyosság akar körülvenni és lefogni és magába tapasztani. Nem az igazgató, nem az intézet, ezek mind csak a képviselői valami másnak; – a puffogó szavaknak és a megpudvásodott fogalmaknak a világa az ellenségünk, az az egész világ, amelyben hitünk valaha, amikor kimentünk. Odakint megkeményedtünk és kijózanodtunk. Most már érezzük a hazugot, a felemást, a felfújt nyomorúságot, a gyámoltalan fontoskodást – annyira érezzük, hogy dühünk szinte megvetéssé változik.

*

Az igazgató rászánta magát, hogy mindenáron kibékít bennünket. Túlságosan sokan vagyunk és Willy túlhangosan trombitál az orra előtt. Ki tudja, mi nem telik ki ezektől az elvadult katonáktól, a következő percben talán már kézigránátokat szednek elő a zsebükből. Úgy hadonász a karjaival, mintha egy arkangyal csatogtatná a szárnyait. Senki sem hallgat rá. Végül mégis túlharsogja a lármát:

– Hát akkor mondják meg legalább, hogy mit akarnak!

Nyugalom támad. Jó, jó, ha azt csak úgy egyszerűen egy mondatban meg lehetne mondani. Erős érzés bugyborog bennünk homályosan, – de rögtön szavak is? Nem tudjuk mi azt megmondani. Talán majd később.

Westerholt mégis áttolakszik a sorainkon és az igazgató elé áll.

– Nem emlékbeszédeket, hanem praktikus proposíciókat akarunk hallani. Hogyan gondolták önök a mi dolgunkat? Itt van hetven katona és vissza akar menni az iskolapadba: Mi ennek a módja? Én megmondom önnek őszintén már most: úgyszólván semmi az, amit még tudunk, és éppen ilyen kevés a kedvünk ahhoz, hogy sokáig itt ülünk.

Az igazgató megmagyarázza, hogy erre vonatkozólag a fölöttes hatóság még semmi utasítást nem adott. Egyelőre tehát vissza kellene térnünk az osztályokba. Ki-ki oda, ahonnan elment. Később majd kiderül, hogy mit lehet tenni.

Harsogó nevetés a válasz.

– Azt ugyan ön sem hiszi – mondja Willy fenyegetően –, hogy visszaülünk a padba, gyerekek mellé, akik nem voltak katonák, és illedelmesen feltartjuk az ujjunkat, ha tudunk valamit. Mi együtt maradunk.

Csak most látjuk igazán, milyen komikus az egész. Éveken át lőhattunk, szúrhattunk, ölhattunk a szívünk vágya szerint; most pedig az legyen a fontos, hogy a he-

tedik vagy a nyolcadik osztályból indultunk-e a frontra. Az egyik már két, a másik még csak egy ismeretlennel tudott számolni. Itt ilyen különbségek számítanak.

Az igazgató megígéri: megtesz minden lépést, hogy külön tanfolyamokat rendezhessenek a katona-növendékek részére.

– Erre nem várhatunk – mondja Albert röviden. – Majd mi magunk vesszük kezünkbe a dolgot.

Az igazgató semmit se felel: hanem némán az ajtóhoz megy. A tanárok utána. Mi is kiballagunk. Előbb azonban Willy leveszi a szónoki emelvényről és a földhöz csapja a két cserép virágot.

– Úgyse szerettem soha a főzeléket – mondja bosszúsan.

A babékoszorút Westerholt fejére borítja:

– Főzz magadnak levest belőle...

*

Füstölnek a szivarok és pipák. Együtt ülünk a gimnázium hadviseltjeivel és tanácskozunk. Több mint száz katona, tizennyolc hadnagy, harminc őrmester és altiszt.

Albert Trosske szerzett egy régi iskolai szabályzatot és részleteket olvas fel a füzetből. Csak lassan jut előre, mert minden szakasznál viharos nevetés szakítja félbe. Nem bírjuk megérteni, hogy mindez valaha törvény volt a szemünkben.

– Hetedik paragrafus: Az osztályfőnökök utasításának minden diák föltétlenül engedelmeskedni tartozik.

– Megtettük – mondja Willy –, elmentünk engedelmesen a háborúba.

– De nem győztünk, pedig ezt is akarták – veti ellen Westerholt.

– Te csak hallgass – válaszolt Willy –, te jobban blamáltad az osztályfőnöködet mindenkinél. Jelentették, hogy elestél; erre meghatott emlékbeszédet kaptál az igazgatótól, mint hőst ünnepeltek, és most mégis vagy olyan szemtelen, hogy mindezek után elevenen visszajössz! Az osztályfőnököd azt sem tudja, fiú-e vagy lány. Most mindent vissza kell vonnia, mert algebrában és német dolgozatírásban ma is biztosan olyan gyenge vagy, mint voltál.

– Tizenkettedik paragrafus – olvassa tovább Albert. – Dohány és alkohol élvezete a növendékeknek a legszigorúbban tilos.

– Prosz! – üvölt Westerholt a felzajgó kacagásban.

– Tizenötödik paragrafus. A tanítás reggel közös istentisztelettel kezdődik.

– Helyette ezentúl egy óra kézigránát-dobálás – kiáltja Reinersmann.

– Tizennyolcadik paragrafus: Az intézet minden növendéke köteles télen félhét, nyáron hét órától kezdve a lakásán tartózkodni. A jelzett időn túl való kimaradás-hoz (látogatás vagy más alkalmak) előzetes engedély szükséges. A tanuló tényleges otthoni tartózkodását hetenkint tanári ellenőrző körút kontrolálja.

Leipold úgy nevet, hogy székestől felfordul. Még Ludwig is megfeledkezik a szomorúságáról. Ezt igazán elfelejtettük. Csakugyan: hét óra után nem mehetünk ki az uccára, és azt is ellenőrizték, hogy dolgozunk-e.

– Kár, hogy odakint nem jutott eszembe – vigyorog Willy. – Pont hét órákor slussz a háborúnak: Hazamenni és verseket tanulni könyvnélkül!

Rademacher gurgulyázik, csuklik és reszket. Üvegszeme kiesik a fejéből. A fekete leffentyű ugrál az arcán...

– Mi lelte? – kérdezem.

– Nevet, pedig direkt életveszélyes neki a nevetés – mondja Walldorf, aki lehajolt hozzá. – Elképzelte, hogy az igazgató esténként jön léghajón és távcsővel revideálja a tölcéseket és árkokat, hogy szorgalmasan tanulunk-e.

*

Megalakulnak a diáktanácsok. Az iskolamestereink jók lesznek arra, hogy egyet-mást a vizsgára fejünkbe verjenek, azt azonban nem tűrjük, hogy uralkodjanak is rajtunk. Mi Willyt, Westerholtot és Albert Trosskét jelöljük a tanácsba; – a gimnázium Georg Rahét és Karl Brüger.

Három képviselőnk már holnap elutazik és elmegy a provinciális hatósághoz meg a minisztériumba, hogy előadja a kívánságainkat. Katonai igazolványt és ingyen utazásra jogosító menetleveleket kapnak, amiből még blokkszámra van raktárunk. Hadnagy és katonatanácsos tag is van köztünk elég, hogy odakanyarintsa az aláírását. Rademacher kísérőnek ajánlkozik hozzájuk, hogy összezúzott arcával nyomatékossá tegye a hatást. Az ajánlatát elfogadjuk. Katonanép megszokta, hogy gondolkodás nélkül felhasználjon mindent, ami közelebb segíti a célhoz. Csak Willy nem megy szívesen, azt mondja, hülyeség mindez.

– Abba kellene hagyni az egész vacakolást – mondja Leipoldnak. – Mit akarunk mi itt egyáltalán? Ha megkapunk is mindent, amit akarunk, az iskola csak iskola marad, szócséplés. Akkor hát miért?

– Miért? – válaszol Westerholt. – Hát azért, hogy azután állást kapj. Élned kell.

– Hiszen élek – zsörtöl Willy csökönyösen.

– Később még mindig felrughatsz mindent, ha nem tetszik – veti közbe Albert.

– Egyelőre csak maradjunk együtt, és ne hagyjuk el rögtön egymást. És különben is, mi másba fognál?²⁷

Ez az érv meggyőzi Willyt. Csakugyan, mi egyebet csinálhatnánk! Hisz éppen ezt nem tudjuk. Vagy inkább: a legtöbben nem tudják. Egy rész higgadtabb és értelmesebb: ez már belenyugodott abba, hogy állásba megy. Az értelmesekek állítják fel a követeléseket is: A hadviselteket ne tegyék vissza az osztályokba, hanem tanítsák rövid külön-kurzusokon. A vizsga legyen rendkívül könnyű és szorítkozzék néhány tantárgyra. E követelések képviselőiül azonban nem higgadt, hanem elégedetlen bajtársainkat küldjük ki. Ők hatásosabban tudják jártatni a szájukat.

*

27 Itt ér véget a tizenhatodik folytatás.

Hugo Reinersman körütekintő, mint mindig. Külsőleg is megadja az ügynek a maga arcát. Willy az új kabátját hagyja otthon és húzza fel az útra egy golyó-tépte, toldott-foldott egyenruhát.

– Az ilyesmi száz évről gyönyörűbben szónokol a hivatali kiskirályok előtt – fejtegeti Hugo.

Ugyane meggondolás alapján Ludwig Breyer vitézségi érmeit Westerholt mellére tűzzük, hogy kevésbé kopár legyen.

– Így minden titkos tanácsos sokkal meggyőzőbbnek fogja érezni a szavaidat – teszi hozzá Leipold.

Albertnak anélkül is elég zörgettyűje van a mellén, és Rademacher magában is fulmináns²⁸ hatás. Hugo felülvizsgálja a munkáját.

– Ragyogó – mondja –, tehát rajta! Hadd lássák meg a répahősök, hogy mit tudnak az igazi front-bunkók.

– Efelől nyugodt lehetsz – jelenti ki Willy nagyszerűen. Már otthon érzi magát az új szerepben.

*

Füstölnek a szivarok és pipák. Kívánságok, gondolatok és vágyak kavarnak keresztül-kasul. Isten tudja, mi válik valóra belőlük. Száz fiatal katona, tizennyolc hadnagy, harminc őrmester és altiszt ül itt, és el akarja kezdeni az életét. Mindegyik a lehető legcsekélyebb veszteséggel el tudna vezetni egy századot, tűzben és nehéz roham-terepen: mindegyik pillanatra se tétováznék, hogy mi a leghelyesebb tennivaló, ha éjszaka a fedezékben arcába bögne az ordítás, hogy: »indulj!«; mindegyiket számtalan könnyörtelen nap kalapálta keménnyé, mindegyik tökéletes katona, nem több és nem kevesebb.

De a béke? Vajjon alkalmasak vagyunk rá? Tudunk még egyáltalán egyebek lenni, mint katonák?

IV.

1.

A mezők nedvesek és az utakon csobogva folyik a víz. Kis befőttes-üveget viszek a köpenyem zsebében és a nyárfaszegélyes árok mentén megyek. Mint gyerek, itt fogtam halat és lepkét, és a fák alatt hevertem és álmodoztam.

Tavaszdíon ez az árok tele volt ebihallal meg moszattal. Vízínövények világos, zöld cserjéi hajladoztak a kis, tiszta hullámokban hosszúlábú korcsolyabajnokok

28 Fulmináns (lat.) jelentése: nagy erejű, dörgedelmes.

cikáztak a nád hosszú szálai közt, és tüskehalak raja vetette a napban gyors és karcsú árnyékát az aranyfoltos homokra.

Hideg és nyirkos a levegő. Az árok mellett hosszú sorban álldogálnak a nyárfák. Minden águk kopasz, de könnyű kék árnyalat leng köztük. Egy nap megint kizöldülnek és zúgni fognak, és a nap megint melegen és boldogan fekszik majd e darab föld fölött, amely ifjúságomnak oly sok emlékét őrzi. Akkorára már biztosan elfelejtem a háborút és minden olyan lesz, mint valaha volt.

Felkapaszkodom a parti töltésre. Alant néhány hal rebben tova. Nem bírom tovább türtőztetni magamat. Ott, ahol az árok úgy összeszűkül, hogy szétvetett lábbal megállhatok fölötte, addig leskelek, míg két tüskehalat nem sikerül a tengerembe fognom. Bemerítem az üvegembe és nézegetem őket.

Ide-oda villognak, kecsesek és tökéletesek, három tüske a hátukon, testük karcsú, barna, és a has-uszonyuk libeg-lobog. A víz kristálytisza és az üveg reflexei tükröződnek benne. És hirtelen kihagy a lélekzetem, olyan erősen érzem, mennyire szép ez, ez a víz az üvegben, a fényekkel és reflexekkel.

Óvatosan megfogom az üveget és továbbmegyek, nagy vigyázattal viszem a zsákmányomat és néha belenézek, és a szívem úgy dobog, mintha az ifjúságomat fogtam volna bele az üvegbe és most vinném haza. Leguggolok a víz szélére, amelyen vastag rétegekben békálcse úszik, és nézem, hogyan szökkennek magasra a kéken-márványló gőtéik, hogy egyet-egyet szippantsanak a levegőből. Lárvák mászkálnak lassan az iszapban, egy sárga-szegélyes bogár lomhán evez a fenék fölött, és egy rothadó gyökér alól mozdulatlan tavi-béka csodálkozó szemei néznek rám. Látok mindent, és több van benne, mint amennyit látni lehet: – emlék, vágy és a mult boldogsága is benne van.

Óvatosan felveszem az üveget és továbbmegyek, keresve, reménykedve – a szél fúj és a láthatáron kéken pihennek a hegyek.

Hirtelen azonban őrjöngő ijedtség fut végig rajtam – lebukni, lebukni, fedezék! Hiszen egész szabadon állsz, a nagy, szabad térben! – összerándulok az irtózatos rémületben, előrenyújtom a karomat, hogy egy fa mögé bukjam, reszketek és lihegek, aztán fellélekzem, elmúlt – félve körülnézek, nem látott meg senki. Eltart egy darabig, amíg megnyugszom. Aztán az üvegért nyúlok, amelyet elejtettem. A víz kifolyt, de a halak még benne ficánkolnak. Lehajlok az árokba és friss vizet merítek.

Lassan megyek tovább és elmerülök a gondolataimban. Az erdő közelebb jön. Kóbor macska megy át az úton. A vasút töltése keresztülmetszi a szántóföldeket, egész az erdőig. Jó fedezékeket lehetne itt építeni, állapítom meg, kellő mélyre és beton-tetővel – aztán az árok vonalát balra megrakni sánckasokkal és megfigyelőkkel – szemközt pedig néhány géppuskát – nem, csak kettőt, a többit az erdőbe, így az egész terep szinte keresztűz alá kerül – a nyárfákat ki kell dönteni, hogy ne mutassanak célt az ellenséges tüzéségnak – és hátul a dombra néhány aknavetőt – akkor aztán jöhetnek...

Vonat fűtül. Felnézek. Mi az, mit csinálok? Kijöttem, hogy megkeressem ifjúságom tájait. És íme, lövészárkok közt járok. A megszakás, gondolom, mi már sohasem fogunk tájakat látni, csak terepeket – támadási és védelmi terepeket – a régi malom ott a tetőn már nem malom – támpont lett belőle – az erdő nem erdő – hanem tűzérési fedezék – a kísértet minduntalan visszajár...

Lerázom magamról és a régi időkre próbálok gondolni. De nem sikerül igazán. Már nem vagyok olyan vidám, mint az imént, és nincs kedvem továbbmenni. Visszafordulok.

Messziről egy magányos alakot látok. Felém tart. Georg Rahe.

– Mit művelsz itt? – kérdi csodálkozva.

– Hát te?

– Semmit – feleli.

– Szintén – mondom én.

– Hát ez a befőttes üveg? – kérdezi és kissé gúnyosan néz rám.

Elpirulok.

– Csak semmi restelkedés – mondja. – Halászni akartál megint, mi?

Bólintok.

– És? – kérdezi.

A fejemet rázom.

– Persze. Egyenruhában nem megy – mondja elgondolkozva.

Egy farakásra ülünk és cigarettázunk. Rahe leveszi a sapkáját.

– Emlékszel még rá, hogyan cseréltünk itt bélyeget?

Igen, emlékszem. A nap melege, a halomba rakott fából kihajtotta a gyanta és kátrány szagát, a nyárfák csillogtak és a víz felől hűvösen jött a szél – még mindegyre emlékszem –, hogy kerestünk levelibékát, hogy olvastunk könyveket, hogy beszélünk a jövőről és az életről, amely a kék horizont mögött várt és hívott csábítóan, mint valami tompított zene.

– Aztán valami más történt, Ernst, úgy-e? – mondja Rahe és mosolyog. A mosolya olyan, mint valamennyiünké: egy kicsit keserű és egy kicsit fáradt. – A fronton másképp haláztunk. Kézigránát a vízbe és már a felszínén uszkáltak, megrepedt úszóhólyaggal és a hasuk fehérjét mutogatva. Így praktikusabb volt.

– De hogy lehet az, Georg – mondom –, hogy csak úgy ténfergünk, és nem tudunk mihez fogni?

– Valami hiányzik, Ernst. Te is érzed?

Én is. Rahe a mellemhez nyúl.

– Mondok neked valamit; – ez itt – az előttünk elterülő rétekre mutat – élet volt, virágozott és nőtt, és mi vele nőttünk. És az ott mögöttünk – fejével hátra int a messziségbe –, az a halál volt, meghalt és rombolt, és vele együtt egy kicsit összerombolódtunk mi is. – Megint mosolyog. – Egy kicsit mindannyian reparálásra szorulunk, fiam.

– Talán jobb volna, ha nyár volna – mondom –, nyáron minden könnyebb.

– Meghalni mindig egyformán nehéz – felel ő és kifújja a füstöt –, és mi egyébre valók voltunk mi eddig? – Feláll. – Menjünk haza, Ernst. Megmondjam, mihez kezdek legközelebb? – Lehajol hozzám. – Beállok megint katonának.

– Őrült vagy! – mondom megdöbbenve.

– Dehogy – válaszol Rahe és egy pillanatig nagyon komoly. – Csak konzekvens. Aztán másról kezd beszélni. Mikor feltűnnek az első házak, fogom a befőttes üvegemet és a tüskehalakat visszaöntöm az árokba. Villámgyorsan tovasiklanak a vízben. Az üveget otthagynom a parton.

2.

Ludwiggal és Alberttal az elmeorvosintézetbe megyek. Bödecker diákpajtásunkat pár nappal ezelőtt odaszállították. Most meglátogatjuk.²⁹

Szép, tiszta nap van. A dombról, amelyen az intézet áll, messze át lehet tekinteni a földeket. Kék-fehér-csíkos kabátjukban és egyenruhás őrk felügyelete alatt csoportokban mindenfelé ott dolgoznak az őrültek. Az épület jobbszárnyának egyik ablakából éneket hallunk:

– A napfényes Saale partján...

Biztosan egy beteg. Különös, ahogy ez az ének zeng a vasrács mögül:

– És fölötte vándor – fellegek...

Bödecker néhány más beteggel együtt egy nagy közös teremben helyezték el. Amikor belépünk, az egyik felsüvít:

– Fedezék! fedezék! – és az asztal alá mászik.

A többiek nem törődnek vele. Bödecker rögtön hozzánk siet. Az arca keskeny és sárga, az álla hegyes és a fülei elállnak; az egész ember sokkal fiatalabbnak látszik, mint ezelőtt volt. Csak a szemei nyugtalanok és öregek.

Mielőtt üdvözölhetnénk, valaki félrehúz.

– Mi ujság odakint? – kérdezi.

– Semmi – mondom –, semmi ujság.

– Hát a fronton? Elfoglaltuk már Verdunt?

Összenézünk.

– Hiszen már régen béke van – mondja csöndesítően Albert.

Az őrült nevet, kellemetlenül és mintha mekegne.

– Na, csak ne ugorjatok be nekik! El akarnak bolondítani benneteket, és csak arra várnak, hogy kimenjünk innét! Akkor aztán nyakoncsípnek és dádá, ki a frontra! – Titokzatosan hozzáteszi: – De én túljárok az eszükön!

Bödecker kezét nyújt. Zavarban vagyunk, mert azt hittük, testgyakorlatokat fog végezni, mint egy majom, és dühöng és grimaszokat vág, vagy legalább állan-

²⁹ Itt ér véget a tizenhetedik folytatás.

dóan reszket, mint az idegsokkosok az uccasarkon. Ehelyett ránkmosolyog ferde, szegény szájjával és azt mondja:

– Úgy-e nem gondoltatok?

– De hiszen, te makkegészséges vagy! – mondom neki. – Mi bajod?

Végigsimít a homlokán.

– Fejfájás. Mintha gyűrű szorítaná hátul az agyamat. Aztán meg Fleury...

A Fleury mellett vívott harcoknál betemette a ráomlott föld, s ő órákon át együtt feküdt egy másik emberrel, és az arcát egy gerenda annak a derekához préselte, amely egész a hasig felszakadt és egyetlen nagy seb volt. A másíknak szabadon volt a feje és ordított. Minden ordításnál vérhullám ömlött Bödecker arcára. A belek lassankint kifordultak a sebesült hasából, és megfullasztással fenyegették Bödecker. Folyton vissza kellett tömködnie őket, hogy levegőhöz jusson, és közben szakadatlanul hallotta a sebesült tompa hördülését, valahányszor elevenbe nyúlt.

Előadja az egész esetet, világosan és összefüggően.

– Most minden éjszaka visszajön, és én majd megfulladok, és a szoba nyálkás, fehér kígyókkal és vérrel van tele.

– Ilyen tisztán tudod az okát, és mégsem bírod legyőzni a rémlátásodat? – kérdezi Albert.

Bödecker fejét ingatja.

– Nem használ az sem, ha ébren vagyok. Mihelyt sötétedik, jönnek a kígyók. – Összeborzad. – Odahaza kiugrottam az ablakból és a féllábam eltört. Erre behoztak. Jobb is így. Ki tudja, különben mi történt volna már velem.

Egy tűzregyenruhás ember közibénk tolakszik és a karját mereven előre tartja.

– Vigyázat, hozzám ne nyúljatok! – suttozja. – Lenyeltem egy bombát. Vigyázat! Vigyázat! Különben felrobbanok!

– Hát ti mit csináltok? – kérdi Bödecker. – Megvolt már a vizsga?

– Meglesz hamarosan – mondja Ludwig.

– Az enyém bizony most már soha többé – mondja komoran Bödecker. – Ilyen ember nem állhat gyerekek elé.

Az a beteg, aki az imént »fedezéket« kiabált, Albert mögé lopózik és hirtelen a nyakába üt. Albert felpattan, de rögtön erőit vesz magán.

– K. f.! – vihog a másik – K. f.!

Rikácsolva nevet, majd hirtelen elkomolyodik és némán egy sarokba megy.

– Nem írhatnátok egyszer az őrnagynak? – kérdezi Bödecker.

– Miféle őrnagynak? – mondom csodálkozva. Albert meglök, mire gyorsan folytatom: – Mit írjunk neki?

– Hogy cresszen vissza engem még egyszer Fleury-be – válaszol Bödecker izgatottan. – Az feltétlenül segítene rajtam. Ott már bizonyára minden csendes, én pedig csak akkor ismertem, amikor az egész vidék zúgott és minden repült a magasba. A Halálszakadékon át, Hideg Föld mellett, elmennék Fleurybe, nem esnék egyetlen lövés sem és minden elmulna. Akkor én is megnyugodnék, nem gondoljátok?

– Elmúlik enélkül is – mondja Ludwig és a kezét Bödecker karjára teszi. – Legfontosabb, hogy te magad tisztázd magadban a dolgot.

Bödecker szomorúan mered maga elé.

– Csak ne volna itt a főorvos. Ez az ember patkányvérrel olt bennünket, lehetetlen kibírni. Szóval, írjatok az őrnagynak. Gerhard Bödecker a nevem cé-ká-val – szemei tompák és vakok. – Nem hozhatnátok be egy kis almalekvárt? Nagyon szeretnék megint almalekvárt enni.

Mindent megígérünk, de ő már egyáltalán nem ügyel ránk, olyan részvétlenség fogta el hirtelen. Amikor kifelé indulunk, feláll és tiszteleg. Aztán az asztalra kuporodik és szemei a végtelenbe vesznek.

Az ajtóban valaki feltartóztat. Egy sovány férfi, aki mindaddig sötéten meredt maga elé, egy cédulát nyom a kezünkbe.

– Vigyétek el ezt a feleségemnek! Nem volt rá semmi joguk, hogy engem ide bezárjanak! Bosszúból tették! Vigyétek el ezt az írást a feleségemnek. Menjen fel a császárhoz. Direkt a császárhoz! Énnekem semmi bajom és ki akarok innen szabadulni!

Ludwig átveszi a cédulát. Mégegyszer visszanézünk Bödeckerre: ő, mintha most ébredne, hirtelen felugrik és utánunk szalad.

– Vigyetek magatokkal – mondja különös és magas hangon. – Már jönnek, jönnek.

Reszket és hozzánk búvik. Nem tudjuk, mit tegyünk. Épp ekkor lép be az orvos. Meglát bennünket és óvatosan átöleli Bödecker vállát.

– Menjünk a kertbe – szól hozzá nyugodtan, és Bödecker engedelmesen megindul vele.

Odakint esti napfény nyugszik a mezőkön. A rácsos ablakból még mindig hangzik az ének:

– De a várak... leomlottak... s futnak vándor... fellegek...

Szóttanul megyünk hazafelé.

– Azt hiszem, Ludwig – mondja egy idő múlva Albert –, egy kicsit valamenynyien idevalók vagyunk.

3.

A diványon fekszem, a lábam kinyújtva, fejem a támlán és lehúnyom a szememet. Csodálatos összevisszaságban kavarnak félálomban a gondolatok. Az öntudat elmosódik ébrenlét és álom között, és mint egy árnyék fut keresztül agyamon a fáradtság. Mögötte, bizonytalanul és még távolabbról, ágyúszó érkezik, halkán füttyölnek a gránátok, s ijedt gondok bádogzenéje jön közelebb és gáztámadást jelez; – de mielőtt a maszkomhoz nyúlhatnék, a homály nesztelenül lehámlik rólam, a föld, amelyhez lapultam, valami meleg és világosabb érzéssé olvad és megint a divány plüshúzatává változik, amely az arcomat nyomja, zavaró-

san és mélyen érzem: itthon vagyok – és a lövészárkok gázriadója tompított zörge ssé halkul: az edény zörren, amelyet anyám óvatosan éppen az asztalra tesz.

Aztán ismét közelebb suhan a sötétség és vele a tüzéség morajlása. Csak mesz-sziről, mintha erdőkön és tengeren át hangoznának ide, hallok néhány szitaló szót, amely lassankint értelmet nyer és eljut az öntudatomig.

– A kolbászt Karl bácsi küldte – mondja anyám az ágyúk halk dörgésébe.

A szavak még éppen elérnek a tölcser szélén, amelybe alácsúszom. Velük együtt egy öntelt és hízott arc suhan el előttem.

– Ahá, az a... – mondom bosszankodva, és szavam úgy hangzik, mintha vata volna a számban, annyira hullámszik köröttem még mindig a fáradtság – az a... kifent –³⁰ –

Aztán zuhanok, zuhanok – és az árnyak beugranak hozzám és előzőnlenek hosszú hullámaikkal, egyre sötétebben és gyorsabban.

De nem alszom el. Hiányzik valami, ami ezelőtt megvolt, – az egyenletes, halk érczörgés. Az érzés lassan gondolkozássá tömörül vissza, és felnyitom a szememet. Sápadt, szörnyülködő arccal előttem áll és ráammered az anyám.

– Az istenért, mi bajod? – kiáltom ijedten és talpraugrom. – Beteg vagy?

Int: dehogy beteg.

– Nem, nem – mondja –, de hát hogy tudsz ilyet mondani...!

Próbálok visszagondolni. Mit is mondtam? Vagy úgy, hogy szóval Karl bácsi...

– No, no, anyám, ne légy olyan érzékeny – nevetek fel megkönnyebülve. – Karl bácsi csakugyan piszkos síber, te is jól tudod.

– Nem arról beszélek – hangzik a csendes válasz –, hanem hogy milyen kifejezéseket használsz.

Most hirtelen eszembe jut, hogy mit mondtam félálomban. Szégyellem, hogy épp az anyám jelenlétében kellett megtörténnie.

– Csak úgy kicsúszott a számon – mondom mentegetőzve –, igazán, meg kell még szoknom, hogy nem vagyok már odakint. A fronton nagyon goromba tónus járta, anyám. Goromba, de őszinte.³¹

Lesimítom a hajamat és begombolom a zubbonyomat. Aztán cigarettát keresek. Közben látom, hogy anyám még mindig engem néz és reszket a keze.

Meglepődve fordulok hozzá.

– De anyám – mondom csodálkozva és átölelem a vállát. – Nem olyan szörnyű nagy vétek. A katonák már ilyenek.

– Tudom, tudom – mondja ő –, de hogy te... te is...

Nevetek. Hát persze, hogy én is, akarom mondani, de hirtelen elhallgatok és elengedem a vállát, úgy belémcsap valami. Leülök a díványra, hogy magamhoz térjek.

30 Újabb vulgáris kifejezés. Az eredeti szövegben „Arschloch”, jelentése: seggfej.

31 Itt ér véget a tizennyolcadik folytatás.

Előttem áll ez az öregasszony, szomorú gondterhes arcával. Összekulcsolta a kezeit, puha ráncokkal barázdált, agyondolgozott kezeit, amelyeken kéken dagadnak ki az erek; ez a két kéz én értem lett ilyen. Eddig ezt sohasem vettem észre, egyáltalán sok mindent nem láttam meg, mert még nagyon fiatal voltam. Most azonban megértem, miért vagyok e vézna, bánattól megviselt nő számára más, mint a világ minden többi katonája: a fia vagyok.

Mindig annak tekintett, még mint katonát is. Ő a háborúban csak veszedelmes fenevadak dulakodását látta, akik az ő fenyegetett fiának az életére törnek. De az sohasem jutott eszébe, hogy ez a fenyegetett fiú ugyanolyan veszedelmes fenevad volt más anyák fiai számára.

A kezéről a magam kezére siklik a szemem. 1917 májusában ezzel a kézzel szúrtam le egy franciát. A vér undorítóan forró volt, amikor ujjaimra ömlött, miattam én eszeveszett szorongásban és dühben újra meg újra döftem. Mikor a francia mély hörgéssel a sebeihez kapott, még akkor sem bírtam megállítani a gépies mozgást és keresztűlsúrtam a kezét is, amíg az egész ember össze nem csuklott, mint egy üres zsák. Utána hánynom kellett és egész éjszaka sírtam. Csak reggelre tudott megvigasztalni Adolf Bethke; akkor éppen tizennyolc éves voltam, és ez volt az első támadás, amelyben résztvettem.

Lassan kifelé fordítom a kezemet. Ezzel a kézzel július elején a nagy áttörési kísérletnél három embert agyonlőttem. Egész nap ott csüngtek a drótkadályon. Petyhüdt karjukat minden gránátbecsapásnál ingatta-lengette a légnyomás, és gyakran úgy éreztem, mintha fenyegettek volna, néha meg azt, hogy segítségért könyörögnek. Az egyiknek teljesen ősz volt a haja és a nyelve hosszan kilógott. Később egyszer húsz méterre dobtam egy kézigránátot, amely egy angol őrnagynak a lábait söpörte el. A tiszt irtózatosan üvöltött, a fejét magasra emelte és a szája kinyílt és bőgött; a karjaira támaszkodva úgy ágaskodott a felsőtestével, mint egy foka; de aztán hamar elvérzett.

És most itt ülök az anyám előtt és ő csaknem sírva fakad, mert nem tudja megérteni: hogyan durvulhattam el olyan rettenetesen, hogy egy illetlen kifejezést használok.

– Ernst – mondja csöndesen –, mindig meg akartam már neked mondani, hogy nagyon megváltoztál! Olyan nyugtalan lettél!

Úgy van, gondolom keserűen, megváltoztam. Mit tudsz te énrólam, anyám? Ami benned él, az már csak egy emlék, semmi több, mint pusztá visszaemlékezés egy rajongó és csöndes, régi fiúra. Soha, soha nem szabad megtudnod, mi történt az utolsó években, sohasem szabad sejtened, mi volt a valóság, és hogy mi lett belőlem. Az igazság századrésztől is megszakadna a szíved, hiszen már most reszkersz és szegyenkezel egyetlen szó miatt, amely megrendíti a rólam alkotott elképzelésedet.

– Majd rendbejövök valahogy – mondom meglehetősen gyámoltalanul, és magamat ezzel is igyekszem megnyugtadni.

Ő mellém ül és megsimogat, de én elhúzó a kezemet a keze alól. Megbántódva néz rám.

– Néha egészen idegen vagy, Ernst. Olyan tud lenni az arcod, hogy nem ismerlek rá.

– Meg kell még szoknom az itthoni életet – mondom –, most még folyton úgy érzem, mintha csak látogatóba jöttem volna haza.

A szürkület behull a szobába. A folyosóról jön a kutyám és elémfekszik a padlóra. A szeme csillog, amikor föltekint rám. Ez az állat is nyugtalan még, és nem szokott bele új helyzetébe.

Az anyám hátradől.

– De, hála Istennek, mégis hazajöttél, Ernst.

– Igen, ez a fő – mondom és felállok.

Anyám ott marad a sarokban, kis alakja belevész a homályba, és én olyan különös puhaságot érzek, mintha hirtelen szerepet cseréltünk volna. Most ő a gyermek.

Szeretem szegényt, ah, mikor szerethetném jobban, mint most, amikor tudom: sohasem mehetek hozzá és sohasem lehetek nála, és sohasem mondhatok el neki mindent, és talán sohasem fogok megnyugodni. Hát nem veszítettem el őt? Hirtelen átérzem, tulajdonképpen milyen idegen és magános vagyok.

Anyám lehúnyta a szemét.

– Felöltözöm és elmegyek egy kicsit – mondom halkán, hogy ne zavarjam.

Bólint.

– Menj, fiam – mondja. – Én jó fiam.

A szava úgy ér, mint egy késszúrás. Nesztelenül behúzó az ajtót.

4.

A szobámban, az asztalnál ülök. Wolf a térdemre fekteti a fejét és rámnéz. Megsimogatom. Közben érzem a forradásokat a homlokán és a hátán. A balszeme is sebet kapott. Átlőtte egy puskagolyó, most ernyedten lóg.

A szoba világos és nyugodt. Az ablak előtt az akvárium a függén villogó aranyhalakkal, mellette ragyognak a könyvek tarka sorai, a zongora és a lepkegyűjtemény üvegdoboza, – csupa olyasmi, ami csaknem sirvafakasztott, ha a harctéren éjszaka felébredtem és rá gondoltam. Akkor azt hittem, ha szerencsém volna, egy megmerevült lábszárért vagy ellőtt karért cserébe hazajöhetnék megint és itt ülhethnék, – annyira elvesztett és távoli volt minden, annyira valószínűtlen és összeomlott.

Simogatom a kutyát és nézek ezekre a tárgyakra, amelyek valaha az életemet alkották. Járók-kelek közöttük és megfogom őket; de már nem tudom megfajteni a talányukat, már csak elszomorítanak. Hogy bírtak annyi vágyat ébreszteni, ha most mégsem tudják megadni a kielégülést? Azt hittem talán, hogy minden sokkal szebb és nagyobb, a kilátás az ablakból sokkal messzebbre nyílik, a zongora

teljesebben zeng, sokkal több a könyv és az akvárium egy napfényes darab élet, nem pedig homályos és moszatos üvegmedence?

Felállok és motozok a holmim közt. Az iskolai dolgozataimat akarom előkeresni. Kell köztük lennie egynek, amelyet pár hónappal a frontra-indulás előtt írtunk, hogyan képzeltek akkor a jövőnket. Szeretném elolvasni. De lemondok róla; mert a könyvek közt, elől, egy óra fekszik, sárga védőhuzatban és nikkel-láncal, mellette egy kés, meg egy kopott levéltárca. Heinrich Wessling hagyatéka, el kell vinnem a feleségének. Szegény fiú az utolsó napokban esett el.

A kutya a térdemhez dörzsöli a fejét. Kinyitom az ablakot. Éjszakai levegő áramlik be. Kikönyöklök. Az ucca csendes, a kövezet nedvesen csillog és a templomtorony mögött felhőfal áll. Akaratlanul megborzongok. Nedves éjszaka, ködös és nyirkos – alkalmas idő előnyomulásra, mert a repülők nem tudnak megfigyelni és a látási viszonyok rosszak; – de milyen vigasztalan, feküdni és várni, és meghalni kint a pocsoltyákban és gránáttölcsérekben...

*

Ugyanilyen nedves éjszaka volt, amikor utoljára kellett előremennünk. Már azt hittük, hogy hazajövünk, és a tartalék-állásokban feküdtünk, várva, hogy felváltanak.

Meglehetősen nyugodt éjszaka volt. A láthatáron tüzelő ágyúk torka világított. Azt lehetett volna hinni, hogy befűtötték az egész vidéket, olyan forrónak látszott a táj. Mint tarka és ezüst virágok szálltak ki a rakéták a tüzéség viharvillogása fölé. Nagy és vörös hold úszott a párás levegőben egy szétlőtt major romjai fölött.

A legtöbbünk aludt. Csak Jupp dugta ki néha búbanatoson a fejét a mellvéd mögül.

– Milyen fura gránátok – mondta hirtelen.

Füleltünk. A gránátok láthatatlan röppályájának sziszegését és füttyülését különös, rekedt, elnyúlt hang törte meg, amely annyira furcsa és új volt, hogy a hideg végig futott a hátamon.

– Gázgránátok! – kiáltott Willy és felugrott.

Mindnyájan felriadtunk és feszülten figyeltünk. Wessling az égre mutatott.

– Ott vannak. Vadlibák!

A felhők komor szürkéje előtt, sötétebben, egy vonal, egy ék húzott el. Az ék hegye a holdnak tartott, most átmetszette a vörös korongot, tisztán látszottak a fekete árnyak, a sok szárnyból összerakódó V-betű, és hallottuk a krákogó, idegen, vadkiáltások vonulását, amely beleveszett a messzeségbe.

– Mennek – suttogta Willy. – A mindenségit, ha az ember is így meglóghatna. Két szárny, és rajta!

Felálltam. Nem értettem, mi történt velem. Az imént még gondolatlanul és kábultan ültem Jupp mellett, és most minden felébredt és kavargott bennem, vágyak, félelem, életkedv, irtózat, képek boszorkányüstje – kivilágított uccák, lá-

nyok, napfényes felhők, s egy lámpa meghitt fényköre örvénylett együtt szenny-nyes árkokkal, halottakkal és a szemközti tölcsermező drótakadály-maradványainak fekete vázával.

– Jön a tél – mondta. Wessling lassan és egyre bámult a libák után.

Breyer kimerülten, szomorúan dőlt az árok falának és:

– Még sohse láttam – mormogta.

A legjobb kedve azonban egy csapásra Kosolénak lett.³²

Wesslinggel gyorsan megint elmagyaráztatta magának a dolgot, és mindenekelőtt az iránt érdeklődött, hogy a vadlibák vannak-e akkorák, mint a szelídek.

– Körülbelül – mondta Wessling.

– Hű, a csőröm mindenségit – Kosole pofacsontjai remegtek az izgalomtól –, szóval hát akkor valami tizenöt-husz remek pecsenye röpül ott a levegőben!

Megint szárnyzúgást hallottunk, közvetlenül fölöttünk, a durva torokhang karvalyként csapott megint a fülünkbe, és a szárnycsattogás a szálló kiáltásokkal meg az erősödő szél rohamaival a szabadságnak és életnek valami hevesebb, váratlanabb fogalmává keveredett.

Lövés dörrent. Kosole leeresztette a puskáját és feszülten kémlelt az ég felé. Az ég közepébe célzott. Tjaden mellette állt, készen rá, hogy vadászebként iramodjon neki az éjszakának, ha leesik egy liba. De a csapat zárt alakban repült tovább.

– Kár – mondta Bethke –, ez lett volna az első értelmes lövés ebben a tetves háborúban.

Kosole csalódottan lökte félre a fegyvert.

– Ha legalább néhány sörétünk volna!

Azzal visszamerült a bánatba és fantáziálásba, hogy mi mindent lehetne csinálni, ha sörétünk volna. Észre se vette, hogy a szája rág.

– Miért nem mentél repülőnek! – vigyorgott Jupp. – Akkor most elcsíphetnéd őket egy hálóval.

– Fogd be a szádat – mordult vissza Kosole és megint nekikészülődött az alvásnak.

Megeredt az eső. Leültünk, egymásnak vetettük a hátunkat és sátorlapot terítettünk a fejünkre. Mint sötét földkupacok, kuporogtunk az árunkban. Alattuk föld, egyenruha és egy kis élet.

*

Aztán jött a parancs az előnyomulásra.

A szíjak zurrogtak, a fegyverek kopogtak, a halál fakó szaga hirtelen megint felszállt a földből. Azt reméltük, hogy már örökre megszabadultunk tőle, mert rakétaként száguldott magasra bennünk a béke gondolata, és ha még nem hittük, és nem értettük is meg, már a pusztá remény elég volt ahhoz, hogy az alatt a néhány

32 Itt ér véget a tizenkilencedik folytatás.

perc alatt, ami a hír elbeszélésére kellett, többet változzunk, mint az előző húsz hónapban. Eddig egyik év háború jött a másikra, egyik év reménytelenség a másik után, és ha visszafelé végigszámoltuk az időt, csaknem egyformán csodálkoztunk azon, hogy már olyan régóta és hogy még csak olyan régóta tart. Most azonban, amikor híre jött, hogy minden nap meglehet a béke, minden órának ezerszeres súlya lett, és minden perc a tűzben csaknem nehezebbnek és hosszabbnak tűnt fel, mint az egész eddigi idő.

A szél a mellvédek maradványai körül nyávogott és sietős fellegek vonultak a hold előtt. Fény és árnyék váltakozott szakadatlanul. Szorosan egymás mögött haladtunk, egy csapat árnyék, siralmas második szakasz, amelynek létszámát alig néhány emberre apasztották az ellenséges golyók, – az egész században alig volt már egyetlen normális szakaszra való katona. De ez a maradék válogatott legényekből állott. A tizennégy régi emberből még megvolt három: Bethke, Wessling és Kosole; ezek hárman mindent tudtak, és úgy meséltek az első hónapokról, mintha a régi germánokról beszéltek volna.

Mindenki megkereste az állásban a maga szögletét, a maga lyukát. Nem sok baj volt. Világítógolyók, géppuskák, patkányok. Willy jólcélzott rúgással levegőbe röpített egy kövér dögöt, aztán visszaestében megfelezte egy ásócsapással.

Elszört lövések. Jobbra, messziről, explodáló kézigránatok dörrenése zengett.

– Reméljük, itt nem lesz muri – szólalt meg Wessling.

– Hogy most löjjék kupán az embert!... – csóválja a fejét Willy.

– Akinek pechje van, akkor is kitöri az ujját, ha az orrát piszkálja – dörmögte Valentin.

Ludwig a sátorlapján feküdt. Igazán hátul kellett volna maradnia, mert már akkor vérhas kínozza. De nem akart egyedül lenni. Weil adott neki néhány tabletát. Valentin azt magyarázta, hogy snapszot kell innia. Ledderhose mesélni próbált valamit. Senki sem figyelt rá. Szanaszét hevertünk. Az idő telt tovább.

Egyszerre megrándultam és felütöttem a fejemet. Láttam, hogy már Bethke is felpattant, sőt Tjaden is megelevenedett. Az éveken át belénk edződött ösztön valamit jelzett, még egyikünk se tudta, hogy mit, de mindenesetre készült valami különleges. Ovatosan kidugtuk a fejünket és figyeltünk, szemünket egészen szűkre összehúzva, hogy a pillantásunk áthatoljon a homályon. Mindenki ébren volt, mindenkinek minden érzéke végsőkig megfeszült, minden izom felkészült, hogy fogadja a még ismeretlent, eljövendőt, amely csak veszélyt jelenthetett. Halkan surlódtak a kézigránatok, amelyekkel Willy, a legjobb dobó, előrekúszott. Úgy feküdtünk, a földhöz simulva, mint a macskák. Mellettem felfedeztem Ludwig Breyert. Feszült arcvonásaiból a betegség minden nyoma eltűnt. Ugyanolyan hideg, halálos arca volt, mint valamennyiünknek, – lövészárkok-arc. Örjögő feszültség fagyasztotta meg ezeket az arcokat, olyan rendkívüli volt a hatás, amelyet tudatalatti sejtelmeink közvetítettek, jóval hamarabb, semmint az érzékeink fölfoghatták volna.

Köd szállt és imbolygott. És egyszerre rájöttem, hogy mi bűvölt bennünket a legteljesebb riadókészültségbe. Csak az, hogy minden elcsöndesült. Teljesen elcsöndesült.

Semmi gépfegyver többé, semmi dörrenés, semmi becsapódás, semmi gránát-fütyty, semmi, egyáltalán semmi, semmi lövés, semmi kiáltás. Egyszerűen csönd volt, teljes csönd.

Összenéztünk, nem bírtuk felfogni. Mióta kikerültünk a háborúba, most volt először ilyen csönd. Nyugtalanul kémlelődtünk, hogy megtudjuk, mit jelentett ez a csönd. Gáz lopakodik felénk? De a szél iránya rossz volt, elvitte volna. Támadás készült? De hisz akkor a csönd még hamarabb elárulta volna! Mi történhetett? A gránátok nyele átnedvesedett a kezemben, úgy izzadtam az izgalomtól. Szinte megpattantak az idegeim. Öt perc. Tíz perc.

– Már negyedórája – kiáltotta Laher.

A hang tompán döngött, mintha gödörből jönne. És még mindig nem történt semmi, semmi támadás, semmi hirtelen elsötétülő, ugró árnyékok...

A kezek meglazultak és megfeszültek. Már nem lehetett tovább bírni! Annyira megszoktuk a front lármáját, hogy most, amikor egyszerre megszűnt a nyomása, úgy éreztük: szét kell pukkadnunk és ballonként mingyárt felröpülnünk a magasba.

– Fiuk, én azt mondom, itt a béke – szólalt meg Willy hirtelen, és a szava úgy csapott közénk, mint egy bomba.

Az arcok elernyedtek, a mozdulatok céltalanná és bizonytalanná váltak. Béke? Kiejtettem a kezemből a gránátokat. Béke? Ludwig lassan visszafeküdt a sátorlapjára. Béke? Bethkének olyan tekintet ült a szemében, mintha menten összetörnék az arca. Béke? Wessling mozdulatlanul állt, mint egy fa, és mikor az arcát elfordította és ránk nézett, azt hittem, rögtön megfordul és megy haza.

Izgalmunk viharzásában alig vettük észre, hogy a csönd egyszerre véget ért, megint tompán zúgtak az ágyúlövések, és mint harkálykopácsolás, messziről már megint kattogott egy G. P. Megnyugodtunk és szinte örültünk, hogy ismét halljuk a halál meghitt ismerős zajait.

*

Másnap éjszaka jött a parancs a visszavonulásra. De azok odaát nem jöttek egyszerűen utánunk, hanem támadtak is. Mire széjjelnéztünk, nehéz tűz szakadt ránk. Mögöttünk vörös szökőkutak mennydörögtek a félhomályon át. Nálunk egyelőre még nyugalom volt. Willy és Tjaden véletlenül találtak egy doboz konzervhúst: természetesen rögtön befalták. A többiek feküdtek és vártak. A sok-sok hónap kiegészítette őket, már csaknem közönyösek voltak mindaddig, míg védekezniök nem kellett.

A századparancsnok bemászott hozzánk.

– Van minden? – kérdezte a lármán át.

– Nagyon fogytán a muníció – ordított vissza Bethke.

Hehl vállat vont és egy cigarettát dugott előre Bethkének, a válla fölé. Az bólintott, de meg se fordult.

– Így is el kell boldogulni – kiáltott Hehl és a szomszéd tölcserbe ugrott. Tudta, hogy elbodogulunk. E vén katonák közül bárki éppúgy századparancsnok lehetett volna, mint ő maga.

Besötétedett. A tűz elért bennünket. Védelmünk édeskevés volt. A tölcserben tíz ujjunkkal, meg ásóval lyukat vájtunk a fejünknek. Úgy feküdtünk ott, szorosan a földhöz tapadva, én és mellettem Albert meg Bethke. Húsz méternyire tőlünk becsapódás! Felrántottuk a szánkat, mikor a dög fűtyült, hogy megmentjük a dobhártyánkat, de félig így is megsiketültünk, szemünk megtelt földdel és piszokkal, és orrunkat marta a veszett puskaporszag és kénfüst. Repeszdarabok zápora zúgott le. Valakit feltétlenül eltalált, mert egy forró gránátszilánkkal együtt egy leszakított kéz repült a tölcserünkbe, éppen Bethke feje mellé.

Hehl ugrott be hozzánk; az explóziók lobbanó fényében láttam, hogy az arca a sisak alatt mézsfehér a dühtől.

– Brandt – nyögte. – Telitalálat. Nem maradt belőle egy cafat sem.

Megint irtózatoss recsegés, ropogás, zúgás, bögés, sár- és vaseső, a levegő mennydörgött, a föld döngött, megint megnyílt a függöny és újra összeesapott, s abban a pillanatban megégett emberek ágaskodtak föl feketén a földből, az öklükben kézigránát, leskelődve és készen.

– Lassan hátra! – kiáltott Hehl.³³

A támadás tőlünk balra folyt. Egy tölcserfészek körül zajlott a harc. A G. P. ugatott. A kézigránátok villámai susterogtak. Ekkor a géppuska hirtelen elhallgatott. Muníciózavar. A fészket azonnal oldalba kapták. Még néhány pillanat és elvágták volna. Hehl látta.

– A keserves mindenségit – átugrott a hevenyészett mellvéden –, rajta!

Muníció vele együtt repült át, Bethke és Hehl hamar dobástávolságban feküdtek és dobtak. Hehl már megint előreugrott, – örült volt ilyen pillanatokban, maga az eleven ördög. De a kis manőver sikerült. A tölcserbeliek bátorsága visszatért, a G. P. megint dolgozni kezdett, az összeköttetés megvolt, és mi valamenynyien hátraugrottunk, hogy elérjük hátunk megett a betontömböt. Az egész oly gyorsan ment, hogy a Tommyk észre se vették, hogyan ürítettük ki a fészket. Még mindig rángtak tovább a villámok az elhagyott tölcserékbe.

Egy kis nyugalom következett. Aggódva kerestem Ludwigot, de ott volt. Aztán Bethke kúszott elő.

– Wessling!

– Mi van Wesslinggel? Hol van Wessling? – kiabáltuk mindnyájan a messzehordó ágyuk tompa morajlásában.

– Wessling... Wessling...

33 Itt ér véget a huszadik folytatás.

Hehl megjelent.

– Mi az?

– Wessling hiányzik.

Tjaden mellette feküdt, amikor hátravetettük magunkat, de aztán nem látta többé.

– Hol? – kérdezte Kosole.

Tjaden előremutatott.

– Azt a hétszentséges...! – Kosole Bethkére nézett, Bethke Kosolére. Mindketen tudták, hogy ez már talán az utolsó ütközetünk volt.

Egy pillanatig sem haboztak.

– Mindegy – morogta Bethke.

– Rajta – dűnnyögte Kosole.

Eltűntek a sötétben. Utánuk Hehl ugrott ki.

Ludwig mindent előkészített, hogy azonnal előretörjön, ha a három bajtársunkat megtámadnák. Egyelőre minden csendes maradt. Egyszerre azonban kézi-gránátok robbanása villámlott. Revolverlövések kattogtak közbe. Ludwig és Laher már csaknem kiért, amikor fölmerült Bethke és Kosole verejtékes arca. Egy sátorlapban valakit vonszoltak.

Hehl? A nyögő ember Wessling volt. Hehl? A támadókat tartotta föl, ő lövöldözött; de már jött is vissza.

– Kampec az egész bandának a tölcserben – ordította –, és még kettőt revolverrel...

Aztán Wesslingre meredt:

– Na, mi baj?

Wessling nem felelt.

Felszakadt hasa olyan volt, mint egy nyitott mészárszék. Nem lehetett látni, hogy milyen mély a seb. Ideiglenesen úgy-ahogy bekötöttük. Wessling vizért nyögött, de nem kapott. Haslövéssel nem szabad inni. Aztán takarót kért. Didergett, túlsok vért vesztett.

Küldönc érkezett azzal a paranccsal, hogy folytassuk a visszavonulást. Wesslinget magunkkal vittük egy sátorlapban, amelyen puskát dugtunk keresztül, hogy szállítani lehessen, amíg majd hordágyat találunk. Óvatosan mentünk, libasorban. Lassankint megvirradt. Ezüst ködök a bokrok közt. Elhagytuk a harci zónát. Már azt hittük, túl vagyunk mindenén, amikor halk zirregés közeledett és valami koppant. Ludwig szótlánul lökte magasba a zubbonya ujját. Golyót kapott a karjába. Weil bekötötte.

Mentünk hátra. Hátra.

Az enyhe levegő olyan volt, mint a bor. Nem november volt ez, hanem március. Az ég sápadt-kék és tiszta. Az út mentén a tócsák a napot tükrözték. Egy nyárfa-allén mentünk. A fiúk megvoltak az út mindkét szélén, csaknem sértetlenül nyúltak a magasba, alig néhol hiányzott egy-egy. Ez a vidék régebben *hinter-*

*land*³⁴ volt, nem érte olyan pusztítás, mint az előtte lévő kilométereket, amelyeket nap-nap után méterről-méterre adtunk fel. A nap beragyogta a barna sátorlapot, és mialatt mentünk a sárga fasorban, minduntalan levelek vitorláztak le rá. Néhány rajta is maradt.

A kórház-állomás zsufolásig tele volt: Sok sebesült már a kapu előtt feküdt. Wesslinget egyelőre melljük tettük.

Egy csomó karlövéses, fehér kötéssel induláshoz sorakozott. A kórházat feloszlatták. Egy orvos ide-oda szaladgált és vizsgálta az újonnan jötteket, egy embert, akinek térdben kitörve lógott a lába, azonnal bevitetett. Wessling csak kötést kapott és kint maradt.

Felébredt kábult szenderéből és nézett az orvos után.

– Miért megy el? – kérdezte.

– Majd visszajön – feleltem.

– De engem vigyenek be! Engem meg kell operálni! – egyszerre rendkívül izgatott lett és tapogatva kereste a kötését. – Hisz ezt azonnal varrni kell!

Próbáltuk megnyugtatni. Egészen zöld volt és csurgott róla a verejték félelmében:

– Adolf, szaladj utána, jöjjön azonnal!

Adolf egy pillanatig tétozózott. De – Wessling szemeláttára – nem tehetett mást, habár tudta, hogy semmi értelme sincs. Láttam, amint az orvossal beszélt. Wessling követte a szemével, ameddig csak tudta; irtózatossá vált, ahogy fordítani igyekezett a fejét.

Bethke úgy jött vissza, hogy Wessling nem láthatta: intett hogy nem, az ujján 1-et mutatott és hangtalanul szótagolta a szájával:

– Egy ó-ra...

Bizakodást erőltettünk az arcunkra. De ki tud megteveszteni egy haldokló parasztot! Mikor Bethke azt mondta neki, hogy később fogják operálni, a sebnek kissé hegednie kell, Wessling már mindent tudott. Egy pillanatig hallgatott, aztán felordított:

– Úgy! Ti meg itt vagytok és bámultok és semmi bajotok... négy esztendő, és most ez... és éppen én... itt vagytok és semmi bajotok... és én... és most ez... most ez... négy év... és most ez...

Őrünten markolt a keze a holmijába, amit melléje tettünk. Szótlatlanul álltunk körötte és vártuk, hogy elmúlják a rohama. Nem tarthatott soká, mert Wessling már meglehetősen gyenge volt. De ő hirtelen egy kis revolvért rántott elő, amelyet egy angoltól örökölt és hadonászni kezdett vele. Szétugrottunk, ő csakugyan lőtt és ordított, és mi hiába kiabáltunk, nem hallgatott ránk. Ha valaki közeledni próbált hozzá, célbavette, és nyögve és lihegve mondta:

– Csak el akartok pusztítani... meg akartok ölni... Segítség... segítség... De akkor egy se jut haza közületek... egy se...

34 Hinterland (ném.) jelentése: hátsóország.

– Vigyétek be, akkor majd megnyugszik – szólt ránk az orvos.

De Wessling semmire sem hallgatott. Meg kellett próbálni, hogy elvegyük tőle a revolvért. Bethke futva jött és egy hosszú lécet hozott, hogy kiüsse vele a fegyvert Wessling kezéből. De már nem volt rá szükség. A kéz erőtlenül lehanyatlott.

– Na... ne fussatok el... maradjatok... ide... ide... jaj a feleségem... szegény feleségem... – nyöszörgött Wessling, és a hangja már olyan különös, csöndes és vékony volt, mintha egy kis gyermek laknék a nagy testben.

– Előbb dobd el a revolvért – kiáltott rá óvatosságból Willy.

Wessling elejtette és mi a léccel elhalásztuk a fegyvert a közeléből. Wessling megint eszénél volt.

– Most majd bekerülsz a kórházba, Heinrich – vigasztalta Bethke.

Intett, hogy ne nyúljunk hozzá.

– Hagyjatok...

Ettől kezdve már alig beszélt. Nem akarta, hogy bevigyék, kint kívánt maradni. A kórház egy kis lejtőn állt. Innen magasról messze végig lehetett látni a fasort, amelyen jöttünk. Tarka és arany volt. A föld csendesén és puhán és biztonságosan terült el, néhol még szántóföldeket is lehetett látni, kis felásott darabokat, közvetlenül a kórház mellett. Ha a szél elsöpörte a vér- és genyszagot, érezhettük a szántóföldek nyers páráit. A messzeség kék volt és minden csupa békesség. Mert a kilátás innen nem a frontra nyílt. A front jobbfelől esett.

Wessling hallgatott. Mindent igen pontosan megnézett. A szeme figyelt és tiszta volt. Ő, a paraszt, még jobban és másképpen tudott egyesülni a tájjal, mint mi. Tudta, hogy vége van. Ezért semmit sem akart elmulasztani és le nem vette pillantását a földről. Percről-percre sápadtabb lett. Végre megmozdult és ezt suttogetta:

– Ernst...

Lehajoltam a szájához.

– Vedd elő a dolgaimat – mondta.

– Ugyan, ráérünk, Heinrich...

– Nem, nem. Vedd elő.

Eléberaktam mindent. Kopott vászon levéltárcáját, a kést, az órát, a pénzt, már nekünk is csupa ismerős holmit. A tárcában ott volt a felesége fényképe.

– Mutasd meg – mondta.

Kivettem a képét és úgy tartottam, hogy láthassa. Tiszta, barnás arc volt. Wessling nézte. Egy idő múlva ezt suttogetta:

– Most már soha többé.

És az ajkai remegtek.

Végül elfordította a fejét.

– Tedd el – mondta.

Nem tudta,³⁵ mire gondol, de nem akartam sokat kérdezzetni, ezért a tárcába tettem a fényképet.

35 Nyomdahiba, helyesen: „Nem tudtam.”.

– Ezt vidd el neki – a többi apróságra nézett.

Intettem, hogy elviszem.

– És mondd meg neki – rám nézett, különös, nagy pillantással, mormogott valamit, a fejét ingatta és nyögött.

Görcsösen próbáltam még valamit megérteni, de már csak nyögött, kinyúlt, nehezebben és lassabban lélegzett, szünetekkel, elakadozva – aztán még egyszer egészen mélyen és sóhajtván –, és a szeme hirtelen olyan lett, mintha megvakult volna. És meghalt.³⁶

Másnap reggel feküdtünk utoljára a fronton. Lövés már alig esett. A háborúnak vége volt. Egy órával később kellett indulnunk. És visszatérni soha többé. Ha most elmentünk, örökre elmentünk.

Összeromboltunk, ami összerombolnivaló még akadt. Nem sok. Néhány fedezék. Aztán jött a parancs az elvonulásra.

Különös pillanat volt. Egymás mellett álltunk, és néztünk előre. Könnyű ködök feküdtek a terepen. A tölcéserek vonalait és a lövészárkokat tisztán kivehettük. A leghátsó vonalak voltak ugyan, mert ez a rész már a tartalékkállásokhoz tartozott, de még mindig a tűzzónába estek. Hányszor mentünk előre ezekben a futóárkokban: hányszor jöttünk vissza bennük, megfogyva, megkevesbedve. – Szürkén feküdt előttünk az egyhangú táj, messze a kis erdő maradványa, a facsonkok, a falu romjai köztük egy magas, árva fal, amely még mindig állt.

– Hej – szólalt meg Bethke elgondolkozva –, négy esztendeig volt a mi tanyánk.

– Az ám, a keservit – bölintott Kosole. – És most egyszerűen slusz.

– Fiuk, fiuk – Willy a mellvédnek dőlt. – Furcsa, hogy így, úgy-e...

Álltunk és bámultunk. A major, az erdőrészt, a magaslatok a szemközti horizont vonalait: iszonyú világ volt ez és nehéz élet. És most csak elmaradt, amint előrerakdossuk a lábunkat. Lépésről lépésre süllyedt mögöttünk és egy óra múlva eltűnt, mintha sohasem létezett volna. Ki bírná ezt megérteni.

Ott álltunk, és mosolyognunk kellett volna és üvöltözni örömünkben – és mégis, valami langyos émelység volt a gyomrunkban, mintha seprűt ettünk volna és most ki kellene hánynunk.

Nem nagyon beszélt senki. Ludwig Breyer fáradtan támaszkodott az árok szélének és felemelte a kezét, mintha szemközt valaki állana, ő meg intene neki.

Megborzadtam, mert úgy tetszett, mintha most valami csakugyan emelkednék a föld ráncaiból, fehérén és csontszínűen, egy nagy homlok, egy leskelődő koponya, mintha felemelkednék, de csak a szem és az orr üregéig, egy óriási vigyorgó halálfej, – aztán láttam, hogy csak egy ködhullám volt, amely foszladozóban felfelé szállt.

Megjelent Hehl.

– Nem tudtok megválni tőle, mi? Persze, most aztán jön a sz...³⁷

Ledderhose csodálkozva nézett rá:

³⁶ Itt ér véget a huszonegyedik folytatás.

³⁷ Újabb vulgáris kifejezés, az eredetiben: „dreck”, melynek jelentése: szar.

- Dehogy, most jön a béke.
- Azt mondom én is, a sz...³⁸ – ismételte meg Hehl és továbbment. Olyan volt az arca, mintha az anyját siratná.
- Sajnálja, hogy lemaradt a Pour le Mérite-ről³⁹ – összegezte a véleményét Lederhose.
- Eh, fogd be a szád – szólt rá Albert.
- Na indulás – mondta Bethke, de ő maga is csak álldogált tovább.
- Elegen maradnak ott közülünk – mondta Ludwig.
- Elegen – Brandt, Müller, Kat, Haie, Bäumer, Bertink...
- Sandkuhl, Meinders, a két Terbrüggen, Hugo, Bernhard...

*

– Elég, te...

Sokan feküdtek ott közülünk, de eddig nem éreztük ezt így. Hiszen együtt maradtunk, ők a sírokban, mi az árokban, mindössze néhány maroknyi föld választott el egymástól. Csak megelőztek egy kicsit. Mert mi napról-napra fogytunk, ők napról-napra szaporodtak, és gyakran nem tudtuk, vajon hozzájuk tartozunk-e már vagy sem. Sőt, a gránátok néha vissza is hozták őket hozzánk, magasra röpített, széthulló csontokat, uniformisrongyokat, elrohadt, redves, már kövesedő fejeket, amelyek a pergőtűzben még egyszer visszatértek beomlott fedezékeikből a harcba. És ezt nem éreztük borzalmasnak; túlközel voltunk hozzájuk. Most azonban az életbe mentünk vissza, és nekik itt kellett maradniuk.

Ludwig, akinek a nagybátyja ezen a szakaszon esett el, két ujjá közt kifújta az orrát és megfordult. Lassan mentünk utána. De néhányszor még megálltunk és körülnéztünk. És megint ácsorogtunk, némán, maroknyi tetves ember, szétrogyolt, megtépett katonák, és hirtelen azt éreztük, hogy az ott szemben, az iszonyatnak az a pokla, az a szétdúlt tölcservilág, a mellünkben ült, hogy a keserves mindenit, ha nem lett volna olyan förtelem és nem lettünk volna torkig vele, szinte valami meghittség is fűzött volna hozzá, mintha egy gyötrelmes és szörnyű hazánk lett volna, és mi egyszerűen csak idevalók.

Fejünket csóváltuk, de akár az elveszett évek okozták, amelyek ott maradtak, akár a bajtársaink, akik ott feküdtek, akár mindaz a szenvedés, amit ez a föld tart, – valami sírás ült a csontjainkban, hogy kedvünk lett volna üvölni.

Aztán megindult a mars.⁴⁰

*

38 Újabb vulgáris kifejezés, az eredetiben „dreck”, melynek jelentése: szar.

39 Pour le Mérite (fr.) porosz érdemrend, amelyet 1740-ben II. Frigyes alapított és 1918-ig adományozták.

40 Marsch (ném.) jelentése: menet.

Esőcseppek hullanak a fákról és a kövezetre koppannak. A reggel szürkén már lopózik a tetők fölé. A templomtorony sötétebb lesz. Összerázkódom. Hol vagyok? Úgy érzem, mintha valaki hozzám nyúlt volna. Hirtelen hátrafordulok. Senki, semmi. A szoba csendes és világos, a könyvek háta ragyog és a kályha meleg.

Becsukom az ablakot. Egy darabig még állok a könyvespolc előtt. Ott van Wessling órája, meg a zsebtárcája. Felhúszom az órát. Tikk-takkol, de Wessling halott. Félretolom a holmiját. Mire való mindez? Halottak, halottak, mindig halottak... elzárják az utakat... Az erőnk és a szeretetünk velük maradt, tulajdonképpen nincs semmi igazi, amibe foghatnánk. Visszajöttünk és mégsem jöttünk vissza. Ah, de hisz mindezt el akarom felejteni... mindent el akarok felejteni. Hiszen élni akarok!

A diványra kuporodom. Így ülök, sokáig, csendben és messzerévedő szemmel, ahogy csak magányos katonák tudnak ülni. Egy idő múlva nyugtalanság fog el és úgy tetszik, hogy talán valaki más is van a szobában. Érzem, amint lassan, anélkül hogy mozdulnék, nézés és látás visszatér a szemembe. Mikor a szememet kissé kinyitom, látom, hogy épp szemben ülök a tükörrel, amely egy kis mosdóasztal fölött lóg. Kissé hullámos üvegéből egy arc néz rám, árnyakkal és fekete szemüregekkel. Az én arcom...

Felállok, lekasztom a tükröt és falnak fordítva egy sarokba állítom. Aztán felhajtom az ágytakarót és levetkőzőm. Egy pillanatig még állok előtte. Aludni... aludni... sok évig aludni...

Harmadik rész

I.

1.

Mindent másképpen képzeltünk el. Amikor a lövészárokban feküdvé kimondtuk a nevét: mint egy tűzfal állt előttünk a Béke, és a gondolatunk nem tudott áthatolni rajta. A multtal megszűnt minden más kapcsolatunk: csak valami emlékezés és valami iszonyú vágy maradt bennünk. Most hazajöttünk és nem találjuk többé a helyünket; mert a valóság nem elégíti ki várakozásainkat. Odakint a magányos éjszakákban vágyak, emlékek és remények minden mértéken túlsapó óriási álommal nőttek össze, amely halványan és foszforeszkálva csillogott a halál komor síkságai fölött. Érthető, hogy ehhez az álomhoz képest minden valóság sapadtnak és jelentéktelennek tűnt fel.

Azt hittük, hogy otthon állt az idő, mialatt mi a fedezékekben feküdtünk; anynyira elszoktunk mindentől. Most azonban látjuk, hogy az élet tovább folyt és tovább folyik, magától értődően és csodálkozás nélkül, mintha az Odakint szinte nem is lett volna. Azt várják tőlünk, hogy illeszkedjünk be újra a megszokott egyformaságba, és csodálkoznak, hogy nem vagyunk rá képesek, és szinte sértésnek veszik, hogy nem is akarunk. De nem vagyunk képesek, mert mi sok mindent már nem értünk meg, és a harctéren más törvényeink voltak, mint itthon vannak: az önfentartásnak és a gyilkolásnak egyszerű törvényei, semmi egyéb; – és nem is akarunk, mert ezt az itteni világot nevetségesnek, kicsinyesnek és körülményesnek találjuk, és mert nem bírjuk megérteni, hogy mindannak, ami odakint történt, semmi más célja nincs, mint: visszatérni a karrierrek, pénz, hiúság, arrogancia és érvényesülés körül forgó piszkos körtáncba.

Azt hittük, hogy hatalmas akkorddal valami erős, intenzív lét következik, teljes vidámsága a visszanyert életnek: mi ilyennek akartuk a kezdetet. De a napok és hetek kirebbennek a kezünkéből, jelentéktelen, felületes dolgokkal töltjük az időnket, és ha jól megnézzük, nem csinálunk semmit sem. Megszoktuk a rövidlejáratú gondolkozást és cselekvést: – egy perc késés mindennek végét jelenthet. Ezért érezzük most olyan lassúnak az életet: nekiugrunk, de mielőtt még szólni és zengeni kezdene, már ki is eresztjük a kezünkéből. Túlságosan sokáig cimbo-

ráltunk a halállal; az pedig gyors játékba volt, és minden másodpercben a legnagyobb tétért folyt a játszma. Ez oltotta belénk az ugrásszerűt, sietőt, a pillanatra irányulót, ami most üresnek mutat bennünket, minthogy ide már nem való. Ez az üresség nyugtalanít, mert érezzük, hogy nem értenek meg, és hogy még a szeretet sem segíthet rajtunk. Áthidalhatatlan ellentét tátong katonák és nem-katonák között. Csak mi magunk segíthetünk magunkon.

Nyugtalan napjainkba gyakran és sajátságosan beledöng és belemorajlik még valami más – mint távoli ágyúdörgés –, mint tompa intelem a láthatár mögül, intelem, amelyet nem tudunk megérteni, amelyet nem akarunk hallani, melytől elfordulunk, mindig rabságban élve annak a különös félelemnek, hogy elveszítünk valamit – mintha elfutna tőlünk valami. Már túlsokszor elfutott tőlünk valami – és sokunktól nem kevesebb, mint maga az élet.¹

2.

A hadviseltek kurzusára vonatkozó rendelkezések megjöttek. Kiküldötteink elérték, amit akartunk: megrövidített iskolaidő, külön tanfolyam a katonáknak, könnyített vizsga.

Nem volt kis munka mindezt kivívni, noha forradalom van; – mert ez az egész fordulat annyi, mint amikor a szél fodrozza a tenger felszínét. Nem hat a mélybe. Mihaszna, ha néhány vezető helyre új ember kerül; – minden katona tudja, hogy hiába a századparancsnok minden jószándéka, mert ha az altisztek nem akarják, nem bírja érvényesíteni az akaratát. Ugyanígy a leghaladóbb gondolkodású miniszternek is mindig buknia kell, ha szemben áll vele a titkos tanácsosok reakciós blokkja. Pedig a titkos tanácsosok a helyükön maradtak Németországban. Ezek a hivatali Napoleonok elpusztíthatatlanok.

Az első óra az iskolában. A padokban ülünk. Csaknem valamennyien egyenruhában. Hármunknak körszakálla van. Egyikünk nő.

Megtalálom a helyemen a nevemet: valamikor zsebkéssel, nagy gonddal véstem a padba és kifestettem tintával. Még emlékszem, hogy ezt a művet egy történelemórán hoztam létre, mégis az az érzésem, hogy száz évvel azelőtt történt, annyira furcsa, hogy ismét itt ülünk. Ez a háborút multtá teszi, és a kör megint bezárul. De mi már nem vagyunk benne.

Német tanárunk, Hollersmann, jön és mindenekelőtt elintézi a legszükségesebbet, visszaadja azt, ami a régi időkből még itt maradt tőlünk. Ez a feladat bizonyára régóta nyomja rendszerető iskolamesteri lelkét. Kinyitja a szekrényt és kiszedi a dolgozatokat. Rajztömbök, táblák és főleg füzetek vastag csomagjai – dolgozatok, diktátumok, iskolai feladatok. Balján hamarosan nagy halom gyűl fel

1 Itt ér véget a huszonkettedik folytatás.

a katedrán. Névsorolvasás következik, mi jelentkezőnk és átvesszük a füzeteket. Willy dobálja be őket a padokba, hogy röpi belőlük az itatóspapír.

- Breyer...
- Jelen.
- Brücker...
- Jelen.
- Detlefs...

Csend.

- Meghalt – kiáltja Willy.

Detlefs, kis szőke fiú, görbe láb, egyszer megbukott. Őrvezető, elesett 1917-ben a Kemmelbergen. Füzeté a katedra jobb szélére vándorol.

- Dirker...
- Jelen.
- Dierksmann...
- Meghalt.

Dierksmann, parasztfiú, lelkes szkatbajnok, rossz énekes elesett Ypernnél. Füzeté jobbra.

- Eggers...
- Még nincs itt – kiáltja Willy.

Ludwig kiegészíti:

– Tüdőlövés, a dortmundi tartalékkórházban fekszik, három hónap múlva itt lehet.

- Friedrichs...
- Jelen.
- Gehring I...
- Meghalt.

Gehring I, színjeles, verseket írt, magánórákat adott és a kapott pénzen könyveket vásárolt. Elesett Soissons-nál, az öccsével együtt.

- Gehring II. – mormolja a német tanár és a füzetet maga odateszi a többihez.
- Igazán jó dolgozatokat írt – mondja aztán elgondolkozva és újra átlapozva Gehring I. füzetét.

- Nem sokat használt neki – súgja Wessterholt hallhatóan.

Jó sok füzet került át még jobbra, és amikor mindenkit felszólítottak, már egész tisztességes halom gyűlt össze a visszamaradt dolgozatokból. Hollersmann tanácstalanul bámul rájuk. Rendszeretete bizonyára lázong, mert nem tudja, mit csináljon velük. Végre mentőötlete támad. A füzeteket el lehet küldeni a halottak szüleinek.

– Azt hiszi, örülni fognak, ha kapnak egy ilyen füzetet, annyi elégtelennel és elégséggel – kérdezi Willy. – Jobb el nem küldeni.

Hollersmann kerekre nyitja a szemét és ránéz.

- De mi egyebet csináljak velük?
- Maradjanak itt – mondja Albert.

Hollersmann szinte felháborodik:

– Az semmiesetre sem volna megengedhető, Trosske. És a sok füzet nem az iskoláé, nem lehet egyszerűen itt marasztalni.

– Üristen – sóhajt Willy és a hajába nyúl. – Hát akkor adja ide nekünk, mi majd elintézzük.

Hollersmann vonakodva átadja a füzetcsomót:

– Csakhogy... – mondja aggódalmasan, mert hiszen a füzetek idegen tulajdon.

– Jó, jó – mondja Willy –, meglesz minden, ahogy akarja, pontosan, bélyeg és címzés, legyen nyugodt! Rendnek kell lennie, még ha fáj is!

Ránkhunyorít és a homlokára mutat.

Óra után átlapozzuk a füzeteinket. Az utolsó téma, amit feladtak, ez volt: Miért kell Németországnak megnyernie a háborút?

1916 elején írtuk ezt a dolgozatot. Bevezetés, hat érv, összefoglaló, következtetés. A negyedik pontot – »vallási okok« – nem oldottam meg jól. Vörös tintával itt van oldalt a megjegyzés: kusza és nem meggyőző. Egészben véve azonban a hétoldalas dolgozat gyenge kettést kapott, jó eredmény, ha összevetjük a mai tényekkel.

Ugyanezt a témát természetesen az esetek is kidolgozták. Ők persze már nem láthatják be, hogy tévedtek. Egyikük, Heinrich Schütte, azt mutatta ki a dolgozatában, hogy Németország el fogja veszíteni a háborút. Tudniillik azt gondolta, hogy iskolai dolgozatokban le szabad írni az ember igazi meggyőződését. Emiatt repült volna az intézetből, ha a lehető leggyorsabban nem jelentkezik önként katonának. De néhány hónapra rá már el is esett.

Willy felolvassa a régi természetrajzdoigazatát: A futórozsa és gyökérzete. Vigyorgva körülnéz:

– Ezzel kész is volnánk, mi?

– Örökre – kiáltja Westerholt.

Úgyvan, örökre, az már igaz. Mindent elfelejtettünk, és ebben már benne van az ítélet is. Amire Bethke és Kosole tanított, azt nem felejtjük el.

3.

Karl Brüger szobájában földindulás volt. Minden állványról lepucolta a könyveket. A kötetek nagy halmokban hevernek az asztalokon és szanaszét a padlón.

Karl régen nagy könyvmoly volt. Úgy gyűjtötte a könyvet, mint mi a lepkét meg a bélyegét. Különös kedvence volt Eichendorff. Minden költeményét könyv nélkül tudta. Most el akarja adni a könyvtárát, hogy alaptőkéhez jusson: snapszsal akar kereskedni. Azt hiszi, hogy így sok pénzhez jut. Eddig csak Ledderhose ügynöke volt, de most már a saját szakállára akar dolgozni.

Az egyik Eichendorff-kiadás első kötetében lapozok. A kötés puha, kék teljes bőr. Alkonypír, erdők és álmok – nyári éjszakák, epedés és honvágy. Micsoda idők jártak akkor...

Willynek a második kötet van a kezében. Merengve nézegeti.

– Legjobb volna, ha egy suszternek kínálnád – proponálja.

– Miért? – kérdezi Ludwig.

– A bőr – válaszol Willy. – Manapság a suszterek semmiképp sem tudnak bőrhöz jutni. Ez itt – felveszi Goethe műveit – húsz kötet. Legalább hat pár kifogástalan bőrcipőre futja belőle. Suszternél biztosan többet kapsz érte, mint antikváriusnál. Igazi bőrre ma mindenki bukik.

– Akartok esetleg valamit? – kérdezi Karl. – Kedvezményes áraim vannak.

Egyikünknek sem kell semmi.

– Gondold meg jól – mondja Ludwig –, nagyon nehéz lesz visszavásárolni ennyi könyvet.

– Nem olyan fontos – nevet Karl –, első az élet, és élni jobb, mint olvasni. A vizsgámra is fütyülök. Micsoda vacakság az egész! Holnap megpróbálkozom a snapsszal. Tíz márká tiszta haszon minden palack csempészett konyakon, az már igen, kedves barátom! A pénz az egyetlen, amire szükség van, akkor aztán mindent megszerezhetsz.

Ősszekötözi a könyveket. Eszembe jut, hogy valaha inkább lemondott volna az ebédjéről meg a vacsorájáról, semhogy egytől is megválték.

– Mit vágtok ilyen csoda pofát – gúnyolódik Karl –, praktikusnak kell lenni! Fenebé az ócska ballasztot és új életet kezdeni!

– Igazad van – helyesel Willy –, én is túladnék a magamén, csak volna.

– Vagy talán Hollersmannok, esetleg adóhivatali segédtisztek akartok idővel lenni? – mondja Karl. – Nem hinném, hogy ilyesmi csábít. Egy centiméter üzlet többet ér egy kilométer műveltségnél. Untig elég soká ültém kint a kloakában² – én ugyan nem megyek többé büróba,³ meg hivatszobába – én most az élettől akarok valamit!

– Ha mindig lesz elég konyakod, akkor remek lesz – mondja Willy őszinte vágyakozással.

– Fiúk, dobjátok ti is sutba az egészet – tanácsolja Karl –, mit akartok még a gimnáziumban?⁴

– Hát istenem – mondja Willy –, vacakság az egész, igaz. De már csak néhány hónap a vizsgáig, és mégis kár volna most otthagyni. Később még mindig megmondhatjuk...

Karl csomagolópapírt vág le egy tekercsről. Gúnyosan néz Willyre:

2 Eufemizmus. Az eredeti szövegben „im Dreck gesessen”, jelentése: ülni a szarban.

3 Büro (ném.) jelentése: iroda.

4 Hibás fordítás, az eredeti szövegben: „Was wollt ihr noch auf der Penne?”

– Jegyezd meg, hogy mindig lesz valamilyen néhány hónap, amiért mégis kár volna, és a végén azon veszed észre magadat, hogy vén ember lettél.⁵

Willy vigyorog.

– Te meg, hogy csődbe jutottál, fiam.

Karl bizakodóan legyint. Ludwig felnéz:

– És mit szól hozzá az apád?

Karl nevet.

– Amit afféle tutyi-mutyi szólhat. Kár komolyan venni. A szülők mindig elfelejtik, hogy katona volt az ember.

– És mi lett volna belőled, ha nem soroznak be? – kérdezem.

– Valószínűleg könyvkereskedő, – amilyen ökör én vagyok! – válaszol Karl.

4.

Willyre nagy hatást tett Karl elhatározása. Azt ajánlja, hogy hagyjuk mi is a diákosdít, és fogjuk meg a dolgokat alaposan és ott, ahol legjobban meg lehet fogni őket.

A legkönnyebb életélvezet a zabálás. Ennélfogva elhatározzuk, hogy mindekenkelőtt batyuzási kirándulásra megyünk. Élelmiszer-jegyekre most személyenként minden héten kétszázötven gram húst, húsz gram vaját, ötven gram margarint, száz gram gerslit és valami kenyeret adnak. Ebből nem lehet jóllakni.

A batyuzók már este és éjszaka gyülekeznek a pályaudvaron, hogy kora reggel kiutazzanak a falvakba. Tehát már az első vonattal indulnunk kell, hogy meg ne előzzenek.

Szürke nyomor kuporog rosszkedvűen a szakaszban, amikor elhagyjuk a várost. Egy kevésbé forgalmas helységet választunk ki és eloszlunk, mindig kettesével, hogy a terepet szisztematikusan lelegeljük. Értünk a patrulozáshoz.⁶

En Alberttal vagyok együtt. Egy nagy tanyához érkezünk. Az udvaron trágyadomb gőzölög. Hosszú sorban tehének állanak. Istálló és tej meleg szaga fogad. Tyúkok kotkodácsolnak. Síváran nézzük őket, de fékezzük magunkat, mert emberek vannak a sérűben. Köszönünk. Ránk se néznek. Megállunk. Végül egy asszony ránkordít:

– Takarodtok mingyárt, bűdös koldusok!

Másik tanya. A paraszt éppen kint áll. Hosszú katonaköpeny van rajta, az ostorát csattogtatja és szól:

– Tudjátok, hány ember járt már itt előttetek! Kerek egy tucat.

Elképedünk, hiszen mi az első vonattal jöttünk! Azok bizonyára este kiutaztak, s a fészerekben és a szabadban húzódtak meg éjszakára.

⁵ Itt ér véget a huszonharmadik folytatás.

⁶ Patrouille (fr.) katonai szakszó, jelentése: őrző.

– Tudjátok, hányan jönnek naponta? – kérdezi tovább a paraszt. – Valami százan. Mit lehet itt tenni?

Elismerjük hogy semmit. A paraszt szeme megakad Albert ruháján.

– Flandria? – kérdezi.

– Flandria – válaszol Albert.

– Én is – mondja erre amaz, bemegy és mindegyikünknek hoz két-két tojást.

A pénztárcánkon babrálunk, a gazda leint.

– Dugjátok vissza. Így is jó lesz.

– Köszönjük, bajtárs.

– Nincs mit. De meg ne mondjátok senkinek. Különben holnap itt lesz fél Németország.

Alacsony ház. Egy nő a mosóteknőnél.

– Nincs semmink. Mi is a parasztoktól kapjuk, ami nekünk kell.

Úgy látszik, igaza van. Albertet azonban a tojás megtanította valamire.

– Az ura nincs itthon? – kérdezi.

– Elesett – felel a nő és tovább mos.

A küszöbön egy kislány ül kék perkálkötenyben⁷ és az orrában turkál.

A szomszéd ház. A kerítésen tábla: *Batyuzni tilos. Harapós kutyák.* – Itt praktikus emberek laknak.

Megyünk tovább. Nagy majorság. Előrenyomulunk egész a konyháig. A közepén legújabb konstrukciójú takaréktűzhely, egész szállodának főzni lehetne rajta. Jobbra zongora, balra zongora. A tűzhellyel szemben nagyszerű könyvszekrény, csavaros oszlopokkal és aranymetszésű kötetekkel. Előtte az ócska asztal meg a faszékek. Furcsa csoportosítás. És egyszerre két zongora!

Jön a parasztasszony.

– Van cérnátok? De csak valódi kell. Összenézünk.

– Cérnánk? Az nincs.

– Vagy selyem? Selyemharisnya?

Nézem erős vádlóját. Lassan megértjük, ez a nő cserélni akar, nem eladni.

– Selymünk nincs – mondom –, de jó pénzt fizetünk mindenért.

Nem kell.

– Á, á, pénz, kitörölhetitek vele. Hisz napról-napra kevesebbet ér.

Elcsoszog. Pipacsvörös selyemblúzában hátul két gomb hiányzik.

– Kaphatunk legalább egy pohár vizet? – kiált utána Albert.

A nő mérgesen visszafordul és elének tesz egy kupát.

– Csak gyorsan, gyorsan, nincs időm napot lopni – hadarja. – Jobb volna, ha dolgozni mennétek és nem pocskolnátok a más drága idejét!

Albert fogja a kupát és földhöz vágja. Szólni se tud dühében. Helyette én beszélek.

– A rosseb egye meg a pófádat, vén szipirtyó – bömbölöm.

7 Perkál (perzsából franciába) jelentése: könnyű, nyomott mintájú gyapotszövet.

De erre aztán megfordul a nő és lármázni kezd, mint egy kovácsműhely teljes üzemben. Menekülünk. Ezt a legerősebb férfi sem bírja ki.

Albert csendesen tovább káromkodik.

– Azért kellett a lövészárokban rostokolnunk – szitkozódik –, hogy itt, mint egy csavargót, kidobjanak.

– Látod, mivé teszi az embert a pénz – mondom én –, így van ez mindenütt a világon.

Lassankint megnyugszunk és megyünk tovább. Útközben batyuzók egész rajtaival találkozunk. Mint kiéhezett darazsak egy szilvásgombóc fölött, úgy keringenek a tanyák körül. Most már megértjük, hogy a parasztok megőrülhetnek, és jogosan lehetnek gorombák. De hát a nyomorúság... Mindamellett tovább megyünk, kirúgnak, másutt szerzünk valamit, a többi batyuzó perlekedik velünk és mi visszaperelünk.

Délután valamennyien találkozunk a kocsmában. A zsákmány nem nagy. Néhány kiló krumpli, némi liszt, pár tojás, alma, egy kevés káposzta meg hús. Csak Willy izzad. Utolsónak érkezik és egy fél disznófejet cipel, a hóna alatt. A zsebeiből egyéb csomagok állnak ki. Ellenben köpenye nincs. Becserélte; van otthon náluk még egy, és valamikor különben is majd csak megjön a tavasz.

A vonatig még két óránk van. Ez a két óra nekem hoz szerencsét. Az ivóban ugyanis zongora áll, és én teljes pedállal lejátszom rajta a *Szűz imáját*. A zeneszóra megjelenik a kocsmárosné. Egy darabig hallgat, aztán int a szemével, hogy menjek utána. Kimegyek a folyosóra és megtudom, hogy a kocsmárosné nagy zenebarát, de sajnos csak igen ritkán játszanak nála. Nem jönnek-e ki máskor is. Közben a kezembe nyom egy félkiló vajat és kijelenti, hogy ennyi máskor is kapható. Természetesen elfogadom az ajánlatát és megállapodunk, hogy a vajért minden alkalommal két órát játszom. Legközelebbi programomon a *Heidegrab*⁸ meg a *Stolzenfels am Rhein*⁹ fog díszlegni.

Aztán indulunk az állomásra. Útközben rengeteg más batyuzóval találkozunk, ők is a mi vonatunkkal akarnak utazni. Valamennyien félnek a csendőröktől. Végül már egész trupp¹⁰ verődik össze és várakozik az állomás közelében, megbújva egy szellős, sötét zugban. Jobb, ha nem látják az embert, mielőtt befut a vonat. Így kisebb a veszély.

Azonban pechünk van. Egyszerre csak előttünk áll két kerékpáros csendőr. Hátulról kerültek meg zajtalanul.

– Megállni! Mindenki megáll!

Szörnyű izgalom, kérés és könyörgés.

– Engedjenek, szaladni kell, máris lekésünk a vonatról!

8 Német katonadal, első változata 1870-ből maradt fenn. Szerzője ismeretlen.

9 A zeneszerző Josef Meister, a szövegíró H. Dorgeel. 1906-tól ismert.

10 Trupp (ném.) jelentése: csapat, osztag.

– A vonat csak negyedóra múlva jön – jelenti ki részvétlenül a kövérebbik csendőr. – Mindenki sorban ide!

Egy lámpára mutat, ott jobban lehet látni. Az egyik vigyáz, hogy senki batyuzó meg ne lépjen, a másik kontrollál. Csaknem kizárólag nők, gyerekek és öregek kerülnek eléjük; a legtöbb szótlanul és csüggedten áll. Megszokták, hogy így bánjanak velük, és abban a szerencsében, hogy egy félfont vajat csakugyan sikerüljön hazacsempészniök, úgysem tudtak soha igazán hinni. Szemügyre veszem a csendőroket: vastag orrukkal, vörös képükkel, zöld egyenruhában, kardosan és revolvertáskásan éppoly fölényesek, mint amilyenek a harctéren voltak. Hatalom, gondolom, mindig csak hatalom, és akármilyen kicsi is, mingyárt könyörtelenné tesz.

Egy asszonytól elvesznek néhány tojást. Mikor már továbblép, a kövérebb csendőr visszaszólija.

– Halt!¹¹ Hát itt meg mit visz? – és a szoknyára mutat. – Elő vele!

A nő kövédermed és leroskad a földre.

– Csak gyorsan, gyorsan!

Az asszony kihúzza a szoknyája alól egy darab szalonnát. A csendőr félreteszi.

– Pedig olyan jó lett volna, mi?

A nő még mindig nem érti és a szalonna után nyúl:

– Hisz megfizettem, minden pénzemet odaadtam érte...

A csendőr félrelöki az asszony kezét, és egy másik nő blúzából egy darab kolbászt szed ki.

– Batyuzni tilos, jól tudja.

A nő hajlandó a tojásról lemondani, de a szalonnáért tovább kunyorál.

– Legalább a szalonnámat. Mit mondjak, ha hazamegyek, hiszen a gyerekeimnek kell.

És letérdel a sárba.

– Forduljon az élelmiszerközponthoz pótjegyért – csikorog a csendőr –, a maga baja nem ránk tartozik. – A következő!

Az asszony félretámoalyog, hányni kezd és ordít:

– Azért esett el az uram, hogy a gyerekeim éhenpusztuljanak?!¹²

A földön fekszik és rángatózik. A többiek a segítségére sietnek. Ilyen rohamok manapság mindenütt oly gyakran előfordulnak, hogy már mindenki tudja, mi a tenivaló. Görcs és ájulás éhségtől, szenvedéstől, izgalomtól – mindennapi látvány.

Egy fiatal lány, aki mingyárt sorra kerül, tömi, falja, nyeli a vaját, amihez hozzájutott; egész szája csupa zsír, a szeme kidagad, de ő csak fal és nyel, hogy szinte fuldoklik bele. Legalább ennyit meg akar menteni, ha már elveszik a többi. Nem sok, – utólag pedig rosszul lesz és hasmenést kap.

– A következő!

Nem mozdul senki. A csendőr, aki meghajolva áll, megint kiáltja:

11 Halt (ném.) jelentése: megállni.

12 Itt ér véget a huszonnegyedik folytatás.

– A következő!

Mérgesen felegyenesedik és Willy szemébe néz. Jóval csendesebben kérdezi:

– Maga a következő?

– Nem vagyok én semmi – válaszol Willy barátságatlanul.

– Mi van a csomagjában?

– Fél disznófej – mondja be Willy nyiltan.

– Le kell adnia.

Willy nem mozdul. A csendőr tétovázik és a kollégájára pillant. Az melléje lép. Súlyos hiba. Úgy látszik, egyiküknek sincs sok tapasztalata, és ellenálláshoz nem szoktak soha hozzá: mert a másiknak már rég látnia kellett volna, hogy mi itt ösztartozunk, noha egy árva szót se váltottunk. Távolság kellett volna maradnia, hogy a fegyverével sakkban tarthasson bennünket. Persze, mi azzal se törődtünk volna sokat: – ugyan, egy revolver! Ehelyett azonban közvetlenül a kollégája mellé állt, arra az esetre, ha Willy rabiátusan¹³ viselkedik.

A következő tüstént jelentkezett. Willy ugyanis leadja a disznófejet. A csendőr nagyot néz és átveszi, és most úgyszólván védtelen, hisz mind a két keze tele van. Ebben a pillanatban Willy a legteljesebb nyugalommal úgy szájonvágja, hogy hanyattesik. A másikat, mielőtt moccanhatna, Kosole alulról álloncsapja kőkemény koponyájával, Valentin pedig úgy összeszorítja hátulról a torkát, hogy a szája istentelenül tágra nyílt... Kosole rögtön beletöm egy ujságot. A két csendőr hörög, csuklik és köpködne, de hiába minden papír dagad egész a nyakukig, a kezüket hátracsavarjuk és saját szjaikkal lekötözzük. Mindez gyorsan ment, – de most hová velük?

Albert tudja. Alig ötven lépésnyire felfedezett egy magányos faházikót, amelynek az ajtajába egy szívet metszettek szelelőnyílásnak: árnyékszék. Galoppban a házikóig. A két csendőrt be. Az ajtó tölgyfa, a reteszek szélesek és erősek, jó órába beletelik, amíg a két jámbor kiszabadul. Kosole nagyon tisztességtudó; még a kerékpárjaikat is az ajtó elé állítja.

A többi batyuzó megrettenve nézte az eseményeket.

– Na, vigyék a holmitokat – mordul rájuk Ferdinand.

Messziről már füttyöl a vonat. A batyuzók félénken néznek ránk, de nem kell őket kétszer biztatni. Csak egy vénasszony szörnyűködik rémesen.

– Szentséges Isten – siránkozik –, megverték a csendőröket, mi lesz ebből!

Úgy látszik halálos gáztettnek tartja cselekedetünket. Egy kicsit a többiek is drukkolnak. Az egyenruha meg a rendőrség tisztelete túlságosan beléjük ragadt.

Willy nevet:

– Ne bőgj öreganyám, ha az egész kormány itt volna, akkor se tűrném, hogy elvegyenek valamit! Öreg katonák, és fresszáliát¹⁴ leadni – micsoda gondolat!

13 Rabiátus (lat.) jelentése: dühös, dühöngő, indulatos.

14 A német „fressen” igéből alkotott szó, jelentése: zabálnivaló.

Szerencse, hogy sok falunak az állomása olyan messze van a lakóházaktól. Senki emberfia észre nem vett semmit. Az állomásfőnök éppen most jön a szobájából, ásít és a fejét vakarja. A korláthoz masírozunk. Willy a hóna alatt szorongatja a disznófejet.

– Hogy én tőled megváljak – dörmögi és szeretettel simogatja a zsákmányt.

A vonat elindul. Integetünk az ablakból. Az állomásfőnök csodálkozik, azt hiszi, hogy neki szól az üdvözlés és szalutál. Pedig mi a faházikóra gondolunk. Willy jól kihajlik és a főnök piros sapkáját figyeli.

– Visszamegy a szobájába – hirdeti ki diadalmasan. – Akkor hát még sokáig dolgozhatnak a csendőrök.

A batyuzók arcáról leolvad a feszültség. Már beszélni is mernek. A szalonnás néni úgy kacag, olyan hálásan, hogy a könnyei potyognak. Csak a lány, aki a vajat ette, ordít rettenetesen. Nagyon sietett. Azonkívül máris rosszul van. Erre megmozdul Kosole szíve. Nekiadja a kolbász-szerzeménye felét. A lány a harisnyájába dugja.

Elővigyázatosságból egy állomással a város előtt kiszállunk és átszaladunk a szántóföldeken, hogy kiérjünk az országútra. Az út végét gyalog akarjuk megtenni. De egy kannákkal megrakott teherautó utolér. A sofőr katonaköpenyt visel. Fölvesz, vele mehetünk. Tovazúgunk az éjszakában. A csillagok szikráznak. Egy-más mellett kuporgunk. Csomagjainkból kellemes disznóság-szag árad. Szinte úgy érezzük, mintha sánc-munkára mennénk a frontra.

II.

1.

A Grosse-strassét lucskos, ezüstös ködbe borítja az este. Nagy, sárga fényudvar a lámpák körül. Az emberek vattán járnak. Titokzatos tüzek jobbra és balra a kirakatok. Wolf mellém úszik és megint elmerül. A fák feketén és nedvesen ragyognak a lámpák mellett.

Valentin Laher kísér. Nem panaszkodik ugyan, de nem bírja felejtetni artista-mutatványát, amellyel Párizsban és Budapesten fellépett.

– Annak már befellegzett, Ernst – mondja –, minden csontom ropog és reumám is van. Próbáltam és próbáltam, ájulásig. Semmi célja tovább erőlködni.

– Hát akkor mibe fogsz, Valentin? – kérdezem. – Az állam tulajdonképpen éppen olyan nyugdíjat volna köteles neked adni, mint az elbocsátott tiszteknek.

– Á, az állam – felel Valentin és legyint –, az állam csak azoknak ad valamit, akik jól tudnak szájalni. Most egy táncosnővel próbálok betanulni néhány dolgot, valami szemnek-valót, tudod. A publikumot elkápráztatja, de nem sokat ér és rendes artistának tulajdonképpen pirulnia kéne, hogy ilyesmire adja magát. De mit tegyek, élni csak kell.

Valentin próbára megy és én elhatározom, hogy vele tartok. A Hakenstrasse sarkán egy fekete dinnye tolakszik át előttünk a ködben. Alatta kanárisárga gumiköpeny, meg egy aktatáska.

– Arthur! – kiáltok.

Ledderhose megáll.

– Az üstökit neki – szól Valentin –, de jól kapaszkodsz az uborkafára.

Szakértő kézzel tapogatja meg Arthur remek műselyem-nyakkendőjét.

– Igyekezzünk, igyekezzünk – felel Ledderhose sietősen, bár szemmeláthatóan hízeleg neki az elismerés.

– Meg ez a szép sábeszdekli – ámuldoz Valentin és a dinnyét szemléli.

Ledderhose menni akar. Aprókat ütöget az aktatáskájára:

– Sietek, sietek...

– Hát már nincs meg a cigarettaboltod? – kérdezem.

– Dehogy nincs – válaszol –, csak hát az ember terjeszkedik lassan-lassan. Nem tudtok irodahelyiséget? Minden bért megadok.

– Irodahelyiséget nem tudunk – mondja Valentin –, annyira még nem vittük. De mit csinál a feleséged?

– Kicsoda? – kérdez vissza Ledderhose rezerváltan.

– Ejnye, hisz odakint annyit jajgattál miatta. Azt mondtad, hogy túlságosan lefogyott, már pedig nekem csak stramm nők tetszenek.

Arthur a fejét rázta.

– Nem emlékszem.

Eltűnik.

– Hogy meg tudnak változni az emberek, Ernst, úgy-e? Ez a fickó a lövészárokban olyan volt, mint a fába szorult féreg. Most meg? Flott üzletember! Mennyit disznózkodott odakint! Már semmire sem akar emlékezni. Még elnöke lesz egy erkölcsnemesítő szövetségnek, meglásd!

– De, úgy látszik, jól megy neki – mondom én. – Ő legalább tudja, mit akar.

*

Tovább bumlizunk. A köd úszik. Wolf benne játszik. Arcok közelednek és tűnnek el. A vakító fehér csendben hirtelen egy csillogó piros lakk-kalapot látok; alatta arc: fekete párát lehelt rá a levegő és annál jobban fénylenek benne a szemek.

Megállok. A szívem hevesen dobog. Adele volt. Villámgyorsan száll fel az emlékezés régi estékre, amikor – tizenhatéves fiúk – elbújtunk a tornacsarnok ajtai előtt a félhomályban és vártuk, míg kijönnek fehér szvetterben a lányok, és aztán mögöttük nyargaltunk az uccákon át, hogy utolérjük őket, és lihegve megálltunk előttük egy-egy lámpa alatt, némán és bámuló szemmel, – aztán ők kezdtek szaladni és a kergetősdí folyt tovább, – délutánokra, amikor félénken és makacson követtük, ha megláttuk őket valahol, mindig pár lépést mögöttük maradva, olyan rettentő zavarban, hogy szólni se mertünk hozzájuk, és csak mikor már bementek

egy házba, kiáltottunk oda nekik – minden bátorságunkat gyorsan összeszedve –, hogy viszontlátásra és elszaladtunk...

Valentin nézelődik.

– Egy percre vissza kell mennem – hadarom –, beszélnem kell valakivel. Rögön itt vagyok.

És futok vissza, hogy megkeressem a piros kalapot, a piros csillogást a ködben, a bevonulás és a lövészárók előtti ifjú napokat.¹⁵

– Adele...

A lány körülnéz.

– Ernst, itthon vagy megint?

Egymás mellett megyünk. A köd átfolyik köztünk, Wolf körülugrándoz és ugat, a villamosok csengetnek, és a világ meleg és puha. Megint itt van az érzés, reszkető és lebegő teljességében, valami elmosta az életet, ív lendül át a tavaszba, szivárvány, fénylő híd a ködön át...

Nem tudom, miről beszéltünk, nem is fontos, a fő az, hogy együtt sétálunk, és hogy megint érzem ezt a régi, lágy, halhatatlan zenét, sejtések és vágyak vízeseit, amelyek mögött selymesen ragyog a rétek zöldje és nyárfák ezüst zúgása dalol, és az ifjúság puha láthatára dereng.

Sokaig mentünk? Nem tudom. Egyedül futok vissza. Adele elköszönt, de mint egy nagy tarka zászló, lobog bennem az öröm, remény és bőség, kis gyerekszobám, nyár, a zöld tornyok és a nagy messzeség.

Willybe botlom és együtt megyünk tovább, hogy megkeressük Valentint... Épp akkor érjük el, amikor az öröm minden látható jelével megrohan valakit és a vállára csap.

– Te! Kuckhoff! Vén cimbora! Hogy jössz ide?

És kezét nyújtja a másiknak:

– Ez aztán mázli, mi? Így találkozni.

Az idegen egy darabig mérlegelve nézi Valentint.

– Ah! Laher, ugyebár?

– Az hát, cimbora, hisz velem voltál Sommenál. Emlékszel még, hogy ettük a szemétdombon a fánkot, amit Nelly küldött nekem? Még Georg hozta ki a postával, az első vonalba. Veszett rizikó volt tőle, mi?

– Hogyne, kétségtelen – mondja a másik.

Valentint teljesen átjárja az emlékek izgalma.

– Meg is járta később – meséli tovább –, de te akkor már elkerültél tőlünk. A jobb karja odaveszett. Nem semmiség, ha valaki kocsis, mint ő. Most biztosan más foglalkozás után kell néznie. Hát te tulajdonképpen hol is voltál azután?

A másik határozatlan választ ad, aztán így szól.

– Kedves, így találkozni. És Önnek hogy megy a sora, Laher?

– Mi-i-t? – mondja Valentin hüledezve.

15 Itt ér véget a huszonötödik folytatás.

– Hát hogy Önnek hogy megy a sora? Mit csinál?

– Ön?...

Valentin még nem tért magához. Egy pillanatig dermedten néz a másikra, aki elegáns koverkotban¹⁶ áll előtte. Aztán saját magát néz végig, pujkavörös lesz és továbbmegy.

– Majom.

Kínosan érzem magamat Valentin miatt. Őt valószínűleg most érintette meg először a társadalmi különbség gondolata. Eddig valamennyien katonák voltunk. Most egyetlen szóval, egyetlen önözéssel ronggyá tép minden elfogulatlanságot egy ilyen pökhendi kölyök.

– Ne törődj vele, Valentin – mondom –, arra büszke, amit az apja szerzett. Az is egy foglalkozás.

Willy szintén tesz néhány erőteljes megjegyzést.

– Gyönyörű bajtársak – mondja végül keserűen Valentin, de rossz érzése nem múlik el vele. Belül tovább émelyeg.

Szerencsére Tjadennel találkozunk. Olyan szürke, mint egy mosogatórongy.

– Te, hallod – mondja Willy –, vége a háborúnak, most már igazán megmosdhatnál.

– Ma még nem – jelenti ki Tjaden teljes komolysággal –, de szombaton. Szombaton direkt megfürdöm és ki is tetveztetem magamat.

Majd hogy hanyatt nem esünk. Tjaden és fürdeni? Talán mégis maradt benne valami a szörnyűségből, amikor augusztusban ráomlott a föld? Willy kételkedve tartja a kezét a füléhez:

– Azt hiszem, nem értettelek jól. Mit fogsz szombaton csinálni?

– Megfürdöm – mondja Tjaden büszkén. – Szombaton este ugyanis az eljegyzésem tartom.

Willy úgy bámul rá, mint egy ritka papagájra, aztán a pracliját szelíden Tjaden vállára teszi és:

– Mondd csak, Tjaden – kérdezi atyai jóindulattal –, nem szoktál szúrásokat érezni hátul a tarkódban? Vagy a füledben valami különös zúgást?

– Csak a káposzta gőzétől – vallja Tjaden –, olyankor mindig pergőtűz van a gyomromban. Komisz érzés. De visszatérve a menyasszonyomra, szépnek nem szép, két ballába van és egy kicsit kancsal: viszont pompás kedély és az apja hentes.

Hentes. Agyunkban kigyullad a megértés. Tjaden készségesen szolgál további felvilágosítással.

– Az idők rosszak, áldozatot kell hozni. Aki hentes, bizonyára utolsónak hal éhen. És eljegyzés még nem lakodalom.

Willy fokozódó érdeklődéssel hallgatja.

– Tjaden – kezdi aztán –, tudod, barátok voltunk mindig...

¹⁶ Covercoat (ang.) jelentése: felöltő.

– Stimmt, Willy – szakítja félbe Tjaden –, kaphatsz egy karika kolbászt. S esetleg még egy kis karmonádlit¹⁷ hozzá. Gyere el hétfőn. Akkor fehér hetünk van.

– Mit? Fehér hét? – kérdezem bámulva. – Hát fehérmenűs boltotok is van.

– Az nincs, hanem akkor egy fehér kancát vágunk.

Fogadalmat teszünk, hogy megjelenünk az ünnepélyen és továbbmegyünk.

Valentin bekanyarodik az Altstädter Hofba. Ott van az artisták szállása. Egy liputi csoport éppen vacsorázik, amikor belépünk. Az asztalon répaleves, amihez mindenki egy darab kenyeret kap.

– Remélem, ezek legalább jóllaknak, ha jegyre kosztolnak is – dörmögi Willy –, hisz a hasuk is törpe.

A falon köröskörül plakátok és fényképek lógnak. Tarka szakadozott rongyok, erőművészek, oroszlánszelídítő hölgyek és bohócok képeivel. Régi és elsárgult papírok, az utóbbi években a lövészárók volt a súlyemelő, mesterlovasok és akrobaták porondja. Ott nem volt szükség plakátra.

Valentin rámutat az egyikre.

– Ez én voltam valamikor.

A képen egy domborúmellű férfi épp szaltót csinál egy cirkuszkupola nyújtójáról. De a legjobb akarattal sem lehet Valentinra ismerni benne.

A táncosnő, akivel most dolgozni akar, már várja. A vendéglő kistermébe megyünk. A sarokban néhány színházi díszlet. Egy bohózathoz valók, – *Drága Szívem, Kis Galambom*.¹⁸ volt a címe, humoros képeket mutatott be csukaszürke hőseink életéből, és a refrénjének két évig nagy sikere volt.

Valentin gramofont tesz egy székre és lemezeket keres elő. Rekedt dallam csikorog ki a tölcserből. Agyonnyúzott darab, de még van benne valami maradék vadság; olyan, mint elhasznált hangja egy tönkrement nőnek, aki valaha szép volt.

– Tangó – súgja Willy, teljes szakértelem öntudatával az arcán és nem árulva el, hogy az imént olvasta el a lemez feliratát.

Valentin inget és kék nadrágot visel, a nő trikót. Egy apacstáncot gyakorolnak, meg egy fantázia-számot, amelynek a végén a nő két lábával Valentin nyakán csüng, mialatt barátunk forog, ahogyan csak bír.

Mindketten némán gyakorolnak, az arcuk komoly. Csak néha esik egy-egy félhangos szó. A lámpa sápadt fénye lobog. Halkan sziszeg a gáz. A táncolók árnyéka megnöve ing-leng a *Kis Galambom* díszletei felett. Willy medveként topog ide-oda, hogy felhúzza a gramofont.

Valentin megáll. Willy zajosan tapsol. De Valentin rosszkedvűen leint. A nő áttöltözködik, nem törődik velünk. Lassan fűzi ki táncpóját a gázlámpa alatt.

17 A rövidkaraj másik megnevezése.

18 *Flieg, du kleine Rumpelertaube* a *Puppchen* című bohózatban szereplő valcer eredeti címe. A darabot 1912-től játszották nagy sikerrel. A dal zenéjét Jean Gilbert, a szövegét Alfred Schöndfeld szerezte.

Hátának karcsú íve megfeszül a kifakult trikóban. Aztán felegyenesedik és föl-emeli a karját, hogy trikó fölé húzzon valamit. Fény és árny játszik a lapockáin. Szép hosszú lába van.

Willy a teremben szaglász. Rábukkan a *Kis Galambom* szövegkönyvére. Hátul hirdetések lógnak. Egy cukrászda csokoládébombákat és csokoládégránátokat ajánl bennük, teljesen kész tábori csomagokban. Egy százsz cég gránátszilánkból készült papírvágó kést kínál, továbbá klozettpapírt nagy emberek háborús mon-dásaival és két sorozat levelezőlapot: *Katonabúcsú* és *Ha néha késő éjszakán*.

A táncosnő felöltözött. Kabátban és kalapban egész idegenszerű. Az imént még karcsu állat volt, most megint olyan, mint a többi valahány. Az ember alig bírja elhinni, hogy ehhez a változáshoz csak néhány ruhadarabra volt szükség. Külö-nös, mennyire megváltoztat már a ruha is. Hát még az uniformis.

2.

Meglátogatom Ludwigot. A barna kanapén ülünk a szobájában. Az egyik falat teljesen elfödik az állványok, amelyeken Ludwig a könyveit meg az ás-ványgyűjteményét helyezte el. A nap besüt és a sok fehér hegyikristály, sárga kén-érc, az ammonitok, kővületek és tarka kvarcoszlopok úgy szikráznak és villognak, mintha egy aranyműves műhelyében volnánk.

Egy ideig mindenféléről beszélünk. Ludwig izgatott. Végül azt mondja:

– Mennem kell, az orvoshoz...

– Még mindig a vérhas? – kérdezem.

– Nem ... valami egyéb.

– Más bajod is van? – kérdezem csodálkozva.

Egy darabig hallgat. Az ajka reszket. Aztán megszólal:

– Nem tudom.¹⁹

– Elkísérjelek? Nincs semmi programom...

A sapkáját keresi.

– Jó lesz, gyere.

Útközben lopva és oldalról rámnéz néha. Sajátságosan nyomott a hangulata és hallgat, és én arra a megállapításra jutok, hogy bizonyára az idegeivel van még va-lami. Hiszen hetek óta valahogy kizökkent magából. A Lindenstrasséba kanyaro-dunk, aztán bemegyünk egy házba, amely előtt nyomorúságos kis kertben kopasz bokrok vannak. Elolvasom a fehér zománcablát az ajtón: »Dr. med. Friedrich Schultz, nemi, húgyszervi és bőrbetegségek specialistája«, és megállok.

– De hát mi bajod, Ludwig?

Sápadtan rámnéz.

– Még semmi, Ernst. Egyszer észrevettem magamon valami fekélyt.

¹⁹ Itt ér véget a huszonhatodik folytatás.

– Ha csak ennyi, Ludwig – mondom megkönnyebbülve –, micsoda furunkulusaim voltak már nekem! Mint az öklöm, akkorák. A sok ételpótléktól van, amivel traktáltak bennünket. Azok a disznó hadiszállítók gipsszel, meg homokkal, meg fűrészporral dolgoztak és síboltak és csaltak, hogy majd belegebedtünk. Hogy kötnék fel a bitangokat. Emlékszel még, milyen papírtalpú csizmákat kaptunk? Kívülről olyanok voltak, mint a valódi bőr. Annyi biztos, hogy tiszta bőrt szám láztak. És három nap alatt rongyokban foszlott le a lábunkról a talp.

Csengetünk. Fehérruhás ápolónő nyit ajtót. Mindketten szörnyű zavarban vagyunk és elvörösödve megyünk a várószobába. Ott, hálstennek, egyedül vagyunk. Egy halom Woche²⁰ fekszik az asztalon. Lapozunk bennük. Jó vének. Éppen a bresztlitovszki békénél²¹ tartanak.

Az orvos bevisz a rendelőbe. Orvosoknak mindig olyan végzettszerűen csillogó szemüvegük van, mintha valami extra port használnának a tisztítására. Rendelőjünkben a sok mindenféle üvegcese, kémcső és mikroszkóp között úgy érzi magát az ember, mintha esetlen paraszt volna, és folyton fél, hogy felborít valamit. Középen nikkelcső-szék áll, kellemetlenül praktikus, ránézni is kín.

Sok orvos előszeretettel kezeli úgy a pácienseit, mintha gyerekek volnának. Fogbajnokoknál az ilyen viselkedés egyenesen hozzátartozik a studiumhoz, de úgy látszik, hasonló modor dívik ennél a fajtánál is.

– Na, Breyer úr – mondja tréfásan a szemüveges kígyó –, most majd kissé tartósabb barátságot kell kötnünk.

Ludwig olyan, mint egy kísértet, nyel, fuldoklik:

– Megjött...

– Igen megjött a vérvizsgálat eredménye. Pozitív. De majd alaposan rámásunk a gézengúzokra.

– Pozitív – hebegi Ludwig –, szóval...

– Úgy van – válaszol az orvos –, egy kis kúrát fogunk tartani.

– Szóval tehát...

– Bizony, egy kicsit betegek vagyunk.

Az orvos dühítő üvegszekerényében motoz.

– Szóval tehát: szifiliszem van?

– Igen.

Dongó röpül a szobán át és az ablakhoz koppan. Kívülről autó huppog a hirtelen támadt csöndbe. A rendelőben megáll az idő. Kocsonyásan tapad a levegő a falakhoz. A világ megváltozott. Egy rettentő szorongás hirtelen valóság lett.

– Nem lehet tévedés? – kérdezi Ludwig. – Nem volna jó még egy vérvizsgálat?

Az orvos megrázza a fejét.

– Célszerűbb mennél előbb megkezdeni a kúrát. A kór szekundér jellegű.

Ludwig nyel.

²⁰ Német hetilap.

²¹ Német–orosz béketárgyalások folytak 1917. december 22. – 1918. március 3. között.

– Gyógyítható?

Az orvos megélenkül. Az arcát önbizalom fénye önti el.

– Hogyne, föltétlenül. Itt vannak ezek a csinos kis ampullák, nos, hát most félesztendeig injekciózás következik. Akkor majd meglátjuk a többit. Talán nem is kell semmi más. A luesz ma gyógyítható.

Luesz – undok szó, úgy hangzik, mintha vékony, fekete kígyó volna.

– A harctéren kapta? – kérdez az orvos.

Ludwig bólint.

– Miért nem kezelte magát rögtön?

– Nem tudtam, hogy mi. Hiszen azelőtt sohse beszéltek előttünk ilyesmiről. Aztán meg jóval később jött és ártalmatlannak látszott, és magától elmúlt.

Az orvos a fejét csóválja.

– Ja, ez az érem hátlapja – mondja odavetve.

Legszívesebben fejéhez vágna a mikroszkópot. Mit sejt ez az alak, mi az, három napi szabadságra Brüsszelbe menni, és a tölcsérekéből, okádékból, szennyből és vérből az esti vonattal a városba érkezni, ahol uccák, lámpák, fények, boltok és nők vannak, igazi hotelszobák és fehér fürdőkádak, amelyekben pancsolhat és lekaparhatja a piszkát az ember, és halk zene szól és terasszok vannak és hűvös és nehéz bor, mit sejt ez az alak itt abból a varázsból, amellyel az esti szürkület kék köde betölti a lelket irtózat és irtózat között egy ilyen keskeny kis pillanatban – olyan az, mint mikor meghasad a felhő, mint mikor halál és halál között egy rövid szünetben vadul felsikolt az élet. Ki tudja, néhány nap múlva nem csüngök, nem ordítok, nem halok-e szomjan, nem gebedek-e meg széttépett csontokkal a drótakadályban; – még egy kortyot a nehéz borból, még egy mély lélekzetvételt, még egy pillantást az omló színeknek, álmoknak, nőknek ebbe a valószerűtlen világába, izgató suttogásnak és szavaknak a világába, amelyek alatt fekte szökőkút-tá változik a vér, amelyek alatt a szenny, düh és reménytelenség évei elolvadnak és emlékek és vágyak édes, daloló örvényévé válnak, ki bír ennek a ragyogásnak és izzásnak ellenállni – holnap megint őrjögve robajlik felénk a halál, kézigránátok, kavernák,²² gyújtórakéták, őrállás, roham, – de most még itt ez a bársonyos bőr, illatos, és úgy hív, mint maga az élet, még megfoghatatlanul hív, megzavaró árnyak a nyakban, puha karok, sistereg és villámlik és zuhan, és árad, kigyullad a menny... de ki gondol ilyenkor még arra, hogy ebben a suttogásban és csalogatásban és illatban és bőrben ott lehet a másik, leleselkedve, megbújva, lopózva, várakozva, luesz... ki tudja és ki akarja tudni, egyáltalán ki gondol túl a mán, holnap már talán rég meghaltunk... átkozott a háború, amely megtanított rá, hogy csak a pillanatot nézzük és akarjuk.

– És most? – kérdezi Ludwig.

– Megkezdni, mihelyt lehet.

– Tehát azonnal.

22 Első világháborús katonai szakkifejezés, jelentése: sziklába vajt fedezék.

Én addig kimegyek a váróba és összetépek néhány füzet Wochét, amelyben csak úgy tündökölnek a parádék, győzelmeik és háborúttas papok velős mondásai.

Jön Ludwig.

– Menj el egy másik orvoshoz is, ez itt biztos, hogy nem ért hozzá. Dunsztja sincs.

Ludwig fáradtan legyint és szótlánul megyünk le a lépcsőn. Lent, az arcát elfordítva, hirtelen így szól:

– Viszontlátásra...

Felnézek. A lépcső karfájához dől és zsebredugott kezét görcsösen ökölbeszorítja.

– Mi lelt? – kérdezem ijedten.

– Elmegyek – válaszol.

– Akkor legalább add a praclidat – mondom csodálkozva.

Reszket a szája, amikor felel:

– Nem nagyon lehet kedved hozzámérni, most... hogy...

Riadtan és véznán áll a karfánál, ugyanazzal a tartással, amellyel a lövészárók oldalához szokott támaszkodni, az arca szomorú és a szemét lesüti.

– Ej, Ludwig, Ludwig, mi nem lesz itt belőlünk! Hogy én ne érjek, ne nyúljak hozzád! Te kaffer, te buta állat, dehogynem nyúlok hozzád, százszor is hozzád nyúlok! – Valahogy magával sodor valami, a mindenségít, most már ordítok is, én számár, és átfogom a vállát és magamhoz szorítom, és érzem, hogy reszket. – Ludwig, marhaság az egész, és talán én is megkaptam, nyugodj meg, majd rendbehoz mindent a szemüveges kigyó odafent – és Ludwig csak reszket és én szorosan átölelve tartom.

III.

1.

Wessling birtoka a falun kívül van. Szép, öreg tanya, magas fákkal, pajtákkal és nagy ólakkal. A konyhába megyek, ahol egy lány magasra tűzött szoknyában éppen ablakot tisztít.

– Wesslingné asszonnyal szeretnék beszélni – szólok fel hozzá és mosolygok, mert a lány csinos és tetszik.

– Igenis – mondja a lány és lejön.

– Hol találhatom? – kérdezem.

– Én vagyok – válaszol.

Meghökkenve nézek rá. Nyers, kemény parasztasszonyt vártam. De most hirtelen eszembe jut, hogy Wessling mindössze harmincéves volt. Csak azon csodálkozom, hogy Heinrich nem verte nyomorékká a fényképészt: – mert az a kép, amelyet mindig a zsebében hordott, sokkal öregebbnek mutatta a feleségét. Az

asszony nyilván észrevette, hogy meglepődöm; mert elpirul s megoldja és leereszti a szoknyáját.

– Egy században szolgáltam Heinrichhel – mondom és attól tartok, hogy no, most megindul a sírás.

Az asszony azonban, hálistennek, nyugodt marad és betessékel a szobába. Ott le kell ülnöm, ő maga állva marad előttem.

– Nem ülne le maga is? – kérdezem, aggódva, hogy később talál elájulni. Ülve könnyebb ilyesmit elviselni. De az asszony tovább áll.

– Heinrich megbízott, hogy hozzam el az üdvözetét, meg néhány apróságot – mondom. – Könnyű halála volt.

Azzal kibogozom a madzagot és egyenkint odaadom a levéltárcát, az órát, a bicskát, meg a pénzt. Wesslingné átveszi.²³

Egy idő múlva csendesen megszólal:

– Jó ember volt.

– Bizony, jó ember volt – mondom én is, és valami szorongatja a torkomat. Felállok és az ablakhoz megyek. Az ólból éppen egy disznót hajtanak ki; a hátsó lábán kötél van. Biztosan leölni viszik.

– Mindnyájan szerettük, Wesslingné asszony.

A nő csendesen bólint. Jobban tartja magát, mint hittem.

– Már régóta házasság voltak? – kérdezem, hogy áthidaljam a csendet.

– Mikor bevonult, akkor esküdtünk.

A mindenségit, gondolom, hiszen akkor ezek csak azt a néhány hét szabadságot töltötték együtt. Nagyon súlyos eset.

– Kár – mondom, és zavarba jövök, amiért nem jut okosabb az eszembe.

– Olyan nagy ideje már, hogy nem volt itthon – felel az asszony.

– Ha jól tudom, utoljára egy esztendeje – próbálok visszaemlékezni.

– Egy esztendeje – mondja Wesslingné és hozzáteszi: – És hát így olyan volt, mintha már egy éve meghalt volna.

Csakugyan, gondolom, de valahogy nem vagyok megelégedve a magyarázattal. Wessling mást érdemelt volna. Néhány héttel ezelőtt még olyan nagyon vágyódott haza a feleségéhez, és most, íme, az asszony számára már egy esztendeje halott. Most már nem nagyon tetszik, hogy ez a nő olyan nyugodt. Ezért azt mondom:

– Úgy örült az utolsó napokban, hogy végre...

– Igen – mondja, és egyszerre csak látom, hogy a szeme megtelik könnyel. Megszégyenülve hallgatok el és megértem, hogy nyugalom és nyugalom között különbség van.

Az asszony megtörli az arcát és feláll, hogy tányért hozzon. Aztán megkérdez: nem ennék-e valamit. Nem utasítom vissza, hiszen az ember mindig éhes. Erre egy tányér pohánkát²⁴ hoz. Kezdetben kissé furcsán ízlik, mert az asztal túlsó sar-

²³ Itt ér véget a huszonhetedik folytatás.

²⁴ Pohánka, más néven hajdina, itt a belőle készült kását jelenti.

kán még ott van Wessling órája. Idehaza máris mennyivel gyengébb lett az ember, hogy ilyesmi zavarni tud! – gondolom magamban.

Az asszony összeszedi a holmit és beteszi egy komódfiókba. Úgy érzem, mint ha Heinrich most halt volna meg igazán.

Amikor végeztem az uzonnával, Wesslingné egy doboz szivart vesz elő a szekrényből. Még békebeli. Heinrich csak a szabadsága idején szívott belőle. Eszembe jut Bethke és megkérdezem, nem vihetnék-e neki néhány darabot. Az asszony bólint, hogy csak vigyek, és azonkívül kolbászt, kenyeret meg szalonnát csomagol be számomra.

A kályha pattog, a kávé meleg és minden olyan békés itt. Egyszerre nagyon fáradtnak és kimerültnek érzem magamat. Szeretnék a diványra feküdni és mindent elaludni, ami nyom és amit nem bírok szavakba foglalni. Aludni és tudni, hogy van itt valaki, olyan nyugodt és egyszerű teremtés, mint ez a nő, ahogy jár-kezel és halkán terít és leszed, és néha átnéz reám.

A csomag előttem. Tulajdonképpen már mennem kellene; de sehogy sincs kedvem elmozdulni. És hirtelen észreveszem, hogy félttem, mindig félttem, anélkül hogy tudtam volna, amióta hazakerültem, valami halk, csendesen égő és árnyvető félelem volt bennem, hogy egyszerre csak feltáruul egy ajtó, és kívülről valami fekete és iszonyú berohan és magával ragad.

Botladozva felugrom és ösztönszerűleg az ablak felé nézek. Szörnyen nyomorult állapotban vagyok. De igyekszem lerázni a borzadályt, amely rámvetette magát.

Az asszony az ajtó keretében áll, a fény a vállára esik és mögötte elvan az esti szoba, mint egy elvesztett haza.

– Eljöhetek máskor is? – kérdezem gyorsan, mintha fontos volna.

– Csak jöjjön, ha szüksége lesz valamire – felel Wesslingné és átnyújtja a csomagot.

*

Az ennivalót hazaviszem az anyámnak, aztán csavarogni megyek az uccára. Közben a Hollandi Lugas elé érek. A harmadik bár, amely az utolsó három hét folyamán nyílt. Mindenütt gombamódra dugják ki a házak frontjából tarka cégtáblákat az efféle lokálok. A Hollandi Lugas a legnagyobb és legelőkelőbb.

A kivilágított üvegajtó előtt portás áll, a ruhájáról ítélve félig huszárőrnagy, félig meg püspök, drabális fickó, aranyveretű botot tart a kezében. Jobban szemügyre veszem, erre már ő is megunja szigorú méltóságát, dárdájával gyomortájon lök és rámhunyorít:

– Szalü, Ernst, vén madárijesztő! Komman szava,²⁵ mint a francia mondja?

Anton Demuth altisztünkre ismerek benne, egykori szakácslegényünkre. Feszés haptákba vágom előtte magamat, mert amíg a császár kenyerét ettük, belénk-

25 Comment ça va (fr.) jelentése körülbelül: Na, hogy vagy?

verték, hogy a tisztelgés az egyenruhának szól, nem pedig annak, aki hordja. Ez a fantázia-uniformis pedig nagy sarzsi²⁶ és legalább is front-csinálást érdemel.

– Jóestét, Anton – nevettek –, mondd csak, hogy rögtön valami okosról beszéljünk: van itt nálatok valami pófázni való?

– Hát hogyan – mondja ő –, Franz Elstermann tudniillik szintén itt van, ebben a zaft-boltban. Mint szakács!

– Mikor jöhetek? – kérdezem, mert Anton közléséből már mindent tudok. Elstermann és Demuth volt a két legnagyobb rekviráló egész Franciaországban.

– Éjjel egy után – hunyorít Anton. – Az élelmiszerközpont egyik felügyelője egy tucat libát sibolt át hozzánk. Csempészáru. Meg lehetsz győződve róla, hogy az Elstermann család kitűnő Franzija néhány darabon előzetes amputálást hajtott végre. Ki meri azt mondani, hogy libáéknál nem létezik háború és ők sohasem veszthetik el a lábukat?

– Senki – mondom én, aztán kérdezve: – Megy a bolt?

– Minden este repedésig megtelik. Érdekel?

A függönyt kissé félrehúzza. A nyíláson át bekukucskálók a helyiségbe. Puha, meleg fény az asztaloknál, kék cigarettafüst úszik ingó rétegekben, szőnyegek ragyognak, porcelán csillog és ezüst tündöklök. Az asztaloknál nők ülnek, köröttük pincérek és férjeik egyáltalán nem izzadnak, és csöppet sincsenek zavarban. Csofátalatos természetességgel rendelkeznek és utasítanak.

– Na öcskös, – egyszer egy ilyenekkel a csúzdán, mi? – ingerkedik Anton és bordán lök.

Nem válaszolok, mert ez a színes, felhős élet darab sajátságosan felizgat. Valami valószerűtlen van benne, mintha pusztán csak álmodnám, hogy itt állok a sötét uccán, csatáros hólében, és nézem az ajtónyíláson át ezt a képet. Megdermeszt és megbűvöl, noha közben nem felejttem el, hogy itt valószínűleg csak egy sereg siber szórja a pénzét: – de mi túlsokáig feküdtünk förtelmes földi lyukakban ahhoz, hogy időnkint heves és egészen örületos vágy ne lobbanjon fel bennünk luxusra és eleganciára – mert a luxus őrzöttség és ápoltság –, és éppen ez az, amit mi egyáltalán nem ismerünk.

– No cimbora, hogy tetszik? – kérdezi Anton megint. – Finom macskák, mi?

Hülyének érzem magamat, de ebben a pillanatban nem tudok válaszolni. Most egyszerre durvának és visszataszítónak érzem azt az egész tónust, amelynek sodrában évek óta gondolkozás nélkül úszom én is. Szerencsére Anton méltóságteljes pózba dermed, mert autó gördül elénk. Karcsú teremtes száll ki belőle és bemegy az ajtón, kissé meghajolva, bundáját az egyik kezével összefogja a mellén, a haja csillog a fejhez simuló arany sisak alatt, a térdei szorosan egymás mellett, a lába vékony és az arca keskeny. Könnyedén és ruganyosan libeg el előttem, bágyadt-keserű illatban – és hirtelen őrjöngő vágy fog el, hogy ezzel az asszonysemmellyel a forgóajtón át vacsorázzni mehessek a színeknek és a fénynek jóleső, vé-

26 Sarzsi (fr.) katonai kifejezés, jelentése: rang, rangfokozat.

dett atmoszférájába gondtalanul lézengve egy pincérekkel, inasokkal és a pénz szigetelő-rétegével keretezett könnyű életfajtán át, megszabadulva a nyomorúságtól és szennytől, ami évek óta mindennapi kenyerünk.

Nagyon diákos ácsingózás ülhet a szememben, mert Anton Demuth gúnyos nevetést renget a szakállába, sandán rámnéz és oldalba taszít:

– Akármilyen selyemben meg bársonyban járnak is, az ágyban mind egyforma.

– De mennyire – mondom, és sietve megtoldom a szavaimat egy disznó viccel, hogy észre ne vegye, mi van bennem. – Szóval egy órákor, Anton!

– Rendben – válaszol ő méltóságteljesen –, vagyis bonszoár, ahogy a francia mondja.

Továbbmegyek, kezemet mélyen a zsebembe süllyesztem. A hó cuppog a bankansom alatt. Ösztönszerűen lerázom. És aztán, mit is csinálnék, ha csakugyan együtt lehetne vacsoráznom egy ilyen nővel? Bámulnék rá és slussz. Még csak enni sem tudnék anélkül, hogy súlyos zavarokkal ne kellene küzdenem. Milyen nehéz lehet, gondolom, egy ilyen valakivel egész nap együtt lenni! Folyton vigyázni, folyton vigyázni. Hát még éjszaka!... igazán nem tudnék semmit... Volt ugyan nőkkel már egy kevés dolgom, de arra Jupp és Valentin tanított, és az a tudomány ilyen hölgyeknél biztosan nem válnék be...

1917 júniusában voltam először nőnél. A századunk baraktáborban feküdt, dél volt és mi a mezőn birkóztunk két kutyával, amely vendégségbe jött hozzánk. A fülük lobogott, a szőrük ragyogott, amint a magas nyári fűben nyargalásztak, az ég kék volt és a háború jó messze.

Egyszerre csak futva jött Jupp a századirodából. A kutyák elébe szaladtak és felugráltak rá. Jupp lezárta őket és kihirdette:

– Megjött a parancs, este megyünk.²⁷

Tudtuk, mit jelent ez. Napok óta morajlott a nagy offenzíva pergőtüze a nyugati horizonton, napok óta láttuk a visszatérő és kimerült ezredeket, és ha megkérdeztünk valakit, csak egy legyintéssel válaszolt és bámult tovább mereven maga elé, napok óta robogtak előttünk a kocsik a sebesültekkel, és mi napok óta ástunk reggelenként a sírok hosszú sorait.

Felálltunk. Bethke meg Wessling a torniszteréhez ment és levélpapírt szedett elő, Willy Tjadennel a gulyáságyúhoz ódalgott. Franz Wagner meg Jupp pedig a lelkemre próbált beszélni, hogy menjek velük én is a bordélyházba.

– Te Ernst – mondta Wagner –, neked is meg kell már kóstolnod, meg kell tudnod egy kicsit, hogy mi a nő. Ki tudja, holnapra nem adjuk-e be valamennyien a kulcsot. Azoknak odaát, azt mondják, rengeteg új tűzérésük van. Nagy hülyeség volna, ha szűzleányként harapnál a fűbe.

A tábori bordély egy kisvárosban volt. Körülbelül órajárásnyira. Igazolványt kaptunk és várnunk kellett, meglehetősen sokáig; mert előttünk még más ezre-

27 Itt ér véget a huszonnyolcadik folytatás.

dek indultak, és sokan még magukkal akarták vinni az életből, amit lehetett. Egy kis szobában le kellett adnunk a cédulákat. Ugyanott kigomboltatták a ruhánkat. Egy szanitécőrvezető megvizsgált, hogy egészségesek vagyunk-e, aztán pár csepp protargot-cseppentést kaptunk, és egy őrmester elmagyarázta, hogy a dolog három márkába kerül és a nagy tolongás miatt nem tarthat tíz percnél tovább. Ezután felálltunk a lépcsőn.

A sor lassan mozgott előre. Fent ajtók csattantak. Ilyenkor mindig kijött valaki és egy hang azt mondta:

– A következő!

– Hány téhen van itt? – kérdezte Franz Wagner egy utasztól.

– Három – hangzott a felvilágosítás. – De válogatni nem lehet. Lutrira megy; ha disznód van, a nagymamát kapod.

Majd hogy rosszul nem lettem a dohos lépcsőfeljáróban, ahol kiéhezett katonák melege és gőze kavargott. Az egyik bensőségesen vakarta a fejét és felsóhajtott:

– Édes istenem, küldj nekem egy kis betegséget! Három gyerekem van odahaza, és talán megspórolok egy fejlődést!

Ez az ember egész értelmesnek látszott, de már négyszer megsebesült, és egy beomlásnál, amely valamennyi bajtársát megfullasztotta a fedezékben, tönkrementek az idegei. A »mordkomisszió«²⁸ mindamellet elcsípte, és a snájdig törzsorvos szinte minden vizsgálat nélkül rámondta, hogy: k.f.²⁹ Holnap megint mennie kellene a tűzbe, a felesége azonban két hónappal ezelőtt meghalt, ő meg most féltette a gyerekeit. Ezért próbált valamiféle betegséghez jutni, remélve, hogy hazakerülhet vele, ha alaposan elhanyagolja.

– Azt nem így kell – mondta az utász –, így nem biztos. Menj egy tábori kórházba és kérj valakitől egy kis gennyet. Az segít!

Minthogy azonban egyikünk sem tudta, hol van segítség a közelben, az öreg kitartott mellettünk. Én szívesen meglógtam volna, mert minden kíváncsiságom eltűnt, de féltem, hogy a többiek kinevetnek, ezért hát vártam tovább.

Végre rámkerült a sor. Az elődöm lebotorkált a lépcsőn és én beléptem a szobába. Alacsony volt és sötét; az erős kárbol- és izzadságszag miatt nagyon furcsa volt, hogy az ablakon át egy hársfa ágaira lehetett kilátni, amelynek friss lombjában fény és nap örvénylett: annyira elhasznált volt minden a szobában. Egy széken egy tálban rózsavíz állt, a sarokban pedig valami tábori ág, rajta szakadozott terítő. A nő kövér volt, és rövid, átlátszó inget viselt. Rám se nézett, hanem rögtön lefeküdt. Csak amikor nem mentem hozzá, nézett föl türelmetlenül; aztán a megértés némi nyoma jelentkezett szivacsos arcán. Láttam, hogy még egészen gyerekek voltak.

Egyszerűen nem voltam képes semmire, megborzadtam és undor fojtogatott. A nő tett néhány mozdulatot, hogy felrázzon, esetlen, ocsmány mozdulatokat,

28 Valószínűleg magára a háborúra utal, „halálküldetésnek” lehetne fordítani.

29 Német katonai rövidítés, jelentése: szolgálatra alkalmas.

magához akart húzni, sőt mosolygott is, édeskésen és kényeskedve, megeshetett volna rajta az ember szíve, hiszen utóvégre csak egy szánalmas ezredmatrác volt a szerencsétlen, és naponta húsz embert vagy még többet kellett kibírnia; – én azonban csak a pénzt toltam elébe és sietve kimentem, le a lépcsőn.

Jupp rámkacsintott:

– Hogy ízlett?

– Nem rossz – válaszoltam, mintha öreg szakértő volnék, és el akartunk menni. De megint utunkat állta a szanitéc-őrvezető; kis dolgot kellett rögtönöznünk a szemeláltára. Aztán új protargol-spriccelést kaptunk.

– Ez hát a szerelem – gondoltam kétségbeesve és bágyadtan, amikor a cók-mókunkat összeraktuk –, ez hát a szerelem, amellyel odahaza tele voltak a könyveink és amelytől oly sokat vártam ifjúságom réveteg álmaiban!

Összegöngyöltem a köpenyemet, elrendeztem a sátorlapomat, muníciót kaptam és aztán masíroztunk, én hallgattam és szomorú voltam, és arra gondoltam, hogy az életről és a szerelemről szőtt sok-sok szárnyaló álmoból nem maradt semmi más, csak egy puská, meg egy kövér ringyó, és a láthatáron az a tompa dörgés, amelybe bemasíroztunk. Lassan besötétedett, jöttek az árkok és a halál, Franz Wagner ezen az éjszakán elesett, és rajta kívül még huszonhárom embert veszítettünk.

Egy fába ütközöm, annyira elmerültem a gondolataimban. Káromkodva dörzsölöm a homlokomat és továbbmegyek. Ma persze már tudom, hogy amit akkor láttam, az nem az egész szerelem volt, hanem csak a legförtelmesebb oldala, mégis szeretném, ha elsőnek nem azt ismertem volna meg. Egyáltalán szeretném, ha sok minden másképp történt volna, mert mielőtt bevonultam, mindent jobbnak és szebbnek képzeltem, mint most. A katonaságnál uralkodó tónus túlságosan vastag és egyértelmű volt, és már a kaszárnyaudvaron igen hamar lerombolták romantikus elképzeléseinket az altisztek viccei. A nők izgalmas titka lapos disznókodássá egyszerűsödött, és mielőtt még egyáltalán tudtunk volna valamit a szerelemről, már a legdurvább formában és nyilvánosan sorra vizsgáltak bennünket, hogy nem vagyunk-e nemibetegek, miközben, természetesen, nem maradhattak el a legnyersebb célzások; mert ez volt a szellemességnek egyetlen fajtája, amely a katonaságnál tenyészett. Ahol a drill³⁰ kormányoz, otthon van a trágárság. Eleinte undorodtunk tőle. Aztán megszoktuk.

Sokan közülünk szenvedtek miatta, de a kaszárnyában nem lehetett különcödni, a lövészárokból még kevésbé. És ha egyik-másik fiú kezdetben nem volt is olyan, megváltoztatta az a szörnyű élet az irtózat és a halál tőszomszédságában. Csak a legprimitívebb ösztönök maradtak meg abból a ködből, amelyben csak hamar elmerült minden. Azelőtt; és nagy szükség volt rájuk, hogy megvédjenek a megőrüléstől. Vágyak puffadtak és burjánzottak mértéktelenül. A fantázia be-

30 Drill (ném.) jelentése: gépies, lélektelen fegyelmezés.

lējük fult, a nélkülözés egyre növelte őket, és ha este együtt kuporogtunk és valaki egy nő melléről meg a hátsórészéről beszélt, akkor talán csak a békére gondolt, és mikor egyre izzóbb színekkel ecsetelte háború előtti szerelmi kalandjait, talán megint csak a békére gondolt, és mikor leittuk magunkat és szaladtunk a bordélyokba, akkor megint nem egyéb hajtott bennünket, mint a bűvös szó: Béke, minden reményével és feneketlen kétségbeesésével. Közben azonban felnőtünk benne, és a látásnak és egzisztálásnak ez a módja észrevétlenül mélyen belénkette magát.

A nélkülözés hosszú hónapjaiban és a kívánczóságok forró óráiban némelyik bajtársunk számára nem volt más segítség, mint mesélni, mindent elmesélni, valami furcsa mámorban, egyre aprólékosabb részletekkel. A saját feleségéről csaknem mindegyik hallgatott, de némelyik már annyira elrothadt, hogy erre sem volt képes. Valentin órállás közben minden élményét elmondta nekem és töménytelen sok tanácsot adott. Lederhose alig néhány héttel a szabadsága után már minden gátlás nélkül, nyálát csurgatva fecsegett otthoni éjszakáiról, és Franz Elstermann Trinájáról mindnyájan tudtuk, hogy Franzit megkötni és nádpálcával verni volt a legnagyobb élvezete. Elstermann örült, hogy megszabadult a bestiától, mert a puha, kövér nők voltak a zsánere, akik annak rendje-módja szerint juhéztk és nyögtek az ágyban.

Mindezt csaknem gondolatlanul hallgattuk, mert a harctéren minden trágárságból még mindig a békevágy kiáltott. A nők béke voltak – ezért beszéltünk annyit róluk. És odakint fontosabb volt életben maradni, mint azon elmélkedni, hogy ebben a durva és vaskos légkörben nem veszett-e el valami, ami régebben csaknem a világot jelentette számunkra.

A fákról szikrázik az eső és én felhajtom a galléromat. Most gyakran vágyom gyöngédségre, félénk szavakra, lendülő, távoli érzésekre; szeretnék kijutni a zabalás, alvás és gyilkolás iszonyú egyformaságából. De mi lenne, ha csakugyan sikerülne – ha megint eljönne a régi puhaság és messzeség, ha valaki csakugyan jó akarna lenni hozzám, egy karcsú, finom asszony, mint az az aranysisakos és puhacsuklós –, mi lenne, még ha csakugyan ránk borulna is, végtelenül és önfeledten, egy kék és ezüst este mámorában...? Nem tolulna közbe az utolsó pillanatban a ringyó kövér képe, nem nyéríténé közbe a kaszárnyai altisztek hangja a disznókodásokat, nem tépnék széjjel és nem lyukasztanák rostává minden tiszta érzést emlékek, beszélgetésfoszlányok, bakavaskosságok? Áh, tulajdonképpen még valamennyien szüzek és érintetlenek vagyunk, de a fantáziánk szétrombolódott, anélkül, hogy észrevettük volna. A lélegzetfojtó, a szilaj, a szél, a homály, a kérdés – mindaz, ami még megvolt, amikor Adele és a többi lány után futottunk a lobo-gó lámpafényben –, többé soha nem jött vissza, még ha nem ringyónál voltam is és azt hittem, hogy ez más, és a nő eszeveszetten ölelt és engemet rázott a vágy. Utána mindig szomorú voltam.

Akaratlanul egyre gyorsabban megyek és nagyokat fujva lélegzem. Vissza akarom szerezni – akarom, kell, megint. Legyen megint úgy, mint volt, különben semmi értelme az életnek.³¹

2.

Nincs kedvem most otthon ülni; – még kell egy kis lárma, egy kis mozgalmasság, elhatározom tehát, hogy elmegyek a Waldmann-ba. Ez egy kirándulóhely, a város közelében, ahol minden este tánc járja. Már többször voltunk ott és tudom, hogy a többiek is ott találom. Willy azt mondja, hogy néha Adéle is megjelenik a vendégek közt.

A Waldmann kertrenyíló termének valamennyi ablaka világos. Táncolók árnyékai siklanak a lehúzott függönyön. A söntésnél állok és Willy után nézelődöm. Minden asztal tele, már egyetlen üres szék sincs. Ezekben a háborút követő hónapokban valósággal őrvongássá fajult a szórakozás vágya.

Jön Willy, a hasa fehér és csak úgy csillog. Egy átfestett katonaköpenyből cutaway-t³² csináltatott magának, elsőrangú fecskefarkot, ami most annyira divatos. Hozzá világos mellényt vett és felhúzta az apja nadrágját. A szemem majd belevakult, ahogy nézem, a cut fekete, a mellény fehér, Willy haja vörös... ő maga meg-elevenedett zászlórúd.

– Jó, hogy jössz, Ernst – kiáltja lelkesen –, este táncverseny van, valamennyien indulunk, remek díjakat tűztek ki! Félóra múlva kezdődik.

Addig tehát még lehet trenírozni. Willynek valami bokszbajnok-féle hölgye van, – hatalmasan fölraakott test, erős, mint egy meklenburgi. Onestepet gyakorolnak, aminél a gyorsaság a fő. Karl viszont az élelmiszerközpont egyik hatásos megjelenésű női személyiségével táncol, aki láncokkal és gyűrűkkel úgy felcicomázta magát, mint egy szánkó elé való paripa. Karl tehát kellemesen egyesíti az üzletet az élvezéssel. Albert azonban... Albertet hiába keresem az asztalunknál. Később, kissé zavartan, átköszön hozzánk az egyik sarokból. Ott ül egy szőke lánnyal.

– Elvesztítettük az ipsét – mondja Willy profétikusan.

Én is körülnézek, hogy szerezzek egy jó táncosnőt. De ez bizony nem olyan egyszerű, mert akárhány egészen kecses az asztalnál, mint egy őzike, táncolni meg úgy táncol, mint egy elefánt. Azonkívül a könnyű táncosnőket nagyon keresik... Mindamellett sikerül megegyeznem egy kis varrólánnyal.

Tus zendül. Egy krizanténos gomblyuk előlép és a gazdája bejelenti, hogy egy berlini táncospár bemutatja a legújabb kreációt: foxtrott. Ezt a táncot eddig nem ismertük, csak épp hallottunk róla néhanapján.

31 Itt ér véget a huszonkilencedik folytatás.

32 Cutaway (ang.) jelentése: zsakett.

Kíváncsian gyűlünk közelebb. A banda szaggatott zenét intonál. A két táncos bárányként ugrándozik egymás körül. Néha eltávolodnak, aztán a karjukkal megint összehorgaszkodnak és sántikálva körben örvénylenek, Willy nyújtózik és kimereszi a szemét. Ez aztán neki való.

Egy asztalon behozzák a díjakat. Odarohanunk. Három-három díj van onestepre, bosztonra és foxtrottra. Foxtrottról a mi részünkről nem lehet szó, mert nem tudjuk; hanem a másik kettőben Blücherként indulunk.

Az első díj mindhárom esetben tíz sirálytojás vagy egy üveg snapsz. Willy bizalmatlanul tudakozik, hogy a sirálytojás ehető-e. Megnyugodva tér vissza. A második díj hat-hat sirálytojás vagy egy-egy tiszta gyapjú fejtendő; a harmadik négy tojás vagy két doboz cigaretta. A márka: Németország Hősi Dicsősége.

– Erre semmiesetre sem pályázunk – mondja Karl, aki szakértő.

A verseny megkezdődik. A bosztonra Karl-t és Albertet jelöljük; az onestepnél Willy meg én szállunk síkra. Willyben, őszintén szólva, nem nagyon bízunk. Csak akkor nyerhet, ha a bírónak humora van. De mikor van humoruk a bírácoknak? Akár csak táncbíráknak is...?

A bosztonban Karl és Albert három másik párral bejut az elődöntőbe. Karl fest a legjobban; extra uniformisának magas gallérja, új lakkcsizmái és szánkó-lovacskájának a láncai, meg a gyűrűi szédítően elegánsak, lehetetlen ellenállni. Megjelenésben és stílusban Karl páratlan jelenség, de összehatásban Albert legalább olyan jó. A bírák lázasan jegyeznek, mintha az utolsó ítélet elődöntője folynék a Waldmann-ban. Karl győz és a sirálytojást választja, mert a snapszmárkát nagyon jól ismeri; ő maga szállította. Nagylelkűen nekünk ajándékozza a zsákmányát, van neki odahaza jobb. Albert a második díjat nyeri. Zavart pillantást vet ránk, és a hat sirálytojást elviszi a szőke lánynak. Willy fűtyül.

Az onestepnél én zúgok elő a kis varrónővel és a végső fordulóba is bejutok. Nagy bámulatomra Willy egyszerűen kimaradt, nem jelentkezett. A belépésnek és hátra-saszézásnak egy különleges variációjával brillírozok, amelyet eddig nem mutattam be. A kicsike úgy táncol, mint egy pehely, és megnyerjük a második díjat, amin testvériesen megosztozunk.

Büszkén megyek vissza az asztalhoz, mellemen a Táncsportfejlesztő Birodalmi Szövetség ezüst díszérme.

– Willy, te jámbor – mondom –, legalább megpróbáltad volna! Talán megnyerted volna a bronzérmet!

– Az ám – veszi át tőlem a szót Karl –, miért nem indultál?

Willy feláll, nyújtózik, feszesre huzgálja a cutját, roppant méltóságteljesen ránk néz és egyetlen szóval válaszol:

– Ezért!

A krizantémos ember épp e pillanatban jelenti be a foxtrott-versenyt. Mindössze néhány pár jelentkezik. Willy nem megy, hanem díszlépésben vonul a paraktra.

– De hisz sejtelve sincs róla – prüszköl Karl.

Izgatottan lógunk a székünkön, hogy lássuk, mi lesz. Az oroszlánszelidítőnő megindul Willy felé. Willy széles mozdulattal nyújtja a karját. A zenekar rázendít.

Willy ebben a pillanatban megvadult tevérévé változik, amely vitustáncot kapott. A levegőbe ugrik és sántikál, ugrál, kering, kirúgja a lábait, és ide-oda dobálja a hölgyét, aztán zötyögős malac-galoppban végigrohan a termen, az oroszlánszelidítőnőt nem maga előtt, hanem maga mellett vezetve, úgyhogy a nő Willy kinyújtott jobbkarján húzóadási gyakorlatokat végez, mialatt a fiúnak a másik oldal felé teljes mozgási szabadsága van, hiszen nem kell vigyáznia, hogy letapossa a partnere lábait. Rögtön ezután Willy körhintát imitál, hogy a két fecskefarka merőlegesen eláll a testétől, a következő pillanatban kecses szökkenésekkel, mint egy bakkecske, amelynek paprikát dugtak a farka alá, megindul rézsut a termen át, mennydörög és örvénylik és zúg, és végül lezárja a mutatványt egy rejtélyes piruettel, amelynél magasan a levegőben lengeti a táncosnőjét. Nincs a nézők közt teremtett lélek, aki meg ne volna győződve róla, hogy az *überfoxtrott*-nak egy eddig ismeretlen zsenije mutatkozott be a produkcióban. Willy felismerte és kihasználta a sánszát. Olyan fölényesen győz, hogy utána hosszú ideig semmi sem következik, és csak azután a második díj. Diadalmasan tartja orrunk elé a flaska snapszot. De bele is izzadt a munkába, ami alaposan meglátszik festett öltönyén; az ing meg a mellény megfeketült, viszont a cut most már jóval világosabb.

Megjelenik a krizantémos ember. A szeme könnyes, Willyt mesternek titulálja és ünnepélyesen a pódiumra kéri. A zene tust húz. Willyt foxtrott-királyrá választják, és kézbesítik neki a Birodalmi Szövetség aranyozott díszjelvényét piros tokban és kék-fehér szalagon: – Igazán fejedelmi kitüntetés.

A versenynek vége, de a zene tovább szól. Az asztalnál ülünk és nyakalni kezdjük Willy nyereményét. Csak Albert hiányzik, furkósbottal sem lehetne elkergetni a szóke lány mellől.

Willy meglök:

– Te , ott van Adéle.

– Hol? – kérdezem gyorsan.

Hüvelykujjával a parketten szorongó sokaság felé bök. Adéle csakugyan ott keringőzik egy magas fekete alakkal.

– Már rég itt van? – tudakozódom, mert szeretném, ha látta volna a győzelmeinket.

– Öt perccel ezelőtt jött – válaszol Willy.

– A hosszú pasival?

– A hosszú pasival.

Adéle tánc közben kissé hátraveti a fejét. Egyik keze a fekete ember vállán fekszik. Ha profilban látom az arcát, néha megáll a szívem verése, annyira hasonlít most is, itt, a lámpa fedett fényében, a háború előtti esték emlékéhez. De szemközt nézve teltebb az arca, és amikor nevet, egészen idegen.

Nagyot húzok Willy üvegéből. A kis varrónő épp most libeg tova előttem. Karcsúbb és bájosabb, mint Adéle. A minap a Grossestrassén nem vettem észre, hogy Adéle igazi nővé serdült, a keble dagad, a lába erős. Nem emlékszem, hogy régen is ilyen volt-e; akkor még biztosan nem figyeltem meg az ilyesmit. Rosszkedvűen tolom félre a poharamat... na, már megint összehasonlítok és a testre nézek... ha meg lehetne valahogy fojtani bennünk ezt a szokást!

– Stramm kölyök lett belőle – mondja Willy, mintha kitalálta volna a gondolatomat.

– Eh, fogd be a szád – mondom dühösen.

A keringő véget ér. Adéle az ajtóhoz támaszkodik. Odamegyek hozzá. Üdvözl. Közben tovább beszélget és nevet a hosszú feketével. Állok, csak állok előtte és nézem. Mint valami nagy döntés előtt, úgy ver a szívem.

– Mit bámulsz annyira? – kérdezi.

– Semmit – mondom –, jöhetsz egy táncra?

– Most nem, de a következő a tiéd lehet – válaszol és kísérőjével a parkettra megy.

Megvárom, aztán együtt táncolunk egy bosztont. Nagy igyekezettel táncolok, és ő elismerően mosolyog:

– Táncolni igazán megtanultál a fronton.

– Nem éppen ott – mondom –, de az imént díjat is nyertünk.³³

Hirtelen felnéz:

– Kár, együtt indulhattunk volna. Mi volt a díj?

– Hat sirálytojas meg egy érem – válaszolok és a forróság a fejembe száll.

A hegedűk olyan halkán zümmögnek, hogy hallani a lépések surlódását.

– Most itt táncolunk, együtt – folytatom. – Emlékszel még rá, hogyan nyargaltunk egymás mögött, este, torna után?

Int, hogy emlékszik:

– Igen, akkor még meglehetősen gyerekesek voltunk. Nézd csak azt a lányt odaát, azt a pirosruhást... ezek a hosszú blúzok ma a legmodernebbek. Sikkes, mi?

A hegedűk átadják a dallamot a csellónak, és csak remegve, mint visszatartott sírás, borzonganak az aranybarna hangok fölött.

– Mikor legelőször megszólítottalak, mind a ketten elszaladtunk ijedtünkben – beszélek a multról. – Júniusban volt a városfalnál, úgy emlékszem még rá, mint-ha ma történt volna...

Adéle int valakinek, aztán megint felém fordul:

– Igen, micsoda szamárság! Tudsz tangózni? Ott, az a fekete fiú mesésen vezet. Nem felelek. A zene hallgat.

– Nem jönneél egy kicsit az asztalunkhoz? – kérdezem.

Adéle odanéz.

– Ki az a karcsú, lakkcsizmás?

33 Itt ér véget a harmincadik folytatás.

– Karl Brüger – válaszolom.

Adéle hozzánk ül. Willy pohárral kínálja és egy viccet mond. Adéle nevet és az asztal fölött átnéz Karlra. Időnkint Karl szánkólovacsáját is érinti a tekintete – ez az a modernruhás lány. Csodálkozva szemlélem, mennyire megváltozott. Hát itt is megcsalt az emlék! Addig burjánzott és burjánzott, amíg benőtte a valóságot. Hisz egy idegen, kissé hangos lány ül az asztalnál, aki túlsokat fecseg! Nincs benne elrejtve, mélyebben, valaki, akit jobban ismerek? Történhet ilyen eltoldás, csak azért, mert az ember idősebb lesz? Talán az évek miatt van, gondolom, hiszen több mint három esztendeje nem láttam, akkor tizenhatéves volt és gyermek, most tizenkilenc és kész felnőtt... És egyszerre rámsuhan az idő kimondhatatlan szomorúsága... hogy múlik és múlik és változik minden, és mire visszatérünk, nem találunk semmit a régiből. Ah, búcsúzni nehéz... de visszajönni néha még rosszabb.

– Milyen furcsa képet vágsz, Ernst – szól Willy –, fáj a hasad?

– Unalmas ember – nevet Adéle –, régen is mindig az volt. Légy már könnyed egy kicsit! Az jobban tetszik a lányoknak, mintha olyan savanyúan gubbasztasz itt, mint egy ecetgyár.

Vége, gondolom, ennek is vége. Nem azért, mert a fekete alakkal, meg Karl Brügerrel flörtöl, nem azért, mert engem unalmasnak talál, nem azért, mert megváltozott... nem: én magam látom most, hogy semminek semmi értelme. Futkostam és futkostam és kopogtattam ifjúságom minden ajtaján és be akartam menni megint, azt hittem, hogy megint be kell fogadnia, mert még fiatal vagyok és olyan nagyon vágyódtam a feledésre... de az ifjúság tovasuhant előlem, mint egy délibáb, hangtalanul, széttört, összeomlott, mint a pöfeteg, amikor hozzányúlunk, nem bírta megérteni, legalább itt mégis kellett volna maradnia valaminek, újra meg újra megpróbáltam, és nevetséges és szomorú lettem miatta... most azonban már látom, hogy csendes, néha háború pusztított az Emléknek ezen a táján is, és hogy értelmetlen volna tovább keresgélnem. Az idő köztünk áll, mint széles szakadék, nem tudok visszajutni, nincs más, előre kell mennünk masírozni, valahová, mert még nincs célom.

Görcsösen markolom a snapszos poharamat és fölnézek. Itt ül Adéle és egyre faggatja Karl Brögert, hogy hol lehet csempészett selyemharisnyát venni; itt táncolnak a párok, mint előbb, és a zene még mindig ugyanazt a valcert játssza a *Három a kislány-ból*³⁴... és itt ülök még mindig én is a széken, éppúgy, mint előbb, és lélegzem és élek... hát nem csapott le valami villám és nem sodort el innen, nem süllyedt el köröttem egy egész táj, nem maradtam élve a pusztulás után és igazán csak most veszítettem el mindent?

Adéle feláll és elköszön Karltól.

– Szóval, Meyer és Nickelnél – mondja jókedvűen –, stimmt, azok mindenféleképp kereskednek. Holnap majd odanézek. Viszontlátásra, Ernst.

34 Schubert népszerű daljátéka.

– Elkísérlek egy darabig – mondom neki.

Odakint kezet nyújt:

– Tovább nem jöhetsz, várnak rám.

Úgy érzem, buta és szentimentális vagyok, de nem tudok segíteni magamon: leveszem a sapkámat és mélyen meghajlok, mintha nagy búcsút vennék – nem tőle – minden Eddigitől. Adéle egy pillanatig fürkészve néz rám:

– Néha igazán furcsa vagy.

Dalolva fut az uton lefelé.

A felhők elvonultak és az éjszaka tisztán áll a város felett. Elnézek, messze. Aztán visszamegyek a terembe.

Sok más vendéggel együtt későn indulunk hazafelé. A távolban mint sötét sziluettek rajzolódnak a templomtornyok a holdfényes égre. Hosszú sorban megyünk, amely lassankint mind hosszabbra nyúlik. Elöl tarka lampionokat visz valaki. Ott énekelnek is:

– *Hamburgban éltem hajdanában*³⁵...

Egy darabig erdőben megyünk, aztán tisztásra érünk ki. A holdfényben fehéren villog egy kettéfűrészelt fatörzs kerek alja, mögötte görbe ág fekszik, keresztben egy földhányáson...

Ebben a pillanatban kék fény villan át az agyamon: egy másik leborotvált fatörzs, egy másik különösen görbült ág, földhányás és fölötté természetellenes testtartásban Himmelstoss altiszt, a keze tele földdel, a feje hátrafelé csüng és alvadt vércsik sötétlik az egyenruháján. A szája csupa föld volt, sőt a bajusza is, nem állt már kackiásan fölfelé kefére, mint máskor, hanem az ajkaiba lógott... az egész ember egy játék közben kimerült gyermekhez hasonlított, aki elaludt a homokdombján... a szeme félig nyitva fehér-kék, a szája legörbedt és ferde... nem kemény altiszt-arc volt ez már... csak egy szegény levélhordó-arc, reménytelen emberarc, amelyet belepett a harmat, mire rátaláltunk.

Átfut rajtam az irtózat. Hideg ütés sújt nyakon, az ijedtség megint felágaskodik... mintha mingyárt üvöltésnek kéne jönnie a levegőben, közeledő zúgásnak rettentő csattanásnak és becsapódásnak.

– De hiszen csak egy ág – dadogom magamban; még minden reszket bennem, és csaknem rosszul leszek attól, hogy biztonságban vagyok. Ijedten nézek körül. Jó messze, hátul, ott jön Albert a szóke lánnyal – hozzájuk nem csatlakozhatom –, de egyedül se bírom ki, mert szürkén, kísértetiesen, árnyyszerűen lengeti mögöttem denevérszárnyait a szorongás, érzem, hogy nyúl ki értem, érzem, hogyan nyúlnak ide, messziről, a láthatár mögül ezek a sápadt kezek... és egyszerre rájövök: a lövészárkokból jönnek, háború van, az kerget, megint feltámadt, hangtalanul és orgyilkos módra vissza akar cibálni, megragad... és felkiáltok és előrerohanok, oda, ahol sok ember van, a többiek közé vegyülök és hangosan dalolom én is:

35 Eredeti címe: *In Hamburg, da bin ich gewesen*. A 19. század végétől ismert.

*– Hamburgban éltem hajdanában,
az élet hívott, csábított,
a nevemet nem mondhatom meg,
hiszen csak uccalány vagyok...*

*

Ludwig Breyernél még ég a lámpa. Kavicsot dobok föl az ablakra. Ludwig lejön és kaput nyit. Felmegyek a lépcsőn. Közben megállok és megszorítom a kezét.

– Ludwig, én azt hiszem, még mindig tart a háború – suttogom.

Megáll és én látom a szemeit a sötétben.

– Te is észrevetted? – kérdezi halkán. – Mondok valamit: a háború csak most kezdődött!

Fent a szobában Georg Rahe áll az ásványgyűjtemény előtt. Egy nagy hegyi-kristály van a kezében, azt csillogtatja.

– Jó, hogy még találkozom veled, Ernst – mosolyog. – Már kerestelek a lakáson. Holnap elutazom.

Egyenruhában van.

– Georg – mondom akadozva –, csak nem akarsz megint...

– De igen – és bólint. – Megint katona leszek. Eltaláltad. Már mindent elintézttem. Holnap megyek.

Úgy érzem, mintha kalapáccsal fejbevágtak volna.

– Érted ezt? – kérdezem Ludwigtól.

– Érttem – válaszol Breyer. – Csakhogy ez se fog használni neki.

Aztán Rahéhoz fordul:

– Azt mondd, Georg, hogy csalódtál; pedig kár elfelejtened, hogy ez a csalódás természetes. A harctéren állandóan végső feszültségben álltak az idegeink, mert folyton életről és halálról volt szó. Most aztán úgy lengenek ide-oda, mint ernyedttorlák a szélcsendben; mert itt lépésről-lépésre kell előrejutni...

– Úgy van – vág közbe Rahe –, csakhogy éppen ezt a kicsinyes piszkoskodást, kenyérhajszt, ezt az egy-két ideállal megspékelt stréberséget nem bírom lenyelni, ez undorít okádásig és ezért akarok elmenni.

– Ha mindenáron tenni akarsz valamit, csatlakozz a forradalomhoz – mondom –, talán még hadügyminiszter is lesz belőled.

– Eh, ez a forradalom – felel Georg elutasítóan. – Az egészet nadrágvarrathoz ragadt kézzel párttitkárok csinálták, akik aztán megijedtek a saját bátorságuktól. Nézd csak, hogy ütik már megint egymást, szociáldemokraták, függetlenek, spartakisták, kommunisták. A többiek pedig közben nagy lelkiyugalommal le-puffantják közülük azt a néhány fejet, amely ért valamit... és ők még csak észre sem veszik.³⁶

36 Itt ér véget a harmincegyedik folytatás.

– Tévedsz, Georg – mondja Ludwig –, a dolog nem úgy áll. A mi forradalmunkban túlkevés volt a gyűlölet, ez az igazság. És mi mingyárt a kezdetén igazságosak akartunk lenni... ezért bénult meg minden. Forradalomnak úgy kell tovafeutnia, mint egy erdőégésnek, így megjöhet később a vetés ideje; mi azonban úgy akartunk újítani, hogy semmit sem romboltunk le. Már erőnk sem volt a gyűlöletre, annyira kifárasztott és kiégetett a háború. Pergőtűzben is lehet aludni a kimerültségtől, jól tudod... De talán még nincs késő, hogy munkával elérjük azt, amit kezdetben elmulasztottunk.

– Munkával – válaszol Georg, az ajkát biggyeszti és a lámpa alatt megragyogtatja a kristályt. – Harcolni még tudunk, de dolgozni nem.

– Meg kell tanulnunk megint – mondja Ludwig nyugodtan a divány sarkából.

– Ahhoz romlottak vagyunk – felel Georg.

Egy pillanatra csönd támad. A szél az ablak előtt zümmög. Rahe nagy léptekkel fel s alá jár Ludwig kis szobájában és olyan, mintha már csakugyan nem illenék ide, a könyveknek, csöndnek és munkának ebbe a világába, – mintha éles, tiszta arca a szürke uniformis fölött már csak lövészárkba, harcba és háborúba való volna. Két karjával az asztalra támaszkodik és lehajol Ludwighoz. A lámpa fénye a vállszinőjára hull és mögötte ragyognak az ásvány-gyűjtemény kvarcai.

– Ludwig – mondja meggondoltan –, mi keresnivalónk van itt? Nézz szét: milyen vánnyadt és vigasztalan minden! Terhére vagyunk másoknak és magunknak. Az ideáljaink csödbe jutottak, az álmaink megdőglöttek, és mi úgy szaladgálunk kitűnő cél-embereknek ebben a világában, mint Don Quijoték, akiket idegen országba vert a sors.

Ludwig hosszan ránéz.

– Azt hiszem, betegek vagyunk, Georg. Még a csontunkban és velőnkben van a háború.

Rahe rábólint.

– Nem is szabadulunk meg tőle soha.

– Dehogynem – veti ellen Ludwig –, különben hiába lett volna minden.

Rahe felugrik és két öklével az asztalra csap.

– Hiába is volt, Ludwig, hiszen épp ez az, amitől megőrülök! Micsoda emberek voltunk, a lelkesedésnek milyen vihara vitt minket a frontra! Úgy látszott, hogy új világ kezdődik, minden régi, korhadtt, felemás és pártos egyszerre eltűnt, olyan ifjúság voltunk, amilyen még sohase volt!

Úgy szorít a markában egy kristálytömböt Ludwig gyűjteményéből, mint egy kézigránátot. Az ökle reszket.

– Ludwig – folytatja –, sok fedezékben feküdtem és valamennyien fiatal emberek voltunk, akik egy nyomorúságos gyertya körül kuporogtak és vártak, és fölöttünk mint földrengés őrzöngött a zárótűz – nem voltunk már ujoncok és tudtuk, mire vártunk, és tudtuk, mi jött... de, Ludwig, azokban az arcokban ott a föld alatti félhomályban több volt, mint erő, több volt, mint bátorság, több volt, mint halálmegvetés. – Akarat volt bennük, egy más jövő akarata volt azokban a mozdu-

latlan kemény arcokban, és ott volt, amikor rohamra indultunk és ott volt akkor is, amikor meghaltunk! Évről-évre csöndesebbek lettünk, sok minden lemállott, de ez az egy megmaradt. És most, Ludwig, hová lett most ez az akarat! Meg bírod érteni, hogy mindez megrekedhetett a rendnek, szabályosságnak, nőknek, kötelességeknek ebben a mocsarában, és hogy mi a neve mindannak, amit itt életnek hívnak? Nem, barátom, akkor élünk, és ha százszor mondod is, hogy gyűlölöd a háborút, mégis az az igazság, hogy akkor élünk, mert együtt voltunk, és mert égett bennünk valami, ami több, mint ez az egész itteni mocsok.

Zihálva beszél tovább.

– Kellett valami céljának lennie, Ludwig. Egyszer, egy pillanatnyi időre, amikor kitört a forradalom, azt gondoltam: Most jön a szabadulás, most visszaözlönlik a folyam és partokat söpör és új medret ás magának. És én, istenemre, ott lettem volna! De a folyamat ezer csatornára robbantották, a forradalom kis és még kisebb állásokért folyó civakodások almája lett,³⁷ elapadt, eliszaposodott, felszívták a foglalkozások, kapcsolatok, családok és pártok. Nekem hát nincs itt semmi keresnivalóm. A bajtársiasság asszony nélküli valami volt. Megyek oda, ahol megint megtalálom.

Ludwig feláll. A homloka kipirult, a szeme ég. Egészen közélről néz Rahe arcába.

– És miért, Georg, miért? Mert becsaptak bennünket, becsaptak úgy, hogy még csak most kezdjük sejteni! Mert rettenetesen kihasználtak! A német hazáról beszéltek nekünk, és egy kapzsi ipar okkupációs³⁸ terveire gondoltak... becsületről beszéltek, és egy maroknyi becsvágyó diplomata meg fejedelem civakodására és hatalomvágyára gondoltak... nemzetről beszéltek, és foglalkozás nélküli tábornokok cselekvési kényszerét értették alatta.

A vállainál fogva rázza Rahét:

– Hát nem érted: A patriotizmus szóba belegyömöszölték a frázis-rongyaikat, a dicsőség-szomjukat, a hatalom-éhségüket, hazug romantikájukat, butaságukat, üzleti mohóságukat és aztán tündöklő ideálként lengették meg előttünk. És mi azt hittük, hogy új, erős hatalmas élet fanfárja harsan! Nem érted? Saját magunk ellen folytattuk a háborút, anélkül, hogy tudtuk volna! Minden lövés, amely talált, a mi sorainkból talált valakit! Figyelj rám, a füledbe ordítom: A világ fiatalsága megindult és minden országban azt hitte, hogy a szabadságért harcol. És minden országban becsapták és másra használták fel, minden országban összelőtték és minden ország fiatalsága kölcsönösen kiírtotta egymást! Nem érted? Egyetlenegy harc van csupán: harc a hazugság, felemáság, a kompromisszum, az öre-

37 Fordítási hiba. A német eredetiben a frazeológiai egység „etwas wird zum Zankapfel” (ném.) jelentése: viszályt kelt, viszály lesz belőle. Az alma (Apfel) utalás a trójai háborút kirobbantó Erisz almájára. A mondat helyesen így hangzik: „a forradalom kis és még kisebb állásokért folyó viszályt keltett.”

38 Okkupáció (lat.) jelentése: támadás.

gek ellen! Mi azonban túrtuk, hogy befogjanak a frázisaikba és értük harcoltunk, nem ellenük. Azt hittük, hogy a jövőért küzdünk! Pedig a jövő ellen küzdöttünk. A jövőnk meghalt, mert meghalt az ifjúság, amely hordozta. Mi már csak a roncsok vagyunk, a maradék! De a másik, az él, a megteltség és megelégedettség, teltebben és elégedettebben él, mint valaha! Mert az elégedetlenek, a követelők, a támadók ő érette haltak meg! Gondold csak meg! Egy generáció megsemmisült! Egy generációnyi reményt, hitet, akaratot, tudást hipnotizáltak, úgyhogy rommá lőtte sajátmagát, habár a világon mindenütt ugyanazok voltak a céljai!

A hangja letörik. A szeme csupa zokogás és vadság. Valamennyien felugrotunk.

– Ludwig – mondom és átölelem a nyakát.

Rahe a sapkáját veszi és a követ visszadobja a fiókba.

– Viszontlátásra, Ludwig, öreg bajtárs.

Ludwig szemben áll vele. A szája keményen összeszorul. Két pofacsontja kiáll.

– Te mégy, Georg – robban ki a szava –, de én maradok! Én még nem adom fel a harcot!

Rahe hosszan ránéz. Aztán nyugodtan mondja:

– Kilátástalan – és megigazítja a derékszíjját.

Georggal együtt megyek lefelé a lépcsőn. Lent ólmosan már beszűrődik a kapu alatt a reggel. A kőlépcsők visszhangzanak. Az ucca egészen üres és szürke. Milyen hosszú! Rahe végigmutat rajta:

– Mindenütt lövészárkok, Ernst. – A házakra mutat: – Csupa fedezék... a háború tovább folyik... csakhogy ez már aljas háború... mindenki mindenki ellen...

Kezet fogunk. Nem bírok beszélni. Rahe mosolyog.

– Na mi az, Ernst? Az már csak nem lesz igazi háború, az ott keleten! Fel a fej! Hiszen katonák vagyunk. Nem első eset, hogy búcsúzunk...

– Csakhogy, Georg – mondom gyorsan –, én azt hiszem, most búcsúzunk először igazán...

Egy pillanatig még áll előttem. Aztán lassan bólint és lemegy az uccán, hátra sem tekintve, karcsún, nyugodtan, és egy darabig még akkor is hallom a lépteit kopogását, amikor már eltűnt.

IV.

1.

A Konersmann nagytermében van az első ezredtalálkozó, amióta visszajöttünk a háborúból. Minden bajtársunkat meghívták. Híre jár, hogy nagy ünnepség készül.

Karl, Albert, Jupp meg én egy órával előbb már ott vagyunk. Alig bírjuk kivárni, hogy viszontlássuk a régi arcokat.

Egyelőre a vendégszobában üldögélünk, a nagyterem mellett, és Willyt meg a többiek várjuk. Éppen egy ronda gugyit³⁹ akarunk bevágni, amikor nyílik az ajtó és belép Ferdinand Kosole. A pohár kiesik kezünkből, úgy elbámulunk a külsején. Civilben van.

Eddig, mint majdnem valamennyien, állandóan egyenruhában járt, ma azonban a nap tiszteletére, civilbe bújt és bársonygalléros kék felöltőben áll előttünk. A fején zöld kalap, a nyakán gallér és nyakkendő. S mintha őt magát is kicserélték volna.

Még magunkhoz sem tértünk a meglepetéstől, amikor megjelenik Tjaden. Ő is most van először civilben – csíkos kabát, sárga kesztyű és ezüsfogantyús sétabot. Büszkén, emelt fővel jár föl s alá a szobában. Amikor Kosoléba ütközik, nagyot néz. Kosole szintén nagyot néz. Még sohasem találkoztak civilben. Egy pillanatig mustrálják egymást. Aztán rettenetesen kacagni kezdenek. Mindegyik szörnyen komikusnak találja a másikat.

– Te, Ferdinand, én mindig azt hittem, hogy van ízlésed – vigyorog Tjaden.

– Hogy-hogy? miért? – kérdezi Kosole és már nem nevet.

– Hát ezért ni – Tjaden Ferdinand felöltőjére mutat –, erről a vacakról ordít, hogy a zsisbogóban vetted!⁴⁰

– Marha – mordult fel Ferdinand dühösen és elfordul: én azonban látom, hogy lassan elpirul. Nem akarok hinni a szememnek; csakugyan zavarba jön, és amikor azt hiszi, hogy nem látják, titokban kigúnyolt kabátját szemléli. Egyenruhában sohasem törődött volna ilyesmivel; – de most néhány foltot kopott kabátjaujjával letörölni igyekszik, s azután hosszan elnézi Karl Brügert, aki elsőrangú öltönyben feszít. Nem tudja, hogy szemmel tartottam. Egy idő múlva hozzám jön és azt kérdi:

– Tulajdonképpen micsoda Karlnek az édesapja?

– Bíró – mondom.

– Úgy, bíró – ismétli eltűnődve. – És a Ludwigé?

– Adótitkár.

Hallgat egy darabig, aztán megszólal:

– No, akkor hamarosan elválnak az utaink...

– Megőrültél, Ferdinand – tiltakozom.

Ő azonban kétkedve vállat von. Csodálkozásom egyre nő. Nemcsak a külseje változott meg ezekben a nyomorult civilrongyokban, hanem az egész ember kicserélődött. Eddig fenét törődött efféle cula-ügyekkel; most azonban már le is veti a kabátját és a lokál legsötétebb sarkába akasztja.

– Nagyon meleg van – mondja bosszúsan, mikor észreveszi, hogy figyelem.

Bólintok. Egy idő múlva rosszkedvűen kérdezi:

– Hát a te apád?

39 A rossz minőségű pálinka tréfás megnevezése.

40 Itt ér véget a harminckettedik folytatás.

- Könyvkötő – válaszolom.
- Igazán? – Egészen felfrissül. – És az Alberté?
- Meghalt. Lakatos volt.
- Lakatos? – ismétli örvendezve, mintha a lakatosság a római pápát jelentené.
- Lakatos, hát ez igazán nagyszerű! Én vasesztergályos vagyok. Direkt kollégák lettünk volna.

– Persze – mondom én.

Látom, a katona-Kosole vére hogyan ömlik vissza a civil-Kosoléba. Visszajön bele szín meg erő.

– Kár is lett volna másképp – biztosít aztán nagy hévvel, és amikor Tjaden éppen elmegy előtte és újra grimaszt vág, szó nélkül egy csodajól célzott rúgást ereszt belé, anélkül hogy felkelne. Megint a régi már.

*

A nagyterembe nyíló ajtó egyre sűrűbben nyílik-csukódik. Jönnek az első bajtársak. Bemegyünk. A papírgirlandos és üres terem meg a sok üres asztal még igen kényelmetlenül hat. Szanaszét a sarkokban csoportok álldogálnak. Elnyúzott katonazubbonyában felfedezem Julius Weddekampot, és sietve félretolok néhány széket, hogy üdvözölhessem.

– Hogy vagy, Julius? – kérdezem. – Tudod még, hogy tartozol egy mahagóni-kereszttel? Zongorafedélből akartad csinálni? Csak tartsd kéznél, öreg csataló...

– Már magamnak is szükségem lett volna rá, Ernst – mondja szomorúan –, meghalt a feleségem.

– Hű, a mindenségit – mondom –, mi baja volt?

Vállat von.

– Tönkretette az örökös sorbanállás, télen a boltok előtt, aztán jött egy gyerek, és azt már nem bírta ki.

– És a gyerek?

– Az is meghalt. – Magasra felhúzza ferde vállát, mintha fáznék. – Bizony, Ernst, Scheffler is meghalt, hallottad úgy-e, vagy nem?

A fejemet rázom.

– Hogy halt meg?

Weddekamp pipára gyújt.

– Tizenhétben fejlődést kapott, tudod. Akkor teljesen meggyógyult. Hat héttel ezelőtt aztán egyszerre olyan örületes görcsöket érzett, hogy folyton falba akarta verni a fejét. Négyen nagynehezen lefogtuk és kórházba vittük. Gyulladás, vagy mi. Másnap már vége volt. – Új gyufát vesz elő. – Igen, és a feleségének most mégcsak nyugdíjat sem akarnak adni.

– És Gerhard Pohl? – kérdezősködöm tovább.

– Az nem jöhetett el, Fassbender és Fritsch sem. Munka nélkül vannak. Betevő falatjuk sincs. Öreg cimborák, szívesen eljöttek volna.

Közben a terem félig megtelt. A századból még sok bajtársunkkal találkozunk, mégis, különös, sehogy sem akar felmelegedni a hangulat. Pedig hetek óta nagy örömmel és reménykedéssel vártuk ezt a találkozót, és azt hittük, hogy meg fog szabadítani sok nyomástól, bizonytalanságtól és félreértéstől. Lehet, hogy a civil külső teszi, amely mindenütt tarkazza az egyenruhás csoportokat, lehet, hogy foglalkozások, családok és társadalmi különbségek túlerősen közénk ékelődtek: mindegy, az igazi, régi bajtársiasság már nincs meg többé.

Minden kicserélődött. Itt van Bosse, a század szégyene, akit mindig kifiguráztak, amiért olyan nyápicmód viselkedett; odakint pizskos volt és züllött, és nemegyszer mi vittük a csap alá. Most tökéletes kamgárnöltönyben⁴¹ ül köztünk, nyakkendőjében gyöngy és a lábán kamásni,⁴² tekintélyes, vagyonos ember, hangadó egyéniség. És mellette Bethke, aki a fronton oly toronymagasan volt fölötte, hogy Bosse örült, ha Adolf egyáltalán szóra méltatta, egyszerre csak degradálódott: kis cipész, némi mezőgazdaság. Ludwig Breyer a hadnagyi egyenruha helyett kopott és már túlszűk diákruháját viseli, ferdén a nyaka körül tekert horgolt nyakkendővel; volt tisztiszolgája azonban kényelmesen vállon veregeti, s aztán megint a nagytekintélyű lakásberendezővé változik, vízvezetékkel és kitűnő fekvésű bolttal a fő üzleti uccán. Valentin egy kopott, régi, kékfehér szvettert visel szakadozott uniformisa alatt, és olyan, mint egy csavargó, pedig micsoda kitűnő katona volt... és Ledderhose, ez a görbe kutya, ragyogó, fekete keménykalapban és kanárisárga gumiköpenyben terpeszkedik mellette és angol cigarettákat szí. Pár hónap tövel-heggyel összedobált mindent. De ez még csak megjárna. Azonban a hangnem is megváltozott és ennek is a ruha az oka. Emberek, akik ezelőtt pisszenni se mertek, most hangosan dirigálnak. A jólöltözötteknek valami pártfogós leereszkedés van a modorában és a rosszul-öltözöttek többnyire szótalanok. Egy tanár, aki altiszt volt s hozzá még rossz altiszt, fölényesen érdeklődik Karl és Ludwig vizsgája iránt. Megérdemelné, hogy Ludwig a gallérjába fordítsa érte a sörét. Szerencsére Karl rendkívül fitymálóan felel neki valamit műveltségről, vizsgáról, miegyéből, s helyettük az üzletet meg a kereskedelmet magasztalja.

Valósággal belebetegszem abba, amit itt összefecsegnek. Jobb lett volna sohasem találkozni, akkor megmaradt volna legalább az emlék. Hiába próbálom elképzelni, hogy ez a sok ember megint szennyes uniformist hord, és hogy ez a Konersmann egyszerűen kintin a pihenőállásban. Már nem sikerül. A dolgok és tények erősebbek. Az idegenségnek nagyobb a súlya. A közösség már nem uralgó. Széthullott, egyéni érdekekre. Néha még átüt ugyan valami a régi időből, amikor valamennyien egyformák voltunk, de már minden bizonytalanná és elmosódottá vált. Ezek az emberek még bajtársaink és mégsem bajtársaink többé – éppen ez az, ami annyira elszomorít. Minden más bedöglött a háborúban, a

41 Kammgarn (ném.) jelentése: fésűsgyapjúfonal és a belőle készült kelme. Általában egyenruhák alapanyaga.

42 Eredetileg Gamasche (ném.) jelentése: bokavédő.

bajtársi érzésben azonban hittünk. És most látjuk: Amit a halálnak nem sikerült megtennie, azt sikerül az életnek: különválaszt bennünket.

De nem akarjuk elhinni. Megtelepszünk egy asztal körül, Ludwig, Albert, Karl, Adolf, Willy, Valentin. Nyomott hangulat.

– Legalább mi tartsunk össze – mondja Albert és végignézi a nagytermen.

Általános helyeslés fogadja a szavait, valamennyien kezét adunk rá, mialatt odaát már külön csoportba kezdenek gyűlni a jó ruhák. Mi nem kérünk ebből az új rendből. Mi abból indulunk ki, ami a többieknek nem kell.

– Ide a te praclidat is, Adolf – mondom Bethkének. Bethke hosszú idő óta megint elmosolyodik és a kezünkre teszi a mancsát.

*

Egy darabig még együtt ülünk. Adolf Bethke hamarosan elment. Rossz színben volt. Elhatároztam, hogy pár nap múlva felkeresem.

Jön a pincér és valamit súg Tjadennek. Tjaden leinti.

– Hölgyeknek itt semmi keresnivalójuk. Meglepődve nézünk fel. Tjaden mosolyog. Hízeleg neki az érdeklődés. A pincér visszajön, mögötte szapora léptekkel egy stramm lány közeledik. Tjaden elképed. Mi vigyorgunk. Tjaden azonban mindig feltalálja magát. Széles mozdulatot tesz:

– A menyasszonyom.

Az ő számára az ügy ezzel véget ért. A bemutatás további gondját Willy veszi át. Ludwiggal kezdi és saját magával végzi. Aztán felszólítja az új vendéget, hogy foglaljon helyet. A lány leül. Willy melléje telepszik és karját a vendég székének támlájára fekteti.

– Az édesapja, úgy-e, az a híres hentes és mészáros a Neu-Grabenen? – vezeti be a beszélgetést.

A lány int, hogy igen. Willy közelebb húzza a székét. Tjaden egyáltalán nem törődik vele. Kényelmesen issza a sörét. A lány elfogódottsága Willy szellemes és eleven társalgására csakhamar fölenged.

– Úgy szerettem volna már megismerni az urakat – meséli –, Saci rengeteget mesélt magukról, de mikor kértem, hogy hívja meg egyszer magukat, mindig elutasított.

– Mi-i-it? – Willy megsemmisítő pillantást vet Tjadenre. – Meghívni? Hiszen mi rém szívesen elmegyünk. Igazán rendkívül szívesen. Egy árva szót se szólt nekünk erről a gézengúz.

Tjaden kissé nyugtalan. Most Kosole hajlik előre:

– Úgy? Sokat mesélt rólunk a Saci? És aztán mit mesélt?

– Mennünk kell, Mariechen – szól közbe Tjaden és felkél.

Kosole visszanyomja a székbe.⁴³

43 Itt ér véget a harmincharmadik folytatás.

- Csücsükélj még egy kicsit, Saci. Nos, mit mesélt rólunk, kedves kisasszony? A kislány már csupa bizalom és közvetlenség. Koketten néz Willyre:
- Maga, úgy-e, a Homeyer úr?
- Willy meghajlással tiszteleg a hentesüzem előtt.
- Akkor hát maga az, akinek Saci megmentette az életét – fecseg a lányka, miatlatt Tjaden úgy feszeng a széken, mintha hangyabolyon ülne. – Már elfelejtette?
- Willy a fejét fogja:
- Egyszer később rámszakadt a föld, az ilyesmi roppant gyengíti az emlékezőtehetséget. Sajnos az esetet elfelejtettem.
- Megmentette? az életét? – kérdezi elhűlve Kosole.
- Kedves, én megyek, jössz vagy maradsz? – jelenti ki Tjaden.
- Kosole lefogja.
- A Saci olyan szerény – vihog a lány és ragyog az arca –, pedig megölt három négert, akik Homeyer urat le akarták mészárolni a bárdjaikkal. Az egyiket a pusztá öklével...
- Pusztá öklével – ismétli Kosole tompán.
- A többit meg a tulajdon bárdjukkal. Magát pedig visszacipelte. – A lány végignéz Willy 190 centiméterén és energikusan int fejével a vőlegénye felé. – Igazán el lehet egyszer már mondani, Saci, hogy miket tettél.
- Csakugyan – mondja Kosole helyeslően –, egyszer már el lehet mondani.
- Willy egy pillanatig elmerengve néz a kislány szemébe.
- Úgy van – mondja –, nagyszerű katona volt. – Aztán átint Tjadennek. – Gyere csak ki egy percre.
- Tjaden kellenül felemelkedik. De Willy nem mesterkedik semmi rosszban. Pár perc múlva karonfogva újra megjelennek. Willy a lányhoz hajlik.
- Tehát rendben van, holnap este maguknál leszek. Négerektől megmenekülni, ezért igazán köszönettel tartozom. Azonban egy alkalommal én is megmen tettem a maga vőlegényét.
- Igazán? – csodálkozik Mariechen.
- Egyszer majd talán elmeséli, hogyan történt – vigyorog Willy.
- Tjaden megkönnyebbülve vitorlázik el a menyasszonyával.
- Holnap tudniillik ölés lesz náluk – fordul felénk Willy, de senki sem hallgat rá. Túl sokáig kellett türtőztetnünk magunkat, és most úgy nyerítünk, mint egy kiéhezett istálló. Kosole csaknem háyni kezd, úgy rázkódik, Willy csak később tudja közölni velünk, hogy milyen előnyös feltételekben állapodott meg Tjaden-nal a lókolbász-szállítást illetően.
- Kezemben van az ipse – mondja és hunyorít.

2.

A tanfolyamnak vége. Rendelet jött, hogy a katonahallgatókat igen elnézően vizsgáztassák. Ők maguk jelöljenek meg tárgyköröket, amelyek különösebben megnyerték az érdeklődésüket, és a vizsga szorítkozzék ezekre a területekre.

Azok a tárgykörök, amelyek iránt különösebben érdeklődünk, sajnos, nem tartoznak a vizsga anyagába. Ezért a magunk módján egyszerűsítjük a dolgot. Mindenki minden tárgyból megjelöl két kérdést, és kötelezi magát, hogy megtanulja a feleletet. Westerholt a katedrán ül, nagy fehér árkusok vannak előtte, rajtuk a nevünk, mi pedig bediktáljuk a kérdéseket, amelyeket vizsgára kérünk.

Willy rettenetesen válogatós, folyton lapoz a könyveiben, és csak hosszas töprengés után állapodik meg világtörténelemből a következő két kérdésben: Mikor volt a zámái csata?⁴⁴ És: Mikor uralkodott Lusta Ottó?⁴⁵ Hittan-írásbelink témája: Az Isten háromszoros kegyelme, a német dolgozaté: Hazánk újjáépítése. Hollermann eleinte néhány más témát ajánlott német dolgozatnak, de nekünk így kényemesebb, nem kell gondolkoznunk, egyszerűen csak leírjuk a birodalmi gyűlés néhány tagjának a fecsegését. Minthogy ez a fecsegés pártállás szerint más-más színezetű, Ludwig minden megerőltetés nélkül előre elkészíti négy ember dolgozatát.

A kérdéseket és témákat tartalmazó íveket Westerholt és Albert viszi el az egyes tanároknak. Előbb az igazgatóhoz mennek, aki feszülten és szorongva néz rájuk, mert bizony a mi részünkről semmi jóhoz nem szokott hozzá. Tanulmányozza a hittan- és földrajz-listát – ebből a két tárgyból ő vizsgáztat –, aztán, undorodó mozdulattal félreteresi a papírlapokat:

– De uraim, a miniszter úgy rendelkezett, hogy önök érdeklődési területeket válasszanak, tehát bizonyos nagyobb részeket minden tárgyból. Amit itt elem terjesztenek, az egyszerűen a kérdések kijelölése.

– Az érdeklődésünk területe tudniillik nagyon kicsiny – válaszol Albert.

– Viszont a jelzett határokon belül egyszerűen otthon vagyunk – teszi hozzá Westerholt.

A direktor visszaadja a kérdéseket:

– Nem, ilyesmire aztán nem vagyok kapható. Kész komédia volna az egész vizsga.

– Hiszen úgyis az – felel Westerholt és örömtől sugárzik az arca.

Albert, teljesen közönyös arccal, átveszi az iratokat.

– Ahogy akarja, direktor úr. Sajnos, ki kell jelentenem önnek, hogy ebben az esetben kénytelenek volnánk mellőzni a hittanvizsgát.

A direktor fölugrik.

44 A zámái csatában (Kr. e. 202.) a Római Köztársaság döntő győzelmet arat a Hannibál vezette karthágóiak felett; ezzel véget ér a Második Pun Háború.

45 Brannenburgi választófejedelem, V. Ottó néven bajor herceg. 1351 és 1373 között uralkodott.

– Miért?

– Mert jogunk van rá. Ön bizonyára ismeri a miniszter új rendeletét, amely szerint a vallásan többé nem kötelező tárgy. Az ön makacssága arra kényszerít, hogy alkalmazzuk magunkra a miniszteri rendelkezést. Néhány nap múlva tehát szétfut az egész országba az első szállítmány felekezetenlküli tanító. Ha ön mint lelkes hajlandó ezért a felelősséget viselni, kérem...

Az igazgató idegesen babrál fekete kabátján. Trosske jól tudja, hónapok óta mennyire kísért a hittannélküli iskola réme, és hogy az igazgató milyen kényszerhelyzetben van.

– Ez zsarolási manőver – jelenti ki az öreg.

Albert egy mozdulatot tesz. Westerholt azonban kedélyesen mondja:

– Nevezze, ahogy akarja. Szavakban nem vagyunk kicsinyesek. Mi kényszerhelyzetnek mondjuk.

A direktor rövid tusát vív magával. Mint várható volt, a pap győzött benne a pedagóguson. Megint átveszi a listákat.

Két kiküldöttünknek ezután már könnyű dolga van a többi iskolamesternél. Ha valamelyik vonakodik, rámutatnak arra, hogy az igazgató már beleegyezett. Ez segít. Javarészüik azonban értelmes ember, és nem védekezik.

Willy sajnos, kétóra késéssel jelenik meg az írásbelin, mert előző este Karlal együtt leszopta magát. Hollermann rémülten kérdezi, hogy el tud-e még készülni. Willy roppant magabizással bólint, leül a helyére, kabátja zsebéből előhúzza a kész dolgozatot, amelyet Ludwig fabrikált, kiteríti maga elé, aztán nehéz koponyáját leereszti a padra, hogy szundítson egy kicsit. Még annyira ködös az esze, hogy a hittan-dolgozat helyett majdnem a természetrajzit adta be. Mert valamennyit elhozta magával egy borítékban. Az utolsó pillanatban Albert akadályozta meg a tévedést.

A szóbeli vizsga pauzáit arra használjuk fel, hogy végre megint rendezzünk egy égzengető szkát-csatát. Ez beletartozik abba a kevés tudományba, amit a katonaságnál igazán nagyszerűen megtanultunk.

Akit beszólítanak közölünk a bizottság elé, egyidőre félreteszi a kártyáját és azután folytatja a játékot, vagy megbíz valakit, akiről tudja, hogy kipréseli, ami kipréselhető.

Willynek olyan titokzatos szerencséje van, hogy játék közben minden egyébről megfeledkezik. Pont amikor egy fenomenális lapot kap és bementja, hogy: grand kézből, kettő nélkül, kassza – német vizsgára hívják. Kétségbeesve nézi a kártyáját.

– Inkább elhasalok, de ezt a partit nem hagyom – jelenti ki.

Végül azonban mégis zsebre vágja a kártyát és kezét adat rá a többiekkel, hogy megvárják, míg visszajön és nem mógliznak.⁴⁶ A következmény azután az, hogy irodalomból elfelejtette a feleletet.

46 Mogeln (ném.) jelentése: csalni.

– Az irodalom főtárgy – mondja Hollermann szomorúan –, ha hármasnál rosszabb jegyet kap, megbukik.

Willynek egész jó kedve támad erre a közlésre.

– Fogadjunk, hogy nem bukom meg – mondja, és koponyájában együtt ragyog a hatalmas grand és az a meggyőződés, hogy frontharcos diák nem bukhat meg. Az osztályfőnök a fejét rázza. Már megszokta, hogy Willytől minden kitelik. Türelmesen vár. És tényleg. Willynek egyszerre csak eszébe jut a felelet. Aztán kirohan, hogy széles, gyönyörű kézzel megnyúzza Reinersmannt és Wasterholtot.

– Hatvanegy! – ordítja diadalmasan és besöpri a kasszát.

Természetesen valamennyien levizsgálunk. Az igazgató, aki egy kicsit már megint éledezik, hiszen megszabadul a legnagyobb ripóktól, nem tudja megállni, hogy néhány aranytanácsot ne adjon útravalónak. Hiába, ő már a hangulatos búcsú ember. Arról beszél, hogy most, súlyos élmények után, megedződve, tele jóakarattal és a legszebb reményekkel, belépünk az életbe. Willy félbeszakítja, és azt kiáltja közbe, hogy már elég sokszor csaknem kiléptünk belőle. Az igazgató erre rövidre fogja a mondókáját. Látja, hogy falrahányt borsó minden szava. Még a búcsú percében sem hajlandó engesztelődni ez az engedetlen, hálátlan anyag.⁴⁷

Elvonulunk. A legközelebbi tanfolyam három hónap múlva vizsgálzik. Ludwignak addig várnia kell, noha négyünk számára ő írt meg minden dolgozatot. Persze, hiszen minden olyan világnak, amelyben az öregek uralkodnak a fiatalokon, legfőbb törvénye: leülni az időt! Nem a képesség. Mert különben hol maradnának a hatalomféltő öregek?

3.

Körülnézünk. Mi történt? Ezekben a háború utáni hónapokban egy világ tűnt el a szemünk láttára; – parádék, bankettek, zengő szavak és nagy gesztusok világa. Nem hullott szét, nem dőlt össze, egész egyszerűen ellenállás nélkül elolvadt és minden zsarnokságával együtt siralmasan kicsinnyé zsugorodott. A dölfnék, pompázásnak és a harcos homlokzatoknak a világa még meghalni sem tudott stílszerűen. Csak lehullt róla a pátosz, és a színház és a hősi kosztümből kis ravasz ügynökök másztak ki, akik mohón alkudoztak a végkielégítésükért. Meghalni csak a kisemberek tudtak Németországban.

Ez a világ néhány matrózököl előtt omlott össze. Sehol sem láttunk bátorságot a vezetőinél. Sehol következetességet. Ehelyett megkezdődött a gyalázkodás és a felelősségtől való félelem. A bűnöket kölcsönösen egymásra tolták. A forradalom mindenkinek nagyon kapóra jött; egyszerre ez lett a bűnbak, mintha ok és nem okozat lett volna. Világ még nem psztult piszkosabban, mint a háború előtti – emlékiratokban, nyugdíj-alkudozásban végződött, és becestelen viselkedésében

47 Itt ér véget a harmincnegyedik folytatás.

annak az osztálynak, amely egyik kezével a járadékokat zsebelte be a Köztársaságtól, a másikkal pedig orozva rálövöldözött. Ezeknek a nyugdíjazottaknak egykor érinthetetlen nemzeti becsülete elasztikusabb volt a guminál és enyvesebb a légy-papírnál. Mindent túlélte. Ezért a kísértet-világért kétfélmillió ember esett el. De a vezetői tovább éltek. Eszük-ágában sem volt bármit is kockáztatni.

Egy ország nemzeti becsületének abban kellene állnia, hogy a legegyszerűbb embernek is meglegyen a maga kenyere.

Körülnézünk. Mi történt? Egy forradalom vonult el előttünk, amelyből minden lehetett volna. De a forradalom is pártok marakodásává süllyedt, a forradalmat is agyonbeszélték. Az első lövés, amelyet a forradalmárok egymásra adtak le, szíven találta a forradalmat. Kispolgárok, akikből képviselők és miniszterek lettek, féltékenységből elgáncsolni igyekeztek egymást; másokból kibújt a parvenu⁴⁸ és kordialisan⁴⁹ paktálni kezdtek; az eltűnt korszak konjunktúráis strébereinek széles ülepe csakhamar megjelent a forradalom padjain és egy-kettőre megfojtotta azt a kis életet, amely kezdte átlengeni a hivatalokat... S a vég mi lett? Harc egy új zászló körül, és versenyfutás címekért és fizetési osztályokért. Törvényszéki szolgálók igazságügyi őrmesterek lettek, tanárokból iskolatanácsosok, titkárokból főtitkárok, iskolafelügyelők iskolakörzet-tanácsosok, uccasprókból köztisztasági tanácsosok és kutyagumikból főkutyagumik.

Kultúra, haladás, építés... mi nem tagadjuk egyiket sem, de már ezek sem jelentenek számunkra semmit. Az egyetlen igazi haladás a tökéletesedés, amit megismertünk, és kénytelenek vagyunk elismerni, a háborúk tökéletesedése. Rekordok a gyilkolás változatosságában és kegyetlenségében. Rekordok a halottak számában. Más téren a görögök óta semmit sem haladt a világ.

Körülnézünk. Mi történjék? Nekünk néhány esztendőre korlátlan teljhatalmat adtak a gyilkolásra és rombolásra. Ezt nem olyan könnyű elfelejteni, és most havifizetések, szabadvasárnapok és a szemlélődő munka ketreceivel cserélődik ki.⁵⁰ Mi még bizalmatlanok vagyunk, mert nem akarjuk, hogy befogjanak a megszőkások és fél-életek pályáit. Kerestük az életet, de kocsmákban, nyilvánosházakban, tánclokálokban és szorongó nyugtalanságban kötöttünk ki. Azonban megvan bennünk a tompa érzés, hogy jobb durvának lenni, mint megelégedetnek. Vidámak, erősek és értékesek akartunk lenni: de csak hangosak, lármások, agresszívek és erőszakosak lettünk, és alapjában véve rettenetesen egyedül vagyunk. Féltünk a csendtől. Talán nem is a csendtől. Hanem az ürességtől, amely bennünk van.

48 Parvenu (fr.) jelentése: újjgazdag.

49 Kordialis (lat.) jelentése: szívélyes.

50 A felsorolás egyes tagjairól lemarad a -val-vel rag. Helyesen a mondat így hangzik: „Ezt nem olyan könnyű elfelejteni, és most havifizetésekkel, szabadvasárnapokkal és a szemlélődő munka ketreceivel cserélődik ki.”

De eddig még erőt adott az, hogy együtt voltunk. Az osztályban is bajtársak maradtunk és összetartoztunk. Most azonban ez a kötelék is meglazul. Közéleg a döntés. A vizsga előjel volt. Jelezte, hogy valami jön és valami elmegy. Sokáig mindenünk ugyanaz volt: ugyanazok a gondok, ugyanazok az örömek, és ugyanaz az élet és ugyanaz a halál. Most azonban egyénekké válunk és a jövő hegyei elé kerülünk, hogy keresztülássuk rajtuk magunkat. Egyenkint külön.

Elhagytunk és elhagyattunk. Most, amikor már a közösség is hátunk mögött marad, nincs egyebünk, mint a csupasz élet. Nem több és nem kevesebb. Tehát?

V.

1.

Óvatosan kúszom előre. Lassan, egy centiméter, még egy. A nap lángol a sárga domboldalon, a rekettye virágzik, a levegő forró és néma, a láthatáron kötött ballonok és apró fehér fellegek. Acélsisakom előtt egy pipacs piros szirmai hajlonganak.

Szemközt egészen gyenge, alig hallható kaparászás közeledik a bokor mögül. Aztán megint csend. Tovább várok. Aranyzöld szárnyú bogár mászik fel előttem egy kamilla szára. A csápjai végigtapogatják a levelek recés szélét. A delet ismét átlengi valami könnyű zaj. A bokor mögül most felemelkedik egy sisak széle. Alatta homlok, fénylő szemek, kemény száj. A szemek fürkészve járják a tájat, s egy papírtömbhöz és néhány színes ceruzához térnek vissza. Az az ember, mitsem sejtve, pasztellrajzot készít a szemközi majorról és az erdei bükkfákról, amelyek ott sötétlenek a reszkető levegőben.

Kézigránátot húzok magamhoz. Sokáig tart. Végre mellettem van. Balkezemmel meghúzom a zsinórját és hangtalanul számolok. Aztán lapos ívben a szederbozót felé dobom és gyorsan visszacsúszom az odúmba, szorosan a földhöz tapadok, arcomat a fűbe nyomom és kinyitom a számat.

A robbanás dőreje széttépi a levegőt, repeszdarabok zurrognak, kiáltás szakad fel, hosszan, elnyújtva, csupa irtózat. Új gránátot markolok meg és kikémlelek a mellvéd fölött. Az angol szabadon fekszik a földön, a combjai alját elsöpörte a gránát, a vére ömlik, lábszártékercsének csíkjai hosszan legöngyölve lógnak mögötte, mint kusza szalagok, ő maga hasonfekszik, karjai eveznek a fűben, a száját iszonyú nagyra tája és üvölt.

Most átveti magát a másik oldalára és megpillant. Erre a két kezére támaszkodik és felágaskodik, mint egy foka, ráfordít és vérzik... Aztán a vörös arc megfakul és elernyed, a pillantása megtörik, és végül szem és száj már csak pusztá lyuk az összeomló arcban, amely lassan a földre hanyatlik, megroggyan és a kamillavirágokba süllyed. Vége.

Tovább mászkok és vissza akarok jutni az árkainkba. Azonban mégegyszer körülnézek. És ekkor a halott hirtelen megelevenedik, fölkel, mintha utánam akar-na szaladni... Begyűjtöm a második kézigránátot és feléje dobom. A gránát egy méternyire esik le mellé, gurul, megáll... én számolok, számolok... Miért nem ex-plodál?... A halott már áll, rámvicsorog, hozzávágok még egy kézigránátot... az is ott marad döglötten. Az angol most néhány lépést tesz, a combjai csonkján szalad, vigyorgva, a kezei felém nyúlnak... kidobom az utolsó kézigránátot... egyenest a mellének repül, de ő félresöpri... erre felugrom, hogy elfussak, de a térdeim meg-rogynak, olyan puhák, mint a vaj, végtelen lassúsággal kúszom előre, beleragadok a földbe, rángatom, dobálom magamat előre, már hallok üldözőm zihálását, két kézzel cibálom a lábamat a ragacsból, amely lassan enged, de hátulról már tíz ujj csukódik a nyakamra, hátranyom, le a földre, a halott a mellemen térdel, előkapar-ja magával vonszolt lábszártekercsét a fűből, a nyakam köré csavarja és röhög:

– Most te következél...

Elfordítom a fejemet, minden izmom megfeszül, jobbra vetem magamat, hogy meneküljek a huroktól... ekkor oldalt három imbolygó francia egyenesedik fel előttem egy drótkadályban, minden tagjuk lóg, mintha bábszínház-alakok vol-nának, a fejük bólong, kifecamodott karjukkal kárörvendően tapsolnak. Egy rán-tás, valami fojtó fájdalom a nyakban, a halott magával vonszol, a mészgödör nyí-lása felé visz, belelök... szuronyok és kacagástól meztelen fogak villáma szúr a szemembe, elveszítem az egyensúlyomat és kapaszkodni próbálok, az angol az ol-dalfegyverével baltázva csapdossa le az ujjaimat, csúszok, zuhanok, ordítok, hul-lok, hullok szakadatlan, puffanak, ordítok...

Homály törik darabokra markoló kezeim alatt, csattanva zuhan mellém va-lami, kövekbe, szögletekbe, vasakba ütközöm, szabálytalanul őrvöng elő belőlem az üvöltés, élesen és sikítva, nem bírom abbahagyni, közben kiáltások, karok nyúl-nak a karom után, félrelököm őket, kitapogatok valami fedezéket és a vállaimra rántom, lekuporodom, még mindig üvöltve, aztán mintha egy kés vonaglanék ke-resztül az egész gomolygáson:

– Ernst...

megint

– Ernst...

felugrom, itt a segítség, keresztül kell törnöm magamat, valaminek nekivágó-dom, futok, egy ütés térden sujt, puha gödörbe bukom, fénybe, vakító, remegő fénybe...

– Ernst... Ernst...

már csak a sikolyom szúr a térbe... egyszerre eltűnik...⁵¹

Előttem áll az anyám és a hugom. Félig az ágyon, félig a földön fekszem, mellet-tem az apám tápászkodik fel, görcsösen szorongatok egy sétatálcát, mintha puska volna, valahol véreznem kell, aztán érzem, hogy csak a kutya nyalja a kezemet.

51 Itt ér véget a harmincötödik folytatás.

– Ernst – mondja reszketve az anyám –, Ernst, az Istenért, mi van veled?
Nem értek semmit.

– Hogy kerültem ide? – kérdezem rekedten.

– De Ernst... ébredj hát... álmodtál...

– Álmodtam – mondom –, csak álmodtam az egészet?
És egyszerre nevetek, nevetek, sikítva, hogy rázkódom bele, csikorogva, hogy fáj, nevetek...

Ernst... Ernst... óh, istenem... Ernst – az anyám sír.
A nevetés összetörik bennem.

– Az angol százados volt – suttogom –, az, aki akkor...
Az apám felhorzsolta karját dörzsölgeti.

– Álmodtál és kiestél az ágyból – mondja –, nem hallgattál semmi szóra, és engem is majdhogyan agyon nem vertél...

Nem értem, mit mond, rettenetesen fáradt és nyomorult vagyok. Aztán meglátom a botot a kezemben. Leteszem és az ágyra ülök. A kutya a térdeim közé nyomakodik.

– Visszajön – suttogom borzongva –, visszajön...

– Mi jön vissza, Ernst? – kérdezi aggódva az anyám.
Összeszedem minden erőmet.

– Semmi, anyám – mondom neki –, adj egy pohár vizet.

– Álmodtál – próbál vigasztalni –, de most már fekjü le szépen megint.

– Nem, nem – tiltakozom még egész szédülten és mereven nézek magam elé.

– Itt maradjak, míg megint elalszol? – kérdezi az anyám és már széket tol az ágyhoz.

– Ugyan, elalszik ő egymaga is – mondja csodálkozva az apám. – Nem gyerek már...

Nagy erőfeszítéssel felemelem a szememet erre a gyanutlan emberre, akit e pillanatban idegenebbnek érzek, mint a kutyámat. Az anyám legalább sejt valamit, bár semmit sem tud.

Felállok és mosolyogni próbálok.

– Menj csak aludni, anyám, majd elalszom.

Nem nagyon akar, de az apám kiviszi. Az ajtóban még egyszer visszatekint és furcsán és szomorúan néz rám, mintha hosszú időre menne el.

Nem fekszem vissza, hanem takaróba burkolózva az ablaknál maradok. A lámpát égve hagyom, míg csak meg nem virrad odakint.

2.

Jön a reggel, az éjszakai kísértet tovarebben, és köröttem megint szokott alakjukba öltöznek a tárgyak. Én azonban már nem vagyok az az ember, aki tegnap voltam.

Mikor a harctérről visszatértem, azt hittem, minden véget ér, mihelyt itthon leszek. És még most is akárhányszor meg kell állanom egy szó közepén arra a hirtelen gondolatra, hogy: élsz! Ilyenkor csendes borzongás reszket át a testemen, és néha egy-egy alkonyatkor érzem, hogy milyen végtelen már ez is: így ülni, nyugodtan, egy székben, az ablaknál, mialatt kezünkre süt a lebukó nap.

A hazatérés utáni hetekben azonban lassan mozgolódni kezdett valami és beékelődött a dolgok közé és én közém, néha hullámként különösen felcsapott és elődobott, egy képet, néhány szót, egy táj-rongyot, egy arcot, amin kezdetben csodálkoztam, hogy még emlékszem rá, és amitől később megijedtem, mert egyre erősebb lett. Az emlékek, amelyek kövekként süllyedtek a mélybe, rángani kezdtek és megindultak fölfelé. De még mindig azt hittem, hogy csak emlékek, és hogy elhalványodnak megint és majd eltűnnek.

De helyett kiszélesedtek és szürkén, léttelenül és árnyyszerűen, lassanként egy sápadt másik élet tolult napjaimba. A háború, amiről azt hittem, hogy már elfelejtettem, feltámadt és visszajött, és néha holdkórosan ültem az ágyamon és figyeltem, hogy kopognak éjszaka lent az uccán, mintha földalatti folyosókat és kavernákat fúrtak volna, mintha valami ide akarná magát messziről átdolgozni, hogy mégis elérjen bennünket, szökevényeket és megmenekülteket – ilyenkor szorosabban beburkolóztam ugyan a takarómba és behúnytam a szememet és elhessegettem a kísérteties rémeket; – azt azonban nem tudtam megakadályozni, hogy odakint ne álljanak és várakozzanak tovább is az ablakom alatt.

A mai eset óta tudom, hogy nem pusztán emlékek üldöznek; – ezen az éjszakán először támadt fel hirtelen a sorsom, és rámnézett irtózatos arcával. A multam áttörte gátjait, és a veszély már nem kívülről jön, hanem belémsapott és most bent furkál tovább. Az az ember, aki néhány esztendeig voltam, felébredt, és véres kezeivel fenyegeti azt az embert, aki lenni akarok. Az ár első hullámai már elérnek és vissza akarnak sodorni. De ami régebben csak védekezés és önfentartás volt, most bűnné változnék, és irtóznom kellene magamtól, ha visszajönne. Töltéseket kell építenem. Támpontra van szükségem. Még túlkorai volna körülnézni.

Révetegen bámulom a könyveimet és turkálók bennük. Semmi. Megállok a lepkéim és aranyhalaim előtt. Semmi. Újságokban és brosurákban lapozok. Semmi. Az egyenruhámat nézem. Semmi.

A postás kopog az ajtón és levelet hoz. Miniszteri irat. Felszólítanak, hogy foglaljak el helyettes tanítói állást egy kis faluban. Elgondolkozva teszem le a papírt – falu, egy-két ház, kocsma, virágágy, évről-évre ABC és egyszeregy – ez az élet? Ebben a börtönben lenni saját magammal, meg az angol kapitánnyal?

Az iratot az asztalra dobom. Egyideig kibámulok az ablakon, aztán elhatározom, hogy meglátogatom Adolf Bethkét. Ha a harctéren már nem találtam kivezető utat, ő még mindig tudott segíteni.

3.

Az ajtó nyívakol. A kutya ugat az ólban. Végigsietek a gyümölcsfallén. Adolf otthon van. A felesége is. Amikor belépek és kezelek Adolf-fal, a nő kimegy. Leülök. Adolf egy idő múlva azt mondja:

– Biztosan csodálkozol Ernst, mi?

– Miért csodálkoznék?

– Hogy Marie megint itt van.

– Dehogy. Ez igazán a te dolgod.

Egy tál almát tol eléem:

– Kóstold meg.

Veszek. Cserébe megkínálom Adolfot egy Wessling-féle szivarral. Bethke leharapja a szivar hegyét és tovább beszél:

– Tudom, Ernst, itt ültem, folyton csak ültem és majd belebolondultam. Ha egymaga van az ember, rettenetes egy ilyen ház. Járni-kelni a szobákon át – itt még lóg egy blúza, amott a holmi a varráshoz, itt van a szék, amelyen gépelés közben ülni szokott –, és este, este olyan fehéren és elhagyottan áll a másik ágy, minden pillanatban oda kell nézni és csak hánykódik az ember és nem bír elaludni, nem csoda, hogy közben sok minden megfordul az ember fejében, Ernst...

– Hát hogyne, Adolf...

– És aztán kirohan az ember és leissza magát és marhaságokat csinál...

Bólintok. Az óra ketyeg, a kályha pattog. Az asszony szótlanul bejön és kenyéret meg vajat tesz az asztalra. Aztán kimegy. Bethke végigsimítja a terítőt.

– És hát, tulajdonképpen ő is csak így volt, ő is csak így ült, tehetetlenül, éveken át, és itt feküdt és félt, és csupa bizonytalanság volt és töprengett és engedelmeskedett... és végül aztán megesett a dolog, először biztosan csöppet sem akarta, de amikor már megtörtént, nem bírta változtatni, és a dolog ment tovább.

Az asszony jön és kávéhoz. Jónapot akarok kívánni neki, de nem néz rám.

– Hozz csészét magadnak is – biztatja Adolf.

– Még dolgom van a konyhában – mondja az asszony. A hangja halk és mély.

– Itt ültem és ültem, és azt mondtam magamban, hogy na, megmentetted a becsületet, kirúgtad az asszonyt. De mi hasznod a becsületből, az egész csak üres szó?! Az igazság meg az, hogy magad vagy és a becsület, akár van, akár nincs, nem javít ezen semmit. Erre aztán azt mondtam, hogy az asszony mégiscsak megmaradhatna; és ugyan minek is az az egész, hiszen fáradt már az ember és alig van hátra néhány esztendeje, és hogyha nem tudta volna meg az ember, akkor is csak így lett volna. Ki tudja, mit nem tennénk, ha mindig mindent tudnánk?

Adolf idegesen dobol kezével a szék támláján.

– Tölts kávé, Ernst, vaj is van.

Töltök és iszunk.

– Nézd csak, Ernst – mondja aztán csöndesen Bethke –, nektek könnyebb a sorotok, vannak könyveitek, van műveltségetek, meg sok minden. De nekem... hisz nekem semmim sincs, csak ez az asszony...

Nem mondok rá semmit, mert nem tudnám megmagyarázni. Csak elszomorodom: – tehát ő sem segíthet rajtam. Már nem az, aki a harctéren volt, és én sem vagyok az. Egy idő múlva azt kérdezem:

– Hát ő mit szól hozzá?

Adolf keze lehanyatlik.

– Tulajdonképpen keveset, de hát nincs is sok, amit ki lehetne szedni belőle. Mindig csak ül és néz rám. Legfeljebb, ha néha elsírja magát. Alig van szava.

Félretolja a bögréjét.

– Egyszer azt mondja, hogy csak azért történt, hogy legyen itt valaki. Aztán meg, hogy nem érti, nem tudta, hogy ellenem tesz vele, meg hogy olyan volt, mintha én lettem volna idehaza. Ezt meg már én nem értem, ilyesmiben aztán igazán különbséget kell tenni, hiszen van neki esze minden egyébre.⁵²

Elgondolkozom.

– Talán azt akarja mondani, hogy akkoriban nem volt teljesen az eszénél, mint-ha pusztán csak álmodott volna. Vannak néha ilyen furcsa álmok, Adolf.

– Meglehet – mondja ő –, de én ehhez nem értek. Sokáig különben sem tartott.

– És a másiktól nem akar tudni?

– Azt mondja, hogy neki itt a helye.

Megint töprengünk egy darabig. Mit kérdezzen ilyenkor az ember?

– És neked jobb így, Adolf?

Rámnéz.

– Nem éppen, Ernst, gondolhatod. Még nem. De majd megjön az is, vagy nem? A szeme nem olyan, mintha hinne a hangulat javulásában.

– Biztosan megjön, Adolf – mondom és az asztalra rakom a többi szivart. Még beszélünk egyről-másról, aztán megyek. Adolf a vajat becsomagolja útravalónak. A pitvarban találkozom az asszonnyal, aki sietve el akar tűnni előlem.

– Vizontlátásra, Bethkéné asszony – mondom neki és a kezemet nyújtom.

– Vizontlátásra – válaszol és elfordul, mialatt kezét fog.

Adolf még elkísér a vasútig. A szél zúg. Lopva nézem az arcát és arra gondolok, hogy milyen csöndesen mosolygott maga elé a lövészárokból, valahányszor a békéről beszéltünk. Mi lett most mindabból!

A vonat indul.

– Adolf – szólok ki még gyorsan az ablakból –, nagyon jól értelek... nem is hiszed, mennyire értelek.

Egymaga indul vissza a szántóföldön át a háza felé.

52 Itt ér véget a harminchatodik folytatás.

4.

Mire a városba érkezem, még nyugtalanabb vagyok, mint voltam. Az uccákon csatangolok, míg be nem sötétedik. Végigfutok a nyárfa-allén, két-ségbeesett reménykedés a szívemben, megkeresem a farakásokat, ahol Georg Ra-héval ültem – a fa kivillog a homályból, az árok vize morajlik, a fák meredeken si-mulnak fel a sötétebb égbe, és Georg Rahe megint katona. Visszafordulok. Sem-mi, semmi, csak ez az üres kopogás a mellben.

Az ég sötét és a hold nem süt. Házunk mellett, a gyár mögött, mégis kísérte-tiesen világos, rojtos, fehér széle van a fellegeknek; olyanok, mint egy kis csibe pehelytakarója, amely alól már elő-előüti fejét a sötét tollazat. Kapuk nyílnak és csukódnak, és lépések kopognak végig az uccán.

A toronyban tizenegyet üt az óra. Egyik ütés jön a másik után. Tiszta hangok, zengve szállnak tova, és egyiknek tovaazengésébe nyugodtan és erőteljesen lép a következő. Kezem ökölbe szorul, ráismerek erre az órára, úgy figyelek a hangja mögé, mintha az ifúságomba hallgatóznék vissza, és halkan hívogatom: Jöjj visz-sza, te régi érzés és fehér felhő, gondtalan nyár, te vidám ragyogás, add át nekem magadat, én is neked adom magamat, te odaadás, te lengés, te szél, te vörös ber-kenye, te jávorfa és június, te drága-drága, te elveszett...

De még csak sírni sem tudok. Még oly fiatal vagyok, és máris olyan égettnek és halottnak és öregnek érzem magamat!

Kutya koslat el előttem. A szemközi házban valaki átmegy a felső emelet szo-báin. Sorban gylladnak az ablakok.

Két fecsegő öregasszony jön széles kabátban az úton.

A Waldmann felé indulok. Halott dolgok – gondolom –, emberek, emberek kellenek – Albertnak igaza volt –, emberek.

Waldmannál nagy dáridó van. Egy darabig ácsorgok és nézelődöm. Egy csapat fiatal fiú – éppen az orruk előtt zúgott el a háború – szorong a parketten. Mind-egyik csupa önbizalom, tudják, hogy mit akarnak – az ő világuknak tiszta kezdete és tiszta célja van: a siker. Sokkal készebbek, mint mi, noha fiatalabbak.

A táncolók közt felfedezem azt a csinos kis varrólányt, akivel megnyertem az one-step-pet. Felkérem egy valcerra s aztán együtt maradunk. Délután vettem végleges financiaális búcsút a katonaságtól, összesen 65 márkát kaptam: most né-hány palack édes, vörös bort rendelek. Lassan iszunk és minél többet iszom, an-nál szomorúbb leszek. Különös megindultsággal hallgatom a lány csevegését, aki mint egy fecske csicsereg a kolléganőiről, arról, hogy mennyit fizetnek da-rabszám a fehérnemű-varrásért, új táncokról, meg ezer haszontalanságról. Ha a munkabért darabonként húsz pfenniggel emelnék, vendéglőben ebédelhetne és meg volna elégedve a sorsával. Irigylem tiszta, zavartalanul egyszerű életét, és folyton tovább kérdezgetem. Szeretnék kikérdezni minden embert, aki itt nevet

és jókedvű, hogy hogyan él. Talán akadna köztük egy, aki mondhatna valamit, ami segítene rajtam.

A kis fecskét azután hazaviszem. Egy szürke bérkaszárnnyában lakik, a padlás alatt. A kapuban mindketten megállunk. Kezemben érzem a keze melegét. Arca bizonytalanul fehérlik a sötétségben. Egy emberarc, egy kéz, amelyben melegség és élet van.

– Hadd menjek veled – mondom gyorsan –, engedj be, kedves...

Óvatosan lopózunk fel a recsegő lépcsőkön. Gyufát gyújtok, de ő rögtön elfújja, kézen fog és maga után húz.

Keskeny kis szoba. Asztal, barna dívány, ágy, a falon néhány kép, a sarokban varrógép, nádtestű próbababa és egy kosár, tele fehér varrnivalóval.

A kicsike fürgén előszed egy spirituszfőzőt és almahéjból meg tízszer kifőzött és megint megszáritott teából meleg italt főz. Két csésze, egy nevető, kissé ravasz-kás arcocská, egy meghatóan kék ruha, egy szoba barátságos szegénysége, egy kis fecske, amelynek a fiatalság az egész vagyona. Leülök a díványra. Így kezdődik a szerelem? Ilyen könnyen és játékosan? Az embernek át kell ugrania saját magán. És az uniformison. A másik oldalra.

A kis fecske kedves, bizonyára hozzátartozik kis életéhez, hogy jöjjön valaki és a karjaiba vegye és aztán elmenjen, a varrógép zúg, más fiú jön, a kis fecske nevet, a kis fecske sír és mindig csak varr... Kis, színes takarót dob a gépre és a nikkelből meg acélból készült munka-állat erre kék és piros selyemvirágok dombjává változik. A fecske biztosan nem akar többé a nappalra emlékezni, a karomba búvik és beszél, folyton zümmög és susog és dalol könnyű ruhácskájában, karcsú és halvány és egy kicsit kiéhezett, és olyan könnyű, hogy oda lehet vinni az ágyhoz, a vas táboriágyhoz, az odaadása olyan édes, ahogy közben a nyakamba kapaszkodik, sóhajt és mosolyog, hűnytszemű kis gyermek, sóhajt és remeg és dadog valamit, mélyen lélegzik és apró kiáltások törnek ki a száján, nézem és nézem szakadatlan, én is ilyen szeretnék lenni, és némán kérdezem: ez az... ez az?... és aztán a kis fecske mindenféle tarka nevet talált ki rám és szégyenkezik és gyöngéd és hozzámsimul, és amikor megyek és megkérdezem: boldog vagy, kis fecske? – sokszor-sokszor megcsókol és grimaszokat vág, és a keze int és a feje int, int...

Én pedig megyek lefelé a lépcsőn és csodálkozom. Ez a lány boldog: – milyen gyorsan, milyen könnyen. Nem bírom megérteni. Milyen könnyű valakit találni... és milyen nehéz... éppen mert túlkönnyű...

Nem, nem ez az, ez sem az. És itt még jobban egyedül van az ember, mint különben...

Későn érek haza. Mikor benyitok a szobámba, az ablak függönye megleng, és egy pillanatra ismét úgy látom, mintha egy fehér kéz volna mögöttem. Gyorsan villantyt gyújtok és nevetni próbálok magamon.

Az asztalon fehérén fénylik a miniszteri irat. Megint elolvasom és egyszerre világosan érzem: Igen, dolgozni, fogok! Dolgozni, és akkor menni fog minden ma-

gától! Dolgozni, tenni valamit egy kis körben... egy faluban, egy kocsmában, egy templomban és egy osztályban, gyermekek boldogulására, akik még nem tudják, milyen kegyetlenek egymáshoz a felnőttek. Csendes íróasztal, lámpa a béke. Béke! Szinte a megváltás sóhaja tör fel a mellemből. Holnap rögtön jelentkezem és elutazom!

De nem maradok otthon. Holnap új életet kezdek... ne találkozzam tehát ezen az éjszakán megint az angol századossal. A kaszárnyába megyek és felferem álmából Juppot meg Valentint. A szakaszuk szobájában adnak egy szabad ágyat. Itt nem érhet baj.

Negyedik rész

I.

1.

Willy meg én tegnap a koffereinkkel és dobozainkkal megérkeztünk a faluba. Szerencsére egymás szomszédságában lakunk. Az iskoláink közvetlenül egymás mellett állanak. Kívülünk egy öreg igazgató-tanító van itt, sokszorosan kitüntetett, elsőrangú disznóhizlaló, meg egy szerény kis tanítónő.

A parasztoknál szállásolnak el, és mi csendes meghatottsággal nézzük, hogyan jönnek az asztalra már-már elfelejtett dolgok: vaj, kolbász, szalonna, tojás, hús és búzakenyér. Az első nap annyit ettünk, hogy alig bírunk mozogni. Másnap feketébe bújunk – az én ruhám az utolsó percben még kész lett –, és levizitelünk a papnál. Kötelező látogatás.

A fogadtatás szíves, de tartózkodó: iskolai zendülésünk révén ugyanis szolid körökben, meglehetősen rossz hírnévre tettünk szert. Este a bírónál akarunk tisztelegni, ami szintén kötelesség. Azonban már a kocsmában találkozunk vele. A kocsmá egyúttal postahivatal.¹

Ráncosképű, ravasz paraszt az öreg, s mindgyárt bevezetőnek egy-egy jókora pohár snapsszal kínál meg bennünket. Elfogadjuk. Hunyorogva telepszik mellénk két-három másik gazda. Köszönnek és szintén meghívnak egy pohárára. Udvariasan koccintunk. Titokban összesúgnak – jámbor népség –, mi természetesen rögtön átláttunk a szítán: le akarnak itatni, hogy mulathassanak rajtunk. Úgy látszik, már többször sikerrel járt ez a manőverük, mert mosolyogva beszélnek régebbi fiatal tanítókról, akik itt voltak. Három okból remélik, hogy hamarosan lekapnak bennünket a lábunkról: először, mert véleményük szerint a városi nép kevesebbet bír el, mint ők; – másodszor, mert a tanító művelt ember, ennél fogva eleve gyöngébb az ivásban: – és harmadszor, mert ilyen fiatal legényeknek még nem lehet kellő gyakorlatuk. Mindez helytálló is lehetett az eddigi szeminaristáknál, akikkel dolgoztak; most azonban nem számolnak azzal, hogy mi néhány esztendeig katonáskodtunk, és fazékszámra ittuk a snapszot. A kihívást el-

¹ Itt ér véget a harminchetedik folytatás.

fogadjuk. A parasztok csak kissé nevetségessé akarnak tenni; de mi háromszoros becsületet védünk – ez növeli az átütő-erőnket.

A bíró, a községi őrnök és néhány kérges parasztgazda ül velünk szemközt. Szemre a legviharedzettebb szlapálók. Szelíd, alattomos vigyorgással koccintanak. Willy úgy tesz, mintha máris kezdene kivirágozni a kedve. Köröskörül erősödik a vigyorgás.

Mi magunk rendelünk egy runda sört; snapsszal. Erre a többiek hét újabb rundát zuhogtatnak az asztalra. Azt hiszik, hogy már ezzel elintéznek. Kissé meghökkenve látják, hogy minden baj nélkül fordítjuk fel a poharunkat. Bizonyos elismerés ragyog a szemükben, miközben tovább mustrálnak. Willy pléhpfával újabb rundát rendel.

– De nem sört! Tiszta snapszot! – kiált oda a kocsmárosnak.

– A keservit, tiszta snapsz? – kérdezi a bíró.

– Hát hogye, különben reggelig itt ülhetünk – jegyzi meg Willy nyugodtan –, hisz a sör minduntalan kijózanítja az embert.

A bíró szemében nő a csodálkozás. Az egyik gazda reszkető hangon arról biztosít bennünket, hogy veszettül bírjuk az italt. Két másik szótlanul feláll és eltűnik. Egyik-másik ellenfelünk titokban már asztal alá próbálja önteni a poharát. De Willy vigyáz, hogy senki se csaljon. Kezüket az asztalra és az italt a torkukba kényszeríti. A vigyor megszűnt. A helyzet javul.

Egy óra múlva javarészüik sajtfehér arccal fekszik szanaszét a helyiségben, vagy gyáván botorkál kifelé. Az asztalnál ülő csoport a bíróra meg az őrnökre olvadt le. Most kezdődik az igazi párbaj: kettő kettő ellen. Mi is duplán látunk ugyan, de ők jóideje már csak dadognak, ami új erőt önt belénk.

Félóra múlva, mikor már valamennyiünknek vörös a feje, Willy döntő rohamra indul:

– Négy söröskorsó, színig konyakkal!

A korszók megjönnek. Willy kettőt beleszorít az ellenfeleink kezébe:

– Proszt!

Azok ráncbámulnak.

– Fenékig! – ordít Willy és ragyog a koponyája.

Az őrnök tiltakozni akar, de Willy nem enged.

– Négy hajtásra – proponálja csüggedten a bíró.

– Egy slukkra! – makacskodik Willy, feláll és poharát az őrnökhöz koccintja.

Én is felugrom.

– Rajta! Proszt! Ex! Egészségünkre! – ordítunk a két hűledező paraszt szemébe.

Mint vágóhídra vonszolt borjúk, úgy merednek ránk és lenyomnak egy slukkot.

– Tovább! Mit kortyogatni! – üvölt Willy. – Fölkelni!

Feltápáskodnak és isznak. Közben nemegyszer abban akarják hagyni, de mi rájukmászunk és a poharainkat mutogatjuk nekik:

– Proszt! Az egészet! Le vele!

Végül csakugyan beszedik az egészet. Aztán üveges szemmel, lassan, de biztosan lecsúsznak a földre. Győztünk: lassú ivásban talán mi maradtunk volna alul; a

gyors nyakalásban azonban minekünk van nagy gyakorlatunk, és a sánszunk abban állt, hogy rájuk tudjuk a tempónkat kényszeríteni.

Tántorgova és büszkén nézünk végig a csatamezőn. Kívülünk senki sem áll a lábán. A postamester, aki egyszemélyben kocsmáros is, fejét a söntésasztalra támasztja és a feleségét siratja, aki gyermekágyban meghalt, mialatt ő a harctéren volt.

– Martha! Martha! – zokogja különös, magas hangon.

Ilyenkor mindig így tesz, meséli a szolgálólány. Nyöszörgése bántja a fülünket. Különben is az ideje, hogy szabadlevegőre menjünk.

Willy hóna alá fogja a bírót, én a könnyebb és vézna irnokot, és megindulunk velük a lakásuk felé. Ez a győzelmünk teljes megkoronázása. Az irnokot letesszük az ajtó elé és kopogunk, míg lámpát nem gyújtanak. A bírót azonban már várják. A felesége az ajtóban áll.

– Úr Jézus – rikácsol az asszony –, az új tanítók! Milyen fiatalok és máris hogy tudnak inni! Mi lesz még ezekből!

Willy magyarázni próbálja, hogy becsületbeli ügyről volt szó, de a hang a torlán akad.

– Hová vigyük? – kérdezem végül én.

– Hagyják ott a részeg disznót, ahol van – dönt az asszony.

A bírót a diványra fektetjük. Aztán Willy, gyermekesen mosolyogva, kávéért kér. A bíróné úgy néz rá, mint egy hottentottára.

– Hiszen hazahoztuk az urát – magyarázza Willy ragyogva.

Ennyi öntudatlan szemtelenség előtt még ez a kemény vénasszony is kapitulál. Fejét csóválja, tölt néhány nagy bögre kávé, és bőven ellát jó tanácsokkal. Mindezt ráhagyunk, ilyenkor ez a legjobb.

Ettől a naptól kezdve férfiszámba vesz és tisztelettel süvegel bennünket a falu.

2.

Az iskolának csak három tanterme van. Ennélfogva minden osztályban több évfolyam tanul együtt. Én a legfiatalabbakhoz kerülök. Nyolc padban ülnek egymás mögött, kövér kis kezük a palavesszőt meg a tolltartót markolja. A legkisebbek hét, a legnagyobbak tízévesek.

Soknak közülük – facipőben, gyapjusállal és bőrtáskával – két órát is kell gyalogolnia; ennélfogva sokszor teljesen átázva érkeznek. Ilyenkor a holmijuk csakhamar gőzölgöni kezd a kályha száraz melegében, és a nedves ruhák, a tőzeg, meg a negyven gyerek szaga úgy megfülleszti a levegőt, hogy minden negyedórában ablakot kell nyitni.

A falon feszület, egy kitömött bagoly és Németország térképe lóg. Kint az ablakok előtt, gyorsan és alacsonyan, szakadatlanul futnak a felhők.

Az osztály szépírással foglalkozik. A nagy táblán néhány latinbetűs mondat áll, azt kell lemásolniuk. A palavesszők csikorognak és a tollak sercegnak. Én a pa-

dok között járok fel s alá. Időnkint egy-egy irka mellől hosszú, fürkésző pillantás sandít rám.

A térkép zöld és sárga színekben mutatja Németország földjét. A határokat vörös vonal jelzi, furcsa, zeg-zugos csíkban futnak felülről lefelé. Köln... Aachen... itt vannak a vasutak keskeny, fekete vonalai is... Herbesthal, Lüttich, Brüsszel, Lille... lábujjhegyre állok... Roubais... Arras... Ostende... egyszer szabadságot kaptunk Ostendébe, de hideg volt, és nem lehetett egyebet látni, csak egy barátságatlan várost meg a viharos tengert... és itt van Langemarck is, Ypern, Bixschoote, Staden... milyen pirinkók a térképen, pici pontok csak, csöndes, picike pontok... pedig hogy mennydörgött az ég és reszketett ott a föld július harmincegyedikén, amikor megkezdődött a nagy áttörés kísérlet, és mi éjszakára már valamennyi tisztünket elveszítettük. Utolsónak, némán és halálraszántan a mi századparancsnokunk vérzett el egy fedezék előtt, ahová már nem vonszolhattuk be, mert az egész válla leszaladt. Csak ennyit bírt még suttozni:

– Breyer őrmester... átveszi... a... parancsnokságot...

Aztán meghalt.

Elfordulok. Negyven szőke és barna fej hajlik buzgón a táblája meg az irkája fölé és az ABC latin nagybetűivel bajlódik. Figyelmesen nézem az arcukat. A legtöbb becsületes és középszerű, némelyik ravasz és buta; egyikben-másikban azonban valami fény lobog. Ezek nem fognak mindent olyan magátólértődőnek látni az életben, és nem lesz olyan sima a sorsuk... Nézem őket és azt gondolom: Holnap átvesszük a viszonyzókat... jövő héten diktátumot írunk... egy év múlva könyv nélkül adni fogok ötven kérdést a kátéból... két év múlva megkezditek a nagy egyszeregyet... és nőni fogtok... és majd befog harapófogóiba az élet, eltompultabb vagy vadabb, elégedettebb, vagy széttörő élet, meglesz a saját sorosok és elér benneteket, így vagy úgy... mit segíthetek én itt a konjugációmmal vagy azzal, hogy felsorolom a német folyókat? Negyvenen vagytok... negyven különböző élet áll mögöttetek és vár. Milyen szívesen segítenék, csak segíthetnék! A fronton lehetett, ott olyan dolgokról volt szó, amelyeket látni lehetett. Itt azonban... nem várok-e segítséget én magam is? Titóletek?

Előveszem a tantervet... sárgalapos, szürke könyv. Derék pedagógus dolgozta ki és hétről-hétre pontosan elosztotta benne a penzumot, amit el kell végezni. Lassan átlapozom. Tizenhetedik hét; a harmincéves háború... október: a hétéves háború... a kunersdorfi, rossbachi és leufheni csaták... november: a szabadságharcok... december: az 1864-es hadjárat és Düppel bevétele... január: az 1866-os háború Ausztria ellen és a königräzti győzelem... február az 1870/71-es német-francia háború, harcok Metz és Sedan körül, bevonulás Párizsba...²

Fejemet csóválom és előveszem a világtörténelem tankönyvét. Háborúk, csaták, ütközetek, egyszer egymással, máskor egymás ellen. Lipcsénél és Waterlónál az oroszokkal meg az angolokkal, 1914-ben ellenük... a hétéves háborúban és

2 Itt ér véget a harmincnegyedik folytatás.

1866-ban Ausztria ellen, 1914-ben vele szövetkezve. Összecsapom a könyvet: ez nem Világtörténet, ez Háborútörténet. Hol vannak a nagy gondolkodók, fizikusok, orvosok, kutatók, tudósok nevei? Hol van azoknak a nagy csatáknak a leírása, amelyeket az emberek vívtak az emberiségért? Hol próbálják bemutatni a gondolataikat, tetteiket, amelyeknek végrehajtásánál akárhányszor nagyobb veszélyben voltak, mint valamennyi hadvezér együttvéve? Hol van azoknak a névsora, akiket megkínoztak, elégettek, bebörtönöztek a meggyőződésükért? Hiába keresem őket. Viszont megvan, részletesen, aprólékosan, minden kis hadjárat.

De talán az olvasókönyv hoz valami mást is. Felütöm. Költemények: Imádság a csata előtt... A lützowi vadászat... Este Leuthennél, a vionvillei trombitás... Kedves ember az a császár... Huszárhoam... Tovább lapozok: Egy nap Uralkodónk életéből... III. Napóleon elfogatása... na, gondolom, fogságba esni még mindig jobb, mint megszökni... azután: Hogyan vertük meg Gravelattenál a francuzt, egy katona vidám visszaemlékezése... közben néhány hazai kép és elbeszélés... és aztán újra meg újra a felcukrozott, szentimentálisan vagy pompázatosan körülprémzett hadijelenetek, hadvezérek élete, dicshimnuszok a háborúra. Irtózat fog el, látva, hogy milyen egyoldalúan meghamisítják itt a haza fogalmát. Hol van a nagy költők, festők és zenészek életrajza? Ha ennek a tantervnek az áldozatai elhagyják az iskolát, tudni fogják a legjelentéktelenebb fejedelmek uralkodásának idejét és a háborúik dátumát, és azt fogják hinni, hogy ez a legfontosabb az egész világból; de Bachról, Beethovenről, Goethéről, Eichendorffról, Dürerről, Robert Kochról úgyszólván sejtelmük sem lesz.

A könyveket a katedrára dobom. Miféle tanítás ez? Mit keresek én itt? Mit csinállok itt? Cinkostárs legyek?

Szorgalmasan rajzolnak a palavesszők és a tollak, és a negyven fej a táblákra és irkákra hajlik. Kitérom az ablakot. Nedves rétek, erdők és a tavasz szaga árad be a széllel. Mohón szürcsölöm. A gyors felhők még mindig szállnak. Úgy érzem, mintha egy évszázad telt volna el, mintha azok a sárga lapok ott a katedrán a korlátoltságnak, a buta engedelmességnek és a hamisításnak egy évszázadán hurcoltak volna keresztül.

– Gyerekek – mondom izgatottan, mialatt nyakamban érzem a márciusi szelet.

A negyven szempár föltekint. De én már nem tudom, mit akartam mondani nekik. Nem is lehetne megmondani. Szeretném, hogy érezzék a szelet és a felhők örök nyugalanságát. De ebből semmi sincs a tantervben. A könyveket dühösen a fiókba dobom.

A csengő megszólal. Vége az órának.

3.

A szürkület a sarkokból lassan előnyomul a szobába és az árnyak összegyűlnek, mintha foglyul akarnák ejteni a teret. A kályha máriaüveg-lapjai fé-

nyesebben izzanak. A fazékban dalol a víz. Kint torokhangon sziszeg a vihar és súlyos eső csapódik le. Akaratlanul felhúzom a vállaimat; – ha most ki kellene menni, végig egy agyagos futóárkon, csontig ázni! – Kezemet a tűzhöz tartom. A meleg: szeretkezés.

Sokaig ülök így. Velem szemközt egy faszékben Luise Wessling. Vasárnap este van és én nem tudtam senki mást, akit meglátogathattam volna. Willyt keresztelőre hívták és egyedül maradni nem volt kedvem.

Kezemet mozgatom a kályha piros máriaüvege előtt. Az ujjak szélén éles pirosan átsüt a fény. Olyan ez, mintha az ujjaim már egyáltalán nem is tartoznának hozzám, hanem átvilágított, szép, fénylő és önálló lények volnának. Kinyújtom és begörbítem őket: – de most egyszerre mintha tüzes karomná válna valamennyi és egy láthatatlan nyakat fojtogatna – és gyorsan elrántom őket...

A szürkület már befüggönyözte a szobát. Az ablak előtt megfeketedtek a fák. Minden kis gally, minden ág élesen, mintha fekete papírból vágták volna ki, rajzolódik az égre, amely sárga és kék árnyalataival egy kékesszürke felhőréteg felé emelkedik. A felhőben sápadt almazöld csíkok. A fáknek valami furcsa hatalmat adott a közeledő este, olyanok az ablak keretében, mintha a táj erezete volnának, annyira betöltenek és összeszabdálnak mindent. Lombtalan koronáik sötét ereikkel befutják az eget is, amely hideggé és fényessé válik mögöttük és folyton változik. De a fák nem változnak. Mégis egyre hatalmasabbak lesznek, minél jobban sápad az ég. Egy percre mélybarna, umbraszín, nagyon meleg árnyalatba merülnek az ágaik... aztán óriásmód benőnek az éjszakába, amely lassan a magasba száll.

Luise Wessling a karosszékében ül, egész arcát árnyék borítja. Csak a nyaka fénylik. Itt vagyunk tehát, egy szobában; jön az éjszaka, az órák apró darabokra kegyegik az időt, kint zúg a szélvihar, és én szeretném megkérdezni, mint az idegen tanítványok a bibliai estén. Uram, mit tegyünk? Hangtalanul és szakadatlan kering az idegenség és az egyedüllét fekete örvénye a ház körül, és a villogásban és a suhánásban ott leng a félelem, hogy be is törhet: – a félelem és a borzongás és az örök kérdés: Miért? Az ember sohasem magányosabb, mint amikor gondolkodik.

Itt ülsz te, egy másik ember, önmagáért való élet, amelybe semmi, még a szerelem minden tűzvésze sem vihet be. – Szerelem, ah, fáklya, amely szakadékba hull és így mutatja meg, hogy milyen nagy a mélység.

Lehajlok a nyakadhoz, mert puha ívelése megragad, nincs bennem sóvár vág, jókedvű sem vagyok; lengő, fátyolos nagy szomorúság, amely azonban nem kínoz és nem éget, van bennem. Még távoli vagyok és kicsiny, amikor a kezeim lecsúsznak, és talán csak azt akarom elmondani, hogy milyen idegennek érzek mindent...

De amikor az asszony vállait megérintem, megborzongat belül valami. Nem a vér... csak a közelség tudata: szilaj vág, de semmi remény. Reszketni kezdek, belülről, aztán a kezem és az ajkam is reszket. Lehúnyom a szememet.

– Hogy dideregsz – mondja Luise halkan, és egy lehelletnyi időre félénken az ajkamra nyomja az ajkát.

Erre én sem bírom tovább, minden oldalról rámsuhan minden, amit elhallgattam, elrejtettem, átkínlódtam, kitör a földből és beszélni akar, görcsös reszketés rázza egész testemet és letipor, már elfelejtettem az asszonyt, csak egyet tudok: melegség, közelség, arcomat a ruhája redőibe szorítom, erősen, erősen, értelmetlen, zavart mondatokat dadogok, szavak, hangok, könnytelen zokogás, gyermekzokogás, félelem, kín, magányosság: minden előtör, sohasem tudtam, hogy ennyire bennem volt, húnyt szemmel fekszem és semmit sem akarok látni, semmit sem hallani, csak ezeknek a kezeknek távoli vigaszát a hajamon, és ezt a nyugodtan csengő hangot, amely folyton csak egyet mond és semmi mást:

– Ne sírj hát... ne sírj hát, te... jó lesz minden... hisz majd csak jó lesz minden...

4.

A lámpa fényköre megvilágítja az asztalt. Elöttem kék irkák halmai. Mellettük egy üveg piros tinta. Átnézem a füzeteket, aláhúzom bennük a hibákat, beléjük teszem az itatóst és becsukom őket.

Aztán felállok. Ez az élet? Napoknak és óráknak ez a színtelen egyformasága? Tulajdonképpen milyen kevéssé tölt ki! Még mindig túlsok időm marad a gondolkozásra. Azt reméltem, hogy az egyformaság meg fog nyugtatni. Pedig még nyugtalanabbá tesz. Milyen hosszúak itt az esték!

Kimegyek. A félhomályban szuszognak és topognak a tehenek. Alacsony szármolyokon lányok kuporognak mellettük. Fejnek. Mindegyik mintha egy elkülönített kis szobában ülne, amelynek, jobbra és balra, állatok fekete foltos teste a fala. Kis fények lobognak rajtuk a meleg istállógőzben, a tej vékony sugárban csurog a vödörkbe, és a lányok melle reng a kék karton alatt. Felnéznek és mosolyognak és lélekzenek, és mutatják egészséges, fehér fogsorukat. Szemük szikrázik a sötétben. Mindenütt széna- és állatszag.

Egy darabig az ajtó előtt állok, aztán visszamegyek a szobámba. A kék irkák a lámpa alatt fekszenek így fognak feküdni mindig – így fogok ülni mindig, amíg lassan megöregszem és végül meghalok? Le kellene feküdnöm.

A vörös hold lassan vándorol a pajta teteje fölött és a padlóra veti az ablak keretét: ferde négyszög és benne fekete kereszt, amely lassan és folyton megy, felfelé száll. Egy óra múlva felmászik az ágyamra és az árnyék-kereszt a mellemre lopózik.

Fekszem a nagy, kéken-pirosan kockázott parasztagyban és nem tudok aludni. Néha lecsukódnak a pilláim és én zúgva sülyvedek valami határtalan térbe... de az utolsó pillanatban egy hirtelen rémület megint ébrenlétebe ránt és én tovább hallgatom, hogyan konganak le az órák a templomtoronyból, hallgatózom és várok és hanykolódom.

Végül felkelek, felöltözöm. Kimászom az ablakon, kiemelem a kutyát és futok a mezőre. A hold süt, a levegő zúg és a síkság messze elnyúlik. Keresztben sötét szalag a vasút töltése.³

Leülök egy borókabokor alá. Egy idő múlva látom, hogy a messze vasútvonalon jelzőlámpák sora lángol fel. Jön az éjszakai vonat. Halkan és ércesen zúgni kezdenek a sínek. A mozdony fényszórói felvillannak a láthatáron és fénycsókák lövelnek előre. Kivilágított ablakaival elvágat előttem a vonat, egy pillanatra a bennük levő kofferekkel és sorsokkal együtt egészen közel vannak a szakaszok, aztán továbbsöprődnek, a síneken megint nedves fény ömlik el és már csak a messzeségből bámul ide az utolsó kocsis vörös lámpája, mint egy izzó, fenyegető szem.

Nézem, hogyan fényesedik és sárgul a hold, keresztülszaladok egy nyirfaerdő kék derengésén, az ágakról esőcseppek hullanak a nyakamba, gyökereken és köveken botorkálok át, és olmosan szürkül a reggel, mire hazaérek. A lámpa még ég... kétségbeesve nézek körül a szobában... nem, ezt nem bírom ki, húsz évvel öregebbnek kéne lennem, hogy bele tudjak törődni...

Fáradtan és kimerülten próbálok levetkezni. Nem sikerül. De még elalvás közben is ökölbé szorul a kezem... még nem engedek... még nem hagyom abba...

5.

A tízórai nagyszünetre szól a csengő. Óráat adtam a felső osztályban. A tizennégyéves fiúk most rohannak el előttem, ki a szabadba. Az ablakból nézem őket. Néhány másodperc alatt teljesen kicserélődtek, levedlik az iskola kényszerét és visszakapják fiataláguk frissességét és elfogulatlanságát.

Amikor előttem ülnek a padban, nem őszinték: valami lapulás, vagy stréberség vagy hízélgés, vagy lázadás van bennük. Hét esztendei tanítás eredménye, hogy ilyenre váltak. Romlatlanul, őszintén és gyanutlanul mint fiatal állatok, jöttek a réteikről, játékaikból és álmaikból ide, az iskolába; – még az élet egyszerű törvénye uralkodott közöttük: a legelevenebb, legerősebb volt a vezérük, és a többiek engedelmeskedtek. De a műveltség heti porcióival együtt egy másik, mesterséges törvényt oltottak beléjük: az, aki a legderekasabban beanalizálta a porciókat, kiűntetést kapott és első lett. A többieknek az lett a kötelessége, hogy őt utánozzák. Nem csoda, hogy a legéletrevalóbbak ellenkezni próbáltak. Azonban engedniük kellett, mert hiába, az iskola ideálja a jó tanuló. De ugyan mit ér ez az ideál...! Mi lett az életben a jó tanulókból?! Az iskola üvegházában élveztek ugyan némi rövid látszat-virulást... annál biztosabban elmerültek aztán a közepszerűségben és alárendelt jelentéktelenségben. A világot csak rossz tanulók vitték előre, akikben az iskola ellenére elég erő maradt. Ez pedig már ítélet a rendszer fölött.

3 Itt ér véget a harminckilencedik folytatás.

Figyelem a játszókat. Erőtlen, hajlékony mozdulatokkal irányítja őket a bóccos⁴ Dammholt. Az egész játszótérre kihat az energiája. Szemében támadó kedv és bátorság szikrázik, minden izma és ina feszül, és a többiek vonakodás nélkül engedelmeskednek neki. Tíz perc múlva mégis ugyanez a fiú, ha majd itt ül megint a padban, megátalkodott, dacos kölyökké válik, aki sohasem tud felelni, és húsvétkor valószínűleg elhasal. Ha ránézek, jámbor képet fog vágni és a hátam mögött rögtön fintorogni kezd, folyékonyan fog hazudni, ha megkérdem, hogy kész van-e az írásbeli feladata és le fogja köpni a nadrágomat, vagy enyvescédulát tesz a székre, mihelyt alkalma nyílik rá. A primusz pedig, aki most odakint olyan szánalmas figura, bent az osztályban meg fog nőni, öntudatosan nyújtja majd az ujját, amikor Dammholt nem tud felelni, s megadóan és dühöngve várja a szekundát. A primusz mindent tud s még azt is tudja. De nekem Dammholt, akit tulajdonképpen meg kellene büntetnem, ezerszer kedvesebb, mint a sápadt mintafíú.

Vállat vonok. Nem volt ez már egyszer így? Az ezredtalálkozóánál, a Konersmann termében? Nem lett ott is egycsapásra semmi az ember és minden a foglalkozás, noha előbb minden egészen másképp volt? Rázom a fejemet. Miféle világ ez, amelybe visszakerültünk...

Dammholt hangja végigsüvit az udvaron. Az jár az eszemben, hogy vajjon javítana-e a helyzeten, ha a tanítónak rendkívül barátságos kapcsolatot sikerülne találni a tanítványaival? Lehet, hogy a viszony jobb volna és egyet-mást el lehetne érni; alapjában véve azonban ez a módszer is csalódást hozna. Az ifjúság elesen lát és megvesztegethetetlen. Összetart és áttörhetetlen frontot alkot a felnőttekkel szemben. Még nem szentimentális: közelebb lehet jutni a szívéhez, de bejutni lehetetlen. Akit egyszer kiűzték a paradicsomból, nem mehet vissza. Van az éveknek törvénye. Dammholt éles szemmel kihasználná a maga javára baráti viselkedésemet. – Talán még bizonyos ragaszkodást is mutatna; ez azonban nem akadályozná meg, hogy ne lássa a maga érdekét. Azok a pedagógusok, akik azt hiszik, hogy együttéreznek az ifjúsággal, rajongók és álmodozók. Az ifjúság egyáltalán nem akarja, hogy megértsék; olyan akar csak maradni, amilyen. Védekezik a megértés varázsölő bacillusa ellen, az a felnőtt, aki túlságosan tolakodva közelodik hozzá, éppoly nevetségesse válik előtte, mintha gyermekruhát venne fel. Mi együtt érezhetünk az ifjúsággal, de az ifjúság nem érez velünk. Ez a szerencséje.

Élesen berren a csengő. Vége a szünetnek. Dammholt kellenlenül beáll a sorba az ajtó előtt.

Sétálok az osztályban. Ott ülnek a csemeték és karbafűzik a kezüket. Nagy szemükben még benne van a gyermeklélek minden félénk csodálkozása. Annyi bizalom és hit sugárzik a tekintetükből, hogy már fáj...

Itt állok előttetek, egyike annak a százezer csődbejutottnak, akinek csaknem minden erejét szétrombolta a háború... itt állok előttetek és tanítótoknak és ve-

4 Az eredetiben Krausköpfung, jelentése: göndör hajú.

zetőtöknek kellene lennem. De hát mire tanítsalak benneteket? Mondjam meg, hogy húsz esztendő múlva kiszáradtok és elnyomorodtok, legszabadabb ösztöneitek elsenyvednek, és könyörtelen tucatarúvá fog préselni mindnyájatokat a sors? Mondjam el, hogy minden műveltség, minden kultúra és minden tudomány egyszerűen csak borzalmas gúny mindaddig, amíg emberek gázzal, vassal, lőporral és tűzzel Isten és az emberiség nevében háborút indítanak egymás ellen? Mire tanítsalak benneteket, ti csemeték... akik egyedül maradtatok tiszták ezekben az iszonyú esztendőkhöz?

Mert mire taníthatnának? Mondjam el, hogyan kell kézigránátot begyűjtani és emberekre dobni? Mutassam meg, hogyan kell valakit szuronnal ledöfni, puskaaggal leütni, ásóval lemészárolni? Mutassam meg, hogyan kell puskacsövet beirányítani valami olyan megfoghatatlan csodára, amilyen egy lélekző tüdő, egy dobogó mell, egy élő szív? Mondjam el, mi a tetanusz-görcs, milyen a szétroncsolt gerinc, a feltépett koponya? Irjam le, milyen látvány a szétfreccsenő agyvelő, az összezúzott csont, a kifordult bél és bendő? Mutassam meg, hogy nyög, aki haslövést, hogy hörög, aki tüdőlövést, és hogy fütyül, aki fejlődést kapott? Egyebet nem tudok! Egyebet nem tanultam!

Vigyelek oda benneteket a zöld és szürke térképhez, fussak végig rajta az ujjammal és mondjam meg, hogy itt meggyilkolták a Szeretetet? Magyarázzam el, hogy azok a könyvek ott a kezetekben török és hálók, amelyekkel gyanutlan lelketeket a frázisok bozótjába és a meghamisított fogalmak drótakadályaiba csalogatják? Térdeljek le előttetek és könyörögjek, hogy ne engedjétek a gyermekség meleg fényét a gyűlölet emésztő lángjává aljasítani?

De hiszen én magam is úgy állok előttetek, mint egy beszennyezett, mint egy bűnös, és azt kellene mondanom, hogy: bocsássatok meg! A homlokotokat még az ártatlanság lehellete lengi körül... hogy merhetnélek én tanítani benneteket! Mögöttem még a múlt véres arnyai nyargalásznak... hogyan merészkedhetnék én tiközétek? Nem kell előbb ismét emberré válnom?

Érzem, hogyan dagad szét bennem valami görcs, mintha mingyárt kővé dermednék és darabokra kellene törnöm. Lassan a székbe hullok és világosan átérem, hogy nem maradhatok itt tovább. A kezem kinyúl, meg akarok fogni valamit, de nem bírom. Csak egy idő múlva, amelyet végtelen hosszúnak érzek, oldódik fel a merevségem. Felállok.

– Gyerekek – mondom fáradtan –, hazamehettek, ma nincs iskola.

A kicsinyek rámnéznek, hogy nem tréfálok-e. Megint bólintok:

– Igen, igen, menjete ma játszani... egész nap, menjete játszani az erdőbe... vagy a kutyákkal meg a cicákkal... csak reggelre kell visszajönnötök...

Erre aztán zörögve táskáikba dobálják a tolltartóikat, és tolongva, csicseregve, lélekszakadva özőnlenek kifelé.

Összecsomagolom a holmimat és a szomszéd faluba megyek, hogy elbúcsúzzam Willytől. Ingujban találok: az ajtófélfának dől és hegedűn gyakorol. Az asztalon bőséges vacsora.

– Ma már a harmadik – jelenti ki elégedetten. – Észrevettem, hogy raktárra tudok enni, mint a teve.

Elmondom, hogy még ma este hazautazom. Willy nem az az ember, aki sokat kérdezősködik.

– Mondok valamit, Ernst – szólal meg elgondolkozva –, unalmasnak unalmas itt a világ, de amíg így ellátnak – az asztalra mutat –, addig engem tíz ló sem vonnat ki Pestalozzi istállójából.

Azzal előhúzza a divány alól egy láda palacksört.

– Magasfeszültség! – mosolyog és a címkét a lámpa felé tartja.

Sokáig nézek rá.

– Te, Willy, de szeretnék olyan lenni, mint te – mondom aztán.⁵

Amint az állomásra megyek, a szomszéd házból futva jön néhány lány. A poikájuk piros, a copfjuk leng. A kertben épp egy döglött vakondot temettek el és imádkoztak érte. Most pukkedlit csinálnak és a kezüket nyújtják:

– Viszontlátásra, tanító úr.

– Maradjatok meg örökké ilyenek – gondolom magamban –, és ne akarjatok hős feleségek lenni, akik heroikusan megtagadják magukat a férfinak, amíg uniformisba nem búvik. Ilyenek is voltak! Sőt, hős-anyák...

A vonat előpöfög. A kémény füstje szürkén gomolyog a csendes estébe.

6.

Ludwig Breyer csodálkozva tekint fel egy halom brosurából és könyvből.

– Már visszajöttél?

– Vissza, Ludwig – mondom. – Nem ment. Az embernek még magának sincs szilárd talaj a lába alatt.

Bólint.

– Szóval, neked sincs? – kérdezi egy idő múlva.

Felnézek.

– Hát teneked sincs?

Keserűen mosolyog.

– Mintha minden meg volna babonázva, mi? Olyan silány és áporodott! Folyton próbáltam megmagyarázni, hogy miért nem bírjuk mi megtalálni a helyünket. Nézz csak az ásványgyűjteményemre – egy csomó kvarc meg kő. De odakint a fronton iszonyúan megnőtt, szimboluma lett számomra az életnek és a vágyaknak... és most megint csak kvarcok és kovadarabok gyűjteménye, semmi több, és megvan a csalódás...

⁵ Itt ér véget a negyvenedik folytatás.

– Ez érthető, Ludwig – mondom –, azonban azért mégsem kellene olyan könnyösnek lennünk a jelen... sőt a jövő iránt. Célokról, tervekről és vágyakról nem is szólok, ezeket talán éppoly kevésbé lehet néhány hónap alatt elővarázsolni, mint krumplit a pergőtűzben szétvert földből. Utóvégre minket minden cserbenhagyott... még a felhők, a táj meg a szél sem a régiék már.

Ludwig elgondolkozik, aztán azt mondja:

– Tizenhat nyarán Flandriában, nehéz tüzéségi rajtaütés után, volt egy sebesültünk, akin már semmiképp sem lehetett segíteni. Minden kötszerünket rácsavartuk, lekötöttük, amennyire csak lehetett, de semmi sem használt, a vér egyszerűen átcsapott. S a haldokló hanyatt feküdt a földön és hallgatott, és mögötte egy óriási felhő állt az égen; – este lett és a felhő egy nagy hegy volt, fehérből, aranyból és rőt ragyogásból, valószerűtlenül és pompázva állt a táj összelojt barnája meg a sebesült fölött. Csendes volt és fénylett, és a haldokló csendes volt és vérzett, mintha összetartoztak volna, és mégis: sehogy sem bírtam fölfogni, hogy a felhő oly szépen és oly részvétlenül állt az égen, mialatt egy ember távozott az életből.

Kis szünet. Aztán folytatta:

– Látod, Ernst, akármilyen bután hangzik is: sohasem éreztem olyan erősen egy felhő élményét, mint akkor, és talán sohasem fogom még egyszer érezni. Akkor olyan kevés időnk volt élni, hogy minden élő mélyebben és erősebben éreztünk, mint azelőtt, meg azután. A halál állandó nyomása teremtett talajt az efféle élmények számára úgyhogy, az érzéseink aknákként csaptak belénk. Soha nem éreztük vadabban és erősebben az életet, mint azokban a pillanatokban, amelyekben csaknem kicsúszott a kezünkből. Hiszen rajta kívül semmink sem volt! Ma már megint összekapcsolódtunk eggyel-mással, az élet megint szokássá változott bennünk, és elveszett számunkra a hirtelen, az intenzív, a világnak az az őrjöngő beszívása, az életvágy az a pergőtűze egyetlen kis szakaszra. Ez tesz minket üressé, nyugtalanná, csalódottá, minekünk semmi sem elég, és néha szinte honvágyunk támad visszamenni azokba a pillanatokba, amelyekben már nem láttuk az életet, hanem úgy néztük, mint egy víziót...

Ludwig szavai különösen hatnak rám. Hallgatom, amit mond, mégis úgy érzem, mintha aludnék és egyáltalán nem volnék a szobában... mintha megint egy ködös estében volnék, amelyben előremasíroztunk, és én boldogan éreztem egy kis fény végtelen vigaszát, mialatt elbotorkáltunk egy félig földött fedezék előtt, ahonnan homályos gyertyafény szűrődött ki – mintha, egy visszavonulás után, megint a tiszta szeptemberben állnék, egy magányos szilfa alatt, amelyről nesztelen hullottak a levelek és én minden porcikámban éreztem az ősz és az idő szomorúságát – mintha megint a zárótűz vonala mögött feküdnék a houthoulti erdőben, és a novemberi domb és föld keserű szagát szívnam...

Különleges erővel özönlenek most felém a képek... egy perccel az Arras melletti támadás előtt egy roppant rózsamező képe jelent meg előttem, és egy nő arca lebegett fölöttem... Hem Lenglet-ben, a falusi főucca egyik sarkában, mialatt az ebéd jött, azt éreztem, hogy végtelenül kiterjedt és hosszú életem volt és én vágy-

talanná teljesedtem, mint egy érett gyümölcs... és sohasem fogom elfelejteni a hipacsokat, meg a két fecskét a stadeni pionir-parkban...

Végigsimítom a dívány támláját.

– Ludwig – mondom –, egy este, menetelés közben hallottam egyszer egy száj-harmonikát... sötét volt és előre kellett mennünk, és én előzőleg valami történetet olvastam egy könyvből... attól a néhány szomorú hangtól abban az esős éjszakában már sohasem fogok szabadulni, és sokat odaadnék érte, ha még egyszer hallhatnám... gyakran még álmomban is üldöz...

Bólint.

– És ha megint hallanád, már nem az volna, ami volt, Ernst...

Kezére teszem a kezemet:

– Úgy beszélünk, mintha öreg emberek volnánk, Ludwig.

– Öregek is vagyunk, Ernst – válaszol.

Fölöttünk, az emeleten, valaki zongorán gyakorol. Vékonyan szivárognak a sápadt hangok a mennyezeten át.

Magunkba süppedve ülünk a szoba szürke magányában, mintha tévedésen kaptuk volna magunkat, amelyet már nem lehet jóvátenni.

– Gyere, járjunk egyet – ajánlom Ludwignak.

Puha szél kóborol az uccákon, már benne van a nyár sejtelve. A fák ágai közt finom, kék pára. Kacagó lányok futnak át az estén.

Ludwig lekapja a sapkáját.

– Ernst – mondja vadul és igaztoltan –, ha az ember itt áll és látja ezt, a fákat, a kövér bimbókat és a lányokat, hiheti még, hogy egyszer egy másik ember hasába döfte a szuronyát? Másvalaki lehetett az, nem én, Ernst!

Nem felelek. Ludwig vállonragad és úgy ráz:

– Néha álmodom róla, olyankor megint beledöfök, de csak nehezen bírok előrejutni akármilyen kétségbeesetten feszítem is minden erőmet, és közben az az ember folyton beszél hozzám, és lassan és szomorúan fenyeget az ujjával. Olyan tisztán látom, hogy meg tudnám számolni a szájakat a körszakálla hegyén, amint beszéd közben csillognak a napban. Te nem álmodsz sohasem?

Kirántom magamat.

– Hallgass, Ludwig – mondom –, az Istenért, hallgass már!

Ludwig sápadt és magánkívül van. Úgy nézünk egymásra, mint rabok, akik már nem bírják tovább. Aztán karonfogom.

– Na, irány a Hollandi lugas! Még van pénzem. Szopjuk le magunkat.

A bár zajos levegőjében Karlra bukkanunk. Az aranysisakos lány ül mellette, akit akkor láttam, amikor Anton Demuthal találkoztam. Milyen régen volt! Most semmi fiúsát nem érzek benne. Iszunk.

Egy szünetben észreveszem, hogy Ludwig előrehajolva, dermedten nézi a lányt. Az arcában annyi tépettség, reménytelen vágy és fájdalom van, hogy sejtetni kezdem, mi gyötri. Kezébe-kényszerítetek egy pohár cherry brandyt. Iszunk és iszunk, és nemsokára semmiről sem tudunk többé.

II.

1.

A kaszárnya széles, piros téglapülete kint van a város végén. Lasan megyek a gyakorlótéren át. Az ablakokban napozni kirakott ágynemű. Balra a kantin, jobbra a toborzóirodák szárnya. Mindenfelé feliratok jelzik az utat azokhoz a szobákhoz, ahol önkéntesek jelentkezhetnek.

A folyosókon bórszag keveredik, dohos levegő, izzadság és megsavanyodott kenyér bűzével. Néhány ajtó nyitva. A felsőtét helyiségekből ágyak csupasz vasvázai és üres szekrények ásítanak. Egy őrmester elmegy előttem.

Az irodák közelében katonák hemzsegnak.

– Hol lehet jelentkezni? – kérdezem az egyiket.

Tetőtől-talpig végigmér.

– Most szalajtottak az anyád szoknyája mellől, mi? – kérdez vissza gúnyosan.

Másik katona lép melléje, keze a zsebében és rámreccsent:

– Katonásdi kéne, he? Előbb ide egy cigit!

Nyugodtan nézek a szemébe. Közelebb nyomul:

– Nem hallottad, majom? Ide a cigit! – Vagy elmángoroljalak egy kicsit? Nem az első volna mi, Ottó? – Szélesen és öntelten nevet és himbálja magát. – Azt hiszed, korzózni szokás mifelénk? Fogsz bámulni, pubika. Itt kemény munka folyik. Semmi szükség forradalmi slapajokra.⁶

– Ember, fogd be azt a tejfeles szádat és ne hülyülj – mondom –, olyan pasikat, mint te, reggelire szoktunk elfogyasztani az én időmben.

A többiek nevetnek.

– Rossz céghez fordultál, Schorse – vigyorog Ottó.⁷

– Hát mér nem mondom rögtön, hogy tudod a dürgést – morog bosszúsan Schorse és a hüvelykujjával hátrafelé bök: – Ott a bejárat.

– Na, annyira nem sietős – mondom, kikaparok a zsebemből egy doboz cigarettát és körbe adom. Füstölünk. – Mikor indultok? – kérdezem.

Schorse köp egyet.

– Tulajdonképpen ideje volna, hogy leszereljenek. Hiszen tudod – hintázó mozdulatot tesz a kezével –, hun kerék, hun talp. Egyrészt hasznunkat veszik, másrészt túlságosan veszedelmesek vagyunk. Ma ezt akarják, holnap meg azt. De a főhadnagy... az nem ereszt szélnek bennünket, az tudja, mit akar, mi, Ottó?

Ottó rábólint.

– Mi is tudunk egyet-mást – mondja félvállról és az irodák felé sandít:

Schorse nevet:

⁶ Slapaj (jiddis) mindenese, fullajtárja valakinek.

⁷ Itt ér véget a negyvenegyedik folytatás.

– Ahol gyalulnak, forgács is hull. Természetes. Árulókat nem tűrünk. Mindig akadnak jómadarak, akik szeretnék kiszaglászni, hol vannak a fegyverraktáraink. De hát az ilyenekhez odasétál Buschmann őrmester és elvonul velük egy kicsikét a bokor mögé. De addig is – nevetés robban ki belőle –, addig is kap egy kis kenést az ipse, jó célirányosat, derékszíjcsattal csonttapogatónak, amíg csak van benne szusz – a bajuszát pödri. – Itt a magunk ura vagyunk, fiam.

– És ha aztán híre megy, befellegzett a nagy uraságnak – mondom.

Schorse egy pillanatra csodálkozva néz rám. Aztán irtózatosan röhögni kezd:

– Te, Ottó – bömböli –, hallottad? Hogy nekünk befellegzik!

Szánakozva mellen lök és közben még egyre rázza a nevetés.

– Először is: nem megy híre semminek, hiszen Buschmann nem hívja meg az ünnepélyre a tintabillencseket. És másodszor: ha valami mégis kitudódnék, hát ott ülnek mindenütt az embereink. Mit képzelsz, micsoda összeköttetései vannak a főhadnagyunknak! Fel, fel egész a legfelsőbbekig! Ne-e-em, itt nem lehet baj. A bíróság babusgat bennünket. Mindent a hazáért. Ez a jelszó biztos siker!

– Egyelőre vidékre kerülünk – szól közbe Ottó.

– Na persze – mondja Schorse –, egyrésztük hamarosan elpárolog innét. Bujócskát játszani az uradalmakon, fegyveres aratómunkások, érted? Az ellenőrzés miatt. Mert hivatalosan csak ennyi meg ennyi lehet a létszám. De az istenségit, a minap olyan kommandót is láttam... te, azoknak tényleg dolgozniuk kellett!

– Mit? – kérdezi Ottó elhűlve.

– Ahogy mondom – dől Schorseból a fölháborodás –, dolgozniuk kellett. Vén katonák, és dolgozni! Hiszen akkor mehet vissza az ember civilnek.

Ottó legyint.

– A főhadnagyunk majd gondoskodik róla, hogy legyen valahol egy kis puccs... Nevetnek és az asztalra csapnak.

– Ramazuri nélkül... az élet – üvölt Schorse.

Ottó ezelőtt kocsis, Schorse pedig kikötőmunkás volt. Négy esztendeig katonák voltak, olyan jó katonák, hogy most már nem tudnak és nem is akarnak egyebek lenni. Maradék háború, szétszórva a béke világába. Ahol mozgolódás üti fel a fejét, rögtön odagyűlnek, mert csak ott érzik jól magukat. Ha nem lesz több háború, elvesztek. Ezek az elvadult, örök zsoldosok, ezek a munkanélküli tisztek és köztük néhány idealista: végső, legkeményebb salakja a háborúnak.

Egy őrmester – derékszíján gumibot – átmegy a szobán. Brutálisképű, aprószemű, drabális fickó. A katonák elcsöndesednek. Néhány ujonc felugrik és vigyázzba dermed. Az őrmester kurtán végigmustrálja őket. Azok szinte rémülten néznek rá. Aztán továbbmegy. Az ujoncok megkönnyebbülve ülnek vissza.

– Na – mondom gyűnyosan –, titeket jobban kordában tart a forradalmi őrmesterek, mint bennünket annakidején a porosz királyi.

– Ne olyan hangosan – felel Schorse és az ajtóra pislant –, ez volt a Buschmann. A hóhér. Ha meghallja azt a szót, hogy forradalom, megvadul.

Felállok. Ugyan hogyan is találhatnék itt menedéket? Hiszen itt már csak a háború szörnyű karikatúrája éli kísértetét, emberek, akik gépekké váltak és elvesztették minden érzéküket a valóság iránt. Úgy megszállta őket a háború szelleme, hogy most is folyton hadilégkört kell varázsolniuk maguk köré. Egy-két puskát, amelyet le kellene adniok, titokban elszállítanak valahová, eldugnak, elásnak, őriznek, mintha meg tudnák vele menteni a hazát. Pedig ma minden gyerek tudja, mily roppant tűzérési anyagra van szükség, hogy csak néhány kilométernyi szakaszon is egy hétig komolyan harcolni lehessen. De ezekben a fékevesztett katonákban a háború annyira fixa-ideává változott, hogy a cél eltűnik a szemük elől. Hogy egy tucat fegyvert dugdoshassanak, irgalmatlanul gyilkolnak, és azt képzelelik, hogy ők a haza bosszúálló angyalai. Nevetségesek volnának, ha nem embekekről volna szó. Tábornok vívja így tovább a csatát ólomkatonákkal.

Azt hittem, itt megtalálom még a bajtársiasság maradványát. De el kell borzadnom attól az elvadott összetartozási érzéstől, amely itt bajtársi szellemnek mondja magát. Elkecseregettség, durvaság, kétségbeesés és közöny keveredik hamis atmoszférává cinikus hengeccsel és hóbertokkal. Akad ugyan köztük néhány higadt ember is; csak hogy a lehangosabbak dirigálnak. A régi durva és szívélyes hang nincs már sehol. Ami van, az csak reménytelenség és bárdolatlan hetvenkedés. Elveszett emberek.

– Na, nincs kedved? – kérdezi Ottó és az irodák felé int, amikor a kezemet nyújtom neki.

Megrázom a fejemet.

– Igaz is, egy piszok mind, akár ez, akár az – mondja közönyösen és kiveri a pipáját.

– Biztosan szaglászni jöttél – szólal meg most egy nyurga alak és hozzámlép.

– Lassan a testtel – mondom. – Amíg így berezeltek az őrmester előtt, engem ugyan nem lát a kaszárnya.

– Igazad van – jelenti ki Schorse és ráförmed a nyurgára: – Hagyd békén, különben pacaltájon talállok rúgni. Biztosan magad vagy spion... már rég szemmel tartalak!

Így áll hát itt a világ. Egyik ember nem bízik a másikban. Két ujonc – sápadt diákarcok – nagy zajjal bejön a szobába. Valószínűleg az iskolából szöktek meg, kalandok reménye csábította őket.

Sietve megyek át a gyakorlótéren, a piros falak mentén, amelyek között kísértékként még mindig berzenkedik a drillnek, hatalomnak és butaságnak szűkagyú világa. Már nem értem, miért jöttem ide. Az élet... egyszerre érzem, hogy ereimben kering az élet, fecskék csaponganak a levegőben, és zavartan megállok, olyan melegen és teljesen betölt ez a felismerés, mint valami nemremélt boldogság.

Rögtön a kaszárnya mellett Karl Brögerrel akadok össze. Diadalmasan adja elő, hogy megállapodást kötött száz üveg konyak szállítására, és kiszámítja előttem, hogy mennyit keres az üzleten.

– Ezzel igazán megelégedhetsz mára – mondom –, gyere, menjünk fürödni.

Nagyot néz.

– Fürödni, minek?

– Kedvem jött rá.

Karl feltekint a kék égre.

– Száz márkám fogja bánni – mondja –, egy délután. No jó, egyszer fürödni is csak kell.

Gyorsan beszerez néhány testes vajaskenyeret, aztán indulunk. Közben elmegyünk Ledderhose háza előtt. A földszintet áttörték két új bolt számára; felettük méltóságteljes aranybetűkkel ragyog a felirat: *Arthur Ledderhose, export-import*. A cigarettaüzlet eltűnt.

– Arthur gyarapszik – mondom.

– Meghiszem azt – nevet Karl –, legközelebb már csak nagyságos asszonynak fogja szólítani öreg oldalbordáját.

Az utak és házak elmaradnak mögöttünk. A folyó felől hűvösen fúj a szél. A fűzfák levelei szürkén és ezüstösen csillognak. Keresünk egy jó helyet és levetkezünk.

Frissesség lehelete borzong végig a bőrömön, amikor kibúvok az ingemből. Óh, ez az első megrengés, az első lépés a vízbe! Napfényes karikák surrannak a víz fenekén, a kis hullámok tiszták és hidegek, a borzongás egész a nyakamig felszalad. Óvatosan megyek tovább és lehajlok, hogy megmártsam a kezemet. De erre már lökést is kapok, hogy fejest zuhanok, zsupsz! Hátravetem magam és lerántom Karl-t is a vízbe. Birkózunk, rugkapálunk, kiabálunk és elmerülünk, a víz már nem hideg, hanem csupa villany, mélyen alábukunk és karunkkal korbácsoljuk, hogy kristályos szökőkutak és örvények támadnak benne, aztán messzenyúló karcsapásokkal, nagyokat fújva, úszunk a part mentén, elsiklunk a vadrózsabokrok, meg a sok sárga gólyahír előtt, a messze rétek felé, ahol barnán és csillogva lovak legelésznek. Ott kiugrunk és kergetőzünk, míg a nap meg nem szárítja a bőrünket. Galoppban ugrándo-zunk a magas fűben, amely lazán és csiklandva verdesi a lábunkat, aztán lapos köveket keresünk, hogy békázzunk velük a víz tetején.

– Ez aztán más, mint kézigránátot dobálni, mi? – kiált Karl.

– Más ám, a mindenit! – kurjantok vissza. – Borjúval a nyakunkon nem lehetne így nyargalászni!

– Te! Hogy nincs rajtunk se derékszíj, se puska, se csizma! – bögi Karl boldogan, és a vízbe hajtja az ugató Wolfot.⁸

Utánaugrunk és visszaúszunk, a kutya szeme kacag, a füle hátrafeszül és a nyelve hosszan kilóg. Karl meg én csapkodjuk a vizet, prüszkölünk és dalolunk. A víz csillog, a nap ömlik, az izmok szabályosan dolgoznak. Utána lefekszünk a füzes-

8 Itt ér véget a negyvenkettedik folytatás.

ben és nekilátunk a vajaskenyérnek. Hempergek a napban. Te test – gondolom –, te legjobb és egyetlen bajtárs, hányszor megmentettél már! Soha el nem hagytál és mindig tudtál szabadító utat, amikor a lelket már elsötétítette a borzadály! Ti karok, izmok a sima bőr alatt, hányszor elhárította a ti lendületetek rólam a megsemmisülést; ti lábak, hányszor megmentettetek a halál gereblyéje elől, te szem, hányszor megvédtél a félhomályban és árnyak gomolygásában, és te fül, mi mindent meghallottál érettem, amikor az ütközet zúgásában felém lopózott a veszély! Mozgatom a lábam ujjait, hajlítom a térdemet, érzem a hát hajlékony csigolyáit, hempergek és a fogam a vajaskenyérbe csikorog, a füzek susognak, a hullám csobog hatalmasan, és tündökölve zuhan ránk a nyár erős fénye.

Már csaknem este van, amikor, felöltözünk és hazafelé indulunk, itt van a lebegés és ellebegés különös órája, amelyben éjszaka és nappal között egy pillanatra megáll a mérleg és visszafojtja lélekzetét az idő: – még egy lehellet és kezdődik az este.

Karl hirtelen megáll és a folyóra mutat. Néhány száz méternyire előttünk egy fehér alak lépked, egyenest be a vízbe. Egy nő.

Olyan messze van, hogy az arcát nem lehet tisztán látni. A fény aranyosan és puhan játszik a testen és meleg ragyogásba burkolja, amely puha-piros és bronz között váltakozik. A nő olyan valószerűtlen a kései napban, hogy minden kíváncsiság eltűnik és néma tiszteletté változik az előtt, hogy ember ilyen szép tud lenni. A szívem dobog és egyszerre átérzem: így kellene megszületnie a szerelemnek, így, vágy nélkül, ilyen tisztán a látásban.

A nő lassan beljebb megy, a víz már a térdéig ér. Kissé meggörbülve megáll, a feje előrehajlik, két kezét a térdéi közé szorítja. Talán parasztlány, talán öreg, talán gonosz és buta – mit törődünk vele? –, a mi számunkra itt és most a bizonytalannak, a vágynak és az álmoknak a képe.

Sötétben ragyog a víz, és mint ferde szalag lendül a partszegély a derengő test mögött a láthatár felé. A nő megfordul és felemeli a karját. Válláról árnyak siklanak le a hátán, és aláhullámszanak a csípőjén meg a lábszárain. Hogyan lehet valami ilyen hullámszót, duzzadót és lengőt egyszerűen csak ...⁹-nek nevezni, jut eszembe. De hát mi más neve van még? Hátsórész? Ülep? Tisztelt legbecsesebb? Négy betű? Keresem a megfelelő kifejezést – de semmit sem találok. Milyen kol-dusak is a költőink, gondolom, és mi haszna az egész irodalomnak, ha még csak megfelelő szót sem tudott találni a fényeknek, és árnyaknak erre a hullámszó játé-kára – Oh, mi is volna megfelelő, hozzáillő? – Jamaika – vagy Yoldavonda – vagy talán Timbuktu – halkan próbálgatom a számban a szavakat – de még nem elég puha –, valahogy egész gyöngéden és lassan kellene mondani...

9 Újabb vulgáris kifejezés, az eredetiben „arsch”, melynek jelentése: segg.

2.

A város csupa izgalom, amikor hazaérünk. Minden sarkon embercsoportok. Vad hírek. A Reichswehr,¹⁰ mondják, megütközött egy tüntető munkáscsapattal.

A Marienkirche felől hirtelen egyszerre puskalövések rebbennek fel; előbb egyes lövések, azután összűz. Karl meg én összenézünk; aztán szó nélkül indulunk a lövöldözés irányába.

Egyre több és több ember fut szembe velünk.

– Fegyvert! Fegyvert! Lőnek a dögök! – ordítják.

Gyorsabban megyünk. Keresztülbujkálunk a csoportokon, tovább tolakszunk, már szaladunk. Kemény, veszélyes izgalom hajszol előre. Tüdőnk zihál. A puskaropogás erősödik.

– Ludwig! – kiáltok.

Breyer mellettünk szalad. Az ajkát összeszorítja, állcsontja előreugrik, a szem hideg és feszült – megint lövészárk-arca van Karl-nak is. Nekem is. Mint valami titokzatosan rángató vészjel, hív bennünket a puskaropogás.

Sikoltozva hátrál előttünk a tömeg. Áttörünk rajta. Nők szemük elé tartják kötényüket és rohannak. Köröskörül zúgás, üvöltés szárnnyal föl. Sebesülteket hoznak.

Kiérünk a piactérre. Ott a városházánál foglalt állást a Reichswehr. Fakón csilámlanak az acélsisakok. A főlépcső előtt lövésre kész gépfegyver áll. A tér üres – csak a beletorkolló uccákon tolong ember ember hátán. Örület volna továbbmenni. A géppuska ura a térnek.

De valaki előremegy, teljesen egyedül. Mögötte előzsibong az uccatorkolatokból a tömeg, rajzik a házak körül és feketén egybefoly.

A magányos ember már messze tart. A tér közepén az árnyékból, melyet a templom tornya vet, kilép a holdfénybe. Tiszta, éles hang harsan feléje:

– Vissza!

Az ember fölemeli a kezét. A hold olyan erős, hogy a száj sötét lyukában látni a fogak fehér villogását, amint az ember megszólal.

– Bajtársak.

Csönd támad.

A férfi hangja egyedül van a templom, a városház tömbje és az árnyékok között, egyedül van a téren, röpdöső galamb.

– Bajtársak, dobjátok el a fegyvert! A testvéreitekre akartok lőni? Dobjátok el a fegyvert és csatlakozzatok hozzánk!

Sohasem volt erősebb a hold. A városháza lépcsőjén mintha kréta volna az egyenruhák sora. Az ablakok ragyognak. A templomtorony sugaras fele zöld se-lyemtükör. A kapunál a sisakos és acélrostélyos kőlovagok szikrázva ugratnak elő az árnyékfalból.

10 A Német Birodalom haderejének neve 1919 és 1935 között.

– Vissza, vagy lövünk! – jön hidegen a parancs.

Körülnézek, Ludwigot és Karl-t keresem. Ez a mi volt századparancsnokunk! Ez a Hehl hangja volt! Fojtó feszültség jár át, mintha kivégzést kellene végignéznem. Tudom: Hehl lövetni fog.

A sötét embertömeg megmozdul a házak árnyékában, ingadozik és morog. Egy örökkévalóság telik el. Aztán két fegyveres katona megindul a lépcső mellől, és a tér közepén álló magányos férfi felé megy. Úgy érzem, mérhetetlen ideig tart, míg odaérnek, úgy érzem, mintha szürke ingoványon járnának, csillogó kemény-papír-bábok, készbe vágott puskával. A férfi nyugodtan várakozik. Amint hozzáérnek, ismét megszólal:

– Bajtársak!

Kétoldalt karon fogják és vinni akarják. A férfi ellenáll. Erre olyan gyorsan hurcolják magukkal, hogy csaknem felbukik. Hátról kiáltások sivítanak, a tömeg háborog, lassan és szabálytalanul megindul egy ucca. Az éles hang vezényel:

– Gyorsan vissza vele! Tüzelni fogunk!

Riasztó szalve¹¹ dördül a levegőbe. A férfi hirtelen kiszakítja magát, de nem menekülni akar, részút a gépfegyver elé fut:

– Ne lőjjetek, bajtársak!

Még semmi sem történt, de amint a tömeg látja, hogy a fegyvertelen ember továbbzalad, maga is előrenyomul. A templom mellett hullámsík, egy keskeny kiugróban. A következő pillanatban vezényszó röpül át a téren, sokszoros visszahangban mennydörögve törik meg a gépfegyver tak-takja a házakon, és füttyülve és szilánkokat hasítva csapnak a golyók.

Villámgyorsan egy házsarok mögé vetettük magunkat. Bénító, gyalázatos félelem fogott el az első pillanatban, amelyet a fronton sohasem éreztem. A félelem aztán dühvé változik. Még láttam azt a magányos férfit, amint megfordult és arcra bukott. Óvatosan kikémlelek a sarkon. Most megint próbál fölegyenesedni, de nem tud. Csak a karját bírja felnyújtani, és sápadt fejét emeli és nyög – egyszerre összetörök a tér, rámdől a templom, hörgők, és iszonyattól megmerevült ujjakkal tépdese magam elől a képeket – az angol százados, mingyárt összeroskad és megint fel fog állni és utánam szalad, kihamvadt szemei számadásra fognak hívni: Mit tettek? Semmit! Semmit! És a halott száj beszélni fog: Bűnösök! Bűnösök vagytok!

Két karom lassan összecuslik, fejem lehanyatlik, és mintha végtelenül fáradt volna, a test lecsúszik a kövezetre – ekkor megoldódik torkomban a görcs:

– Nem! – ordítom. – Nem!

Sikítva száll a kiáltás a házfalak között, a halott most megint fel fogja emelni a fejét.

Érzem, hogy valaki félretol. Ludwig Breyer felkél és a téren át megindul a kis halom halál felé:

– Vissza! – hangzik újra a parancs a városháza lépcsőjéről.

11 Salve (lat.) katonai kifejezés, jelentése: sortűz

Ludwig egy pillanatra megáll.

– Csak lövessen tovább, Hehl főhadnagy! – kiált vissza.

Azzal továbbmegy és lehajol a földön fekvő alakhoz.

Látjuk, amint a katonák csapatából kiválik egy tiszt. Magunk sem tudjuk mi-képp, de egyszerre Ludwig mellett állunk és várjuk a főhadnagyot, aki fegyver-nek csak egy sétatálcát tart a kezében. Pillanatra sem tétovázik, noha hárman va-gyunk és magunkkal hurcolhatnánk, ha akarnók, hiszen a katonái nem mernének ránk lőni, félve, hogy őt találják.

Ludwig fölegyenesedik.

– Gratulálok, Hehl főhadnagy. Ez az ember meghalt.

A halott zubbonya alól vércsík fut elő és leszivárog a flashterkockák közötti ba-rázdákba. A jobb kéz mellett, amely sárgán és vékonyan kicsúszott a köpeny ujjá-ból, tócsába gyűl a vér és feketén tükröződik a holdfényben.

– Breyer – mondja Hehl.

– Tudja, ki ez az ember? – kérdezi Ludwig.

Hehl ránéz és a fejét rázza.

– Max Weil.

– Újtára akartam engedni – mondja Hehl egy idő múlva és szinte elgondolkozva.

– Meghalt – felel Ludwig.¹²

Hehl vállat von.

– Bajtársunk volt – folytatja Ludwig.

Hehl nem válaszol.

Ludwig hidegen ránéz:

– Gyönyörű mesterség!

Erre Hehl is megmozdul.

– Nem az a fontos – mondja nyugodtan –, hanem a cél, a nyugalom és a rend.

– Cél – válaszol Ludwig megvetően. – Mióta lett szokása a mentegetőzés? Cél! Önnek foglalkozásra van szüksége – ennyi az egész. Vonja vissza az embereit, hogy el lehessen kerülni a további vérontást.

Hehl türelmetlen mozdulatot tesz.

– Az embereim itt maradnak. Ha visszavonulnának, holnap tízszer ennyien tá-madnák meg őket. Ezt ön is jól tudja. Öt perc múlva megszállom az uccák torko-latát. Addig van idejük, hogy elszállítsák a halottat.

– Vigyétek – szól Ludwig hozzánk.

Aztán megint Hehlhez fordul.

– Ha most elvonul, senki sem fogja önöket megtámadni. Ha marad, újabb ha-lottak lesznek. Ön lesz a gyilkosuk! Tudja ezt?

– Tudom – válaszol Hehl hidegen.

Egy másodpercig még szemben állnak egymással. Hehl sorban végignézi raj-tunk. Különös pillanat. Valami összetörik.

12 Itt ér véget a negyvenharmadik folytatás.

Aztán felvesszük Max Weil erőtlen testét és elvisszük. Az ucca megint tele emberrel. A tömeg széles utat nyit előttünk, mikor odaérünk.

Kiáltások röppennek fel:

– Noske-kutyák!¹³ Vérebek, rendőrkutyák! Gyilkosok!

– Max Weil hátából csöpög a vér.

Bevisszük az első házba. A Holland Lugas. Már itt van néhány szanítéc; bekötnek két embert, aztán a táncparkettre fektetik. Egy nő, akinek véres a köténye, nyög és folyton haza akar menni. Alig bírják lefogni, míg hordágy és orvos nem kerül. Haslövést kapott. Mellette egy férfi, még régi katonazubbonyában. Mindkét térdét átlőtték. A felesége melléje térdel és jajgat:

– Nem csinált semmit! Csak épp arra ment! Hiszen csak a vacsorát vittem neki – rámutat a szürkezőmáncos fülesedényre: – Csak a vacsoráját...

A Hollandi Lugas táncosnői egy sarokban szoronganak. Az üzletvezető izgatottan futkos fel s alá és azt kérdegeti, hogy nem vihetnék-e máshová a sebesülteket. Az üzlet ruinalódik,¹⁴ ha híre megy az esetnek. Nem lesz vendég, aki táncolni akarjon ezen a parketten. Anton Demuth, aranyos portás-uniformisában, egy üveg konyakot hozott és a sebesült férfit itatja. Az üzletvezető iszonyodva nézi és integet neki. Anton nem zavartatja magát.

– Azt hiszed, megmarad a lábam? – kérdezi a sebesült. – Sofőr vagyok...

Jönnek a hordágyak. Kint megint lövések kattognak. Felugrunk. Ordítás, üvöltés és ablakok csörömpölése. Kirohanunk.

– Tépjétek fel a flasztert! – kiáltja valaki és csákányával a kövekbe csap.

Az ablakokból matracok repülnek le, székek, egy gyermekkocsi. A tér felől lövések villámlanak. A tetőről valaki visszalő.

– Lámpát eloltani!

Egy ember előugrik és behajít egy gránitkockát. Rögtön sötét lesz.

– Kosole! – kiált fel Karl.

Csakugyan Kosole. Valentin vele. Mint valami örvény, szívott ide valamenynyüinket a lövöldözés.

– Rajta, Ernst, Ludwig, Karl! – bömböl Kosole. – Nőkre lőnek a disznók!

Hol van már a világos nappal, a remény, a lány bronzbőre. Golyók korbácsa suhog, emberek ordítanak, kapualjakban fekszünk dühöngve, tönkretéve, az áradás ránk nőtt magával ragadott, sebesülteket vonszolnak tova, vér spriccel a kövezetre, megint katonák vagyunk, megint itt a front, csattogva és tombolva nyargal a háború fölöttünk, bennünk – mindennek vége, a bajtársi ideált gépfegyvergolyók szitává lőtték, katonák lőnek katonákra, bajtársak bajtársakra, vége, vége!

13 Gustav Noske. A császári Németország összeomlását követő első szociáldemokrata kormány hadsereg nélküli hadügyminisztere volt. Vezetésével 1919 januárjában leverték a berlini kommunista felkelést.

14 Ruin (ang.) rom szóból képezve, „tönkremegy” jelentésben.

III.

1.

Adolf Bethke eladta a házát és a városba költözött.

Mikor a feleségét visszafogadta, egy darabig simán ment az élet. Mindegyikük végezte a maga dolgát és úgy látszott, hogy minden rendbe jön.

De a faluban suttogni kezdtek. Ha az asszony este az uccán ment, utánakiabáltak; – legények, akik szembe jöttek vele, szemtelenül az arcába nevettek: – a nők félremagyarázhatatlan mozdulattal elhúzták tőle a szoknyájukat. Az asszony minderről semmit sem szólt Adolfnak. De belebetegedett és napról-napra sápadtabb lett.

Adolf ugyanígy járt. Ha belépett egy kocsmába, a beszélgetés rögtön elhallgatott; – ha látogatóba ment, zavart csönd fogadta: – dugott kérdések lassan előmerészkedtek; – ivás közben bárgyú célzások szabadultak fel, és néha gúnyos kacaj robajlott mögötte. Nem tudott igazán védekezni ellene; mert miért kezdjen magyarázkodásba az egész faluval olyasmi felől, ami kizárólag őreá tartozott és amit még a pap sem értett meg, aki kellemetlenül mustrálta a szemüvege mögül, valahányszor Adolf elment előtte. A helyzet kínos volt: de Adolf sem szólt semmit a feleségének.

Így éltek egy darabig egymás mellett, aztán a söpredék annyira elszemtelenedett, hogy egy vasárnap este Adolf jelenlétében is odakiáltottak valamit az asszonynak. Adolf felpattant. De a nő lefogta a karját:

– Ugyan, hagyj, annyit piszkolódnak, hogy már meg se hallom.

– Annyit piszkolódnak?

Adolf egyszerre megértette, mitől lett olyan szótlan az asszony. Dühöngve ugrott fel, hogy megragadjon valamelyik kurjantót. De azok eltűntek a cibboráik összetoluló háta megett.

Bethkéék hazamentek és némán lefeküdtek. Adolf maga elé bámult. Egyszerre csak halk, elfojtott hangot hallott, a felesége sírt a takaró alatt. Talán már sok-sok éjszakán át sírdogált így, mialatt a férje aludt.

– Ne sírj, Marie – mondta Adolf csöndesen –, ha az egész falu jártatja is a száját.

De a nő tovább sírt.

Adolf tehetetlennek és elhagyottnak érezte magát. A sötétség ellenségesen állt az ablakok mögött, és mint pletykás vénasszonyok susogtak a fák. Bethke a kezét óvatosan a felesége vállára tette; a nő könnyes arca föltekintett rá:

– Adolf, hadd menjek el, akkor abbanagyják...

A gyertya még égett, Marie felkelt, nagy árnyéka ingott a szobában, végigsiklott a falakon, s ő maga olyan kicsiny és gyenge volt a pislogó fényben. Így ült az ágy szélén és a harisnyája meg a blúza után nyúlt. Különös és óriási mozdulattal nyúlt vele együtt a holmiért az árnyék is, mint egy hangtalan sors, amely kintről, a fekete leskelésből belopakodott az ablakon át, és most groteszken, torz és gúnyos vihoggással utánozza a nő minden mozdulatát. Jaj, mingyárt ráveti magát a prédára és kivonszolja a zúgó sötétbe!

Adolf felugrott és a fehér csipkefüggönyt az ablak elé rántotta, mintha kizárhatná az alacsony szobából az éjszakát, amely sóvár bagolyszemekkel bámult be a négyszögletes fekete lyukakon.

A nő már felhúzta a harisnyáját és a mellénykéjéért nyúlt. Adolf hozzálépett.

– Ugyan, Marie...

Az asszony felnézett, a keze lehanyatlott. A mellényke a földre esett. Adolf látta a kint a felesége szemében, az élő ember kínját, a megvert állat kínját, vígasztalan nagy kínját azoknak, akik védtelenek. Átölelte a nő vállát. Milyen puha volt és meleg: hogy is lehet követ vetni erre a nőre, hát nem volt mindkettőjükben jó akarat? Miért üldözték és heccelték olyan könnyörtelenül? Magához húzta az asszonyt. Marie engedett, megölelte a férje nyakát és fejével a mellére simult. És így álltak mindketten, dideregve és hálóingben, és érezték és meg akarták váltani egymást egymás melegén, az ágy szélére kuporodtak és keveset beszéltek, és amikor az árnyékuk megint megingott szemközt a falon, mert a gyertya béle oldalt dűlt és a láng ki akart húyni, Adolf barázdás kezének gyöngéd mozdulatával lassan visszahúzta az ágyba az asszonyt, ami azt jelentette, hogy: együtt maradunk, megpróbáljuk megint. Aztán megszólalt:

– Elköltözünk innen, Marie.

Ez látszott a legjobbnak.

– Igen, Adolf. Költözzünk el!

Az asszony a férjére borult, és csak most tört ki belőle a hangos zokogás. Adolf szorosra ölelte és folyton mondogatta neki:

– Holnap vevőt keresünk a házra – holnap...

És terveknek, reménynek, dühnek és gyásznak valami különös örvényében magáévá tette, a kétségbeesése izzani kezdett, aztán elnémult és a sírás elgyengült, mint egy gyermek bánata, és végül kimerülésbe és nyugodt lélekzésbe halt.

A gyertya kialudt, az árnyak eltakarodtak, a nő aludt, Adolf azonban még sokáig ébren maradt az ágyában és tépelődött. Késő éjszaka felébredt a nő és érezte, hogy még rajta van a harisnya, amit felvett, mikor el akart menni. Lehúzta és megszimogatta, aztán az ágya mellé tette a székre.

Két nap múlva Adolf eladta a házát meg a műhelyét. Rövid időre rá cserelakást kapott a városban. A bútort felrakták. A kutyát ott kellett hagyni. Legjobban azonban az fájt Bethkének, hogy el kellett búcsúznia a kertjétől, amely éppen virágzott. Nem volt hát könnyű a távozás, és Adolf nem tudta, mi lesz még mindéből. A nő pedig engedelmes és szótlán volt.

Házuk a városban nedves és fénytelen, a lépcsőház csupa piszok, mindenütt áporodott mosókonyha-szag, a levegő szomszéd-gyűlölettől és szellőzetlen szobáktól dohos. Munka kevés akad, annál több idő jut a töprengésre. Bethkéék jókedve sehogysem akar megjönni. Úgy érzik, mintha minden velük jött volna.¹⁵

15 Itt ér véget a negyvennegyedik folytatás.

Adolf a konyhában gubbaszt, és nem érti, hogy nem jön a változás. Ha esténként ott ülnek, szemben egymással, ha az újságot már kiolvasták és a vacsora maradéka lekerült az asztalról, megint a régi bánat üressége áll a ház körül, és a férfi szédül a figyeltől és gondolkozástól. A nő talál munkát magának, a takaréktűzhelyet tisztítja, és mikor a férje szólítja, letesz rongyot és smirglit és odamegy, és ha a férfi magához vonja és szálnalmas árvaságban azt suttogja, hogy: majd csak túl leszünk rajta – akkor ő is bólint, de nem szól, nincs meg benne az a vidámság, amit Adolf szeretne. Bethke nem tudja, hogy a nyomottság mindkettőjükből egyformán ered, hogy az életük vonala elhajolt egymástól az alatt a négy év alatt, amit külön töltöttek, és hogy most már mindegyik terhére van a másiknak. Rátámad az asszonyra:

– Szólalj hát meg...

A nő megijed és engedelmesen mond valamit, de hát mit mondjon, ugyan mi esik ebben a házban, a konyhájában... és ha két ember ott tart, hogy beszélniök kell, akkor sohasem tudnak eleget beszélni ahhoz, hogy rendbehozzák a dolgukat. Jó beszélni, ha boldogság áll mögötte, ha könnyen és elevenen folynak a szavak, de mit segít olyan szélkakas természetű és félreérthető valami, mint a szó, akkor, ha az ember boldogtalan? Csak rontani tud a helyzeten.

Adolf szeme a nő mozdulatait követi és egy másik, fiatal, vidám asszonyt lát mögöttük, emlékeinek az asszonyát, akit nem bír elfelejteni. A gyanu felvillan és ingerült hangban tör ki:

– Talán még mindig az a bitang jár az eszedben, mi?

És mikor a nő csodálkozva ránéz és Adolf érzi, hogy igazságtalan volt, épp emiatt tovább vájkál:

– Biztosan úgy van, hiszen azelőtt más voltál! Akkor hát minek jöttél vissza? Maradtál volna vele!

Minden szóval saját magát sebz, de ki hallgatna emiatt? Tovább beszél, míg a nő a kuckóba nem vonul, ahová nem esik semmi fény és megint sírva nem fakad, mint egy eltévedt gyerek. Ah, valamennyien gyerekek vagyunk, eltévedt, balga gyerekek, és mindig házunk körül áll az éjszaka.

A férfi nem bírja tovább, elmegy és céltalanul ödöng az uccákon, megáll a kirkatok körül, de semmit sem lát belőlük, odaszalad, ahol fényt lát. Villamosok csengetnek, autók füttyennek el, emberek lökdösik, és a lámpák sárga fényudvara alatt ott ácsorognak az uccalányok. Rengetik vastag ülepüket, nevetnek, a karjuk olyan könnyen karba talál. Adolf megkérdi: – Nevetős kedvben vagy? – és velük megy, boldogan, hogy valami mást lát és hall. De azután megint csak lézeng, hazamenni nem akar és mégis hazavágyik, sorra járja a kocsmákat és leissza magát.

Így találom rá és hallgatom és nézem, ahogy itt ül. A szeme zavart, a szavai szagotottak, iszik: Adolf Bethke a legkörültekintőbb, legjobb katona, a leghűségesebb bajtárs, aki sokakon segített és nem egynek az életét mentette meg, aki védelmem és vigaszom, anyám és testvérem volt akárhányszor odakint, amikor világitóernyők röppentek és az idegeket összemorzsolta támadás és halál... akivel egymás mellett aludtunk nedves fedezékekben, és aki betakart, ha beteg voltam,

aki mindent tudott, akinek mindig volt mentőötlete és tanácsa... Adolf Bethke itthon drótaskadályban csüng és szétmarcangolja kezét és az arcát, és a szemei már megzavarodtak...

– Te Ernst – mondja vígasztalan hangon –, bárcsak maradtunk volna odakint... ott legalább együtt voltunk...

Nem válaszolok, csak a kabátom ujját nézem, amelyen elmosódott vörös vérfolt sötétlik. Weil vére, akit Hehl vezényszavára agyonlőttek. Idejutottunk. Megint háború van; de bajtársiasság már nincs sehol.

2.

– Ernst, volna veled egy kis beszélőnivalóm – mondja az apám.

Sejtem, mi következik. Apám napok óta gondterhes arccal jár-kél és célzásokat tesz. Eddig azonban mindig megugrottam előle, mert ritkán vagyok itthon.

A szobámba megyünk. Leül a díványra és szomorúan néz maga elé.

– Aggódunk a jövőd miatt, fiam.

A könyvvállványról leveszek egy doboz szivart és megkínálom. Arca kissé felderül, mert a szivar jó; Karl-tól kaptam, Karl pedig nem szív bükkfalevelet.

– Tényleg leköszöntél tanítói állásodról? – kérdezi.

– Le.

– És aztán miért?

Vállat vonok. Hogyan magyarázzam meg neki? Két merőben ellentétes ember vagyunk, és eddig csak azért értettük egész jól, mert egyáltalán nem értettük meg egymást.

– S most mi legyen? – kérdezi tovább.

– Valami majd csak lesz – mondom –, nekem igazán mindegy.

Ijedten néz rám; majd jó, tekintélytadó pályáról, előléptetésről és életben elfoglalt pozícióról kezd beszélni. Meghatottan és unatkozva hallgatom, és arra gondolok: milyen különös, hogy ez az ember itt a díványon az apám, aki egykor egész életemet meghatározta. A fronton töltött években azonban nem bírt megvédeni, még a kaszárnyában sem tudott segíteni, hiszen ott minden altiszt erősebb volt nála. Mindent egyesegyedül magamnak kellett végigcsinálnom, és tökéletesen mindegy volt, hogy él-e az apám vagy sem.

Amikor befejezte a szavait, konyakot töltök neki.

– Nézd csak, apám – mondom és melléje ülök. – Lehet, hogy igazad van. De én megtanultam, hogyan lehet egy kis földi odúban ellakni, vékony levesen meg egy kis karaj kenyeren megélni. És ha véletlenül nem lőttek ránk, már elégedett is voltam... Ha valami ócska barakban kerültem, az már luxus volt, és a pihenő-állás szalmazsákja mennyei paradicsom. Meg kell értened: az a tény, hogy élek és nem lőnek rám, egyelőre kielégít. Azt a kevés italt meg ételt, amire szükségem van, majd csak össze fogom valahogy szedni, és minden egyébre lesz még elég

időm az életem során. És minek ragadjak hozzá valamihez most rögtön? Előbb alaposan körülnézek.

– Jó, jó – felel –, azonban így mégsem lehet élni, bele a levegőbe...

– Kinek hogy jó – mondom. – Én meg azt nem találnám életnek, ha majd egyszer, később, elmondhatnám, hogy harminc éven át mindennap ugyanabba a tanterembe vagy ugyanabba az irodába jártam.

Csődálkozva válaszol:

– Én már húsz esztendeje járok a dobozgyárba, és annyira mindenestre vittem, hogy ma önálló mester vagyok.

– Én semmire sem akarom vinni, apám, én csak élni akarok.

– És én becsületesen éltem – mondja némi büszkeséggel –, nem hiába választott tagjai közé az iparkamara.

– Örülj, hogy olyan egyszerű volt a dolgod – válaszolok.

– De valami pályán mégiscsak el kell indulnod – mondja szemrehányóan.

– Egyelőre dolgozhatom egy harctéri barátom üzletében, meghívott – mondom –, ott megkeresek annyit, amennyire szükségem van.

Csőválja a fejét:

– És ezért ott hagyod a szép köztisztviselői állást?

– Már nagyon sokszor ott kellett hagynom ezt is, azt is, apám.

Szomorúan szívja a szivarját:

– Pedig nyugdíjjogosultságod is volt.

– Ah – mondom mosolyogva –, közülünk, katonák közül, ki éri meg a hatvanadik évét? Mennyi minden van a mi testünkben, ami csak később fog jelentkezni – mi biztosan hamarabb lesorvadunk...

...Bárhogyan akarom, nem tudom elképzelni, hogy hatvanesztendősen lehessek valaha. Túl sok embert láttam meghalni húszéves korában. Azonkívül mit törődöm én olyan messzi idővel; megszoktuk, hogy csak a pillanatra gondoljunk.

Elmélázva szivarozok és nézem az apámat. Régen hatalma volt fölöttem és minden más embertől különbözött számomra. A katonaságnál azonban pertu voltam olyan emberekkel, akik sokkal idősebbek voltak nálam, és éveik számát tekintve mindegyik apám lehetett volna, ez megtörte a kor iránti tiszteletet. Még mindig érzem, hogy apám az, aki előttem ül; de egyúttal egy kedves, idősebb férfi is, óvatos és pedáns, akinek a nézetei semmiképpen sem befolyásolnak. Nagyon jól el tudom képzelni, milyen lett volna a Stellungban;¹⁶ egy kicsit mindig vigyázni kellett volna rá, és egészen biztos, hogy altiszt sohasem lett volna belőle.

16 Stellung (ném.) jelentése: állás.

3.

Willy megint itt van. A helyettesítése lejárt és most várnia kell, míg újra akad valahol egy ideiglenes állás. Hat hét alatt tizenegy kilót hízott. Már eddig is akkora volt, mint egy ruhaszekrény; most azonban valóságos betonkolosszus.

Hogy ellátását a vársóban is biztosítsa, megállapodott egy parasztasszonnyal. Az asszony egy disznót fog liferálni.¹⁷ Ilyesmi veszedelmes és nagy dolog. Veszedelmes, mert szigorúan tilos eladni és titokban ölni; – nagy, mert egy disznó manapság annyi pénzbe kerül, hogy ha valamennyien összeállunk, akkor sem futja még a négy sódarra sem.

A finanszírozást ennélfogva Arthur Ledderhose veszi át. Kötelezi magát, hogy a rizikóért mindegyikünknek átenged önköltségi áron néhány darabot. Késő este indulunk egy parasztszekéren. Nagy ideje, hogy csaknem valamennyien így együtt voltunk: Willy, Tjaden, Kosole, Jupp, Valentin, Albert – csak Karl és Ludwig hiányzik; Karl, mert neki nincs szüksége semmire, és Ludwig, mert megint rájöttek a morózus napok. És Bethke – Bethke természetesen szintén kimaradt. Viszont Georg Rahe, a vén karvaly, egy órával indulás előtt meglepetésszerűen beállított. Velünk jön, mert már nagyon régen nem láttuk.¹⁸

A ház, amelyben a disznónk él, szerencsére magányos épület; meglehetősen biztosra vehetjük, hogy senki sem vesz észre bennünket. A disznót mindamellett az erdőben kell leszárnunk, mert az asszony nagyon fél. Hogy bent a városban – arra gondolni sem lehet, ott túlsok a besúgó meg az irigy.

Az ólhoz lopózunk, elől a nő, kezében petróleumlámpa. A disznók rőfögnek és szemük elvakulva hunyorog.

– Melyik? – kérdezi Willy gyorsan.

– Az, ni – sugja az asszony.

– Ki van zárva – jelenti ki Willy. – Agárnak elmegy, de disznónak soha? Az a másik kell, a sarokban, vagy semelyik!

Az asszony húzódozik. Willy hanyagon lapoz a bankjegycsomóban, és úgy tesz, mintha kifelé indulna.

– Hát, felőlem, Isten neki! – mondja a nő.

Willy, Jupp meg Kosole a kövér állatra veti magát. Száját, torkát összeszorítják, azután zsákokba pólyázzák és leszíjjazzák. Az állat rugkapál a lábaival, elvágódik, a többiek is elvágódnak, de a zsák bírja, sívítás kizárva, és nem is sok üggyel-bajjal hamarosan kint vagyunk a szekérnél, olyképpen, hogy a megkötözött disznót egy dorongra akasztottuk és valamennyien cipeltük. Willy fizet, mi a lovak közé vágunk és lámpa nélkül... usgyé! Tjaden és Jupp csendőrk után kémlelődik. Nem jár jól, aki ma utunkat állja!

¹⁷ Liefern (ném.) jelentése: szállítani.

¹⁸ Itt ér véget a negyvenötödik folytatás.

Mihelyt lehet, lekanyarodunk az országútról. A lovak fújnak, a kocsi istentelenül zötyög, a kerekek homokot őrölnek, fenyőágak csapnak az arcunkba. Kiértünk egy kis tisztásra és megállunk.

A disznó lekerül a szekérről. Puha, piszkos jószág.

– Fura, mi, hogy kolbászok, sonkászemlyék meg egyéb finom csodák születnek ilyen rondaságból? – mondja Willy, és vigyorogva feni kését egy köszörűkövön.

Tjaden meg ő fogja leölni az állatot.

– Én tulajdonképpen lószakértő vagyok – jelenti ki Tjaden –, de hát ami lónak jó, disznónál is beválik.

Tompa bárdot emel le a kocsiról. Kosole nagy mosdótálat tart készenlétben, hogy felfogja a vért.

Willy feltűri az ingét és kötényt vesz. A koponyája világít. – Gyere, gyönyörűségem – mondja csámcsogva, és a lámpát a disznó feje mellé állítja.

A csendesen hörgő állatot hanyatt fektetik. Tjaden meg Kosole keményen lefogja, Willy veszi a tompa bárdot, nekihazalkodik és lesújt. Nehéz recsegés és a disznó oldalt dől.

– Nagyszerű – ujjong Tjaden csöndesen –, hamar a tálat!

Az állat torka kiszabadul köteleikeiből és a nyakat a mosdótál fölé tartják. Tjaden elmetszi a disznó gégejét. Erős sugárban ugrik ki a vér, és a nehéz test egyszerre hörögve hánykolódni kezd. A tál inog, a vér kicsap.

– Tartani! Szorosan! – sziszegi Willy, és mi egyesült erővel lenyomjuk a testet.

A vér habosan ömlik a tálba, pezseg és hólyagokat vet. Valentin gyorsan megmerít benne két födeles, nagy tejeskannát. Érzem, micsoda reszkető borzongás futkos az állat kövér bőre alatt – förtelmes remegés, amely szorító kezemen át egészen a gyomromig hatol. Már nem az élet ellenállása ez; – csak az izmok görccse, de éppen ezért olyan förtelmes. Lassanként elcsöndesül; – már a vér sem folyik. Willy lebontja a zsákokat és leszedi a szíjjakat. A szemek már megüvegesedtek és szürke tükrök a fényben. A nyelv kilóg a sárga fogak közül.

A disznót felhasítják. Willy meg Tjaden kiszedi a tüdőt, májat, gyomrot és beleket. Az állatot aztán felakasztjuk két fa közé, hogy a mestereink jobban dolgozhassanak. Színesen lobog a disznón a lámpafény. A hús zsírosan ragyog, és mögötte sötét, csendes és moh-gyanta meg földszagú az erdő.

Mi többiek őrt állunk, hogy Willyt és Tjadent senki meg ne lephesse. A szemmemmel Rahét keresem. Albert azt mondja, hogy a disznó leszúrása közben egyszerre csak elment. Egy ösvényen kódorgunk, remélve, hogy megtaláljuk.

– Mit csinálsz te most tulajdonképpen – kérdezem. – Színedet se látni soha.

Egy darabig hallgat, aztán elmondja, hogy egy gazdag síber csapja a szelet a szíve választottjának.

– Honnan tudod? – kérdezem.

– A lány mondta el.

– Na, na – igyekszem megnyugtadni –, akkor nem olyan veszedelmes a dolog.

– Fene tudja – válaszol –, már magam is láttam őket együtt.

– Akkor meg add ki az útját – mondom.

Albert megáll:

– Megőrültél? Mit beszélsz?

Vállat vonok. Hevesen rámtámad:

– Mit tehet ő róla? Csak sajnálja! Az az alak azt mondta neki, hogy öngyilkos lesz, ha legalább időnkint nem láthatja. Persze csak mint barátot.

Nem felelek. Tovább beszél.

– Most meg miért hallgatsz olyan megátalkodottan? Az imént még olyan jól pergett a nyelveld! Az a lány – mondom neked –, az a lány...

Elhallgat.

– De Albert – mondom –, ne izgasd fel magad annyira. Ártatlan, jelentéktelen megjegyzés volt, amit tettem. Hiszen ha úgy áll a dolog, ahogy mondd, akkor nincs semmi baj.

Maga elé bámul.

– Ha ez nem volna, Ernst – mondja csöndesen –, ha ez sem volna... hiszen már csak ez tartja bennem a lelket.

Rábukkanunk Georg Rahéra. Görnyedten ül egy fa alatt.

– Van cigarettád, Ernst? – kérdezi.

Megkínálom. Rágyújt. Látom, az arca egészen zöld.

– Mi van veled, Georg? – kérdezem.

Fáradt mozdulattal bökö hátrafelé.

– Már nem bírom.

Csodálkozva ülök le mellé.

– A vért?

Bólint. Némán cigarettázunk. Egy idő múlva azt mondja:

– A századomban a minap két embert hidegre tettek. Fiatal katonák voltak. Szintén erdőben. Fűtykösökkel. Irtózatos volt. Úgy hívják, hogy *fëmer*.¹⁹ Bírói ítélet nélkül.

Eldobja a cigarettát.

– Még mindig katona vagy? – kérdezem.

Megrázza a fejét.

– Már nem. Ilyesmire nem vagyok kapható.

– Nemrég én is jártam a kaszárnyában, Georg – mondom –, de annak a bajtársi életnek, amit mi ismerünk, már nyoma is alig van.

Megint bólint.

– Annak vége, Ernst...

Jupp jön és jelenti, hogy nemsokára indulhatunk. Visszamegyünk.

– S mihez akarsz most kezdeni, Georg? – kérdezem.

Vállat von.

¹⁹ *vemer* (ném.) jelentése: ítéletvégrehajtás. Történetileg a középkori Németországban főbenjáró ügyekben ítélkező, nagyrészt titkos bíróságok által hozott ítéletekre vonatkozott.

– Majd csak lesz valami. Hiszen olyan mindegy.

Kanárisárga gumiköpeny világít felénk. Arthur Ledderhose nem állhatta meg, hogy személyesen ne kontrolláljon. Tudta, hogy ölni fogunk, és biciklijén idejében idekarikázott az osztozásra. Tjaden már veszekszik vele. De milyen furcsa: noha Ledderhose bent a városban öntudatos, kemény siber, aki lemosolyog bennünket, itt közöttünk megint visszaváltozik a katona-Ledderhosévá, akinek piszszennie sem szabad. Willy félretolja, és mindegyikünknek vet még egy-két jókora darab szalonnát meg oldalt a járandóságához. Arthur jajveszékkel, de Willy véres pracliját az arcába törli és fenyegetőzik, hogy a gumiköpenyén is rajta hagyja néhányszor a tenyere zsíros lenyomatát. Ledderhose káromkodva törődik bele a sorsába és kerékpárjára ugrik. Nem mer velünk együtt kocsin menni vissza.

Ki-ki becsomagolja a magát. Néhány fiatal fenyőt dobunk a csomagokra, hogy elfedjük őket. A lovak kocognak. Az idő hűvösödik. Reggeli három óra. Tompa aranyban ragyognak kétoldalt a szántóföldek. A szaguk édes és részegítő. Farkasbab-táblák. Egy bagoly huhog. Az ég egyre sápad és a szél, amely napkelte előtt szokott fújni, megindul az erdőkből.

2.

Tjaden lakodalmáról jövünk. Benőszült a lómészárszékbe, amely valóságos aranybányává fejlődött. Kosole meg Willy voltak a tanuk. Willy fehér kesztyűt húzott a cutjához, de Tjaden mindent felülmúlt: frakkban volt. Az esketési ceremónia teljes félórával kitolódott, mert Kosolét folyton nevetőgörcs rázta, valahányszor oldalt nézett és megpillantotta Tjaden elálló és fénylő füleit a magas gallér fölött.

Ettünk és ittunk, míg végül már csak csontok és üres palackok maradtak az asztalon. Az idő jól elhúzódot. Mikor megint kint vagyunk az uccán, Albert azt ajánlja, hogy menjünk be még a Gräger-kávéházba.

– Már rég becsukták! – mondja Willy

– Hátulról bejutunk – makacsodik Albert –, Karl tudja az utat.

Egyikünknek sincs valami nagy kedve, de Albert addig kunyorál, míg végre engedünk. Csodálkozom rajta, hiszen máskor mindig ő az első, aki hazamegy.

Noha a Grägerben elől már minden sötét és csendes, nagy rumliba érkezünk, amikor beljebb kerülünk, az udvaron át. A Gräger a siberiek lokálja itt csaknem mindennap reggelig tart a muri.²⁰

A helyiség egy része kis fülkékre oszlik, előttük piros bársonyfüggönyök. Ez a borszakosztály. A legtöbb függöny behúzva. Mögölük sivalkodás és nevetés hangzik ki. Willy egyik fülétől a másikig vigyorog:

– Gräger magánzárkái.

20 Itt ér véget a negyvenhatodik folytatás.

Mi távolabb, elől telepszünk meg. A kávéház tele van. Jobbra az uccanók asztalai. Ahol virul az üzlet, kivirágzik az életöröm. Ezért aztán a tizenkét nő mégcsak nem is sok. Persze, konkurenciájuk is van. Karl megmutat bizonyos Nickelnét. Buja, fekete nő. A férje szerény kis alkalmi siber, éhenhalt volna a felesége nélkül. Az asszony segít neki, olyképpen, hogy a férje üzletfeleivel, rendszerint egy órát, egymaga tárgyal a lakásán. Az üzlet virult, nem volt semmi baj, mindaddig, míg három hónappal ezelőtt Nickel öt üzletfele egyszerre betegséget nem kapott. Azóta pokolian vágják a familiát. Nickelné most ezüst ridiküljében állandóan magánál hordja egy bőrgyógyász egészségi bizonyítványát, és a firma kezd talpraállni. Nickel már vásárolhatott magának egy ezüstlöfejes sétatobot.

Minden asztalnál izgatott mozgás, suttogás, sugdolózás, szuszogás és láрма. Férfiak – csupa angol ruha és új kalap – itt is, ott is félrevonulnak a sarokba galértalan, gyanus zubbonyokkal, a zsebekből titokzatosan csomagokat és mintákat húznak ki, vizsgálják és visszautasítják és megint felkínálják őket, noteszek kerülnek elő, ceruzák mozognak, időnkint valaki a telefonhoz fut vagy kirohan, és vagonóktól, kilóktól, vajtól, heringtől, szalonnától, ampulláktól, dollártól, pengőktől, részvényektől és számoktól zúg a levegő.

Közvetlenül mellettem különös hevességgel zajlik az alku egy vagon szén körül. De Karl csak legyint:

– Ez mind luftüzlet. Az egyik hallott egyszer valamit, a második továbbközvetít, a harmadik egy negyediket von be az érdeklődési körbe, valamennyien kergetik egymást és fontoskodnak, de legtöbbször semmi sincs az ügy mögött. Ezek csak slapajok, akik szeretnének egy kis províziót²¹ happolni. Az igazi siberfejedelmek legfeljebb egy-két közvetítővel dolgoznak, akit ismernek. Amott az a kövér tegnap két vagon tojást vett Lengyelországban. Az áru most állítólag Hollandiába gurul, de útközben majd más minősítést kap, és mint friss hollandi tea-tojás háromszoros áron jön vissza. Amazok meg kokain-kereskedők; természetesen kolosszális haszonnal dolgoznak. Balra ott ül Diederichs; az csak szalonnában dolgozik. Szintén kitűnő.

– Ezek miatt a disznók miatt kell hát nekünk savanyúkáposztát sibilni le a nyakunkon – morog Willy.

– Nélkülük se volna más a helyzet – válaszol Karl –, a múlt héten el kellett adni tíz hordó állami vaját, mert teljesen megromlott a hosszú állásban. A gabonával ugyanígy vagyunk. Bartscher a minap pár fillérért vehetett néhány vagónt, mert egy rozoga csűrben hatósági felügyelet alatt megdohosodott és meggomósodott a búza.

– Hogy mondtad, mi a neve? – kérdezi Albert.

– Bartscher. Julius Bartscher.

– Gyakran jár ide?

– Azt hiszem, elég gyakran – mondja Karl –, üzletet akarsz kötni vele?

21 Provisio (lat.) jelentése: jutalék.

Albert megrázza a fejét.

– Van pénze?

– Mint a pelyva – válaszol Karl bizonyos respektussal.

– Nini, ott jön Arthur! – kiált fel nevetve Willy.

A kanárisárga gumiköpeny megjelenik az ajtóban. Néhány ember feláll és félje rohan. Arthur félretolja őket, leereszkedően köszönt egy-két alakot, és úgy megy tovább az asztalok között, mint egy generális. Csodálkozva látom, milyen kemény, kellemetlen kifejezést kapott az arca, olyan kifejezést, amely nevetés közben is megmarad.

Meglehetősen felülről üdvözlől bennünket. Még aligha felejtette el a disznót.

– Ül le, Arthur – nevet Willy.

Ledderhose habozik, de nem bír ellenállni a kísértésnek, hogy meg ne mutassa, itt, a birodalmában, micsoda úr lett belőle.

– Csak egy percre – mondja, és leül Albert székére, aki épp a teremben járkal, mintha keresne valakit. Utána akarok szaladni, de mégis maradok, mert azt hiszem, hogy ki kell mennie az udvarra. Ledderhose snapszot hozat és tízezer pár katonacsizmáról és húsz vagon ócska felszerelésről kezd tárgyalni egy emberrel, akinek az ujján csak úgy szikráznak a gyémántok. Időnkint felénk sandít, hogy hallgatjuk-e, miről van szó.

Albert azonban a fülkék sora előtt halad el. Valaki mesélt neki valamit, amit nem bír elhinni, és mégis egész nap úgy zúg a fejében, mint egy malomkerék. Amikor bekémlel az utolsóelőtti függöny nyílására, úgy érzi, mintha egy óriási fejsze zuhanna rá. Egy pillanatra megtántorodik, aztán félrerántja a függönyt.

Pezsgősüvegek az asztalon, mellettük egy csokor rózsa, a terítő lecsúszott és félig a parketten fekszik. Az asztal mögött egy szőke nő kuporog a székben. A ruhája letolva, a haja borzas, a melle még meztelen. Háttal ül Albertnek, valami sláger zümög, kis tükröt tart a kezében és fészülködik.

– Lucie – szólal meg Albert rekedten. A lány megfordul, és úgy mered rá, mint egy kísértetre. Görcsösen próbál mosolyogni, de arcának vonaglása elhal, amikor meglátja, hogy Albert szeme a csupasz mellekre tapad. Itt hiába minden hazugság. Ijedten lapul a szék mögé.

– Albert, nem én vagyok a hibás – dadogja –, ő... ő csinálta – és egyszerre peregni kezd a nyelve: – Leitatott, Albert, én nem akartam, de mindig csak töltött, én már nem tudtam semmiről, esküszöm neked.

Albert nem felel.

– Mi az, mi van itt? – kérdezi most egy hang a háta mögött. Barthscher visszajött az udvarról és himbálja magát. Szivarja füstjét Albert arcába fújja: – Kicsit potyázni, mi? Lelépni, ember!

Albert egy pillanatig kábultan áll előtte. Irtózatossággal ugrik agyába a domború pocak, a barna ruha kockás szövete, az arany óralánc és a másik férfi széles, vörös képe.

Ebben a pillanatban a mi asztalunknál Willy véletlenül fölpillant, azonnal fölugrik, feldönt néhány embert és keresztülohan a termen. De már késő. Mielőtt odaér, Albertnek már a kezében van a harctéri revolvere és lő. Hozzárohanunk.

Bartscher egy széssel fedezni próbálta magát, de a széket már csak a szeme magasságáig emelhette. A golyó két centiméterrel feljebb ül a homlokban. Albert alig célzott, hiszen mindig a legjobb lövész volt a században és a revolverét évek óta ismeri. Bartscher a földre zuhan. Lábai rángatóznak. A lövés halálos volt. A lány sikít.

– Vissza! – ordít Willy, és sakkban tartja az előrohanó vendégeket.

Albertet, aki mozdulatlanul állt a helyén és nézte a lányt, kirángatjuk az udvara és futunk vele az uccán, be a legközelebbi sarkon, egy sötét kis térre, ahol két bútorszállító kocsi áll. Willy utánunk.

– El kell tűnnöd rögtön, még ma éjszaka! – mondja zihálva.

Albert úgy néz rá, mintha csak most ébredne fel. Aztán kitépi magát.

– Hagyd, Willy – mondja nehezen –, tudom, mit kell tennem.

– Megőrültél? – fúj Kosole.

Albert megtántorodik. Karonfogjuk. Megint eltol magától.

– Nem Ferdinand – mondja csöndesen, mint aki nagyon fáradt –, aki kezdte, folytassa is.

Lassan megindul az ucca felé.

Willy utanaszalad és próbál a lelkére beszélni. Albert csak rázza a fejét és bekenyárodik a Mühlenstrasséba. Willy követi.

– Erőszakkal kell elvinnünk – kiált fel Kosole –, képes jelentkezni a rendőrségen!

– Azt hiszem, hiába, Ferdinand – mondja Kosole zavartan –, ismerem Albertet.

– De hiszen attól Bartscher már úgysem fog feltámadni! – ordít Ferdinand. – Mit használ neki? – Albertet el kell vinnünk!

Némán ülünk és várjuk Willyt.

– Hogy tehetett ilyet?! – kérdezi Kosole egy idő múlva.

– Nagyon szerette azt a lányt – mondom.

Willy egymaga jön vissza. Kosole felugrik.

– Szökik?

Willy elfordítja a fejét:

– A rendőrségre ment. Nem volt mit tenni. Engem is majdhogy le nem lőtt, amikor el akartam hurcolni.

– Azt a bűdös mindenségit! – Kosele a kocsirúdra hajtja a fejét. Willy a fűbe dől. Karl meg én a kocsi oldalának támaszkodunk.

Kosole, Ferdinand Kosole, zokog, mint egy gyerek.

IV.

1.

Egy lövés eldördült, egy téglá meglazult, egy sötét kéz közibénk markolt. Elfutottunk egy árnyék előtt, de körben futottunk és az árnyék utolért bennünket. Sok mindent megpróbáltunk, őszintén igyekeztünk, de saját magunkat elkerültük. Azt hittük, hogy legyőzzük, de a dolgok sohasem fogadtak be teljesen. Mindig volt valami végső maradvány, amin elbuktunk, ami nem vált vérré és rezgéssé és léletté.

Zajongtunk és kerestünk, megkeményedtünk és átengedtük magunkat, meglapultunk és támadásra ugrottunk, eltévedtünk és tovább szaladtunk; – de mindig nyakunkban éreztük az árnyékot és meg akartunk szökni előle. Azt hittük, hogy mögöttünk van és úgy kerget; – és nem tudtuk, hogy magunkkal hurcoltuk, hogy ahol mi voltunk, ott némán ő is jelen volt; – hogy nem mögöttünk, hanem bennünk volt – saját magunkban.²²

Házakat akartunk építeni, kertekre és teraszokra vágytunk, mert a tengert akartuk látni és a szelet érezni... arra azonban nem gondoltunk, hogy háznak fundamentumra van szükségük. Olyanok voltunk, mint Franciaország elhagyott bölcsérmezői; – azok is olyan csendesek, mint köröttük a szántóföldek, de az eltemetett muníció még bennük ül – és amíg ki nem ássák és el nem takarítják belőle, mindig veszélyes lesz és veszélyben lesz az eke.

Önállóak voltunk, de ez csak nyugalanságunk álarca volt – hangosak voltunk, de csak a csendtől féltünk – összetartottunk, de csak magunkra nem bírtunk maradni – kerestünk valamit, ami kitölthetne bennünket, de nem is sejtettük, hogy előbb a másiktól kell megszabadulnunk. Útvesztőbe jutottunk. Mindig életről beszéltünk, de a puszták lét zátonyán megrekedtünk. Az örvényben kerestük, azt hittük, hogy akkor tartjuk a kezünkben, amikor vadnak és elsodrónak mutatkozott, és azt hittük, hogy eldurvult ösztöneink csörömpölésében, inogva ide-oda támolygó erőink lármájában, a vereségek és csalódások bánatában tudunk hozzáférfőzni; – de sohasem ügyeltünk a halk folyásra, sohasem voltunk eléggé csendesek, még legszürkébb óráinkban sem. És nem tudtunk várni.

Még mindig katonák vagyunk – nem is tudtuk. Ha Albert ifjúsága békés és töretlen lett volna, sok minden élő melegséggel és meghittséggel összenőtt volna, ami tartotta és őrizte volna őt. Így azonban minden összeomlott és neki semmi je sem volt, amikor visszajött – egész ifjúsága, tovavert ifjúsága, minden megköfőzött vágyódása és a szükségérzet, amely otthon és gyöngédség felé hajtotta, vakon vetette magát arra az egyetlen emberre, akit szeretni vél. És mikor minden összeomlott, nem tudott egyebet tenni, mint lőni – mert nem is tanult egyebet.

22 Itt ér véget a negyvenhetedik folytatás.

Ha nem lett volna katona, sok más út is nyitva lett volna számára. De így mégcsak nem is reszketett a keze – évek óta megszokta, hogy találjon.

Albertben, az álmodozó ifjában, Albertben, a félénk szerelmesben még mindig benne volt Albert, a katona. Mi lőttünk, pusztítottunk és öltünk – és a pusztítás és ölés még mindig bennünk kuporog, összezsugorodva, megbújva –, de készen, hogy váratlan előugorjon, megnőjjön, magával ragadjon, és megint raboljon és öljön. Amíg ez bennünk lesz, nem tudjuk megnyerni az életet. Tovább fogunk menekülni és tévelyegni és pusztulni. Süket kalászkok, elvadult vetés. Csak a robusztusok fognak megmenekülni és fölemelkedni. A többiek veszélyeztetve vannak.

Ha Ledderhose volna Bethke helyzetében, legyőzné a bajt. Ha Jupp volna Ludwig, nem szenvedne annyira. Karl nem tudja Rahét megérteni. És Tjaden nem lőtt volna. De nem szeretem én Bethkét és Albertet. Ludwigot és Rahét jobban, mint a többieket. Miért éppen ők vannak veszélyeztetve? És miért boldogulnak a Ledderhosék mindenütt?

Nem szabad tönkremennünk – nem szabad tönkremennünk!

2.

Rahe az ásványgyűjtemény előtt ül. Ludwig fel s alá jár a szobában. Hirtelen megáll, felkap néhány újságot az asztalról és felüti őket:

– Nézd... nézd ... mindig ugyanaz nap-nap után... nem tudunk kijutni belőle... háború, ahová csak néz az ember...

A lapok fölé hajlok. Egész csomó helyen piros ceruzajelzések vannak benne:

Z. volt hadifogoly, aki tegnap tért vissza Algírból és megtudta, hogy távolléte alatt a felesége viszonyt kezdett egy barátjával, az asszonyt agyonlőtte és a barátját megsebesítette olyan súlyosan, hogy kórházba kellett szállítani. Állapota reménytelen. A kettős merénylet után Z. agyonlőtte magát.

Egy utas, aki folyó hó 18-án a taxamérő miatt összeszólalkozott a kocsivezetővel, rövid szóváltás után revolvért rántott és agyonlőtte a sofőrt.

A Lützow-különítmény²³ tagjai Perlachban agyonlőtték a község tizenkét lakosát, akiket egy ismeretlen ember Sch. őrnagy előtt mint kommunistákat denunciólt.²⁴ Hogy a kivégzetteknek valami vétke lett volna, nem lehetett megállapítani.

F. lakatos előzetes civakodás után leszúrta házigazdáját, aki a lakás bérét emelni akarta. F.-et alig két héttel ezelőtt engedték ki a kórházból, ahová fejlődéssel került.

23 Az 1813-ban Adolf Ludwig Wilhelm von Lützow által alapított szabadcsapat. 1919–20-ban mintegy 50 000 fő tagja volt.

24 Denunciál (lat.) besúg, feljelent vkit.

Tegnap L. bankár lakása előtt megjelent egy teherautó, amelynek utasai katonai egyenruhát viselő emberek voltak és írásos parancsot mutatva házkutatást akartak tartani. L. észrevette, hogy a jövevények fosztogatnak a lakásban, és sikerült a rendőrséget értesítenie. Tűzharcra került sor, amelynek folyamán a betörők elsáncolták magukat és két rendőrt, valamint egy hatéves kislányt agyonlőtek. Aztán a háztetőn át elmenekültek.

Ludwig tovább fordít:

– Itt is... itt is... itt is... leszúrta, agyonütötte, lelőtte... mindenütt ugyanaz... borzalmas lista... borzalmas vád... borzalmas megszokottság! Mikor legelőször céloltam és lőttem emberre, egy pillanatig tudtam, hogy szakadékot tépek fel vele magam és előző életem között. Azt az egy lövést sohasem lehetett jóvátenni. Az első lövést egyikünknel sem lehet jóvátenni. Azzal a lövéssel szétlőttük az élet tiszteletét. Ez itt – az újságokra csap – csak a következmény. Az uniformissal együtt nem lehet egyszerűen levetni azt, amit a gyilkolás évei belénkégették. Egy időre elfelejthettük, de most megint itt van... – Rám tekint – ... Hiszen te is érezted, amikor a Piac téren feküdtünk és a géppuska-tűz megindult Weilra... én azt mondom neked, ha akkor puskánk lett volna, mi is éppolyan gondolkozás nélkül lőttünk volna, mint Albert...

Rahe felhúzza a lábait:

– Ezért kötelességünk, hogy kiszabadítsuk, Ludwig.

Ludwig felnéz.

– Ha volna féltucat értelmes emberünk, meg egy autónk – folytatja Rahe –, föltétlenül sikerülne. Időnek az volna a legjobb, amikor átviszik a törvényszékre. Közbeugrunk, tumultust keltünk, és két ember Alberttel az autóhoz rohan.

Ludwig egy pillanatra felfigyelt. Aztán megrázza a fejét:

– Nem megy, Georg. Ha nem sikerülne, csak ártanánk vele Albertnek. Így legalább megvan a reménye, hogy még elég könnyen megússza. De ez volna a legkevesebb... rögtön benne volnék a dologban... csakhogy Albert... Albertet nem tudnánk rávenni. Nem akarja.

Rahe tenyerébe hajtja a fejét. Ludwig arca szürke és beesett.

– Azt hiszem, valamennyien elvesztünk – mondja vígasztalan.

Senkisésem válaszol. Halottan áll a szobában a hallgatás és a gond.

*

Én még sokáig elülök Ludwignál. A fejét a tenyerébe hajtja.

– Minden hiába, Ernst. Tönkrementünk, de a világ továbbmegy, mintha a háború nem lett volna soha. Nem sok idő kell hozzá, és az utódaink az iskolapadokban mohó szemmel fogják falni a háborús elbeszéléseket, és az iskolában unatkozva vágyakozni fognak, hogy bárcsak ők is ott lettek volna. Már most is tódulnak a különítményekbe. És alig tizenhétéves fiúk politikai gyilkosságokat követnek el. Olyan fáradt vagyok, Ernst...

– Ludwig... – melléje ülök és átölelem a vállát.

Végasztalanul mosolyog. Aztán halkan mondja:

– Régen, a háború előtt, volt egy afféle diákszerelmem, Ernst. Pár héttel ezelőtt megint láttam azt a lányt. Azt hiszem, még szebb lett. Olyan volt az egész, mint-ha az az egész régi idő mégegyszer feltámadt volna valakiben. Aztán többször láttuk egymást... és én egyszerre csak rájöttem, hogy... – homloka az asztal lapjára hull. Mikor ismét föltekint, a szeme gyöttrődéstől halott – hogy az én számomra már mindez elveszett, Ernst... hiszen én beteg vagyok.

Feláll és ablakot nyit. Odakint csillagos, meleg éjszaka. Nyomott hangulatban bámulok magam elé. Ludwig sokáig kinéz. Aztán megfordul:

– Emlékszel még, hogyan csavarogtunk az erdőben, éjszaka, egy kötet Eichen-dorffal.

– Emlékszem, Ludwig – mondom gyorsan, és örülök, hogy végre másfelé irányulnak a gondolatai. – Nyár vége volt. Egyszer mászkálás közben sündisznót is fogtunk.

Az arca megenyhül:

– És már azt hittük, hogy jön a kaland postakocsival, erdei kürtszóval és csillagokkal... Emlékszel még, hogyan akartunk Olaszországba szökni!

– Hogyne, csakugyan nem jött a postakocsi, amelynek el kellett volna vinnie bennünket. Vasútra meg nem volt pénzünk.

Ludwig arca mindjobban kitisztul, már csaknem titokzatos, olyan tiszta derű önti el.

– És aztán Werther-t olvastuk – mondja.

– És bort ittunk – emlékeztetem.

Mosolyog.

– Meg a Zöld Henriket... Emlékszel még, hogy suttoztunk Judithról?

Bólintok:

– Később aztán Hölderlint szeretted legjobban...

Különös békesség szállta meg Ludwigot. Halkan és puhán szól:

– Milyen terveink voltak akkor, és milyen nemesek és jók akartunk lenni. És igazán nyomorult, szomorú kutyák lettünk valamennyien, Ernst...²⁵

– Bizony – mondom elgondolkozva. – Hova lett mindaz...

Egymás mellett könyökölünk az ablakban. A szél megakad a cseresnyefák közt.

– Asszonyokról is sokat beszéltünk esténként – mondja Ludwig.

A szél keresztülszalad a fákön. A lomb halkán susog. Az égről lefut egy csillag. A toronyóra tizenkettőt üt.

– Menjünk aludni.

Ludwig kezét nyújt.

– Jó éjszakát, Ernst...

– Jó nyugodalmat, Ludwig.

25 Itt ér véget a negyvennyolcadik folytatás.

3.

Az összegyűrt öregasszony sír. Nem érti.

– Hogy tehetett ilyet? Mindig olyan csendes gyerek volt. – Öreges kalapjának szalagjai reszketnek, a zsebkendője reszket, a fekete köpeny reszket – az egész nő egy darab eleven fájdalom. – Talán azért történt, mert nem apa nevelte föl. Csak négyesztendős volt, amikor az apja meghalt. De azért mégis olyan csendes, jó gyerek volt.

– Ma is az, Trosskéné asszony – mondom.

Az öregasszony belekapaszkodik a témába, és Albert gyerekkoráról kezd beszélni. Beszélnie kell, már nem bírja tovább, a szomszédok nála voltak, ismerősök, két tanár is, senki sem érti...

– Csak fogják be a csőrüket – mondom –, ők is okai valamennyien.

Rámnéz és látom a szemén, hogy nem ért. Aztán tovább meséli, hogy Albert hogyan tanult meg járni, szaladni, hogy sohasem kiabált, mint más gyerek, hogy fiúnak szinte túlságosan csendes volt – és más ilyesmit. De hát, hogy is tehetett?

Csodálkozva nézek rá. Ez a nő semmit sem tud a fiáról. Az én anyám talán ugyanígy volna énvelem. Úgy látszik, az anyák csak szeretni tudnak, ez az egyetlen megértésük.

– Gondolja meg, Trosske néni – mondom óvatosan –, Albert a harctéren volt.

– Ott volt, igen – válaszol –, harctéren volt. – Nem érti a kapcsolatot. – Ez a Bartscher, úgy-e valami gonosz ember volt? – kérdezi aztán halkán.

– Lump fráter volt – jelentem ki minden további nélkül, mert ezzel igazán nem törődöm.

Könnyezve bólint.

– Másképp el sem tudnám képzelni. Hiszen Albert légynek sem vétett soha. Hans, az kitepte a szárnyukat. De Albert soha. És most vajjon mit csinálnak vele?

– Nagy baja nem történhet – nyugtatom meg –, nagyon felindult volt, és az majdnem annyi, mint az önvédelem.

– Hálisennek – sóhajt –, a szabó, fölöttünk azt mondta, hogy kivégzik.

– Az a szabó megőrült – mondom.

– Igen, és aztán azt is mondta, hogy Albert gyilkos. – Kitör. – Pedig nem az, soha nem az!

– Majd beszélek én azzal a szabóval – mondom dühösen.

– Már ki se merek lépni a házból – zokog az asszony. – Folyton les rám.

– Majd én hazakísérem, Trosske néni – mondom.

Közeledünk a házához.

– Ott van most is – súgja aggodalmasan az öregasszony és a kapura mutat.

Kihúzom magmat. Ha most püssenni mer, beverem a fejét, ha tíz esztendő ülök is érte. De kikerül bennünket, éppúgy, mint a két nő, aki körötte lézeng.

Bent a lakásban Trosskéné még megmutatja Hansnak és Albertnek egy-egy ifjúkori fényképét. Közben megint elsírja magát, de szégyenkezve rögtön abba is

hagyja. Öregasszonyok olyanok, mint a gyerekek: gyorsan jönnek a könnyeik, de gyorsan el is apadnak. A folyosón ismét megkérdez:

– Vajjon kap elég ennivalót?

– Hogyne – válaszolok –, Karl Brügernek gondja van rá. Az mindenhez hozzájut.

– Van még egy kis tarkedlim, úgy szereti. Bevihetném neki?

– Próbálja meg – biztatom –, és ha beengedik, akkor mondja neki egyszerűen csak ezt: Albert, én tudom, hogy nem a te bűnöd. Egyebet ne.

Bólint:

– Talán nem is törődtem vele eléggé. De hát Hansnak a lába hiányzik...

Vigasztalom.

– Szegény fiú – mondja –, most milyen árva...

Kezet fogok vele:

– Most pedig szemébe nézek egy kicsit annak a szabónak. Ezután majd békén fogja hagyni.

A semmirekellő még a kapuban áll. Lapos, buta, kispolgár arc. Ravaszul sandít rám, s már készíti a száját, hogy a hátam mögött zúdulva meginduljon belőle a lefetyelés. Megfogom a kabátját.

– Maga nyomorult kecske, ha még egyszer egy szót is merészel mondani annak az öregasszonynak odafent, összetöröm minden csontját, jegyezze meg, maga cérnahős, maga vén banya... – megrázom, mint egy zsák rongyot, és a hátgerincét a kilincsbe verem... – visszajövök és megraklak, hogy úgy fog kijárni a két szemed, mint az asztalfiók, te tetves, te pimasz, te nyavalyás mek-mek.

Azzal még lekenek neki egyet jobbról, egyet balról.

Már jó messze vagyok, amikor rikácsolni kezd utánam:

– Ezért még felelni fog! Ez legalább száz márkájába fog kerülni!

Megfordulok és pár lépést teszek vissza.

Eltűnik.

*

Késő éjszaka valaki döngeti az ajtómat. Riadtan felülök.

– Ki az!

– Én, Karl! Nyisd ki!

Kiugrom az ágyból. Berohan.

– Ludwig...

Megragadom:

– Mi van Ludwiggal?

– Meghalt...

A szoba megfordult. Visszaesem az ágyamra.

– Orvost! Rögtön!

Karl földhöz vág egy széket, hogy darabokra törik.

– Meghalt, Ernst! – felvágta az ütőereit...

Nem tudom, hogy öltöztem fel. Nem tudom, hogy értem oda. Egyszerre egy szoba van köröttem, éles fény, vér, kvarcok és kovák elviselhetetlen szikrázása, és előtűnik, egy székben, egy végtelenül fáradt, keskeny, beesett arc, rettenetesen sápadt, hegyes arc, és benne félig csukott, kihamvadt szemek.

Nem tudom, mi történet. Itt a gazdasszony, itt van Karl, lárma, valaki beszél hozzám, megértem, hogy ittmaradni, persze, hívni akarnak valakit, bólintok, leülök a díványra, ajtók csikordulnak, nem bírok mozdulni, nem bírok beszélni, hirtelen egyedül vagyok Ludwiggal és nézek rá...

Aztán egy kéz eltol. Megint emberek, megfogják Ludwigot, az elsőt ellököm, senki se nyúljon hozzá, de aztán hirtelen tisztán és hidegen előttem az arca, kicserélődve, szigorúan, idegenül... már nem ismerem rá és megtántorodom, hátra, vissza, ki.

Karl volt az utolsó, aki nála járt. Csendesnek, csaknem vidámnak találta. Amikor elment, Ludwig elrendezte néhány dolgát és egy ideig írt. Aztán székbe tolt az ablakhoz és egy tál meleg vizet tett maga mellé az asztalra. Az ajtót bezárta, leült a székbe, és a vízben felvágta az ereit. A fájdalom csekély volt. Láta, hogyan folyik a vér: már gyakran gondolt erre a képre: kizubogtatni a testéből ezt a gyűlölt, megmérgezett vért.

A szobája rendkívül élesen rajzolódott a szemébe. Minden könyvet látott, minden szögét, az ásványgyűjtemény minden reflexét, a tarkaságot, a színeket, érezte: az ő szobája. A szoba körülfogta, a lélekzetével a tüdejébe áramlott és egybenőtt vele. Aztán megint távolodott. Bizonytalanul. Kezdődött képekben az ifjúsága, Eichendorff, az erdők a honvágy. Megbékülten, fájdalom nélkül. Az erdők mögül dróttakadály emelkedett föl, srapnelek kis fehér felhői, nehezen lecsapó gránátok. De már nem ijesztették meg. Tompán szóltak, szinte harangok. A harangok erősödtek, de az erdők maradtak. Zengtek, zúgtak a fejében, oly erősen, mintha szét akarnák robbantani. Közben sötétedni is kezdett. Aztán a zúgás csendesült és az este bejött az ablakon, a felhők leúsztak a lába alá. Nagyon szeretett volna egyszer életében flamingókat látni, most tudta: ezek a felhők flamingók voltak, nagy rózsaszürke szárnyak, sok flamingó, ékalakban... nem vonultak egyszer ékalakban vadlibák a hold felé, amely nagyon vörös volt, vörös, mint a pipacsok Flandriában – a táj egyre jobban és jobban kiszélesedett, az erdők mélyebbre sülyedtek, folyók és szigetek ragyogtak fel ezüstösen, a rózsaszürke szárnyak mind magasabbra szálltak, és egyre világosabb lett a láthatár... a tenger... Hirtelen azonban megegyeszer forrón felágaskodott a torkában egy fekete kiáltás, az agyból egy utolsó gondolat sodródott a tűnő öntudatba: rémület, megmenekülni, bekötni... próbált felállni, kezét fel akarta tartani... a test rángatózott, de már túl gyenge volt. Keringgett és keringgett minden, azután eltűnt, és jött a sötétszárnyú óriásmadár, igen lassú lebegéssel, és a szárnyait hangtalanul összecsukta fölötte.²⁶

26 Itt ér véget a negyvenkilencedik folytatás.

Fejem üres, karjaim erőtlenül feküsznek a szék támláján, és nem hiszem, hogy valaha még fel tudjak kelni. Az erkély párkánya mögött egymásba tolulnak a mezők az erdő sötét síkja előtt, köd száll fölöttünk, és kéken pihennek a hegyek a látathatáron. Mögülük sötétén szállnak fel a felhők és egyre élesebben ragyognak és szétszóródnak, míg fénylő kis foszlányokban el nem érik a holdat. Messze talánszerű fényben, ott állanak a nyirfák... nagyon messze, már csak az emlékezetben. Ifjúságunk nyirfái. Egy másik élet fái. Fehéren és valószerűtlenül hasítja át a tájat az országút, és betorkol a zűrzavarba a városba, amelynek tetői fölött a hold áll. Hogy lehet a világ ilyen ezüstös és ilyen csendes...

– Ludwig, már nem akarok semmit. Már én sem akarok semmit. Mi keresnivalóm lehet itt még? Hiszen egyikünk sem idevaló többé. Gyökerünk elsorvadt, kiégtünk, elfáradtunk. Miért mentél el egyedül?

Felállok. A kezem csupa tűz, a szemem ég. Érzem, hogy lázam van. Gondolataim összezavarodnak. Már nem tudom, mit csinállok.

Fogam vacog a didergésben. A kezeim nedvesek. Előretámolygok. Nagy fekete karikák villognak a szemem előtt.

Hirtelen megdermedek. Nem nyílt egy ajtó? Nem csattant egy ablakretesz? Szobám nyitott ajtaján át látom, hogy a holdfényben a hegedű mellett ott csüng a falon a régi katonazubbonyom. Ovatosan feléje megyek, lábujjhegyen, hogy észre ne vegye, oldalpóózom ehhez a szürke zubbonyhoz, amely mindent összerombolt, ifjúságunkat és életünket... lerántom, el akarom hajítani, de egyszerre csak végigsimítom, felhúzó, érzem, hogy a bőrömön át hogyan vesz birtokába, ráz a hideg, szívem örvöngve kalapál fent a nyakamban... most egy hang töri szét csendre a csendet, felpattanok és megfordulok, megijedek és a falhoz lapulok...

Mert a fakó fényben, a nyitott ajtóban egy árnyék áll. Inog és leng, közelebb jön és int, alak formálódik belőle, arc és sötét szemüregek, amelyek között széles nyílás tátong, egy száj, amely hangtalanul szól... ki ez?... Walter?... igen, suttogom... Walter Willenbrock, elesett 1917 augusztusában, Peschendaele mellett... Hát megőrültem? Álmodom? Beteg vagyok?... De mögötte már egy másik tolat-szik be, sápadtan, görnyedten, megnyomorodva... Friedrich Tobergte, akinek, amint a fedezék lépcsőin guggolt, Soissons-nál, egy szilánk kettéroppantotta a gerincét... és most mind beözönlének, halott szemekkel, szürkén és kísértetiesen, egész árnycsereg, visszajöttek és betöltik a szobát... Franz Kemmerich, tizen-nyolcéves korában amputálták és három napra rá meghalt. Stanislaus Katczinsky, a lábait vonszolja és lehorgadt fejéből vékony csík szívárogt sötétén... Gerhard Feldkamp, darabokra tépte egy akna Ypernnél. Paul Bäumer, elesett 1918 októberében. Heinrich Wessling, Anton Heinzmann, Haie Westhus, Otto Matthes, Franz Wagner, árnyak, árnyak, hosszú menet, végtelen sor... belibegnek, a könyveken kuporognak, felmászhatnak az ablakra, tele van velük az egész szoba...

De hirtelen összetörik bennem az irtózat és a csodálkozás... mert lassan egy erősebb árny emelkedett föl, átmászik az ajtón, karjaira támaszkodik, megelevenedik, csontok nőnek bele, mögötte egy test vonszolódik, krétásan fénylenek ki a fo-

gak a fekete arcból, már szikráznak a szemei az üregükben... ágaskodva, mint egy foka, csúszik beljebb, felém... az angol százados, mögötte súrlódva húzódik a láb-szártekercs. Puha lökéssel dobja magát a magasba és az ujjai felémgörbülnek...

– Ludwig! Ludwig! – sikoltok –, segíts, Ludwig!

Belemarkolok a könyvek csomójába és a kezek felé dobálom őket...

– Kézigránátot, Ludwig! – nyögöm, lerántom az akváriumot az állványról és az ajtóba vágom, hogy recsegeve összetörjön... de a foka csak vigyorog és közelebb jön, hozzáújtom a lepkék dobozát, a hegedűt, széket ragadok és belecsapok a vi-gyorgásba, ordítok...

– Ludwig! Ludwig!

Rárohanok, keresztültörök az ajtón, őrzöngve futok tovább, mögöttem kiáltá-sok, aggódó kiáltások, de erősebben, közelebbről, a horkanó zihálás, a főkaember kerget, ledobom magamat a lépcsőn, utánam botorkál, kiérek az uccára, mohó le-helletét megint a nyakamban érzem, futok, a házak ingadoznak...

– Segítség! Segítség!

Terek, fák, a vállamon egy karom, utolér, ordítok, üvöltök, bukdácsolok, egyen-ruhák, rendőrök, öklök, dühöngés, villámok és tompán mennydörögnek a puha fejszék, amelyek földresújtanak...

Ötödik rész

I.

1.

Évek múltak el? Vagy csak hónapok voltak? Mint köd, mint távoli vihar, ül a múlt a láthatáron. Sokáig beteg voltam, és valahányszor múlt a láz, mindig megjelent az anyám aggódó arca. Utána pedig nagy fáradtság következett, amely minden keménységet elvitt, éber alvás, amelyben minden gondolat feloldódott, bágyadt magam átengedése a vér halk dalolásának és a napfény melegének...

Nyárutó fényében ragyognak a mezők. Mezőn feküdni... a füvek magasabbak, mint az arc, hajlonganak, az egész világ csupa fű, nincs semmi más, csak a szelíd ingás a szél ritmusában. Olyan helyeken, ahol csak fű nő, halkan szirregő hangja van a szélnek, amilyen a kaszapengés messziről; – ott meg, ahol a vadsóska zöldel, sötétebb és mélyebb a szava. Sokáig mozdulatlanul kell maradni, és figyelni, hogy meghallhassa az ember.

Akkor azonban megelevenedik a csönd. Vörösen-pontozott, feketeszárnyú kis legyek lepik be sűrű foltban a vadsóska bugáit, és a szárral együtt hajladoznak jobbra-balra. Poszméhek zümmögnek tova, mint apró repülőgépek a lóhere fölött, és egy cserebogár magányosan és kitartóan mászik felfelé, egy pásztortáska legtetetejére.

Egy hangya eléri a csuklómat és eltűnik a kabátom ujjának alagútjában. Száraz fűdarabkát vonszol, amely sokkal hosszabb, mint ő maga. Érzem a bőrömön az apró csiklandozást, és nem tudom: mozgását kis borzongásokká oldva a hangya vagy a fű húzza-e végig ezt a finom vonal életet a karomon? Azután szél fúj be a ruhám ujjába, és én érzem, a szerelem minden cirogatása milyen durva ehhez a lehellethez képest a bőrömön.

Zöld selyemben, mint ódon tornyok rézburkolata, ragyogva, most egy futrinka jön, ívelt, lengő csápokkal, a füvek dsungeléből. Eléri a zubbonyomat, s rögtön és nyugodtan felmászik rá. Bátran keresztülvág a kabátbélésnek idegen világán, és a karok előbegyein végig mellmagasságba dolgozza fel magát. Domb vagyok neki a fűben, elágazásokba nyúló és szakadékos domb, amelyen minden ijedelem nélkül járja turista-útjait.

Pillangók támolynognak elő, úgy átengedik magukat a szélnek, mntha úsznának rajta, fehér és arany vitorlái a finom levegőnek. Elidőznek a virágokon, és egyszerre amint ismét felütöm a fejemet, látom, hogy kettő a mellemen ül, az egyik piros-pettyes sárga papírdarabra, a másik kiteríti a szárnyát: ibolyaszín karikák, mélysötét, barna bársonyon. A nyár rendjelei. Igen csöndesen és lassan lélekzem, lehelletem mégis megmozgatja a szárnyaikat; de nálam maradnak. Fényes ég lebeg a füvek mögött, és szárnyait zúgatva megáll a cipőmon egy szitakötő.

Fehér ökörnyál, pókszövet, a vénasszonyok nyara tündöklök és leng a levegőben. A fehér szálak megakadnak a szárazon és leveleken, a szél közelebb hajtja őket, kezemre szállanak, ruhámra, arcomra tapadnak, a szememre is, elborítanak. Testem, ami az imént még a testem volt, belesimul a mezőbe. Határai elmosódnak, már nem különálló darab, a fény feloldja körvonalait, és a szegélyei kezdenek bizonytalanná válni.

A cipők bőre fölött füvek lehellete száll, a ruha gyapjú-pórusaiba behatol a föld lélekzete, mozgó ég leng át a hajamon: szél – és a vér kopog a bőrön, szembeárad a behatolóval, az idegvégződések felnyúlnak és remegnek, már érzem a pillanatok lábait a mellemen, és ereim konkáv¹ üregeiben viszhangzik a hangyák memente – aztán a hullám erősödik, szétolvad az utolsó ellenállás, és már csak névtelen domb vagyok, rét és föld.

A föld hangtalan folyamai föl és alá keringenek, és velük kering a vérem, rajtuk úszik és mindenben részt vesz. Kristályok és kvarcok hangjaival folyik a föld meleg sötétjén át, benne van a nehézkedés titokzatos zenéjében, amivel a vízcseppek alszüllyednek a gyökerek között és keskeny csatornákká gyűlnek, keresvén az utat a források felé. Velük együtt megint kitör a talajból, ott van a patakokban is, a folyókban, a part ragyogásában, a tenger messzeségében és az ezüstnedves párában, amelyet a nap ismét felhúz a felhőig – kering és kering, egyre többet elvesz belőlem és belemossa a földbe és a földalatti folyamokba, a mell alacsonyabb lesz és behorpad, a karok elsüllyednek, lassan és minden fájdalom nélkül eloszlik a test, már eltűnt, csak anyagok és burkok maradtak utána, átváltozott földalatti források szivárgásává, füvek beszéde, lenge szél, zúgó lomb, némán zengő mennybolt lett belőle. A mező közelebb jön, virágok nőnek át rajtam, virágok hajlonganak fölöttem, elmerültem, kiestem minden emlékezetből, pipacsok és sárga gólyahírek alá áramlottam, amelyek fölött pillangók és szitakötők lebegnek...²

Halk-halk-halk mozdulat – lágy-lágy-lágy rezzenés. Ez az utolsó szédülés a vég előtt? A pipacs rezzent, meg a füvek? Csak a szivárgás volt a fák gyökerei közt?

De a mozgás erősödik. Szabályosabb lesz, lélegzésbe és dobbanásokba ring át, hullám-hullámra jön megint és visszacsapódik – vissza a folyókból, fákból, levélből és földből... A keringés újakezdődik, de nem visz el, hanem hoz és marad,

¹ konkáv (lat.) jelentése: homorú.

² Itt ér véget az ötvenedik folytatás.

borzongás lesz belőle, érzés, érzékelés, kezek, test – a burok már nem üres többé – lazán, könnyen és lebegve nyaldossa megint testemet a föld – felnézek...

Hol vagyok? Hol voltam? Még mindig bennem a titokzatos kapcsolat, hallgatózom és nem merek mozdulni. De a kapcsolat megmarad, és egyre erősebb a boldogság és a könnyűség, a lebegő, ragyogó, a mezőn fekszem, a pillangók ott vannak, messze már, a vadsóska hajlong és a bogárka elérte a torony tetejét, az ökörnál a ruhámon csüng, a lengés megmaradt, a mellembe száll, a szemembe, kezemet mozgatom, micsoda boldogság! Felhúzom a térdemet, felülök, az arcom nedves; – és csak most érzem, hogy sírok, önkívületben, sírok, mintha sok minden elmúlt volna...

Egy darabig még pihenek. Aztán felállok és indulok a temető felé. Eddig még nem voltam ott. Ludwig halála óta ma mehettem ki először egyedül.

Egy öregasszony jön velem, hogy megmutassa Ludwig sírját. Bükkfasővény van előtte és örökzöld futja be. A föld még porhanyó és dombot alkot, amelyhez néhány hervadt koszorú támaszkodik. A szalagok arany felirata megfakult, már nem lehet elolvasni.

Féltem egy kissé ettől a látogatástól. De ebben a csöndben nincs semmi ijesztő. Szél fut a sírok felett, a keresztek mögött aranyosan áll a szeptemberi ég és a platánfasorban rigó füttyöl.

...Ah Ludwig, mióta nem vagy itt, ma érzek először olyasfélét, mint haza és béke. Még alig merem hinni, még gyöngeségnek és fáradtságnak tartom: – de egyszer talán elfelejtkezéssé halkúl, talán várunk és hallgatnunk kell és akkor megjön magától, talán az egyetlen, ami nem hagyott el bennünket a testünk meg a föld, csak ez, és talán nem kell egyebet tennünk, mint figyelni és engedelmeskedni nekik...

...Ah Ludwig, mi kerestünk és kerestünk, eltévelyedtünk és elbuktunk, célokat akartunk és átbuktunk saját magunkon, nem találtuk meg, amit kerestünk és te összetörtél: – és most a szél a füveken, az esti kakukszó lesz az, ami megérint és már hazavisz bennünket? Hát egy fellelegnek a horizonton, egy fának a nyárban nagyobb hatalma lehet, mint mégannyi akarásnak?

...Nem tudom, Ludwig. Még nem bírom hinni, mert már nem volt semmi reményem. De hiszen mi nem is tudjuk, hogy mi az odaadás, és nem ismerjük az erejét. Mi csak az erőszakot ismerjük...

...Ha azonban most út nyílnék, Ludwig... minek ez az út nekem – nélkülöd...

A fák mögül lassan fölszáll az este. Visszahozza a nyugtalanságot és a gyátszt. Dermedten nézek a sírra.

Lépések csikorognak a kavicson. Fölnézek. Georg Rahe. Aggódva vizsgál, és azt mondja, hogy menjek haza.

– Rég nem láttalak, Georg – mondom útközben –, hol voltál?

Bizonytalan mozdulatot tesz.

– Végigpróbáltam egy csomó mesterséget...

Szeretnék mondani neki valamit abból, amit az imént éreztem, de még nem tudom szavakba foglalni.

Amint megyünk, Georg a sétatálcájával a csalánok gyapjas üstökét fejezgeti.

– Mindent sorra vettem, Ernst – életpályákat, ideálokat, politikát; – de már nem tudok beállni többé abba az igába, amelyben mindig a közepszerűség fog győzni.

A járás kissé kimerített és a Klostromhegynél leülünk egy padra.

A város tornyai zölden csillognak, a tetők füstölögnek, és ezüstösen kanyarog a gőz a kéményekből. Georg lemutat:

– Mint a pókok leselgenek ott lent az irodáikban, boltjaikban, a foglalkozásokban, mindegyik kész, hogy kiszívja a másikat. És mennyi minden van még fölöttük – családok, egyesületek, hatóságok, törvények, állam! Egyik pókháló a másik fölött! Hát, ezt is lehet életnek nevezni, és büszkének lenni rá, hogy valaki hatvan esztendeig csúszik-mászik ide-oda a hálók között és alatt. De én a harctéren megtanultam, hogy az idő nem mértéke az életnek. Miért szálljak le hát közéjük negyven esztendőre? Évekig mindent egyetlen kártyára tettem fel, és a játékban mindig az élet volt a tét; – most nem tudok fillérekért és kis sikerülésekért játszani.

– Te az utolsó évben már nem a lövészárokban voltál, Georg – mondom. – A repülőknél talán más lehetett a helyzet. Mi azonban gyakran hónapokig nem láttunk ellenséget, csak ágyútöltelék voltunk. Ott nem volt mit feltenni egy blattrá;³ ott csak várni lehetett, míg az ember bekapta a magáét.

– Nem a háborúról beszélék, Ernst – az ifjúságról és a bajtársiasságról beszélék...

Nem válaszolok; Ludwigra és Albertra kell gondolnom.

– Mesterségesen hajszolódott az érésünk – mondja Georg elgondolkozva. – Ma már öregek vagyunk. De jó, ha az ember legalább tisztán lát. Én nem sajnállok semmit. Csak lezárok. Minden utam eltorlaszolódott. Csak vegetálás volna hátra. Azt meg nem akarom. Szabad akarok maradni.

– Ah, Georg – kiáltok fel –, amit beszélsz, az a vég. Pedig mielőttünk is meg kell nyílnia valami kezdetnek! Ma éreztem! Ludwig tudta, de ő túlságosan beteg volt...

Rahe átöleli a vállamat:

– Légy hasznára valakinek, Ernst...

Hozzáhajtom a fejemet:

– Ha te mondd, nyálkásan és utálatosan hangzik. De kell, hogy legyen mögöttem valami bajtársiasság, barátság, amelyről most még semmit sem tudunk.

Szótlatlanul ülünk egymás mellett.

– Most mihez fognsz kezdeni, Georg? – kérdezem egy idő múlva.

Töprengve válaszol:

– Hogy mihez?... Én csak tévedésből nem estem el – és ez egy kicsit nevetségessé tesz.

Eltolom a kezét és rámeredek. De megnyugtat.

– Legközelebb megint elutazom egy kicsit...

3 Blatt (ném.) jelentése: lap.

Nézünk a városra és a nyírfák hosszú sorára, amelyek alatt valaha sátrakat vertünk és indiánosdit játszottunk. Georg volt mindig a főnök és én szerettem őt, ahogy csak fiúk tudnak szeretni, akiknek sejtelmük sincs erről az érzésükről.

Szemünk összetalálkozik.

- Old Shatterhand – szólal meg Georg csendesen, és mosolyog.
- Vinetu – mondom én, éppoly csendesen.

2.

Négy napja már, hogy minden uccát, minden hidat, minden parkot, minden kórházat végigkutatunk – hiába. Minden este eljön hozzánk Adolf Bethke, megáll az ajtóban, végignéz rajtunk, látja, hogy még semmit sem találtunk, lecsüggeszti a fejét és elmegy. Nem bírjuk rávenni, hogy velünk maradjon; – tovább keres, mert nem tudja megérteni, hogy a felesége eltűnt.

A viszonyuk egyre rosszabbodott. Adolf ivott, míg futotta rá a pénze, és amikor nem ivott, rettenetes rohamokban gyötörte a szomorúság és az alaptalan féltékenység. Ehhez jött a honvágy: vissza a házához a kertjébe.

Végül már nem bírta tovább. Egy este odautazott. Sokáig őgylegett a kerítés körül, folyton rettegvé, hogy észreveszi valaki. A hold bizonytalan fényében látta, hogy a fák szépen fejlődtek. Ágaik roskadoztak a gyümölcstől. Időnkint egy-egy érett alma tompa koppanással lehullott a fűbe. Adolf kitapogatott néhányat a földön, felvette és beléjük harapott. Augusztusi fajta voltak, a fájukat még ő maga ültette. Az ízük friss volt és édes.

Az ablakok nyílásából fény szűrődött ki. Bethke a táblákhoz nyomta az arcát és benézett. A két ember, aki a házat megvette, a szobában ült. A nő kigombolta a blúzáát és dagadó melléből a gyermekét szoptatta. Középső és mutatóujjával gyengéden megnyomta a húst és a csecsemő kis keze az anya nagy barna kezén pihent. A férfi az óra mellett ült, és egy villanyelet faragott. Az óra még a régi volt, a szék is. Adolf a zsálura tapasztotta a fülét. Hallotta, a szél hogy motoz a kéményben, és később tisztán meg tudta különböztetni az óra ketyegését is.

Hirtelen lépések hangzottak. Mint egy tolvaj, ugrott vissza Bethke. De a lépések eltopogtak. Adolf a konyhakert kelkáposztasorai közt várt. Megsimogatta a göndör leveleket: – szépek, kövérek voltak. Aztán megint a házhoz lopózott, hogy a másik ablakon keresztül belessen a hálószobába. Odabent sötét volt, de a konyhából a behajtott ajtón át fénysáv hullott be, éppen az ágyra. Adolfnak eszébe jutott, hogyan ült ott Marieval az utolsó éjszakán, eszébe jutott, milyen volt a könnyeknek és a nyakához simuló puha bőrnek a szaga, hogyan vigasztalták és mennyire nem akarták elhagyni egymást – és egyszerre féktelen düh forr fel benne, fogait csikorgatja, és átkozza a falut, a háborút, a világot, az embereket, akik mindent tönkretettek.⁴

4 Itt ér véget az ötvenegyedik folytatás.

Előhúzza az üveget és iszik. Azután egy gondolat ébred szétszaggatott szívében. Lassan továbbmegy. A kutya az ölben meghallja. Adolf sűgva odaszól neki:

– Káró?

A lánc megcsörren és az állat nyöszörög. Adolf elrohan.

Sokáig kell várakoznia, míg az utolsó vendég is elhagyja a kocsmát és mögöttük ásítva ajtót csuk a gazda. Hárman indulnak hazafelé; – az egyik éppen az, akit ő keres: Karl Wess. A három ember a kis tölgyes felé tart. Adolf utánuk. Egy darabig még ácsorognak, beszélgetnek és nevetnek. Bethke egy fa mögé bújik, a keze reszket, iszik, míg az üveg ki nem ürül.

A három ember még valami viccet kurjant egymásnak búcsúzóul, aztán mindegyik megy az útjára. Adolf Wess után szalad. A kis erdő közelében eléri. Wess hallja a zihálást és gyorsan megfordul. Adolf rögtön lassít és csöndesen megy feléje. Wess ráismer, és kezét, ökölbesorítva, zsebre dugja. Szélesen és kihívóan áll Bethke előtt; a mellén keresztben vastag óralánc feszül.

Az alföldi éjszakák fakóan világítanak; Adolf tisztán láthatja a másik férfi öntudatos széles arcát, az elhúzott ajkakát, a fekete sörte-bajuszt, a szemek szikrázását – nekihuzalkodik és belesújt a gyűlölt arcba. Orr és szem közt találja Wess; de az ütés lecsúszik és Adolf megtántorodik. Wess kihasználja a pillanatot, és teljes erejével Adolf nyakszirtjére vág. Bethke lezuhan a földre. Tüstént felpattan és alulról fejével a másiknak a hasába bokszol, s elkapja a térdeit, úgyhogy Wess rögtön hanyattesik. Adolf ráveti magát, összegabalyodnak, hemperegnek a földön és püfölik egymást, ha kiszabadul valamelyik kezük. Mikor újra feltápáskodnak, Adolf megbotlik egy kőben, elvágódik és őrlő fájdalommal érez: a jobb kézfeje esett és a kéz kificamodott. Megpróbál kivédeni egy ütest, de a szeme elsötétül, úgy fáj minden mozdulat. Feljajdul és a balkezevel védekezik. Wess észreveszi az előnyét és hasbarúgja Bethkét, aki erre összerogy. Aztán a mellére térdel, lábaival leszorítja Adolf karjait, és öklével a szabadon maradó arcba sújt.

– Nesze, te dög – fújja –, elég lesz? Nesze... nesze... még egy... nesze...

Módszeresen veri szét Adolf védtelen arcát. A vér csak úgy ömlik az orrból meg a fölszakadt ajkából, de Wess csak tovább bokszol:

– Nesze... a visszajövedeledért – püff a halántékba –, nesze, a Mariedért – püff az áll alá –, vidd haza neki az üdvözetemet... tiszteletem – püff az orrba –, jól ringyólkodott – püff a fogakba –, visszajöhet – püff –, de te nem – püff... püff... püff...

Rángatni kezdi Adolf kificamodott kezét, hátracsavarja, hogy Bethke felnyög, és tovább püföl. Adolf szeme csupa vér, örült karikák lángolnak át az agyán, fejét hirtelen előrelöki, harap, és a fogai közt tartja a másik kisujját. Wess felkiált, Adolf még keményebben harap, de el kell engednie az ujját, olyan örült fájdalom bődül ki belőle. Wess a hüvelykujját Adolf szemébe nyomta. Zúgás és zúgás, püff és püff, gránátok, aknák, sötétség, éjszaka...

Adolf nedvességre ébred. Finoman porzik rá az eső. Mozdul és nyög; – a keze. Kezd visszaemlékezni. Fel akar állni, de visszaesik; – hasbarúgták. Tovább fek-

szik, sokáig. Aztán eszébe jut, hogy itt reggel rátalálnak. Feltápáskodik és eljut egy patakhoz, ahol lemossa magáról a vért. Közben sír dühében és szégyenében, de könnye nem csordul, annyira bedagadt az arca. Nagy kinnal tovább vánszorog. Útközben kétségbeejtő erővel zuhan rá a tudat, hogy vereséget szenvedett. A kezét tapogatja – de már tudja, hogy nemcsak a kificamodott kéz volt az oka –, ő maga nem a régi már. A snapsz, a bánat, a csavargás – öklöbe szorítja sérült kezét, és tehetetlen dühében belevág egy fenyőfába.

Szürkén és mocskosan jön a reggel, mikor megint a lakása előtt áll. A tetőkről a köd nyála csepeg. Adolf felvászorog a lépcsőn. Be akar menni a szobájába. Bezárkózni. Senkit be nem engedni. Megdöglenni.

Az asszony egy széken a konyhában ül, a tűzhely mellett. Várakozás közben elaludt. Egy serpenyőben disznóborda, betolva a sütőbe. Az asztalon tiszta abrosz. A tányérok között váza és virág. Az asszony a legjobb ruháját vette fel. Biztosan egész nap szaladgált, hogy összebatyuzzon valamit, mert a tűzhely felől Adolf kedvenc ételének a szaga száll. Marie talán végső reményét építette erre az estére. Adolf el akar surranni előtte, be a hálókamrába. De a nő felébred és rémülten mered rá:

– Adolf... Adolf... mi történt?

Adolf nem gondol rá, hogy az asszonynak sejtelme sincs róla, mi történt; – ebben a pillanatban azt hiszi, hogy tudja, és rászakad minden szégyen, düh és elkeseredés. Nyög és nyel.

– Menj... menj... mit bámulsz úgy rám? – és mikor az asszony aggódva hozzáfut:

– Eressz, mondom neked, hozzám ne nyúlj, na, mit bámulsz, örülsz, mi? Menj hozzá, takarodj, hozzá, ő maga hívott a bitang, mássz be az ágyába, ringyó, átkozott!

A nő rémülten nézi:

– Adolf... mit?... kit?

Bethke nem válaszol, csak arca megaláztatását és a gyaláztatot érzi, és mintha minden gúnyolná.

– Takarodj! – forgolódik és bukdácsol; megbolondult; mit bámul rá az a nő? – Takarodj! – Ép kezével egy tányér után kap – ijedten siet ki az asszony le a lépcsőn, ki a tejes reggeli ködbe...

Adolf az ajtóban áll, karja aláhanyatlik, a tányért elejti, még dadog valamit, aztán mint egy halott zuhan a díványra és elalszik.

Az asszony azonban elment és nem jön vissza.

Az ötödik nap. Még mindig semmi nyom. Adolf kábultan és részvétlenül ül köztünk. Nagy fáradtsággal sikerül lassan kiszednünk belőle, hogy mi történt. Azt mondja, hogy részeg volt és leesett a lépcsőn, de Willy rögtön közbevág.

– Ezt hagyjuk, öregem. Én értek a dologhoz. Itt öklözés folyt, mégpedig alapos.

Végül aztán megtudunk mindent.

– Ugyan, Adolf – mondja Willy szemrehányóan, amikor már minden részletről értesült –, hogy lehettél olyan szamárra? Pofába célozni fenét sem ér. Nagyot csat-

tan, de semmi hatás. Az első ütést alulról az állába kellett volna raknod és rögtön utána a másodikat a hasba. Úgy fetrengett volna előtted, mint egy kukac! – Szomorúan csóválja a fejét. – És micsoda hülyeség, kifcamodott kézzel tovább verekedni! Rúgni, Adolf! Semmi mást, csak rúgni! Sípcsontba, térdbe és tudod, hova még? Hogy hívják azt a fickót?

Es miután minden felvilágosítást megkapott róla, tovább kérdez:

– Úgy? És a ficamos kezedet még ki is csavarta?

Adolf bólint.

– Na elég – mondom én, és oldalba lököm Willyt.

Ő azonban két nap múlva jön és közli velem, hogy elutazik. Tartozik annyival Adolfnak, hogy rendezze azt a Wess-féle ügyet.

– Jó, de akkor én is veled megyek – mondom.

– Minek? Azt hiszed, egymagam nem leszek elég?

– Dehogynem! Hanem hogy agyon ne verd.

Wess-t a kocsmában találjuk. Egy másik emberrel van. Willy melléje telepszik és először is fellöki a sörét.⁵

Wess káromkodik.

– Máskor vigyázzon, hülye – mordul vissza Willy durván.

– Hollá! – szól a férfi és feláll.

A másik is felemelkedik. Jól megtermett alakok.

– Nem Wessnek hívják magát? – kérdezi Willy.

A másik elképedve néz rá.

– Nem keresték már magát? – kérdezi tovább Willy. – És nem ólálkodott maga olyanoknak a felesége körül, akik kint voltak a fronton?

– Mi köze hozzá! – ordít Wess, akinek bátorságát növeli, hogy jelen van a cimborája.

– Az, hogy megmondjam: maga a legpiszkosabb csirkefogó, akit a föld a hátán hord.

– Mit?

A két ember közelebb lép.

– Kifelé, kifelé – kiabál a kocsmáros –, egy hete sincs, hogy ezek az új székek megjöttek!

Willy előremegy. Gyorsan fizetek és utána szaladok, hogy a másik embert távol tartsam tőle. De nincs rám szükség, a pasas már a földön fekszik és még éppen látom, hogy vonszolja el Willy Wess-t. Vigyázok hát az ájult emberre az ajtó előtt, hogy megint bele ne avatkozzék a harcba. Fojtott gurgulyázás, dobogás és puffogás hallatszik a tölgyesből. A láрма aztán siralmas nyöszörgéssé csendesedik.

Willy visszajön.

– A tetteinek egész listáját sorra vettem – mondja –, és megigérttem neki, hogy két hét múlva megint itt leszek. Azonban azt hiszem, tovább fog tartani. A vé-

⁵ Itt ér véget az ötvenkettedik folytatás.

gén ugyanis ki akartam ficamítani a jobbkezét, közben azonban valószínűleg eltört a karja.

De mit segít már mindez – Adolf nem kapja vissza a feleségét.

3.

Már egy órával Albert pörének tárgyalása előtt a törvényszék folyosóján állunk. Végre szólítják a tanukat. Dobog a szívünk, amint bemegyünk. Albert sápadtan hátradől a székében és maga elé néz. A szemünkkel oda akarunk kiáltani neki:

– Bátorság, Albert! Nem hagyunk cserben!

De nem tekint föl.

A nevünket felolvasták, aztán ismét el kell hagynunk a termet. Távozás közben a hallgatóság első padsorában felfedezzük Tjadent és Valentint. Összehunyorítunk.

A tanukat egyenkint szólítják vissza. Willy kihallgatása különösen sokáig tart. Aztán én kerülök sorra. Gyors pillantás Valentinra – észrevehetetlen fejrázás, Albert tehát mindeddig megtagadta a vallomástételt. Gondoltam. Mintha jelen sem volna, úgy ül a védője mellett. Willynak azonban vörös az arca. Éberem, mint egy mészáros kutya, figyeli az ügyészt. Ezek ketten, úgy látszik, már tengelyt akasztottak.

Megesketnek. Aztán az elnök kérdezni kezd. Tudni akarja, beszélt-e Albert előzetesen arról, hogy leken Bartschernek egyet-kettőt. Amikor nemmel válaszolok, kijelenti: különböző tanuknak feltűnt, hogy Albert sajtóságon nyugodt és megfontolt volt.

– Mindig az – válaszolom.

– Megfontolt? – rándul közbe az ügyész szava.

– Nyugodt – mondom.

Az elnök előrehajlik.

– Ilyen szituációban is?

– Természetesen – felelek –, egész másféle ügyekben is ilyen nyugodt maradt.

– Miféle más ügyekben? – kérdezi az ügyész és előrenyújtja az ujját.

– Pergőtűzben.

Az ujj visszahúzódik. Willy elégedetten rőfög. Az ügyész dühöngő pillantást vet rá.

– Tehát nyugodt volt? – kérdezi megint az elnök.

– Olyan nyugodt, mint most – válaszolok bosszúsan. – Hát nem látja, hogy nyugodtan ül ugyan, mégis minden forr és tombol benne? Hiszen katona volt! Megtanulta, hogy kritikus helyzetben ne ugráljon össze-vissza, és a karját ne dobja kétségbeesve az ég felé. Különben már nem volna neki.

A védő jegyez. Az elnök egy pillanatra rám néz.

– De miért kellett azonnal lőnie? – kérdezi. – Olyan rettenetes nagy baj mégsem lehetett, hogy az a lány egyszer másvalakivel volt a kávéházban.

- Őneki nagyobb baj volt, mint egy haslövés – mondom.
- Miért?
- Mert egyebe sem volt, csak az a lány.
- Anyja is volt – veti közbe az ügyész.
- Azt csak nem vehette volna feleségül.
- Miért kellett volna feltétlenül megnősülnie? – kérdezi az elnök. – Nem túlságosan fiatal még hozzá?
- Ahhoz sem volt túlságosan fiatal, hogy katona legyen – válaszolok. – És nőszülni azért akart, mert a háború után nem találta a helyét, mert félt magától, félt az emlékeitől és támaszt keresett. Azt hitte, ez a lány a támasz.
- Az elnök Alberthez fordul.
- Vádlott, nem akar végre vallomást tenni? Helytálló, amit a tanú mond?
- Albert egy darabig tétovázik. Willy meg én rámeredünk.
- Helytálló – mondja aztán kelletlenül.
- Hajlandó megmondani, hogy miért volt magánál a revolver?
- Albert hallgat.
- Mindig volt nála revolver – mondom én.
- Mindig? – kérdezi az elnök.
- Természetesen – válaszolok –, éppúgy, mint zsebkendő vagy óra.
- Az elnök csodálkozva néz rám.
- Revolver mégis csak más valami, mint egy zsebkendő.
- Úgy van – mondom –, zsebkendőre nem volt annyira szüksége. Az néha nem is volt nála.
- És a revolver...
- Az megmentette egypárszor az életét. Három év óta mindig magánál hordja. Harctéri szokás.
- De most már nincs többé szüksége rá. Hiszen béke van.
- Vállat vonok.
- Azt mi nem így képzeltük el.
- Az elnök újra Alberthez fordul.
- Vádlott, nem akar könnyíteni végre a lelkiismeretén? Nem bánja, amit tett?
- Nem – mondja Albert keményen.
- Teljes csönd. Az esküdtek figyelnek. Az ügyész előrehajol. Willy olyan képet vág, mintha rá akarna rohanni Albertre. Én kétségbeesve nézek rá.
- De hiszen maga megölt egy embert! – mondja hangsúlyozva az elnök.
- Én már sok embert megöltem – válaszol Albert közönyösen.
- Az ügyész felpattan. Az ajtó mellett ülő esküdt abbahagyja a körme rágását.
- Mit csinált? – kérdezi lélekzetét visszafojtva az elnök.
- A háborúban – szólok közbe gyorsan.
- Az egészen más – jelenti ki csalódottan az ügyész.
- Albert felüti a fejét:
- Mi az, hogy egészen más?

Az ügyész felemelkedik.

– Talán össze akarja hasonlítani a hazáért folytatott küzdelmet a saját cselekedetével?

– Nem – válaszol Albert –, azok az emberek, akiket akkor agyonlőttem, semmit sem vétettek nekem...

– Hallatlan – mondja undorodva az ügyész és az elnökhöz fordul. – Nyomatékosan kérem kell az elnök urat...⁶

De az elnök nyugodtabb:

– Hová jutnánk, ha minden katona úgy gondolkoznék, mint ön – mondja.

– Úgy van – mondom –, de azért nem mi vagyunk a felelősek. Ha egy kutyát megtanítanak harapni, nem szabad csodálkozni utólag, ha kapkod azoknak a bokája után, akik bántják. Ha ezt a fiút – és Albertra mutatok – nem oktatták volna ki az emberölésre, akkor most nem is ölt volna.

Az államügyész pujkavörös:

– Igazán nem járja, hogy tanuk kérdezetlenül önállóan...

Az elnök csöndesíti:

– Azt hiszem, ez egyszer eltérhetünk a szabálytól.

Egyelőre engem félreállítanak és a leányt szólítják be.

Albert megrándul és összeszorítja az ajkát. A leány fekete selyemruhát visel, a haját frissen onduláltatta. Öntudatosan lép elő. Látni rajta, hogy átérzi szerepe fontosságát.

Az elnök megkérdezi, hogy milyen kapcsolatban volt Alberttel és Bartscherrel. A leány Albertet elviselhetetlen, Bartschert viszont szeretetreméltó embernek mondja. Arra sohasem gondolt, hogy feleségül megy Alberthez, ellenkezőleg: Barschernek úgyszólván a menyasszonya volt.

– Trosske úr túlságosan fiatal volna hozzám – mondja, és kigyózzva megringatja a derekát.

Albert homloka csupa verejték. De nem mozdul. Willy az ujjait tördeli. Alig bírunk uralkodni magunkon.

Az elnök azt kérdezi, hogy milyen volt a viszonya Alberttel.

– Egészen ártatlan – hangzik a válasz –, csak épp ismertük egymást.

– Izgatott volt akkor a vádlott?

– Hogyne – válaszol sietve a leány. Úgy látszik, ez hízeleg neki.

– Miért történt mégis az egész?

– Na mert – a leány mosolyog és kissé oldalt fordul –, mert hát nagyon szerelmes volt belém.

Willy tompán felsóhajt. Az államügyész a cvikkerén át fixírozza.

– Ringyó! – zeng most át a termen egy harsány kiáltás.

Mindenki felugrik.

– Ki volt az? – kérdezi az elnök.

6 Itt ér véget az ötvenharmadik folytatás.

Tjaden büszkén felemelkedik.

Ötven márka rendbírsággal sújtják.

– Nem is sok – mondja ő és előveszi a pénztárcáját –, fizessenek azonnal?

Erre újabb ötven márka büntetést kap és kiutasítják a teremből.

A lány szemelláthatóan szerényebb lett.

– Mi történt ön között és Bartscher között azon az estén? – folytatja az elnök, a kihallgatást.

– Semmi – válaszol a tanu bizonytalanul –, csak együtt ültünk.

A bíró Alberthez fordul:

– Kíván valamit megjegyezni?

A szememmel csaknem keresztülszúrom Albertet. De ő halkán csak annyit mond:

– Nem.

– A vallomás tehát megfelel a valóságnak?

Albert keserűen mosolyog, az arca szürke. A lány meredten nézi a feszületet, amely az elnök fölött a falon lóg.

– Lehetséges, hogy megfelel – mondja Albert –, ma hallottam először. Akkor tévedtem.

A lány föllélegzik. De még korai az öröme. Mert Willy felugrik:

– Hazugság! – kiáltja. – A tanu minden szava aljas hazugság. Ringyózkodott a bitanggal, hiszen félmeztelen volt még akkor is, amikor előbújt!

Tumultus. Az államügyész lármázik. Az elnök rendreutasítja Willyt. De annak már nem lehet befogni a száját, bármilyen kétségbeesetten néz is rá Albert.

– És ha letérdelsz elé, akkor is el kell mondani – kiált át hozzá Willy. – Ringyózkodott, és amikor a vádlott a tanu előtt állt, a tanu elmondta neki, hogy Bartscher leitatatta. Erre a vádlott megvadult és lőtt! Ő maga mondta el nekem, amikor a rendőrségre ment!

A védő szava csattanva helyesel, a lány zavartan rikácsol.

– Lőtt – persze, hogy lőtt!

Az ügyész hadonászik:

– A törvényszék méltósága megköveteli...

Willy mint egy bika fordul szembe vele:

– Csak ne üljön olyan magas lóra, maga paragrafuskígyó, azt hiszi, hogy a majom talárja előtt befogjuk a pofánkat? Próbáljon csak kidobadni! Mit tud maga egyáltalán mirőlunk? Az a fiú csendes, szelíd gyerek volt, kérdezze meg az anyját! De ma úgy lő, ahogyan valaha kövekkel dobálózott. Megbánás! Megbánás! Hogy érezhetne megbánást, mikor négy esztendeig ártatlan embereket kellett lepuffantania, és most elintéz valakit, aki minden kincsét sárba taposta? Az egyetlen hiba, amit elkövetett, az volt, hogy nem az igazi bűnösre lőtt! A lánnyal kellett volna végeznie! Azt hiszitek, azzal a vacak szóval, hogy béke, ki lehet törölni az agyból négy esztendőnyi gyilkolást, mint egy nedves szivaccsal? Mi is tudjuk, hogy nem lehet a privát ellenségeinket csak úgy kedvűnkre ledurrantani, de ha dühbe hoznak bennünket és minden felfordul és ráncszakad, akkor jusson eszetekbe, hogy

mindez honnan van! Mi igyekszünk fékezni magunkat, ahogy csak kitelik tőlünk, de azt hiszitek, hogy az olyan egyszerű? Még nem jutottunk el egészen odáig, számunkra a különbségek még nem olyan nagyok, mi még összetévesztünk! Kapcsoljátok át a fejünket, ha tudjátok!

Vad zürzavar támadt. Az elnök hasztalan próbál rendet teremteni.

Zárt csoportban állunk egymás mellett, Willy rémületes látvány, Kosole keze ökölbe szorult, pillanatnyilag nem bírnak velük, túlságosan veszedelmesek vagyunk. Az egyetlen supó⁷ nem merészkedik hozzánk nyúlni. Willy a pad elé ugrik, amelyben az esküdtek ülnek.

– Egy bajtársunkról van szó! – ordítja. – El ne ítéljétek! Ő sem akart olyan közönyössé válni élettel és halállal szemben, egyikünk sem akart olyan lenni, de kint a fronton elvesztettünk minden mértékét, és senki sem segített rajtunk! Patriotizmus, kötelesség, haza. – Ezeket mondogatjuk mi is folyton magunknak, hogy kibírjuk és igazoljuk, ami ott folyt! De ezek csak fogalmak voltak, odakint túlsok volt a vér és ez elmosta őket!

– Egy évvel ezelőtt ez a fiú – és Willy Albertre mutat – két bajtársával együtt egyedül kuporgott egy géppuska-fészekben, ez volt az egyetlen biztos pontunk már az egész szakaszon, és támadás jött... de ez a három ember nyugodt volt, célzott és várt, és nem lőtt túlkorán: pontosan hasmagasságba céloztak, és mikor az előttük levő oszlopok már azt hitték, hogy szabad az út és rohamra indultak, csak akkor tüzeltek, és tüzeltek szakadatlan, és csak sokkal később kaptak erősítést. A támadást visszaverték, és mi aztán összeszedhettük azokat, akiket a G. P.⁸ lekaszált. Nem kevesebb, mint huszonhét kifogástalan haslövés volt, egyik éppolyan egzak, mint a másik, tudniillik valamennyi halálos, hogy a többről, láblövésekről, herelövésekről, gyomorlövésekről, tüdőlövésekről ne is beszéljek. Az a fiú – megint Albertre mutat – két bajtársával együtt egész kórházról gondoskodott, noha persze a legtöbb haslövés már nem jutott el odáig. Elsőosztályú vaskezesztet kapott érte és dícséretet az ezredestől. Meg bírjátok most már érteni, hogy az az ember miért nem tartozik a ti paragrafusaitok és civiltörvényeitek elé? Hogyan kívánhatjátok tőle, hogy egyszerre csak bűncselekménynek tartsa azt, ami évekig kötelessége volt, és amiért rendjelet kapott? Nincs jogotok elítélni! Ő katoná, miközénk való és mi felmentjük!

Végre szóhoz jut az ügyész:

– Az a végzetes elvadulás – mondja fulladozva és a supóra ordít, hogy tartóztassa le Willyt.⁹

Újabb ramazuri. Willy megint dühbe gurul:

7 Schupo (ném.) a Schutzpolizei rövidítése, jelentése: Német Védelmi Rendőrség, itt magára a rendőrré utal.

8 Rohamfegyver.

9 Itt ér véget az ötvennegyedik folytatás.

– Elvadulás? Hát aztán ki vadított el? Ti! Ti valamennyien, a mi törvényszékünk vádlottjai vagytok! Ti forgattatok ki bennünket a háborúkkal! Csukjatok le mingyárt valamennyiünket, az lesz a legjobb! Mit tettetek értünk, amikor visszajöttünk? Semmit! Semmit! Csak győzelmekért marakodtatok, háborús emlékműveket szenteltetek fel, hősiességről beszéltetek és kussoltatok a felelősség elől! Pedig kellett volna, hogy segítetek! De mi volt, amit tettetek: Nagylelkűen engedélyeztetek néhány külső könnyítést! Pár hónap iskolaidő, ajándékba! Néhány tantárgy lekerült a vizsga műsoráról! Azonban elhagytatok bennünket épp a legnehezebb időben, amikor az egyensúlyunkat kellett volna visszaszerezni. Minden szószékből azt kellett volna prédikálnotok, leszerelésnél azt kellett volna útavalóul adnotok, szakadatlanul azt kellett volna hirdetnetek, hogy Mindnyájan rettenetesen tévedtünk! Próbáljuk most közösen megtalálni a visszavezető utat! Ne csüggedjetek! A ti sorsotok a legnagyobb megpróbáltatás, mert ti mögöttetek nem volt semmi, ami most visszafogadhatna benneteket! Várjatok türelemmel! Meg kellett volna tanítanotok megint, hogy hogyan kell élni! De ti cserbenhagytatok! Tanítanotok kellett volna, hogy hogyan hihetünk megint jószágban, rendben, építésben és szeretetben, ehelyett újra kezdtétek a hamisítást és a heccelést, és megint működésbe hoztátok a paragrafusaitokat. Egy közülünk már tönkrement rajtuk! Most ott áll a második.

Elvesztettük minden önuralmunkat, Willyt még sohasem láttam ilyennek. Minden düh, minden elkeseredés, minden csalódás előforr belőlünk. Vad káosz uralkodik az egész teremben. Sokáig tart, míg végre kissé helyreáll a rend. Bíró-ság előtti illetlen magatartás címén valamennyien egy-egy napi fogdát kapunk, és azonnal el kell hagynunk a termet. Még most is könnyen lerázhatnánk nyakunkról a supót, de nem akarjuk. Alberttel együtt börtönbe akarunk jutni. Szorosan mellette vonulunk ki, hogy megmutassuk: vele tartunk valamennyien.

Később halljuk, hogy háromévi börtönre ítélték, és ő szótlanul fogadta a büntetést.

II.

1.

Ibolya és március szagával van tele a föld. A nedves avar alól hóvirág búvik elő. Lilásan ragyognak a szántóföldek barázdái. Egy erdei ösvényen haladunk. Elöl Willy és Kosole, mögöttük én, meg Valentin. Karl egész napra rendelkezésünkre bocsátotta az új autóját. Ő maga nem jöhetett, nem ér rá. Tegnap egy házat vásárolt, ma egy részvényköteget akar biztosítani. Nagyon sokat keres, mert a márka esik, és a pénzromlás kedvez az üzleteinek. A sofőre hozott ki bennünket.

– Tulajdonképpen mit csinálsz, Valentin? – kérdezem.

– Vásárokra járok – mondja –, hajóhintával.

Elképedve nézek rá.

– Mióta?

– Már jó ideje. Akkori partnernőm hamarosan faképnél hagyott. Most egy bárban táncol. Foxtrottot meg tangót. Ez ma jobban kell. Na és ehhez én, vén tuskó katona, nem vagyok elég finom.

– És van valami jövedelmed a hajóhintából? – kérdezem.

Legyint.

– Hagyjuk! Megélni kevés, meghalni sok. Gyönyörűen dögrovasra jutottunk mi, Ernst. De hol bujkál Jupp?

Vállatvonok.

– Hát Arthur?

– Az nemsokára milliomos lesz – mondom.

– Na persze! – bólint Valentin komoran.

Kosole megáll és nyújtózik.

– Fiúk, olyan szép dolog a séta; – csak munka nélkül ne volna közben az ember!

– Semmi remény, hogy rövidesen megint állásba juss?

Ferdinand megrázza a fejét:

– Fekete listára tettek. Nem vagyok elég jámbor. Na, egyelőre pumpolom Tjudent. Az nyakig ül a zsírban.

Willy elővesz egy doboz cigarettát, amit Karltól kapott. Valentin arca felderül. Letelepszünk és füstölünk.

Kosole felügyel. Messziről hangok hallatszanak. Gyermekhangok. Bizonyára *vándormadarak*,¹⁰ akik ezen az ezüsfátyolos napon gitárosan és szalagosan első kirándulásra indultak. Eszembe jutnak azok a vándorlások, amelyeket Ludwiggal és Georg Rahéval tettem, a pásztortüzes esték, a népdalok, a gitár, meg az ünnepélyes éjszakák a sátorban. Közvetlenül a háború előtt. Az akkori *vándormadarakban* még élt az ifjúság új romantikája és a lelkesedés, amely a lövészárkokban egy darabig még tovább lobogott, és 1917-ben a materiális háborúban összeomlott.

A hangok közelednek. Most már csak egy hallatszik. Ágak roppannak és a talaj reng a sok talp alatt. Megint kiáltás. Utána lépésrecsegés, csönd. Aztán, tisztán és érthetően harsány vezényszó:

– Jobbról felvonuló lovasság – rajvonal jobbra – indulj!...

Kosole felugrott. Összenéztünk. Kisértetek játszanak velünk? Mi ez! Megőrültünk?

Erre a hátunk mögül már elő is tör a zsvajgás, gyermekek rohannak az erdő szegélyéig és ott földre vetik magukat.

– Irányzék négyszáz! – kerepli az előbbi hang. – Egyes tűz tovább tüzelni!

Kopogás és ropogás. Hosszú sor tizenhat-tizennyolcéves fiú fekszik egymás mellett az erdő szélén. Nyakig begombolt zubbonyt viselnek és bőrvön feszül de-

10 Wandervogel (ném.) Ifjúsági mozgalom, 1896-tól datálható. A romantika ideáljához hűen a társadalmi nyomás elől a természetbe menekülést tartják megoldásnak.

rékszíjjként a csípőjük fölött. Valamennyi egyforma ruhában van, szürke zubbony, lábszártekercs, jelzéses sapka. Az uniformizáltság szándékosan hangsúlyozódik az öltözetükön. Mindegyik hegymászóbotot tart a kezében, azzal verik a fák törzsét, hogy a puskaropogást utánozzák.

A harcias sapkák alól fiatal piros gyerekek ragyognak elő. Figyelmesen és izgatottan figyelik a jobbról felvonuló lovasságot, nem látják az ibolyák törékeny csodáját a barna levelek közt – nem látják a tenyésző élet violás páráit a földeken – nem látják a barázdákon átkarikázó süldő nyulak pelyhes bundáját. De mégis a nyuszt meglátják – csak célbaveszik a botjaikkal és hevesebben kopog a tüzelés a fákon. Mögöttük egy pocakosodó, jól megtermett férfi áll, szintén zubbonyban és lábszártekercsen. Energikus parancsok röppennek a szájából:

– Lassabban tüzelni! Irányzék kétszáz.

Tábori látcső van nála és figyeli az ellenséget.

Kosole magához tért az elképedéstől.

– Hát ez meg miféle veszett hülyeség – káromkodik. – Nem volt elég neki az az egy háború?

Csakhogy pórul jár. A vezető, akihez még két másik csatlakozik, villámlik és mennydörög. Zaftos szavaktól zúg a puha tavaszi levegő:

– Pofa be, gyáva kutyák! Defetista¹¹ hazaárulók! Rongy népség, takarodjatok! Bitangok!

Ferdinand csak hüledezik.

– Fiúk – mondja –, ezek rögtön be fogják bizonyítani, hogy sohase voltam katoná.¹²

A gyerekek is ellenük fordulnak. Kiabálnak; az egyik az öklével fenyeget.

– Majd elmángorolunk egy kicsit benneteket! – süvölti egy éles hang.

– Hidegre velük! – sívít közbe a másik.

– Hazátlan bitangok! – a harmadik.

– Amíg az ilyen gyáva kutyákat el nem intézzük, nem lesz szabad Németország! – hadarja megint egy a betanult leckét.

– Úgy van! – A vezető megveregeti a legényke vállát. – Adjatok nekik egy kis útravalót fiúk!

E pillanatban felébred Willy. Aludt. Ebben még mindig katoná; – ha lefekszik, már alszik is. Felkél. A vezető rögtön megtorpan. Willy a szemét meregetve bámul, aztán felkacag.

– Mi ez? Álarcos bál? – kérdezi.

Aztán megérti a szituációt.

– Hazájuk csak a jobboldaliaknak van Németországban, mi? – kérdezi hunyorítva. – A többiek mind árulók, mi? Vicces, hogy így aztán a német hadsereg háromnegyed része áruló volt! Hordjátok el az írhátokat, pojjá! Van lelketek el-

11 Defetista (fr.-lat.) jelentése: kishitű, bukást jósoló.

12 Itt ér véget az ötvenötödik folytatás.

rabolni ezektől a gyerekektől azt a néhány esztendőt, amíg még nem tudnak a valóságról?

A vezető hátravonta a hadseregét. Mi azonban megutáltuk az erdőt. Visszamegyünk a faluba. Mögöttünk ütemesen és szaggatottan zeng:

– Frontheil!¹³ Frontheil! Frontheil!

– Frontheil – Willy a hajába kap. – Mondták volna ezt egy muszкотának¹⁴ a fronton!

– Az ám! – mondja Kosole elgondolkozva. – Így indul meg újra a baj. Ez: egy második világháború kezdete.

Willy vállat von és Kosole karjára teszi a kezét:

– Mert ne hidd, Ferdinand, hogy az a maroknyi diplomata, meg tábornok magában olyan háborút volt képes rászabadítani a világra. Mindenki bűnös benne! A háború előtt egyetlen óriási muníciógyár volt a világ! Ahol annyira fegyverkeztek, el kellett következnie a kirobbanásnak! Nemrég sokat gondolkoztam Ludwigon, meg Alberten és most már tudom, hogy mit akarok. Megmaradok tanítónak. És igyekezni fogok, hogy az én nebulóim tiszta, értelmes, becsületes, egészséges emberek legyenek, nem pedig zagya politikus fejek. Szeressék jobban a hazájukat, mint ezt vagy azt a politikai pártot. A hazájuk azonban a fák, a szántóföldek legyenek, a föld, nem pedig nagyszájú jelszavak. Erre fogom tanítani őket. Ezért örülök annak, hogy megint falura megyek. Meghánytam-vetettem magamban minden összevisszaságot, ami itt van, és úgy találtam, elég öregek vagyunk már ahhoz, hogy legyen célunk, feladatunk. Az enyém ez. Nem nagy, elismerem. De nekem elég. Hiszen nem vagyok Goethe.

Kosole mosolyog.

– Jó neked, Willy. Megvan a célod. Azonban a magunkfajta ember...

– Nagy ügyért dolgozni nem mindenkinek osztályrésze, Ferdinand – mondok elgondolkozva –, de néha azt hiszem, az is elég volna, ha nem tennénk egyebet, csak igyekeznénk valamennyien megérteni egymást.

2.

Albertet annyiszor meglátogattam, ahányszor csak lehetett. Egyre sápadtabb, csendesebb és vigasztalanabb lett. A sötétben töltött hosszú esték öszszetörték. Csalódás és kétség agyonnyomorította. Azt hittem, a telet fogja legnehezebben viselni; de akkor csak eltompult. Most azonban, amikor már hosszabodnak a napok, nem bírja, hogy cellája ablakából lássa az eget. Dühöng és ordít, az ajtaját döngeti és ki akar menni. Különösen gyötrelmesek a napfényes napok, amikor fecskék cikáznak az ablaka előtt. A szél ilyenkor a villamosok lármájával

¹³ Frontheil (ném.) katonai.

¹⁴ Muskote (ném.) jelentése: muskétás, átvitt értelemben baka.

együtt bizonyára hangok, zengések, zajok zűrzavarát dobja fel hozzá és néha egy-egy nevetést is. Ettől megbolondul.

Egyideig egy másik rab, aki már régóta ült és akinek valami bizalmi helyzete volt, némiképp lekötötte a figyelmét. Az a rab időnkint egyet-mást becsempészett hozzá, majd egy este bement a cellájába. A testi vágy elcsigázta, mert már négy esztendeje nem nyúlt nőhöz, és így Albert könnyen távol tarthatta magától. Egy pár női selyemharisnyát hozott, alázatos kutyatekintetét könyörögve vetette Albertre és rimánkodott, hogy húzza fel a harisnyát, csak egyszer, egyetlenegyszer, hiszen olyan lányos az egész megjelenése, ő maga nem tesz majd egyebet, csak megáll csendesen a sarokban és onnan nézi a harisnyás lábakat, s ez olyan lesz, mintha nő volna a cellában.

A rab ezután szekálni kezdte Albertet. Egy ideig ez is jelentett valami feszültséget. De aztán megszűnt: Albert talán észre sem vette. Akarata tovább málladozott, töredezett. Néha eltöprengett azon, hogy miért lehet kétféle a gyilkosság, kötelesség és bűn. Nem értette, szívesen megbánta volna, amit Bartscher ellen tett; – de nem tudta. Ehelyett az a gondolat kezdte gyötörni, hogy nem lőtt-e agyon a háborúban értékes embereket. Ez aztán gyorsan tönkretette.

A rövid beszélgetési idő alatt próbálom kivenni a fejéből ezeket a gondolatokat. De csak fáradtan legyint.

– Hagyd, Ernst – igyekezz inkább te magad kimászni a bajból.

Ugyan mit ér az a sietős kis magyarázgatás az alatt a néhány perc alatt; – szemben áll vele a hosszú esték és éjszakák magánya a cellában.

– Három év – mondja Albert tompán –, három év... Majdnem annyi, mint amenynyit a háborúban töltöttem. Az egész háborút még egyszer, előről! – Keserűen felnevet. – Sz... minden...!¹⁵

Aztán vánszorgó léptekkel elhalad előttem, át a szürke szobán, karcsú fiatalember a csíkos rabruhában, vissza a szürke falak közé, a priccsen töltött vigasztalan estékbe, ahol csak kétség, az undor és az elhagyatottság van vele.

Sokáig ülök otthon és rá gondolok. Ha a háborúról kezd elmélkedni és más szemekkel akarja látni, akkor elveszett. A cellában nem fog megbírkózni a halottak kísérteteivel.

Albert bátor katona volt; sok ellenséges katonát megölt. Most épp ez válhat a végzetévé. Az akkori esztendőkre gondolok – és hirtelen, tisztán és világosan, egy agyagfalat látok magam előtt, lőrést, távcsöves puskát és mögötte egy hidegen leskelő, feszült arcot: Bruno Mückenhaupt arcát, aki a zászlóalj legkitűnőbb lövész volt, és akinek a golyója soha célt nem tévesztett.

Felugrom; – látnom kell, mit csinál és hogyan intézte el a multat.

Magas ház, rengeteg lakás. A lépcsőkről víz csepeg. Szombat van és mindenfelé vödörök, súrolókefék, meg asszonyok, akik magasra tűzték a szoknyájukat.¹⁶

15 Újabb vulgáris kifejezések, az eredetiben „scheiße”, melynek jelentése: szar.

16 Itt ér véget az ötvenhatodik folytatás.

Sikolt a csengő – szokatlanul erős hang. Valaki óvatosan ajtót nyit. Brunó iránt tudakozódom. Az asszony beereszt. Mückenhaupt ingujjban, a padlón ül és a gyermekével játszik, körülbelül ötesztendő, szalmaszőke kislánnyal, akinek nagy kék szalag van a hajában. Az apja ezüstpapírból folyót öntött végig a szőnyegen és papírhajókat helyezett rá. Némelyiknek vattabóbitája van, ezek a gőzhajók, és apró celluloidbabák utaznak rajtuk. Brunó kényelmesen füstöl hosszúszerű pipájából. A pipa porcelánfején térdelő és célozó katona van, ezzel a felirattal: Szem s kéz ha küzd, hazánknak üdv!

– Nini, Ernst! – mondja Brunó, megveregeti a kislány arcát és abbahagyja a játékot. Bemegyünk az úriszobába. Piros plüsdívány és székek, a támlákon horgolt védőhuzat, és a padló olyan tükörsima, hogy megcsúszom rajta. Mindenütt tisztaság és pedáns rend. Kagylók, nippes és fényképek a komóton, és köztük, piros bársonyon, üvegbura alatt. Brunó kitüntetései.

Az akkori időkről beszélünk.

– Megvan még a treffer-lista?¹⁷ – kérdezem.

– Mit képzelsz!? – válaszol Brunó szemrehányóan. – Díszhelyen tartjuk!

Kiveszi a szekrényből és élvezettel lapozgat benne.

– A nyár volt persze a legjobb időm, amikor egész a kesei órákig látni lehetett. Itt van ni – várj csak, június – 8-a: négy fejlődés, 19-e: három. 20-a: egy, 21-e: kettő, 22-e: egy, 23-a: semmi, hibajelzés. A kutyadisznók ugyanis ekkor már észrevettek valamit és vigyáztak. De ide gubázz csak, – 26-a: ekkor jött az új felváltás, amelynek még dunsztja se volt Brunóról, kilenc fejlődés, mit szólsz hozzá?

Ragyogva néz rám.

– Két óra alatt! Röhögni való volt, nem tudom, azért történt-e, mert az álluk alatt legyintettem meg őket, mindegy, mint bakkecskék repültek hátra, egymás után, föl az árokból, egész mellig. De nézz: csak ide – június 29-én este 10⁰⁰: fejlődés; nem vice, Ernst, látod, tanum volt rá, itt van előttem Schlie őrmester. Este tízkor csaknem sötétben, kunszt volt, mi? Te, micsoda idők voltak azok!

– Mondd csak, Brunó – kérdezem –, kunsztnak nagyszerű volt, de most – hogy is mondjam, most nem sajnálod néha egy kicsit azokat a szegény párakat?

– Sajnálom? – válaszol Brunó elképedve.

Megismétlem, amit mondtam.

– Mert hát akkor nyakig benne voltunk, Brunó – de ma már mégiscsak más a világ.

Hátratulja a székét.

– Ember! Te biztosan bolsevista vagy, he? Hiszen kötelesség volt! Parancs! No de ilyet... – sértődötten pakolja vissza a trefferkönyvét a selyempapírba és beteszi a komótfiókba.

Egy jó szivarra aztán mégis megbékél. Csöndesedve szív néhány slukkot és a lövészegyletéről beszél, amely vasárnaponkint szokott ülésezni.

17 Találati lista a Treffen (ném.) igéből.

– A minap bált rendeztünk. Pompásan sikerült, mondhatom! Legközelebb meg kugliverseny lesz. Nézz be egyszer hozzánk, Ernst, micsoda sör van ott, olyan remeket magam is csak ritkán ittam. És korsónkint tíz pfenniggel olcsóbb, mint másutt. Ez is valami, estéről-estére. Snájdig, kedélyes, hangulat. Nézd csak – egy aranyozott láncra mutat –, lövészkirály lett belőlem! I. Brunó, ez már döfi, mi?

A gyermek bejön. Az egyik hajó kettévált. Brunó nagy gonddal megreparálja, aztán megsimogatja a kislány haját. A kék szalag ropog.

Aztán egy ebédlőkredenchez visz, amely tele van minden elképzelhető holmival. Valamennyit vásáron nyerte Brunó, a céllövöldékben. Három lövés pár garas, és aki bizonyos számú gyűrűt lő, nyereménytárgyat választhat. Brunót egész nap hat ökörrel sem lehetett volna elvontatni a bódéktól. Egész halom Teddy-medvét, üvegtálat, serlegeket, söröskancsókat, kávéskannákat, hamutatót, labdát, sőt két kosárszéket is összelőtt magának.

– A végén már sehol a közelükbe sem eresztettek – nevet elégedetten –, különben csődbe lövöldöztem volna az egész bandát. Hja, aki mester!...

Megyek a sötét uccán. A kapukból fény és mosogatóvíz ömlik ki. Brunó megint játszani fog a kislányával, aztán jön az asszony és beadja a vacsorát. Utána a férfi elmegy sörözni. Vasárnap kirándulásra viszi az egész családot. Derűs kedély, jó apa, közbecsülésnek örvendő polgár. Semmit sem lehet ellene mondani. Semmit se lehet ellene mondani.

És Albert? És mi?...

Loccsanó víz spriccel a lábam elé. Az ablakokon fellángol a lámpák fénye. Itt a vacsora meg a pihenés órája. És Albert?

Albert ezekben a hetekben, most tavasz küszöbén, estéről-estére a cellájának kopár falai között ül. Az alkonyi pír egyre tündöklőbb lesz, egyre későbbben érkezik, és a kis ablak négyszögét a szemközti falra festi – piros négyszög benne a rácsok árnyéka –, és egyre hangosabban és boldogabban csicseregnek odakint a zajongó fecskék.

Albert ül és feláll és járkál. És néha nyújtózik és kezeit a falon az alkonyi fény négyszögére próbálja tenni. Olyan helyet keres, ahol csak a pirosság ömölne el a kezén, a rács árnyéka nélkül. De nem sikerül, a piros kockák túlkicsinyek, velük együtt mindig fekete kereszt is vetődik a kéz fejére.

Puha a levegő, mikor a fegyencek körsétájukat járták libasorban az udvaron, és a sápadt, fakó rab-bőr megborzong a meleg napban. Az udvar egyik sarkában kis darab pázsit zöldel. Egyszer egy játéklabda feküdt rajta. Biztosan az inspektor kislányáé. Albert magával viszi cellájába az emléket.

Mondták neki, hogy ha jól viseli magát, néhány hónap múlva valamelyik közös terembe kerül. Oda sem figyelt. Mit ennyi változás... Némán ül az ágyán, a sarokban és a falon levő piros foltra mered, míg csak el nem tűnik. Mikor aztán csúszva és fojtogatva megindul feléje a homály, menekülni akar előle és feláll az ágyra, ahol fönt kissé még világosabb van. De a sötétség eléri, és a rab tehetet-

len, az emlék a szívét faldossa, és Albert összerezzen, ha valahol ajtók csapódnak a börtönben, mintha távoli ágyúk tompult gördülését hallaná. Nem tud mit kezdeni magával. Néha azt hiszi, hogy gyermek, aki eltévedt. Ilyenkor sír.¹⁸

Az ablak a vigasza és a kétségese. Sokszor már látni sem bírja és behúnyja a szemét, mikor az alkonypír jön. Egyre kábultabb lesz. Néha még föl-föl-ráng ugyan és számolni kezdi a napokat: – de csakhamar reménytelenül összetörik benne a kitartás. Arra gondol, hogy nyárnak, télnek, tavasznak kell következnie, szakadatlan. Borzad a sötétségtől, a nappaloktól, az éjszakáktól. Egyre jobban hatalmába ejti a szürkeség, egyre közönyösebbé válik azokban a szűk percekben, amikor láthatom, és bennem egyre irtózatosabbra nő a félelem, hogy eljön a nap, amelyen Albert még egyszer összeszedi magát, és a lepedőjét vagy a takaróját széttépi és csíkot csíkhöz kötöz, és nyugodtan felkapaszkodik az ablak vasrácsozatához és a rácsok erősek és megbízhatóak lesznek ahhoz, hogy elbírjanak egy alig ötvenkilós testet...

3.

Lassan vonul egy csapat ember az uccákon. A csapat kisebb csoportokra tagozódik, mindig négy ember halad egymás mellett. Elöl, megfakult egyenruhájukban, katonák, nagy fehér táblákkal:

HOL MARAD A HAZA HÁLÁJA?

És:

ÉHEZNEK A HADIROKKANTAK.

Akik ezeket a táblákat viszik, félkarúak. A zubbonyuk másik üres ujját lazán a zsebükbe gyűrték. Gyakran hátranéznek, hogy a csapat rendben követi-e őket. Mert ők a leggyorsabbak. Utánuk szintén rokkantak jönnek rövid bőrszíjra fogaott kutyákkal. Az állatok nyakörvén a vakok vörös keresztje. Figyelmesen haladnak a gazdáik mellett. Ha a menet elakad, rögtön leülnek és a vakok megállanak. Az uccáról, kaffogva és farkukat csóválva, néha más kutyák rohannak a menetbe, hogy játsszanak és birkózzanak a cimboráikkal. De azok elfordítják a fejüket és nem törődnek a szaglászással és csaholással. A fülüket még keményen hegyezik ugyan és a szemük csupa élénkség; de úgy mennek, mintha soha többé nem akarnának már szaladni és ugrálni, mintha értenék, hogy mi a rendeltetésük. Úgy különböznek a többiektől, mint az irgalmas nővérek a vidám elárusító kisasszonyoktól. A többi kutya nem is kísérletezik sokáig; egy-két perc s valamennyi elkedvet-

18 Itt ér véget az ötvenhetedik folytatás.

lenedik, és oly sietősen elüget, mintha menekülne valamitől. Csak egy hatalmas mézárós-kutya marad ott és ugat, szélesen szétrakva a két első lábát, lassan, mélyen és panaszosan, míg a menet el nem vonul előtte.

Különös, hogyan megváltozik egy szem nélküli arc, hogyan kialszik és milyen puha és halott lesz a felső része és milyen különös benne a száj, mikor megszólal. Az arcnak csak az alja él. Ezeket az embereket mind puskagolyó vakította meg, ennél fogva másképpen viselkednek, mint a született vakok. Hirtelenebbek és egyúttal óvatosabbak a mozdulataik, amelyekből még hiányzik sok-sok sötét év biztossága. Bennük még él a színek, ég, föld és szürkület emléke. Még úgy mozognak, mintha volna szemük, akaratlanul fölemelik és fordítják az arcukat, hogy ránézzenek arra, aki hozzájuk szól. Némelyiknek fekete vászonlap vagy kötés van a szemén, legtöbb azonban enélkül jár, mintha így kissé közelebb volna még a színekhez meg a fényhez. A pillájuk kiszáradt és csukott; – nedvesen és pirosan, mint egy ködös, vigasztalan.¹⁹ Ezelőtt, már csak az alsó szemhéj keskeny csíkja tolakszik kissé előre. Sokan közülük egészséges, erőstagú, jól megtermett férfiak, akik dolgozni szeretnének. A márciusi ég sápadt alkonypírja ragyog lehorgadt fejük mögött. A kirakatokban felvillannak az első lámpák. De ők alig érzik az este szelíd és gyöngédebb lehelletét a homlokukon, nem látják a tavasz első színeit; durva csizmáikban lassan lépkednek az örök sötétségen át, amely felhőként terül köréjük, és szívósan és komoran mászkálnak a gondolataik föl és alá azokon a kis számokon, amelyek kenyeret, ellátást és életet jelentenének számunkra, és mégsem jelentik azt. Agyuk kialudt kamráiban lomhán kavarog éhség és nyomorúság. Gyámoltalanul és tompa szorongásban érzik, milyen közel a pusztulás és mégsem bírják látni, és nem tehetnek ellene egyebet, mint azt, hogy lassan és seregben felvonulnak az uccákon és halott arcukat a fénybe emelik a sötétből, némán könyörögve azoknak, akik még tudnak látni, hogy csakugyan lássanak.

A vakok mögött jönnek a félszeműek, a fejlövésesek szétrongyolt arcai, ferde, dagadt szájak, orr- és állnélküli fejek, arcok, amelyeknek felülete egyetlen nagy vörös heg, s benne ott, ahol valaha a száj és orr volt, néhány lyuk. E pusztulás fölötte pedig csendes, kérdő, szomorú ember-szemek.

Utánuk jönnek az amputáltak hosszú sorai. Soknak már van mesterséges végtagja, amely járás közben ferdén előrelendül és csörrenve csapódik a kövezetre, mintha az egész ember mesterséges volna, vastest páncélburkolatban. A többiek magasra felkötötték és biztosítótűvel megrögzítették a nadrágjuk szárát. Fekete gumi-ütközős mankón és botokon bicegnek.

Aztán jönnek az idegsokkosok. Reszket a kezük, a ruhájuk, a testük, mintha még mindig a borzalomtól reszketnének. Nem bírnak többé uralkodni rajtuk, az akaratuk kihamvadt, az izmok és idegek fellázadtak az agy ellen, a szemek tom-pák és ájultak.

19 Nyomdahiba. A szöveg egy része kimaradt, a könyvváltozat pedig nem tartalmazza ezt a részt.

Félszeműek és félkarúak, viaszosvászonnal fődött kis kosárkocsikban tolják a súlyosan sebesülteket, akik már csak görszékben bírnak élni. Néhányan egy lapos tolókocsit húznak, amelyet asztalosok használnak ágyak és koporsók szállítására. A kocsin egy törzs ül. Nincs rajta semmi takaró. A két comb tövig hiányzik. Egy erős férfi felsőteste, semmi több. A férfinak vastag nyaka van és széles, becsületes arca, erős bajusza. A fején ellenzős sapka. Talán bútorszállító munkás volt. Mellette tábla, ferde betűkkel, amelyeket valószínűleg ő maga festett: ÉN IS SZERETNÉK JÁRNI BAJTÁRS. Az ember csak ül, az arca komoly; néha feltápászkodik a karjára és kissé odább löki magát a kocsin, hogy másképpen üljön.

Utána fiatal, sápadt férfi következik: se karja, se lába. A két térdé vastag bőrburkolatban áll, olyan, mint két súlyos pata. Annyira érthetetlen látvány, hogy az ember akaratlanul a kocsi alá néz, mintha a két lábszárnak is ott kellene valahol lépkednie. A karjai csonkján táblát tart: MÉG SOK EZREN FEKSZÜNK A KÓRHÁZAKBAN.

A menet lassan vonul az uccákon át. Amerre elhalad, csönd lesz. Egyszer hosszasan várakozniok kell, a Hakenstrasse sarkán. Ott most egy új, nagy tánclokált építenek, és az utat homokdombok, cementeskocsik és állványok barrikádozzák el. A kapu fölött, a deszkák mögül már kivöröslik a lángbetűs felirat: ASTORIA BÁR ÉS LIKŐRSZALON. Az embertörzset szállító kocsi épp alatta áll és várnia kell, amíg elcipelnek néhány vasgerendát. A tábla sötét izzása előnti a testet és megfesti az arcot, amely némán néz, komorvörösén, mintha irtózatot szenvedélytől dagadna és mingyárt egy iszonyú kiáltássá robbanna széjjel.²⁰

De aztán tovább halad a menet és megint csak a bútorszállító arca van előttem, sápadt kórházi arc a sápadt estében; arc, amely hálásan mosolyog, amikor egy bajtárs cigarettát dug az ajkai közé. Csöndesen vonulnak a csoportok az uccákon át, kiabálás, lázongás nélkül, fegyelmezetten, csak panasz, nem vád – tudják, hogy aki már nem tud löni, az nem várhat túlsok segítséget. A városháza elé fognak menni és ott állanak majd egy darabig, aztán mond nekik valamit valamelyik titkár, ők pedig szétoszolnak és egyenkint visszamennek a szobáikba, szűk lakásukba, sápadt gyerekeikhez és a sűrű nyomorúságba, nem sok reménnyel a szívükben, foglyai a sorsnak, amellyel mások sújtották őket.

4.

Egész nap az erdőben voltam. Most, fáradtan, betértem egy kis vidéki fogadóba és szobát nyitattam éjszakára. Az ágy már vetve, de még nincs kedvem aludni. Az ablakhoz ülök és hallgatom a tavaszi éjszaka neszeit.

Árnyak folynak át a fák közt és az erdőből kiáltások jönnek, mintha sebesültek feküdnének ott valahol. Némán és nyugodtan nézek a sötétbe, mert már nem ér-

20 Itt ér véget az ötvennyolcadik folytatás.

zem a multat. Belenézek kihamvadt szemeibe, nem kell elfordulnom. Sőt elébe megyek, elküldöm gondolataimat a fedezékekbe és tölcsérekbe; – és mikor viszszaajönnek hozzám, nem hoznak magukkal szorongást és irtózatot, hanem erőt és akaratot.

Viharra vártam, hogy megmentsen és magával sodorjon; – s íme, a szabadulás lassan jött meg, nem is éreztem. De itt van. Mialatt kétségbeestem és azt hittem, hogy minden elveszett, lassan megnőtt. Azt hittem, a búcsú mindig valami vég. Ma tudom: a növés is búcsú. A növés is elhagyás.

És még nincs...

Létemnek egy része a rombolás szolgálatában állott; – a gyűlöleté, ellenségeskedése, gyilkolása volt. De az élet megmaradt számomra. Ez már csaknem feladat és út. Dolgozni fogok magamon és kész leszek, használni fogom a kezemet és a gondolataimat. Nem fogok fontoskodni, és továbbmegyek, még ha maradni szeretnék is néha. Sok mindent föl kell építeni és csaknem mindent jóvá kell tenni, dolgozni kell és kiásni, ami eltemtetett a gránátok és gépfegyverek éveiben. Nem kell, hogy mindenki úttörő legyen – gyengébb kezekre és csekélyebb erőkre is szükség van. Ott fogom a helyemet keresni. Akkor majd hallgatni fognak a halottak és nem üldözni, hanem segíteni fog a mult.

Milyen egyszerű mindez; de milyen sokáig tartott, míg rátaláltam. És talán még eltévedtem volna az előterepen és áldozatul estem volna a dróttakadályoknak és aknáknak, ha rakétaként fel nem röppen előttünk és utat nem mutat mindnyájunknak Ludwig halála. Kétségbeestünk, amikor láttuk, hogy közösségünk folyama, a halál küszöbén visszanyert és hatalmas egyszerű élet akarata nem söpörte el a féligazságoknak és az önzésnek túlélt formáit és nem keresett magának új utakat, hanem elszivárgott a feledés ingoványaiban, levezetődött a frázisok mocsaraiban, elapadt a viszonyok, gondok és foglalkozások árkaiban. Ma tudom, hogy az életben talán minden csak előkészület az egyénekben történő hatás, hatás és működés sok sejtben, sok csatornában, külön és önállóan – és miként egy fa sejteinek és csatornáinak, csak felvenniök és szállítaniok kell a felfelé törő nedvet, ugyanúgy ebből a másikból is zúgás és napfényes lomb lesz valaha, csúcs és szabadság. El akarom kezdeni.

Nem az a beteljesedés lesz, amelyről ifjúságunkban álmodtunk és amelyet a harctéri évek után vártunk. Út lesz, olyan, mint a többi, kövekkel és jó szakaszokkal, fölszaggatott helyekkel és falvakkal és szántóföldekkel; – a munka útja. Egyedül leszek. Néha talán talállok valakit kísérőül egy-egy időre – örökre aligha.

És lehet, hogy még gyakran le kell tennem a torniszeremet, mikor már elfáradnak a vállaim; és bizonyára gyakran fogok tétovázni keresztutakon és határokon és elbukom, de megint fel akarok majd állni, és nem fordulok vissza. Egészen boldog talán soha többé nem lehetek már, ezt talán örökre összezúzta a háború, és egy kicsit mindig távoli leszek és seholsem egészen otthon; – de valószínűleg teljesen boldogtalan sem leszek soha – mert mindig lesz valami, ami megtart, ha egyéb nem, akkor a kezem, vagy egy fa, vagy a lélegző föld.

A nedv száll a fatörzsekben, halk pattanással repednek föl a bimbók, és a sötétség tele van a növés neszével. Az éjszaka meg a hold bent van a szobámban. Az élet van a szobámban. Itt ropog a bútorokban, az asztal reccsen, reccsen a szekrény. Sok évvel ezelőtt fűrészelték, vagdalták, gyalulták és enyvezték őket a szolgálat tárgyaivá, székekké, és ágyakká; – de minden tavasszal, a nedv éjszakáiban, megint kavarog bennük az élet, felébrednek, nyújtózkodnak, már nem eszközök, szék és cél, megint részt venne a kinti élet folyásában és áramlásában. Lábaik alatt recsegnek és mozognak a deszkák, kezem alatt roppan az ablak könyöklője, és az ajtó előtt az ösvényen vastag, barna rügyeket hajt még a hárs összehasgatott, korhatag törzse is – és néhány hét múlva éppolyan apró, selyemzöld levelekbe öltözködik, mint messzehajló ágai a platánnak, amely árnyékával följe borul.

5.

Georg Rahe idegenül és értelmetlenül áll a lét előtt. Egyre nehezebben tud kiegészni a mindennap követelményeivel. Egyre tisztábban látja, hogy a háborúba vetett hite heroikus tévedés volt. Viszont mind mélyebben beássa magát az emlékeibe, mind jobban elkülönül, mind erősebbé válik a tiltakozása, mind szűkebben él az ifjúság romantika és vakmerőség keskeny szegélyén, amely egykor megszabta az életét.

Rahe a kevés született katona közé tartozik. Mindent elviselt, mert azt várta, hogy a háború utáni idő igazolni fogja a háború áldozatait. De összetört, amikor látta, hogy a vezetők közül egynek sem volt bátorsága vállalni utólag a felelősséget; – látta, hogy megszöknek, látta, hogy egyezkednek és nyugdíjakért marakodnak, látta, hogy emlékiratokat szerkesztenek. Rahe jobb katona volt, mint ők; szükségképpen meg kellett vetnie őket. És annál erősebben kapaszkodott abba a kevésbe, amije megmaradt, annak az időnek az emlékébe, amikor még tudott hinni. És egyre hevesebben támadt fel benne a vágy, hogy visszatérjen oda, ahol ez a hit fellángolt és sírba szállt: a harcterekre. Minél zavarosabb lett a saját helyzete, annál makacsabban belelovalta magát abba a gondolatba, hogy ott majd megtudja, mit kell tennie.²¹

Sikerült megszereznie egy külföldinek az útlevelét és azzal átjutott a határon. Városokon és falvakon utazott keresztül, kis és nagy állomásokon ácsorgott, és este végre ott volt, ahová igyekezett.

Nem akarta fölöslegesen tölteni az idejét. Rögtön továbbindult, át az uccákon, ki a városból, a magaslatok felé. Hazatérő munkások jönnek szembe vele. Gyermekek játszanak a lámpák fénytócsáiban. Néhány autó prüsszöl tova előtte. Aztán minden elcsöndesedik.

21 Itt ér véget az ötvenkilencedik folytatás.

A szürkület még elég világos ahhoz, hogy látni lehessen. Azonkívül Rahe szemei megszokták a homályt. Elhagyja az utat és keresztülvág a mezőkön. Egy idő múlva megbotlik. Rozsdás drót akad a nadrágjába és kitépett belőle egy szögletet. Lehajol, hogy kiszabadítsa magát. Egy fatorlasz szöges drótja, amely egy széttört árok előtt húzódik. Rahe fölegyenesedik. Előtte fekszenek a csata sivatag mezői.

A bizonytalan derengésben olyan a táj, mint egy feldúlt és megdermedt tenger, megkövesedett vihar. Rahe érzi a vér, lőpor és vér fakó gőzét, a halál vad szagát, amely még mindig itt van ezen a tájon és őrzi hatalmát. Fejét akaratlanul behúzza, vállai felnyomulnak, a karok lazán előrecsüngenek, a kezek és csuklók minden pillanatban készek földre vetődni: – ez már nem a városi járás – ez már megint az állat lapuló, óvatos lopózása, a katona leskelő önvédelme...

Rahe megáll és figyel a vidéket. Egy órával ezelőtt még idegenszerűen hatott rá, de most megismeri, ráismer minden magaslatra, minden talajgyűrődésre, minden völgyre. Soha el se ment innen, a hónapok az emlékezés föllobbanásában papírként összezsugorodnak, elégnek és füstként elszállanak... itt megint Georg Rahe hadnagy lopózik esti őrájatra, és közben semmi sem történt. Körülötte csak az este hallgatása és a gyenge szél a fűben; a füleiben azonban megint bömböl a csata, látja az exploziók örvongását, óriás ívlámpáknak világítóernyők lengenek a megsemmisülés fölött, fekete izzásban forr az ég, és szökőkutakban és kénkráterekben mennydörögve hánykolódik a föld láthatártól láthatárig.

Rahe összeharapja a fogait. Nem fantaszta, de nem bír menekülni a hatástól: az emlék forgószélként viharzik rá, itt még nincs béke, itt nincs meg a többi világ látszat-békéje, itt még mindig harc és háború van, itt kísértetiesen tovább tombol a pusztulás, és örvényei a felhőkbe vesznek.

A föld felnyúl érte, megragadja, mintha kezei volnának, a sárga vastag agyag a cipőjébe kapaszkodik és megnehezíti a járását, talán a halottak akarják lehúzni magukhoz tompa, morajló hangjukkal az élvemaradtat.

Rahe rohan a fekete tölcsermezőkön. A szél erősebben fúj, a felhők vándorolnak és néha előnti fakó fényét a tájon a hold. Rahe elszoruló szívvel mindannyiszor megáll, leveti magát és mozdulatlanul tapad a földhöz. Tudja, hogy semmi veszély nincs, és legközelebb megint rémülten ugrik egy tölcserbe. Nyílt szemmel és ép öntudattal esik hatalmába e föld törvényeinek, amely fölött nem lehet kiegyenesedve járni.

A hold óriási világítóernyő lett. Az erdő csonkjai feketén állanak a szőke fényben. A major romjai mögött vonul a szakadék, amelyen soha át nem tudott törni támadás. Rahe egy árokban kuporog. Egy derékszíz darabjai fekszenek előtte, néhány főzőedény, egy kanál, bedöglött kézigránatok, tölténytáskák, és mögöttük szürkezőld, ázott ruha, rostos, félig már agyaggá vált anyag, egy katona maradványai.

Georg elnyújtózik a földön, arccal lefelé: – és a némaság beszélni kezd. Tompa, iszonyú zúgás van a földben, ki-kitörő lélegzés, döngés és megint zúgás, kopogás és csörömpölés. Rahe belemarkol a földbe, a fejét hozzányomja, azt hiszi,

hogy hangokat és kiáltásokat hall, kérdezni szeretne, beszélni, odítani, figyel és választ vár, választ az életére...

Azonban csak a szél erősödik, gyorsabban és alacsonyabban szállnak a felhők, és az árnyékok egymást űzik a földeken. Rahe fölkel és továbbmegy, iránytalanul, sokáig, míg csak el nem jut a fekete keresztekhez, amelyek hosszú sorokban igazodnak egymás mellé és egymás mögé, mint egy század egy zászlóalj, egy ezred, egy hadsereg.

És Rahe hirtelen mindent megért. Ezek előtt a keresztek előtt összeroppan a nagy szavak és nagy fogalmak egész épülete. Már csak itt él a háború, nem az agyakban és a megmenekülék eltolódott emlékeiben. Az elveszett évek, amelyek nem teljesedtek be, itt kísérteties tűzként állanak a sírok felett, az el nem élt élet, amely nem bír nyugalmat találni, itt zúgó némaságban kiált az ég felé, itt egy fiataliságnak, amely meghalt, mielőtt élni kezdhett volna, minden ereje és akarata iróztatós panaszként özönlik az éjszakában.

Rahe összeborzad. Vakító fölismerésben egyszerre meglátja az üres torkot, amelyben elsüllyedt egy nemzedék hűsége, hősiessége és élete. Kín rázza és fojtogatja.

– Bajtársak! – ordít bele a szélbe és éjszakába –, bajtársak! Elárultak bennünket! Még egyszer meg kell indulnunk! Ellenük!... Ellenük... bajtársak!

A keresztek előtt áll. A hold áttör. Rahe látja a bajtársakat, karjukat széttárva szállnak ki a földből, már döng a lépésük, előttük áll és nyomban megindul, karját az ég felé nyújtja:

– Bajtársak... indulj!...

És a táskájába nyúl és a karja megint felemelkedik... Fáradt, magányos csatatanás, amelyet elkapnak és továbbhurcolnak a szélrohamok... ő pedig támolyogva térdrehull, két karjára támaszkodik és végső erőfeszítéssel a keresztek felé fordul, – látja, hogyan menetelnek, dobognak, haladnak: lassan menetelnek és az útjuk hosszú, sokáig fog tartani, de előrevisz, meg fognak érkezni és megvívják végső harcukat, a harcot az életért, némán menetelnek, sötét hadsereg, útjuk a leghosszabb út, út a szívekbe, sokévig eltart, de mi nekik az idő? Megindultak, menetelnek, jönnek...

A feje lehanyatlik, sötét lesz körötte. Rahe előrezuhan, együtt menetel a többiekkel. Mint aki elkésve végre hazatalált, fekszik a földön, a karjait szétvetette, a szeme már tompa, egyik térdét felhúzta. A test még egyszer megráng, aztán minden álomba fordult át, és már csak a szél van ott a sivár, sötét messzeségben, a szél fúj és fúj, a felhők és az ég és a végtelen síkok fölött, a föld fölött, amely csupa sír és tölcser és kereszt...

VÉGE.